

ЗБОРНИК
МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ
LVIII/1

МАТИЦА СРПСКА
ОДЕЉЕЊЕ ЗА КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК
ЗБОРНИК
МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ
MATICA SERBICA
CLASSIS LITTERARUM
ARCHIVUM PHILOLOGICUM ET LINGUISTICUM

Покренут 1957. године
До XXVI књиге (1983) излазио под називом *Зборник за филологију и лингвистику*

Главни уредници:
Др Миливој Павловић (1957–1960), др Рудолф Коларић (1961–1962),
академик Павле Ивић (1963–2000), академик Александар Младеновић (2001–2009),
др Јасмина Грковић-Мејџор (2010–)

LVIII/1

Уредништво:
Др МИЛИВОЈ АЛАНОВИЋ, Др НАДА АРСЕНИЈЕВИЋ, Др ЈАСМИНА ГРКОВИЋ-МЕЈЏОР,
Др ДРАГА ЗЕЦ, Др ГЕРХАРД НЕВЕКЛОВСКИ, Др СЛОБОДАН ПАВЛОВИЋ,
Др ДРАГОЉУБ ПЕТРОВИЋ, Др МАТО ПИЖУРИЦА, Др МИЛОРАД РАДОВАНОВИЋ,
Др ВЛАДИСЛАВА РУЖИЋ, Др СВЕТЛАНА М. ТОЛСТОЈ, Др ЗУЗАННА ТОПОЛИЊСКА, Др БЈОРН ХАНСЕН

Collegium redactorum:
Dr MILIVOJ ALANOVIĆ, Dr NADA ARSENIJEVIĆ, Dr JASMINA GRKOVIĆ-MAJOR,
Dr BJÖRN HANSEN, Dr GERHARD NEWEKLOWSKY, Dr SLOBODAN PAVLOVIĆ,
Dr DRAGOLJUB PETROVIĆ, Dr MATO PIŽURICA, Dr MILORAD RADOVANOVIĆ,
Dr VLADISLAVA RUŽIĆ, Dr SVETLANA M. TOLSTOJ, Dr ZUZANNA TOPOLIŃSKA, Dr DRAGA ZEC

Главни и одговорни уредник:
Др ЈАСМИНА ГРКОВИЋ-МЕЈЏОР

ISSN-0352-5724 | UDK 80/81(082)

ЗБОРНИК

МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

LVIII/1

НОВИ САД
2015

САДРЖАЈ

ЧЛАНЦИ И РАСПРАВЕ

Биљана Мишић Илић: Историјска прагматика: нове перспективе за изучавање језика и традиције	7
Бојана Комароми: Синестезијска метафора: садејство когниције, језика и културе	21
Марија Недељковић-Правдић: Значај језичког пејзажа у проучавању мањинске језичке политике	37
Мирјана Мишковић-Луковић: Критеријуми класификације дискурских феномена: когнитивно-прагматички приступ	51
Орсат Лигорио: Сх. <i>йланкий</i> (из балканског латинитета VII)	69
Дејан Средојевић: Прозодијске карактеристике контрастног фокуса у паровима декларатива и декларативних питања	75
Сандра Вукасојевић: Варијације <i>f0</i> у функцији сигнализирања врсте прекидања у систему преузимања реда говорења у енглеском језику	101
Милена Ивановић: Функционални приступ категорији акционалности (на материјалу српског језика)	119
Виолета Стојичић, Душан Стаменковић: Концептуализација и категоризација фиктивног кретања у српском језику	133
Милена Јакић: Формално означавање антонимије у Речнику САНУ	155
Милена Мрдак-Мићовић: Социolingвистички аспекти исказивања захваљивања и честитања: параметри <i>режија</i> и <i>живојна доб</i>	179
Ксенија Шуловић, Драгана Дробњак: Појам <i>новца</i> у српском, француском и шпанском језику	197
Sanja Četković: "A Fit and Proper Police Officer": Semantic Structure of Binomial Expressions in Police Written Reports	209

ХРОНИКА

Гордана Штрбац, Гордана Штасни: XIX међународна и општепољска ономастичка конференција у Гњезну	223
---	-----

КРИТИКЕ И ПРИКАЗИ

Јасмина Грковић-Мејџор: <i>Hagiographia Slavica</i>	227
Мирјана Петровић-Савић: <i>Српско језичко наслеђе на йпросйору данашње Црне Горе и срйски језик данас</i>	232
Ана Ранђеловић: Развој српског књижевног језика у огледалу крајишких писаца	237
Владислава Ружић: Синтакса пасива	245
Вера Васић: Лексикографски и лексиколошки кључ за етнолингвистичка и антропололингвистичка истраживања	248
Зорица Никитовић: Ксенија Кончаревић. <i>Сакрална комуникација: нормe, йтрадиције, средсйва</i>	259
Предраг Новаков, Маја Марковић, Зорица Ђерговић-Јоксимовић: <i>Engleski jezik i anglofone književnosti i teoriji i praksi</i>	263
Данка Урошевић: Савремени методолошки путокази у истраживањима (источно)словенских дијалеката	273

М а р и н а Ј у р и ш и ћ: Радивоје Младеновић. <i>Говор јужнокосовског села Гајиње</i>	279
Б р а н к и ц а М а р к о в и ћ: Гордана Драгин. <i>Говори у сливу Ситуденице: увод, фонетика, лексикови</i>	283
Упутство за припрему рукописа за штампу	291
Contents	297

Биљана Мишић Илић

ИСТОРИЈСКА ПРАГМАТИКА: НОВЕ ПЕРСПЕКТИВЕ ЗА ИЗУЧАВАЊЕ ЈЕЗИКА И ТРАДИЦИЈЕ*

Међу дисциплинама које се баве дијахронијским проучавањем језика у последњих петнаестак година истакнуто место заузела је и једна нова – историјска прагматика. Она проучава употребу језика у дијахронијској перспективи, узимајући у обзир не само језички контекст већ и историјски, друштвени и културни. Циљ овог рада је да представи основне теоријске постулате и методе историјске прагматике и да укаже на могуће области и теме за историјскопрагматичка истраживања српског језика, као што су прагмафилолошке интерпретације старих текстова и дијахронијско проучавање односа прагматичких функција и њихових језичких реализација у различитим фазама развоја језика.

Кључне речи: историјска прагматика, дијахронијска истраживања језика, прагмафилологија, прагматичке функције, српски језик.

The range of disciplines dealing with the diachronic study of language has in the last fifteen years been enriched with a new one – historical pragmatics. It studies language use in the diachronic perspective, taking into consideration not only the linguistic context but also the historical, social and cultural ones. The aim of this paper is to give an overview of major theoretical postulates and methods of historical pragmatics and point to the possible areas and topics for the historical pragmatic studies of the Serbian language, such as pragmaphilological interpretations of old texts and diachronic studies of the relationship between pragmatic functions and their linguistic realizations at different development stages.

Key words: historical pragmatics, diachronic language studies, pragmaphilology, pragmatic functions, Serbian language.

1. Увод. Међу лингвистичким и филолошким дисциплинама које се баве дијахронијским проучавањем језика, у последњих петнаестак година истакнуто место заузела је и једна нова – историјска прагматика. Бавећи се, у најширем смислу, употребом језика у дијахронијској перспективи, историјска прагматика узима у обзир и контекст, и то не само језички, већ и историјски, друштвени и културни и тако нуди јединствен теоријско-методолошки оквир за проучавање језика и традиције, и то не само за дијахронијска истраживања већ и за интердисциплинарна.

* Рад је урађен у оквиру пројекта *Динамика стјрукџура срѣског језика* (бр. 178014), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије. Рад представља знатно проширену верзију саопштења изложеног на међународном научном скупу *Наука и традиција*, 18–19. 5. 2012, Филозофски факултет, Пале. Захваљујем др Владимиру Попомцу који ми је указао на неке референце које садрже писану грађу из средњовековних периода која може бити значајна за историјскопрагматичка истраживања српског језика.

У овом раду биће најпре дата дефиниција историјске прагматике, уз одређивање њеног места у систему лингвистичких дисциплина. Биће приказане подврсте и типови историјскопрагматичких истраживања, уз приказ досадашњих малобројних србистичких историјсколингвистичких истраживања која су обухватала и неке прагматичке аспекте, као и илустрације могућих историјскопрагматичких истраживања на материјалу српског језика. Указаћемо и на кључна методолошка питања и неке проблеме и на крају дати закључна запажања и препоруке. Посебан циљ овога рада јесте да се укаже на значај историјске прагматике за изучавање српског језика из ове, за сада врло мало коришћене перспективе.

2. ИСТОРИЈСКА ПРАГМАТИКА. Историјска прагматика, као што јој и име говори, јесте дисциплина која представља пресек историјске лингвистике и прагматике у теоријском и методолошком погледу и бави се проучавањем прагматичких аспеката у историји конкретних језика. Конкретне области истраживања историјске прагматике су (комуникативна) употреба језика посматрана у друштвеном и културном контексту у ранијим историјским периодима, развој и промене у употреби језика, као и (комуникативни) принципи и разлози тих промена. У европском научном оквиру, како истиче један од најзначајних прагматичара дијахронијске провенијенције Андреас Јукер, историјска прагматика је ближа схватању прагматике као дисциплине која језик проучава у оквиру ширег комуникативног и друштвеног контекста:

„In a broader sense adopting the more European conceptualization of pragmatics, historical pragmatics can be defined as a field of study that wants to understand the patterns of intentional human interaction (as determined by the conditions of society) of earlier periods, the historical developments of these patterns, and the general principles underlying such developments. This definition includes the three areas of historical pragmatics [...]: the language use in earlier periods, the development of language use and the principles of such developments. It explicitly includes the societal conditions of human interaction. Language is studied within a larger communicative and social context.” (JUCKER 2008: 895)

Потребно је истаћи да постоји и термин *историјска анализа дискурса*, који се понекад користи као синоним за историјску прагматику, нарочито у америчкој литератури. На ту терминолошку разлику, као и недоследност терминологије, указује Џонатан Калпепер (CULPEPER 2010: 189), који каже: „in the narrow Anglo-American conception of historical pragmatics, the term ‘historical discourse analysis’ is sometimes invoked for what in the wider European conception is covered by the field of ‘historical pragmatics’ itself”.

Историјска прагматика одсликава и следи многе савремене трендове у лингвистици: одступајући од формализма и структурализма, она гледа на језик као на дијахронијски, друштвени и динамичан систем, а не само као синхронијски и статичан, посматра га као интеракцијски процес а не деконтекстуализовани производ, а у методологији користи емпиријске податке и методе а не интроспекцију. Досадашњи развој и новији радови у овој области дају за право предвиђањима да ће историјска прагматика следити и најновије трендове у лингвистичким истраживањима: све већу технологизацију и квантификацију у методологији, и мултимодалне, социокултуролошке и флуидне

аспекте комуникације у тематици, што представља посебан изазов за комбиновање са прагматичким микроанализама (TAAVITSAINEN – JUCKER 2015).

Мада је историјска прагматика настала у оквиру англистичке лингвистике, тј. проучавања енглеског језика, она наравно није ни на који начин ограничена на њега, па већ има и бројних истраживања других језика. У протеклих двадесетак година објављено је мноштво публикација из ове области, првенствено на енглеском језику, а историјска прагматика енглеског језика препозната је као једна од кључних области дијахронијских проучавања енглеског.¹ Међу бројним књигама, тематским зборницима и чланцима свакако треба поменути први значајни зборник који је на изванредан начин зацртао пут дисциплини (JUCKER 1995) и врло утицајни и цитирани чланак *The historical perspective in pragmatics* (JACOBS – JUCKER 1995), који је дефинисао дисциплину и њене подврсте. Петнаест година касније, након бројних публикација, може се видети како се дисциплина развила, етаблирала и добила статус академског предмета на више европских универзитета (JUCKER – TAAVITSAINEN 2010). Од 2000. године излази и високо ранжирани научни часопис *Journal of Historical Pragmatics* (линк: <http://benjamins.com/#catalog/journals/jhp/main>). Имајући у виду број и значај публикација, као и бројне, сада већ традиционалне скупове, могло би се рећи да је у последњих петнаест година историјска прагматика област историјске лингвистике која се највише развија.

3. ПОДВРСТЕ ИСТОРИЈСКОПРАГМАТИЧКИХ ИСТРАЖИВАЊА. Већ у самом одређењу историјске прагматике као дисциплине истакли смо које су њене основне области истраживања – комуникативна употреба језика посматрана у друштвеном и културном контексту у ранијим историјским периодима, развој и промене у употреби језика, као и (комуникативни) принципи и разлози тих промена. На овим основама, а у покушају да се дисциплина прецизније структурише, у литератури се говори о неколико подврста историјскопрагматичких истраживања. То су прагмафилологија, дијахронијска прагматика и дискурсно-оријентисана историјска лингвистика. О свакој од њих биће више речи у даљем тексту.

3.1. ПРАГМАФИЛОЛОГИЈА. *Прагмафилологија* је назив који су први употребили А. Јакобс и А. Јукер (JACOBS – JUCKER 1995) да спецификују прагматичка истраживања употребе језика која се најдиректније баве старим текстовима, како књижевним тако и некњижевним. За разлику од разних других филолошких начина проучавања текстова, прагмафилологија проучава друштвено-историјске и прагматичке аспекте старих текстова и то чини посматрајући их у њиховом социокултурном контексту комуникације. Под тиме се првенствено подразумева да се разматрају физичко и друштвено окружење и сврха настанка и рецепције текста, друштвени и лични однос говорника/писца и слушаоца/читаоца и слично.²

У литератури се за ову врсту истраживања понекад користи и термин *права истјоријска анализа дискурса* (*historical discourse analysis proper*), који

¹ Уп. JUCKER – TAAVITSAINEN 2013, у серији Edinburgh Textbooks on the English Language.

² „Pragmaphilology describes the contextual aspects of historical texts, including the addressers and addressees, their social and personal relationship, the physical and social setting of text production and text reception, and the goal(s) of the text” (JACOBS – JUCKER 1995: 11).

Л. Бринтон користи да означи коришћење анализе дискурса при изучавању историје језика (проучавање дискурских форми, функција или структура).³

Најтипичнији радови у прагмафилолошким истраживањима представљају етнографске описе комуникативних догађаја, на основу старих историјских, приватних, пословних и правних списа и преписке, као и књижевних текстова. Тако су, већ у раној фази ове дисциплине, на пример, анализирани тестаменти, повеље, биографије, комуникативни аспекти у текстовима раних уџбеника, новина и слично, као што се може видети међу прилозима у JACOVS – JUCKER 1995. Неке од обрађиваних тема биле су врсте учтивости у историјским документима, анализа дискурса старих текстова, и књижевна историјска прагматика, где је примарно било испитивано намеравањем и имплицирано значење у старим писмима.

Како је ова дисциплина потекла у оквиру англистичке филологије и лингвистике, када се ради о књижевним делима није чудо да су највише истраживана дела Џефрија Чосера и Виљема Шекспира, у којима су уочавани прагматички и комуникативни аспекти. С тим у вези, увек треба имати на уму да језик уметничке прозе, чак и у драмским текстовима, није и не може бити исти као стварни говорни језик, који је, из разумљивих разлога, недоступан за историјскопрагматичка истраживања. Други жанр који је често проучаван у англистичким студијама јесте језик који се користи у судници. На основу судских записника и изјава странака у спору и сведока могуће је уочити елементе говорног језика (уп. КРҮК-КАСТОВСКИ 2000; 2009). И у овом случају, од изузетне важности је имати на уму свеобухватни историјски, друштвени и културни контекст, па се не би смело испустити из вида да између нашег доба и Чосеровог доба постоје знатне разлике у основним претпоставкама кривице и невиности и да оне условљавају и разлике у дискурсним стратегијама (TAAVITSAINEN – JUCKER 2010a: 12).

Када се ради о историјсколингвистичким истраживањима српског језика која су се бавила прагматичким аспектима, свакако треба истаћи радове Слободана Павловића који је проучавао старосрпске пословноправне списе не само са синтаксичке него у извесној мери и са прагматичке стране (општи преглед у Павловић 2007, и детаљније, Павловић 2013б). Павловић (2000: 414) се залаже за контекстуални приступ средњовековним српским текстовима и, анализирајући повеље и раздужнице, користећи прагмафилолошке методе, анализира контекст – историјски, културни, али и непосредни комуникативни (социјални статус адресанта и адресата (Павловић 1999; 2000). Посебно је занимљив рад у коме Павловић (2000) детаљно анализира повељу бана Кулина као комплексни говорни чин хомогенизован око експлицитног говорног чина заклињања, комбинујући теоријске оквире старе дипломатике и модерне прагматике, укрштајући однос простих говорних чинова и дипломатичких сегмената. Значајно је истаћи и Павловићев став да би „разматрање функционалностилског аспекта пословноправне писмености тре-

³ Brinton [...] uses the term “historical discourse analysis proper” for this field, describes it as “an application of discourse analysis to language history. It is the study of discourse forms, functions, or structures – that is, whatever is encompassed by discourse analysis [...] – in earlier periods of a language” (BRINTON 2001: 139, цитирано према TAAVITSAINEN – JUCKER 2010a: 12).

бало да обједињује, с једне стране, реторичка изворишта овог типа комуникације и, с друге стране, прагматички аспект његове конкретне реализације.” (Павловић 2013б: 343). У истом раду, дајући преглед жанрова старосрпске пословноправне писмености, он их третира примарно као тип језичког деловања. Разматрајући даровнице, привилегије, раздужнице, покладнице и захтевнице, Павловић (2013б) их третира као комплексне говорне чинове, „супрачинове”, чије је централно место илокуција, тј. интенција адресанта. Она може бити представљена експлицитним перформативним глаголом или је адресат недвосмислено може препознати из пропозиционог садржаја и жанровских конвенција.

Могућности за историјска прагмафилолошка истраживања на материјалу српског језика су бројна. Слично како су анализирани текстови Чосера и Шекспира, могли би се анализирати и прагматички елементи и аспекти у Држићевим (или другим) раним комедијама. Што се тиче средњовековних судских записа, иако их нема много из раних периода, ипак се могу наћи они из каснијих, нарочито у Дубровнику и у Војводини, а постоје и други облици пословноправног жанра. Такође, могуће је проучавати и прагматичке и комуникативне аспекте у бројним средњовековним житијима. На пример, савети читаоцима и моралисање, које је присутно у њима, може се посматрати и као врста говорних чинова, или начина обраћања, са посебним комуникативним функцијама.

Може се с правом рећи да прагмафилологија представља ефикасно филолошко оруђе за расветљавање књижевних али и некњижевних докумената из прошлости у светлу језичке употребе.

3.2. ДИЈАХРОНИЈСКА ПРАГМАТИКА. Дијахронијска прагматика је подврста историјске прагматике која проучава историјски развој прагматичких елемената у конкретном језику. За ову врсту истраживања карактеристично је да се комбинују синхронијски описи употребе језика у дијахронијској перспективи, и, у крајњој линији, језик се проучава као процес сталног развојка. У време настанка историјске прагматике, оваква истраживања била су малобројна у односу на прагмафилолошка, али у последњих неколико година све их је више и у ствари представљају највећу област историјскопрагматичких истраживања (TAAVITSAINEN – JUCKER 2010: 13).

Јакобс и Јукер (JACOBS – JUCKER 1995) су направили дистинкцију између два приступа у дијахронијској прагматици: истраживања која крећу од форме ка функцији (*diachronic form-to-function mapping*) и истраживања која крећу од функције ка форми (*diachronic function-to-form mapping*).

У дијахронијским истраживањима од форме ка функцији креће се од неке конкретне језичке форме (рецимо, неки дискурсни маркер) и прати се њен дијахронијски развој. Фокус истраживања је на раним (комуникативним, прагматичким) функцијама тих форми и како су се током времена оне мењале. Највише проучавање форме су различити дискурсни маркери (или, како се још називају, прагматички маркери), углавном из енглеског (на пример, студије BRINTON 1996; 2007, а међу најновијима LUTZKY 2012) и начини ословљавања или обраћања. За ову другу тему посебно је значајан тематски зборник *Diachronic Perspectives on Address Term Systems* (TAAVITSAINEN – JUCKER

2003), где поред енглеског има и прилога који су истраживали и немачки, шпански и чешки језик.

Када се ради о српском језику, оваквих истраживања до сада није било. Начини ословљавања и обраћања, имајући у виду дугу традицију и различите географске и социјалне варијанте, свакако би били врло широка и занимљива тема за истраживање а могли би се проучавати како на корпусу народне књижевности, тако и јавне и приватне преписке, нарочито из 18. или 19. века, за које има много више писаних извора. Посебно би било занимљиво истражити развој *Ви*-форме као маркера учтивости у српском, као и варијације у правилима коришћења ове форме у различитим периодима и типовима дискурса у историјској перспективи.

Други тип истраживања у дијахронијској прагматици су истраживања од функције ка форми. Код њих се креће од говорних функција и испитују се њихове различите реализације у временском периоду који се истражује. Најтипичнија истраживања ове врсте су истраживања говорних чинова. Тематски зборник *Speech Acts in the History of English* (JUCKER – TAAVITSAINEN 2008) доноси много радова у којима су испитиване разне врсте говорних чинова (директиви, захтеви, обећања, поздрављивости, комплименти, извињења), али и разматране методолошке основе за корпусна истраживања ове врсте. У дијахронијском истраживању говорних чинова, слично као и код контрастивних истраживања говорних чинова, потребно је наћи изванредан *tertium comparationis*. То би управо била социопрагматичка функција, где се кроз одређени историјски период у континуитету посматра развој неког говорног чина (на пример, комплимента или извињења), који се може идентификовати као такав. Постоји линеарни развој и функција и форми, који се може пратити кроз историјске фазе једног језика, и веома је занимљиво шта нам тај развој може показати о неком прагматичком феномену, рецимо, о учтивости.⁴

Међутим, понекад се у развоју неког говорног чина мењају и функција и форма. Тако се, на пример, данашњи поздрав у енглеском *goodbye* развио од фразе *God be with you*, која је била истовремено и експлицитни благослов и имплицитно поздрављање при опраштању, па се током развоја потпуно изгубио функционални елемент благослова, а променила се и форма.

Мада су ова истраживања рађена у највећој мери на корпусу енглеског језика, поменућемо и неколико истраживања рађених на словенским језицима. Колинс (COLLINS 2006) је истраживао начине преношења туђег говора у средњовековним руским текстовима, а Лунде (LUNDE 2004) у источнословенским хагиографијама и хомилијама.

Проучавања историјског развоја прагматичких функција и форми кроз које се они реализују до сада уопште нису била рађена за српски језик, тако да су могућности за истраживања огромне, само би требало наћи одговарајућу врсту корпуса за конкретне говорне чинове. Рецимо, говорни чинови типичнији за свакодневни говорни језик, као што су на пример клетве, увре-

⁴ „...continuity is found between one stage of language and another in historical speech act analysis. There is a linear development from older stages of language to more recent phases. What this kind of development can tell us about politeness, for instance, is most interesting.” (TAAVITSAINEN – JUCKER 2008: 7). Такође уп. и TAAVITSAINEN – JUCKER 2010b.

де или поздрави, могли би се испитивати на корпусу народне књижевности, док би се неки формалнији облици као што су наредбе, благослови, званични поздрави и слично могли наћи у списима владара и велможа, мада је наравно могуће и укрштати корпусе различитих жанрова кроз историјски развој да би се добио потпун спектар језичких и функционалних средстава у различитим контекстима.

3.3. ДИСКУРСНО-ОРИЈЕНТИСАНА ИСТОРИЈСКА ЛИНГВИСТИКА. Трећа подврста историјскопрагматичких истраживања идентификована на основу предмета истраживања названа је дискурсно-оријентисана историјска лингвистика. Термин *discourse-oriented historical linguistics* употребила је Л. Бринтон да означи дисциплину која проучава дискурсно-прагматичке факторе у језичким променама или дискурсне мотивације које стоје у позадини језичких промена, било да су оне фонолошке, морфолошке, синтаксичке или семантичке.⁵

Према дискурсно-оријентисаној историјској лингвистици, разлози језичких промена леже у комуникативним потребама говорника и њиховој међусобној интеракцији. Комуникативне потребе се мењају под утицајем ширих историјских, политичких, културних и друштвених промена у језичкој заједници (укључујући и техничке промене) и језик се прилагођава тим измењеним потребама.

Историјски развој српског језика је добро описан и у друштвено-историјским и у лингвистичким аспектима (Ивић 1986; 1998; inter al.), али свакако има места и за дискурсни приступ. У историјским периодима када је постојала диглосија (народни језик, с једне стране и разне друге варијанте, српскословенски, славеносрпски, с друге) свакако да су и специфичне сфере друштвене употребе језика и комуникативне потребе индивидуалних говорника а и већих група говорника биле од утицаја на промене на свим нивоима језичке структуре, укључујући и, до сада слабо истражени, прагматички. У српској средњовековној писмености, хомогена диглосија је израз двоструке артикулације света на сакрално и профано, а и условљена је прагматичким факторима комуникације у сферама сакралног и профаног (Грковић-Мелџор 2007а; 2007б). Између српскословенског језика, функционално раслојеног на виши стил (списи сакралног карактера) и нижи стил (списи профаног карактера) и старосрпског (сфера профаног) у коме поред функционалне постоји и територијална раслојеност, у појединим жанровима долазило је до преплитања и стварања „средњег стила”, као својеврсног прилагођавања књижевног језика говорним моделима (Грковић-Мелџор 2007а: 445). Прагматички аспект језичког прилагођавања језику и стилу адресата посебно је изражен у неким жанровима, као што су дубровачке повеље (Грковић-Мелџор 2007б: 252).

Постојање два или чак више стандарда забележено је и у каснијим епохама, па Суботић (2004) помиње чак и триглосију и кватроглосију у 18. веку. Имајући ово у виду, било би веома занимљиво истраживати не само прагматичку норму („правила саображавања језичких средстава нејезичким

⁵ „...it is the study of ‘discourse-pragmatic factors’ in language change or of the discourse motivations behind diachronic changes, whether phonological, morphological, syntactic, or semantic” (BRINTON 2001: 140).

компонентама контекста” (Грковић-Мелџор 2007б: 252), већ и динамичке процесе развоја језичких прагматичких елемената и аспеката и њихових преплитања и међусобних утицаја у различитим стандардима, функционалним стиловима и жанровима.

4. Методологија. Свака лингвистичка и филолошка дисциплина поред општих методолошких апаратура карактеристичних за конкретну научну област поседује и неке специфичности. У случају хибридне дисциплине каква је историјска прагматика разумљиво је да методологија представља комбинацију методологија и прагматике и историјске лингвистике.

Прагматика је дисциплина која се, најшире дефинисано, бави језиком у комуникативној употреби, или односом језичких структура условљених конкретним контекстом употребе и друштвене интеракције. Примарни предмет прагматичких проучавања је говорни језик (забележен у контексту), а тек онда и писани, који има примарно комуникативну функцију. Како је, разумљиво, до стварног говорног језика немогуће доћи у историјским истраживањима, историјска прагматика за грађу узима писани језик и то аутентичне дијакхронијске документе као писане верзије говорног језика или неке друге комуникативне употребе.

Историјска прагматика се у свом приступу базира на класичној методологији дијакхронијских истраживања – истражити дугосежне историјске линије специфичних језичких израза (синтаксичке, семантичке, прагматичке), на основу систематичног прегледа великих дијакхронијских корпуса аутентичне грађе који покривају значајан временски распон, а могуће је допунити опис грађе и секундарним изворима као што су речници, старе граматике и сл. О различитим могућностима али и конкретним методолошким решењима детаљно је писано у тематском зборнику *Methodological Issues in Historical Pragmatics* (FITZMAURICE – TAAVITSAINEN 2007).

У историјскопрагматичким истраживањима понекад се инсистира да је значајно да типови текстова и жанр који представљају грађу буду такви да су најсличнији говорном језику. У том смислу посебно се истиче писана верзија аутентичне комуникације као што је приватна преписка, записници са суђења и изјаве сведока (CULPEPER – KUTO 2000). Препознат је и значај књижевних жанрова као што су комедије, драме и дијалогски елементи у прози, посебно за испитивање дискурских маркера који се нигде другде не могу наћи, као што су на пример узвици (TAAVITSAINEN – JUCKER 2010a: 8).

Са развојем технологије стари текстови су постали много доступнији, тако да сада постоје врло софистицирани електронски корпуси који комбинују мултимодалне податке (стари текст, снимак, превод, анотацију и сл.) и који су доступни за разна претраживања. Ових корпуса је највише за енглески језик а детаљни подаци о садржају и структури великог броја корпуса могу се видети у раду М. Кјите (KUTO 2010).

Како доминантни тренд у лингвистичким истраживањима све више иде у правцу корпусних истраживања и квантитативних метода, прагматика, а са њом и историјска прагматика не представља изузетак. Најновији замах, омогућен великим корпусима и усавршеним методологијама квантитативних обрада али и квалитативних анализа, довео је до дијакхронијске

корпусне прагматике, као дисциплине у настајању, која комбинује корпусну лингвистику, историјску лингвистику и прагматику. Њена суштина је у примени усавршених метода корпусне лингвистике у истраживању прагматичких феномена на језичком материјалу из ранијих периода, са фокусом пажње на праћењу развика током дужег временског периода (JUCKER – TAVITSAINEN 2014: 3–17). Тематски зборник *Diachronic Corpus Pragmatics* (TAVITSAINEN et al. 2014), осим корпусних дијахронијских студија на материјалу енглеског језика, садржи и истраживања финског, јапанског, естонског, италијанског, холандског, шведског и шпанског језика, што је омогућено израдом електронских корпуса историјског материјала из тих језика, али и разрадом специфичних метода анализе.

5. ПРОБЛЕМИ СА ПИСАНИМ ИЗВОРИМА НА СРПСКОМ ЈЕЗИКУ. Имајући у виду и предметне и методолошке специфичности историјске прагматике, за будућа историјскопрагматичка истраживања српског језика основни методолошки изазов представљао би недостатак разноврсније језичке грађе. Писани извори који се користе за дијахронијска истраживања у области фонологије, лексике, семантике и синтаксе српског језика, због функционалностилске специфичности нису сасвим погодни да би се могли користити и за испитивање прагматичких аспеката и језичких средстава, посебно оних који би одсликавали различитије контексте и облике комуникације.

Опште посматрано, може се рећи да за историјска, а посебно историјскотрагматичка истраживања српског језика, проблем представљају и прекиди у писаној традицији. Иако најранији писани извори датирају из раних фаза српског језика, постоје и дуги периоди са врло оскудним писаним изворима, не само књижевним него чак и пословним. Из средњовековног периода релативног прогреса и стабилне државе постоје сачувани облици пословноправне писмености (Павловић 2007), као и значајна књижевна традиција (Богдановић 1975, inter al.), али нажалост није сачувано ниједно приватно писмо, ниједна приватна архива (Ивић 1998: 36). Слабо развијене и још слабије сачуване књижевне и некњижевне комуникативне форме које представљају слику комуникативне, говорне употребе српског језика дају релативно мало материјала у поређењу са грађом која постоји за неке друге језике (енглески, француски). Проблеми извора и грађе о којима говори Ј. Грковић-Мејџор (2007а: 13–15) у вези са историјском синтаксом, још су много израженији када је реч о историјској прагматици.

Други потенцијални методолошки проблем, али и велики изазов представља чињеница да се српски језик, још од 12. века до Вукове реформе, одликује диглосијом, где уз различите „више” облике (српкословенски и др.) постоји и народни језик, на коме исто тако има писаних извора (Ивић 1998: 29), па би било упутно проучавати како специфичности сваког од стандарда, тако и динамичне аспекте међусобног утицаја и прожимања. Посебну занимљивост представља то да су неки документи писани делимично на српскословенском (уводни део, аренге, у средњовековним повељама), а делимично на народном (диспозиција у повељама) (Ивић 1998: 34).⁶

⁶ Грковић-Мејџор (2007а: 448) наводи пример Дечанске хрисовуље „где је аренга писана српкословенским, док су сегменти у којима се набрајају села, одређују границе или изричу

Српски језик у говорном облику, али и у сачуваним писаним изворима, одликује се дијалекатском и социолекатском разноврсношћу, па се, рецимо, пословноправна документа језички донекле разликују зависно од канцеларије где су настајала, али и на основу тога ко је адресат. Такође, могу се и на прагматичком плану посматрати друштвено и културно условљене разлике које постоје у дубровачким изворима, или оним каснијим, урбанијим из Војводине, као и оне што би представљало рурални идиом народног језика сачуваног у народној књижевности.

За разлику од енглеског језика, где је велики део старије књижевности и списа доступан и у некој врсти савременог „превода” и редакције, па је тако доступан ширем кругу филолога и лингвиста разних провенијенција, за најстарије српске изворе то још увек није широко доступно, тако да се прагматичким истраживањима српског могу бавити примарно научници чија је ужа област историја српског језика, док прагматичарима, који се примарно баве синхронијом, оригинални текстови могу бити проблем. Повелје и писма кнеза Лазара, из 14. века, у издању А. Младеновића (Младеновић 2003; 2007) представљају драгоцен извор, доступнији ширем кругу научника него што су то неки други (Стојановић 1929; Ћоровић 1997).

Најзначајнији проблем, међутим, јесте непостојање електронских историјских корпуса српског језика, који би, у идеалном случају, требало да садрже оригинални текст, снимак, транскрипцију, превод на савремени српски, коментаре и анотацију.

6. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА. Циљ овог рада био је двојак. Првенствена намера је била да се укаже на историјску прагматику и илуструју неке од поставки, елемената, метода и тема којима се она бави, дајући преглед англистичке литературе, с обзиром на то да је ова дисциплина и настала у оквиру англистичке лингвистике, а затим се брзо проширила и на испитивања других језика. Такође, желели смо да укажемо и на њену релевантност за србистику.

Иако у србистици постоји веома развијена и значајна традиција дијахронијских и историјсколингвистичких истраживања, она се опширно баве фонологијом, морфологијом, лексикологијом, ономастиком у вези са дијалектологијом, а знатно мање и тек од релативно скоро и синтаксом (Грковић-Мејџор 2007а; Павловић 2006а; 2006б; 2013а, *inter al.*) и синтаксичким и лексичким системима посматраним у когнитивно-типолошкој парадигми (Грковић-Мејџор 2013). Дискурсног, контекстуалног и прагматичког приступа, сем већ поменутих радова С. Павловића (1999; 2000; 2007; 2013б) и Ј. Грковић-Мејџор (2007а; 2007б), готово да није било. Историјска прагматика нуди нови поглед на дијахронијску грађу, како за примарно језичко-системска истраживања, тако и за више филолошки усмерена, ако се крене од основног постулата, да се језик сагледава у комуникативној употреби и у социокултурном и историјском контексту. При томе, истакли бисмо да историјска литература, посебно она која разматра и историју културе и писмености (на пример, Буџало 2009), може бити од великог значаја и за историјску прагматику.

правне одредбе писани народним језиком”, а у књижевној белетристици могу се приметити различите, поджанровски условљене комбинације српкословенског и народног језика (449–450).

У лингвистици је од 70-их година 20. века дошло до снажног заокрета ка проучавању не само језичких структура и система него и језичке употребе, то јест до проширења значајних лингвистичких истраживања и ван домена фонологије, морфологије, синтаксе и семантике, управо на прагматику и анализу дискурса. Сличан заокрет догодио се крајем 20. века и у историјској лингвистици и дијахронијским истраживањима уопште. Стога би свакако било корисно, занимљиво и надасве научно оправдано започети историјско-прагматичка истраживања српског језика.

Обиље историјскопрагматичке литературе на енглеском језику, и не само о енглеском језику, указује да су могући различити приступи предмету истраживања, а нови трендови иду ка интердисциплинарности, то јест не само ка општој и културној историји, већ и ка психологији, социологији, антропологији и когнитивним наукама (видети неке од прилога у JUCKER – TAAVITSAINEN 2010).

У овом раду, нужно смо се ограничили само на врло опште црте и илустрације, али сматрамо да смо отворили увид у један важан правац у савременој лингвистици, у нади да ће наћи своје место и значај и у србистици.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Богдановић, Димитрије, прир. *Сѝаре срѝске биоѝрафије*. Београд: Просвета, 1975.
- Бубало, Ђорђе. *Писана реч у срѝском средњем веку*. Београд: Стубови културе, 2009.
- Грковић-Мелѝор, Јасмина. *Сѝиси из иѝторијске линѝвистѝке*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2007а.
- Грковић-Мелѝор, Јасмина. *Језик српске средњовековне писмености: достигнућа и задаци. Зборник Шездесет ѝ година Инѝтиѝуѝа за срѝски језик САНУ*, I, Београд: Институт за српски језик САНУ, 2007б, 250–266;
- Грковић-Мелѝор, Јасмина. *Иѝторијска линѝвистѝка. Коѝнитѝивно-ѝѝолошке сѝудије*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2013.
- Ивић, Павле. *Срѝски народ и његов језик*. 2. изд. Београд: Српска књжевна задруга, 1986.
- Ивић, Павле. *Преѝлед иѝторије срѝскоѝ језика* (Сабрана дела VIII, прир. Александар Младеновић). Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 1998.
- Младеновић, Александар. *Повеље кнеза Лазара*. Београд: Чигоја штампа, 2003.
- Младеновић, Александар. *Повеље и ѝисма кнеза Лазара*. Београд: Чигоја штампа, 2007.
- Павловић, Слободан. Синтаксичка структура старосрпске раздужнице. *Зборник Маѝице срѝске за филолоѝију и линвистѝику* XLII (1999): 113–122.
- Павловић, Слободан. Српска повеља као комплексни говорни чин обећања. *Зборник Маѝице срѝске за филолоѝију и линвистѝику* XLIII (2000): 405–415.
- Павловић, Слободан. Квалификативно-компаративна клауза у старосрпској пословноправној писмености. *Зборник Маѝице срѝске за филолоѝију и линвистѝику* XLIX/2 (2006а): 31–43.
- Павловић, Слободан. Комплементна клауза волунтативног типа у старосрпској пословноправној писмености. *Срѝски језик – сѝудије срѝске и словенске* 11/1–2 (2006б): 327–340.
- Павловић, Слободан. Комуникативни аспект старосрпске пословноправне писмености. М. Мићовић (ур.) *Зборник Срѝско ѝраво – некад и сад*. Крагујевац: Правни факултет, 2007, 293–307.
- Павловић, Слободан. *Узроци и механизми синѝаксичких ѝромена у срѝском језику*, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2013а.
- Павловић, Слободан. Функционалностилско раслојавање старосрпске пословноправне писмености. С. Павловић. *Узроци и механизми синѝаксичких ѝромена у срѝском језику*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2013б, 341–368.
- Стојановић, Љубомир. *Сѝаре срѝске ѝовеље и ѝисма*, I/1–2 (Зборник за историју, језик и књжевност српског народа XIX). Београд, 1929, 1934.

Суботић, Љиљана. Из историје књижевног језика: „питање језика”. *Предавања из историје језика*. Лингвистичке свеске 4, Нови Сад: Филозофски факултет, 2004, 145–191.

Ђоровић, Владимир. *Сјари српски зајиси и најјиси*. Београд: Пешић и синови, 1997.

*

- BRINTON, Laurel. *Pragmatic Markers in English. Grammaticalization and Discourse Functions*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 1996.
- BRINTON, Laurel. Historical Discourse Analysis. Deborah Schifffrin, Deborah Tannen, Heidi E. Hamilton (eds.). *The Handbook of Discourse Analysis*. Oxford: Blackwell, 2001, 138–160.
- BRINTON, Laurel. The Development of *I mean*: Implications for the Study of Historical Pragmatics. Susan Fitzmaurice, Irma Taavitsainen (eds.). *Methodological Issues in Historical Pragmatics*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 2007, 37–79.
- COLLINS, Daniel. Speech Reporting and the Suppression of Orality in Seventeenth-Century Russian Trial Dossiers. *Journal of Historical Pragmatics* 7 (2006): 265–92.
- CULPEPER, Jonathan. Historical Pragmatics. Louise Cummings (ed.). *The Pragmatics Encyclopedia*. London – New York: Routledge, 2010, 188–192.
- CULPEPER, Jonathan, Merja KYTÖ. Data in Historical Pragmatics: Spoken Discourse (Re)cast as Writing. *Journal of Historical Pragmatics* 1.2 (2000): 175–199.
- FITZMAURICE, Susan, Irma TAAVITSAINEN (eds.). *Methodological Issues in Historical Pragmatics*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 2007.
- JACOBS, Andreas, Andreas JUCKER. The Historical Perspective in Pragmatics. Andreas H. Jucker (ed.). *Historical Pragmatics. Pragmatic Developments in the History of English*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, 1995, 3–33.
- JUCKER, Andreas (ed.). *Historical Pragmatics. Pragmatic Developments in the History of English*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, 1995.
- JUCKER, Andreas. Historical Pragmatics. *Language and Linguistics Compass* 2/5 (2008): 894–906.
- JUCKER, Andreas, Irma TAAVITSAINEN (eds.). *Speech Acts in the History of English*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, 2008.
- JUCKER, Andreas, Irma TAAVITSAINEN (eds.). *Historical Pragmatics* (Handbooks of Pragmatics series). Berlin – New York: De Gruyter Mouton, 2010.
- JUCKER, Andreas, Irma TAAVITSAINEN. *English Historical Pragmatics* (Edinburgh Textbooks on the English Language series). Edinburgh: Edinburgh University Press, 2013.
- JUCKER, Andreas, Irma TAAVITSAINEN. Diachronic Corpus Pragmatics: Intersections and Interactions. Irma Taavitsainen, Andreas Jucker, Jukka Tuominen (eds.). *Diachronic Corpus Pragmatics*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, 2014, 3–26.
- KRYK-KASTOVSKY, Barbara. Representations of Orality in Early Modern English Trial Records. *Journal of Historical Pragmatics* 1/2 (2000): 201–230.
- KRYK-KASTOVSKY, Barbara. Speech Acts in Early Modern English Court Trials. *Journal of Pragmatics* 41/3 (2009): 440–457.
- KYTÖ, Merja. Data in Historical Pragmatics. Andreas Jucker, Irma Taavitsainen (eds.). *Historical Pragmatics*. Berlin – New York: De Gruyter Mouton, 2010, 33–67.
- LUNDE, Ingunn. Rhetorical Enargeia and Linguistic Pragmatics: On Speech-Reporting Strategies in East Slavic Medieval Hagiography and Homiletics. *Journal of Historical Pragmatics* 5/1 (2004): 49–80.
- LUTZKY, Ursula. *Discourse Markers in Early Modern English*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, 2012.
- TAAVITSAINEN, Irma, Andreas JUCKER (eds.). *Diachronic Perspectives on Address Term Systems*. (Pragmatics & Beyond New Series 107.) Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, 2003.
- TAAVITSAINEN, Irma, Susan FITZMAURICE. Historical Pragmatics: What It Is and How to Do it. Susan Fitzmaurice, Irma Taavitsainen (eds.). *Methodological Issues in Historical Pragmatics*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 2007, 11–36.
- TAAVITSAINEN, Irma, Andreas JUCKER. Speech Acts Now and Then: Towards a Pragmatic History of English. Andreas Jucker, Irma Taavitsainen (eds.). *Speech Acts in the History of English*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, 2008, 1–23.
- TAAVITSAINEN, Irma, Andreas JUCKER. Trends and Developments in Historical Pragmatics. Andreas Jucker, Irma Taavitsainen (eds.). *Historical Pragmatics*. Berlin – New York: De Gruyter Mouton, 2010a, 3–30.

- ТААВИТСАИНЕН, Irma, Andreas JUCKER. Expressive Speech Acts and Politeness in Eighteenth-century English. Raymond Hickey (ed.). *Eighteenth-Century English: Ideology and Change*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010b, 159–181.
- ТААВИТСАИНЕН, Irma, Andreas JUCKER, Jukka TUOMINEN (eds.). *Diachronic Corpus Pragmatics*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, 2014.
- ТААВИТСАИНЕН, Irma, Andreas JUCKER. Twenty Years of Historical Pragmatics. Origins, Developments and Changing Thought Styles. *Journal of Historical Pragmatics* 16/1 (2015): 1–24.

Biljana Mišić Ilić

HISTORICAL PRAGMATICS:
NEW PERSPECTIVES FOR THE STUDY OF LANGUAGE AND TRADITION

S u m m a r y

The range of linguistic and philological disciplines that deal with the diachronic study of language has in the last fifteen years been enriched with a new one – historical pragmatics. Dealing in the broadest sense with the language use in the diachronic perspective, historical pragmatics takes into consideration not only the linguistic context but also the historical, social and cultural ones and thus offers a comprehensive theoretical and methodological framework for the study of language and tradition. The aim of this paper is to give an overview of major theoretical postulates and methods of historical pragmatics and point to the possible areas and topics for the historical pragmatic studies of the Serbian language. They could include pragmaphilological interpretations of old texts, as well as diachronic studies of pragmatic units at different development stages, which can be the study of language forms and their pragmatic functions (for instance, the use of pronouns, appellatives, modals, discourse markers, etc), or the study of pragmatic functions and their linguistic realizations (for instance, the development of various speech acts, politeness phenomena, etc.).

Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Департман за англистику
Ћирила и Методија 2, 18000 Ниш, Србија
bmisicilic@gmail.com

Бојана Комароми

СИНЕСТЕЗИЈСКА МЕТАФОРА: САДЕЈСТВО КОГНИЦИЈЕ, ЈЕЗИКА И КУЛТУРЕ*

Овај рад има за циљ да представи сазнања о синестезијској метафори, као посебној врсти метафоре код које је изворни домен утисак примљен преко једног чула, док је циљни домен утисак примљен преко другог чула, нпр. *ошћар* укус, *сладак* мирис, *ћойле* боје и сл. Разматрају се резултати истраживања спроведених у различитим језицима и дискурсима, укључујући како синхрона тако и дијахрона истраживања. С обзиром на то да су у синестезијским метафорама оба домена чулна, посебна пажња се посвећује специфичној перцептивној и когнитивној основи ових метафора. Такође, указује се на утицај културе при формирању синестезијских израза.

Кључне речи: синестезијска метафора, перцепција, когниција, културолошке разлике, метонимија.

The aim of this paper is to provide an insight into the phenomenon of synaesthetic metaphor, as a special type of metaphor in which one sensory modality is described in terms of another, e.g. *sharp taste, sweet smell, warm colours* etc. The paper discusses the results of research conducted in different languages and registers, including both synchronic and diachronic research. Since both domains in synaesthetic metaphors are sensory modalities, special emphasis is placed on the particular perceptive and cognitive bases of this phenomenon, as well as the influences of culture on the formation of synaesthetic expressions.

Key words: synaesthetic metaphor, perception, cognition, cultural differences, metonymy.

1. Увод: СИНЕСТЕЗИЈСКА МЕТАФОРА. Синестезијска метафора (енгл. *synaesthetic metaphor*) представља један од најчешћих облика метафоричког преноса у свим језицима (WILLIAMS 1976: 463), код које је изворни домен утисак примљен преко једног чула, док је циљни домен утисак примљен преко другог чула. Када кажемо да храна има *ошћар* укус, надражај из домена чула укуса описујемо помоћу придева који потиче из домена чула додира, или ако за мирис кажемо да је *сладак* или *оћор*, надражаје које добијамо путем чула мириса описујемо придевима из домена чула укуса итд. Понекад о надражајима можемо говорити користећи придеве којима описујемо утиске добијене преко различитих чула, те звук не само да може да се чује (нпр. *ћихи* *ћлас*), већ и додирне (нпр. *ћруб* *ћлас*), окуси (нпр. *меден* *ћлас*) и види (нпр. *ћаман* *ћлас*).

Иако синестезијску метафору препознајемо у језику, не можемо је посматрати само као језичку појаву, већ је неопходно истражити и њену перцептивну и когнитивну основу, као и утицаје културе у којој живимо. Овај рад има за циљ да представи сазнања до којих се дошло о синестезијској мета-

* Рад је настао као део докторске дисертације *Синестезијска метафора у придевима у енглеском и српском језику: когнитивни лингвистички приступи*, пријављене на Филозофском факултету у Новом Саду.

фори у области лингвистике, пре свега области когнитивне лингвистике, али са освртима на открића и у другим повезаним научним пољима.

2. СИНЕСТЕЗИЈА: ПОВЕЗАНОСТ ЧУЛА. Реч синестезија настала је од старогрчких речи *σύν* [syn], што значи ‘удружено или заједно’ и речи *αἴσθησις* [aisthēsis], што значи ‘перцепција или чулност’, те синестезија означава сједињеност чула. Под овим термином данас се подразумева већи број појава које је често тешко разграничити и не постоји сагласност око тога шта све јесте а шта није синестезија (в. MARKS 2011). Ипак, овај феномен се најчешће испитује на три начина: 1) синестезија у ужем смислу, као аутоматска, невољна неуропсихолошка појава, 2) међумодалне сличности у перцепцији, и 3) међумодалне сличности у језику.

Прво, синестезија се тумачи као неуропсихолошка појава када особе имају живописне доживљаје у једном чулном модалитету настале као реакција на стимулансе у другом чулном модалитету. Ова појава манифестује се као способност да се чују боје (CUTOWIC 2002; HARRISON 2001), да се могу окусити облици, додиром осетити звуци, и томе слично. На основу литературе (BARON – COHEN et al. 1993; CUTOWIC 1995; 2002; DANN 1998) могу се сумирати основне одлике синестезијских доживљаја: 1) синестезија је невољни доживљај који синестете не могу потиснути, али га не могу ни призвати по жељи; 2) синестезијски опажаји су непромењиви током читавог живота човека; 3) синестезијске сензације су памтљиве, у тој мери да синестезијски опажаји често лакше и живописније остају у сећању него изворни стимуланс; 4) синестезија изазива снажна осећања, најчешће неку врсту пријатности или непријатности; 5) синестезија се јавља код људи чији је мозак нормалан, и не настаје као резултат повреда или болести. Интересантно је да су код синестезијских доживљаја односи између стимуланса и реакције најчешће једносмерни: ако боја изазива одређену тактилну реакцију, то не значи да ће такав наддражај из чула додиром изазивати перцепцију те боје. Такође, нека чула су заступљена више а нека мање у синестезијским доживљајима: најчешће су укључена чула вида и слуха, док се мирис и укус у синестезијама јављају ретко и као наддражаји који изазивају перцепције и као реакције на наддражаје из других чула.

Повезивање наддражаја из различитих чула, међутим, није карактеристично само за синестете. Сматра се да у сваком човеку постоји универзална способност да на систематичан начин перципира односе међу чулним наддражајима (MARKS 1978; 1996). Међумодалне сличности у перцепцији (енгл. *cross-modal similarities in perception*), као други вид синестезије, тичу се, на пример, способности већине људи да тон гласа види као светлији или тамнији, или чињенице да већина људи кијање види као светлије и оштрије од кашљања и сл. (MARKS 1996: 42). Оба описана вида синестезије, дакле, подразумевају упаривање перцептивних димензија из различитих чула. Постоје и поклапања, те рецимо, синестете виде звук ниске фреквенције као таман, а звук високе фреквенције као светао, док су за особе које нису синестете ниски тонови смеђе или црне боје, а високи тонови више жуте или беле боје (MARKS 1996: 43). Маркс сматра да различити облици синестезије вероватно

имају извесна заједничка својства и да су засновани на истим механизмима обраде сензорно-перцептивних информација.

Маркс је, испитујући природу повезаности чула у својим бројним истраживањима (пре свега MARKS 1978; 1996; 2011; MARTINO – MARKS 2000; 2001), показао да не само што постоје сличности које препознајемо између надражаја из различитих чула већ постоје и међумодалне интеракције. Истраживање (у: MARTINO – MARKS 2001) се темељи на појму селективне пажње, односно способности да се човек у свакодневним ситуацијама, у којима је непрестано изложен бројним стимулансима који истовремено активирају више чула, усредсређује на информације које добија из неких од тих чула, покушавајући да занемари остале. Показало се да испитаници који треба да класификују звук (као висок или низак) у присуству боје (беле или црне) лакше препознају више тонове када је присутна бела боја а ниже тонове када је присутна црна, што значи да информације које добијамо из чула које смо одбацили утичу на нашу способност да доносимо закључке везане за информације из чула на која смо усмерили пажњу.

Истраживања су указала да је чак и бебама и малој деци урођена способност повезивања неких надражаја из различитих чула (нпр. повезивања осећаја за светло и гласно) (в. Cytowic 2002: 271–293). Једно од виђења јесте да током првих месеци живота човек проживљава неонаталну синестезију и да ова синестезијска интеграција чула код беба нестаје доста брзо како чула почињу да се издвајају као засебна, те су и синестезија у ужем смислу и способност систематичног повезивања надражаја из различитих чула заправо остаци ове синестезијске фазе развоја човека (MAURER 1993; MAURER – MONDOLCH 2005). Маркс (2011: 71) истиче да би ове урођене везе између различитих модалитета могле дати одговор на питање како се сличности преносе у различитим модалитетима. С друге стране, постоје виђења да између синестета и несинестета постоје разлике у неуроанатомији (више о неуроанатомској и неурофизиолошкој основи синестезије и неуролошким основама различитих облика синестезијских појава у: MAURER – MONDOLCH 2005, RAMACHANDRAN – HUBBARD 2001; 2003, SPECTOR – MAURER 2009). У сваком случају, особености перцепције код деце указују на јаку повезаност међу сензорним модалитетима (MARKS 2011: 74). Маркс (1990) је такође приметио да су неке међумодалне везе урођене (већ споменути пример да звук који је висок или низак / гласан или тих препознајемо као светао или таман), док су друге повезаности научене током детињства (нпр. повезаност између боје и температуре: да је наранџаста боја топла, а плава хладна).

Трећи вид синестезије чини појава уско повезана са синестезијским тенденцијама у перцепцији, а самим тим и синестезијом у ужем смислу, и то су међумодалне сличности у језику, које се односе на „стварање и разумевање међумодалних метафора које налазимо у многим језицима”, на пример израз *loud colours* (MARKS 2011: 55). Ова повезаност огледа се у чињеници да иста међумодална упаривања и сличности које важе за перцепцију (нпр. препознавање ниских тонова као тамних) често налазимо и у језику (нпр. израз *шаман шон*). Маркс истиче: „У домену међумодалних упаривања, перцептивна значења вероватно служе као извор за когнитивна (језичка) значења. Људи вероватно користе своје експлицитно или имплицитно знање о

међусензорним упаривањима када тумаче синестезијске (међумодалне) метафоре” (MARKS 2011: 56). Са овим ставом се слаже и Каћари, која тврди да је „већина метафоричких израза који се заснивају на перцепцији (нпр. *cold silence, a stony flavour*) мотивисана и укорењена у структури перцептивног искуства и сензорних система” (CACCIARI 2008: 426). Међумодалне тенденције настају, дакле, прво у самој перцепцији, а тек онда постају доступне за више, когнитивне механизме као што је језик (MARKS 2011: 58) или, сликовитије речено, синестезијске, тј. перцептивне сличности обезбеђују „сиров материјал” за више металне активности (MARKS 1990: 39).

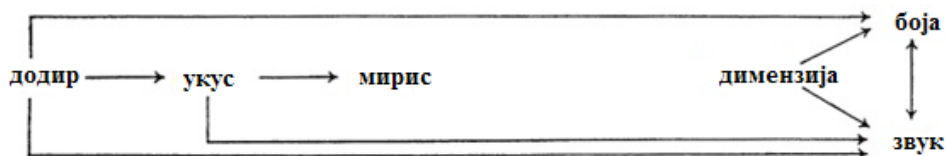
У складу са описаним ставовима (пре свега MARKS 1990; 2011; CACCIARI 2008) да синестезија у језику одражава међумодалне везе које препознајемо у перцепцији и које доживљавају синестете, Попова (POPOVA 2005), са когнитивнолингвистичког гледишта, сматра да кроз синестезијске метафоре заиста доживљавамо једно чуло у смислу другог као и синестете, али додаје да је код синестезије у језику ово искуство засновано и на некој врсти појмовног пресликавања, о чему ће детаљно бити речи у наредним одељцима.

3. СИНЕСТЕЗИЈСКА МЕТАФОРА У ЈЕЗИКУ. Један од основних приступа проучавању синестезијске метафоре у језику јесте утврђивање смера синестезијско-метафоричких преноса са једног чула на друго. С обзиром на то да се у језику неки трансфери по правилу не јављају, на пример *свећили укуси** (вид → укус), *ћласни мириси** (звук → мирис) или *ћорке боје** (укус → вид), поставља се питање да ли се ради само о случајним празнинама у семантичком пољу сензорних искустава, или постоји објашњење зашто до неких преноса долази, док се други смерови пресликавања или не јављају или су ретки. Досадашња истраживања показала су да пренос из једног домена на други није насумичан, већ да постоји селективност и систематичност по питању смера пресликавања. Правилности у вези са смером пресликавања први је уочио Улман (ULLMANN 1957), изучавајући књижевне текстове XIX века на енглеском, француском и мађарском језику. Улман је указао на три основне тенденције синестезијског преноса, које важе без обзира на различите ауторе и језике, различите правце у књижевности, па чак и различите генерације песника: 1) синестезијски трансфери иду од нижих чула ка вишим: додир > укус > мирис > звук > вид; 2) чуло додир је најчешћи изворни домен; и 3) домен звука је најчешћи циљни домен синестезијских преноса. Улман се овде ослања на Аристотелову поделу чула на додир, укус, мирис, слух и вид, као и Аристотелово рангирање чула према њиховој могућности да кроз њих сазнајемо о свету око себе: од вида, као најнапреднијег и најразвијенијег облика перцепције, преко којег најверније сазнајемо о свету око себе, преко слуха, мириса, укуса, до чула додир као „најнижег”, примарног чула.¹

Значајно истраживање спровео је и Вилијамс (WILLIAMS 1976), који је испитивао синестезијске преносе и промене значења на дијахроном плану.

¹ Треба нагласити и да, иако поделу чула на додир, укус, мирис, звук и вид сматрамо апсолутном, подела чула и њихов значај у перцепцији су у великој мери условљени културом у којој живимо. Класен (CLASSEN 1993) истиче да неке културе у свету препознају више а неке мање чула, док се ни супериорност у могућности сазнавања света у различитим културама не приписује истим чулима.

У истраживање су увршћени придеви са сензорним значењем у енглеском језику и при том су анализирана сва њихова сензорна значења почев од првог јављања. Грађу је чинило више од 100 енглеских синестезијских придева. Поред тога, дати су примери и из јапанског језика. Резултати истраживања су показали да правилности постоје и у дијахроним синестезијским преносима значења: Вилијамс је надоградио генерализацију коју је поставио Улман, тако што је поставио схему на којој се виде смерови преноса метафоричких значења, тј. како се врши пренос значења из једног сензорног домена на други (при чему је домен чула вида подељен на боју и димензију):

Вилијамс је дошао до следећих закључака: лексеме из области додира се преносе на лексеме из модалитета укуса (нпр. *sharp tastes*), боје (нпр. *dull colours*), или звука (нпр. *soft sounds*); речи из области чула укуса не преносе се назад (према схеми) на чуло додира, већ напред на чуло мириса (нпр. *sour smell*) и звука (нпр. *dulcet music*); не постоје лексеме из домена мириса, односно олфакторног домена (лексеме које историјски потичу из ове области) које су се преносиле на друга чула; лексеме које означавају димензију преносе се на боју (нпр. *flat gray*) или звук (нпр. *deep sound*); речи које означавају боје преносе се само на област чула звука (нпр. *bright sounds*); речи из модалитета звука преносе се само на боју (нпр. *quiet green*). Примећено је да се већина значења која нису у складу са предложеним тенденцијама синестезијских преноса обично не задржавају у модерном стандардном енглеском језику (WILLIAMS 1976: 464).

Предложена је следећа генерализација: „сензорне речи у енглеском се преносе са сензорног модалитета који је физиолошки најмање диференцирајући и еволуционо најпримитивнији на највише диференцирајући и најнапреднији сензорни модалитет, али не и обрнуто” (WILLIAMS 1976: 464–465). Генерализација до које је дошао Вилијамс заснована је на резултатима истраживања о дијахроним променама значења, а са тим у вези Грковић-Мејџор истиче: „Када је језик у питању, исти принципи који важе данас генерално су морали важити и у прошлости. [...] путеви семантичког развоја уочени у савременим системима, уколико се желе постулирати као универзални, морају имати потврду историјске лингвистике и *vice versa*” (2013: 223–224). Подсећамо на закључке до којих је дошла Ив Свитсер (SWEETSER 1990): да су дијахрона проширивања значења и синхрона полисемија засноване на истим когнитивним принципима, што Вилијамсове закључке о тенденцијама дијахроних синестезијских проширивања значења чини релевантним и за истраживања у савременом језику. Свитсер (1990: 9) такође истиче да историјски редослед по ком се значења додају на полисемичне речи указује на однос међу речима везан за смер пресликавања и помаже нам да разумемо когнитивну

структуру према којој се изразима додају нова значења, као и која значења су централна, тј. примарна.

Генерализације до којих су дошли Улман и Вилијамс послужиле су као основа за даља истраживања синестезијске метафоре. Настављена су истраживања овог феномена везана не само за енглески језик него и за друге језике.² Интересантно је, на пример, да је сам Улман у каснијим радовима (ULLMANN 1964 у: DAY 1996) предложио другачију схему пресликавања:

мирис/укус > слух/вид > додир.

У овој и неколико наредних схема дате су тенденције синестезијских преноса из перспективе именица, а не придева. Према Улману, о мирису и укусу најчешће се говори употребом придева из других чулних домена, док се придеви из чула додира у највећој мери користе за описивање именица из домена осталих чула.

Класен (CLASSEN 1993) је на основу свог истраживања предложила следеће тенденције синестезијских преноса:

слух > вид > мирис > укус > додир.

Ови смерови синестезијског преноса слажу се са резултатима до којих је дошао Деј (DAY 1996) за енглески језик, с тим што је овај аутор као засебан домен издвојио и температуру:

слух > вид > мирис > температура > укус > додир

Исти аутор је за немачки књижевни језик дошао до мало другачије схеме пресликавања, у којој су мирис и вид променили места у односу на редослед у енглеском језику:

слух > мирис > вид > температура > укус > додир

Шен (SHEN 1997) је показао да тенденције везане за смер пресликавања синестезијских придева (од нижих чула ка вишим) важе и за поетске метафоре у хебрејском књижевном језику. Опште тенденције синестезијских преноса значења важе и за руску поезију (CHUDNOWSKY, необјављени рукопис, у: SHEN – EISENAMN 2008).

Међутим, истраживања указују и на извесне разлике у синестезијско-метафоричким преносима у језицима. На пример, Домби (DOMBI 1974) је показала

² Истраживања су показала да глаголи перцепције имају другачије тенденције метафоричког преноса од придева. Виберг (VIBERG 1984) предлаже следећу хијерехију чула за преносе значења глагола перцепције на друга чула:

вид > слух > додир { мирис
укус

Према томе, ако глагол има основно значење које припада хијерархијски вишем чулу (лево), значење може да се преноси на нека (или сва) чула која се налазе ниже у хијерархији (али може доћи до прескакања чула). На основу схеме, видимо да се неки смерови преноса преклапају са тенденцијама код придева (пренос са додира на мирис и укус), док су тенденције код вида и слуха (који код глагола служе превасходно као изворни домени) потпуно у супротности у односу на преносе међу придевима. Више о метафоричким преносима код глагола перцепције у Грковић-Мелџор 2013: 230–232, 365–388; IBARRETXE-ANTUÑANO 1999; VIBERG 1984.

да, иако у мађарском језику важи генерализација да долази до преноса са нижих на виша чула као што је изнео Улман, у истраживању заснованом на мађарској поезији показало се да је најчешћи циљни домен – највиши домен вида, а не очекивани домен звука. Такође, Ју (Yu 1992 и 2003) је, анализирајући дела кинеске књижевности, али и свакодневни језик, потврдио закључке до којих су дошли Улман и Вилијамс, али је и приметио извесне разлике између кинеског и енглеског: 1) чуло вида у кинеском не показује мању учесталост као циљни домен од чула слуха, и 2) у свакодневном језику придеви из домена димензије се, по правилу, преносе не само на боју и звук већ и на укус и мирис, што није случај у енглеском језику.

Поред истраживања заснованих искључиво на књижевним делима, синестезија у језику проучавана је и на другачијој грађи. У истраживању које су извели Шен и Гил (SHEN – GIL 2008) за индонежански језик, грађа се састојала из материјала прикупљеног на интернету који је сачињен од текстова различитих жанрова, укључујући и новинске чланке. И у том истраживању је потврђена општа тежња пресликавања са нижих на виша чула. Опште тенденције везане за смер пресликавања за неке домene потврђене су и за италијански језик (RONGA et al. 2012) у истраживању рађеном, између осталог, на електронском корпусу италијанског језика. У једном другим истраживању у мађарском језику (SZÁNTÓ 2011), заснованом на грађи из електронског корпуса мађарског језика допуњеног материјалом са интернета, потврђене су опште тенденције синестезијских преноса, али је опет указано и на разлику у односу на предложене тенденције јер се, према овом истраживању, боја у мађарском не користи за описивање звука, већ искључиво за описивање олфакторних осећаја.

Најопсежније изучавање синестезијских тенденција у српском књижевном језику извео је Вуковић (1985) (према Драгићевић 2000: 390). Вуковић је испитивао синестезијске метафоре у делима српских писаца из периода од 1850. до 1930. године (од Бранка Радичевића до Милоша Црњанског). Вуковић је дошао до закључка да су у различитим фазама српске књижевности биле доминантне различите синестезијске метафоре, али се ипак, уопштено гледано, неки трансфери јављају често, а неки врло ретко. Значајан резултат истраживања је и да се синестезијски најчешће описују *злас* и *јесма*, што значи да је домен звука и у српском књижевном језику најчешћи циљни домен. Поред тога, у литератури се спомиње и необјављени рад Владимира Арсенића (у: SHEN – EISENAMN 2008), који је анализирао синестезијске метафоре на основу корпуса српскохрватске књижевности деветнаестог и двадесетог века (Јован Дучић, Тодор Мањловић, Мирослав Крлежа, Душан Матић и др.). Према наводу у SHEN – EISENAMN (2008), сазнајемо само да су резултати овог истраживања потврдили општу тенденцију пресликавања са нижих чула на виша.

Другачији тип истраживања за српски језик извела је Драгићевић (2000). Грађа за ово истраживање састојала се од одабраних примера синестезије из *Речника Мајнице српске* и *Речника САНУ*. Општи закључци овог истраживања у складу су са резултатима истраживања за друге језике, о чему сведочи добијена скала синестезијских преноса из перспективе именица:

слух > мирис > вид > укус > додир.

Према овој скали, именице из домена слуха можемо описати придевима из домена додира (*шойао ѓлас*), вида (*шуйаљ ѓлас*) или укуса (*ѓорак узвик рањеника*); именице из домена мириса можемо описати помоћу придева из домена вида (*блед мирис*), укуса (*сладак мирис*) или додира (*шјежак мирис*); именице из домена вида можемо описати придевима из домена вида (*шойле боје*) итд.

Драгићевић је такође закључила да се, из перспективе придева, у српском језику најчешће преносе придеви из домена чула додира, док је ова тенденција најмање заступљена код чула мириса и слуха, тј. важи следећа скала синестезијских тенденција за српски језик:

додир > вид > укус > мирис/слух.

Дакле, у синестезијским преносима у српском језику најчешће налазимо придеве из тактилног домена. Наведени су примери у којима се они користе за описивање именица из домена вида (*мека свейлост*), укуса (*ошйра ракија*), мириса (*шјежак мирис*) и звука (*нежан ѓлас*). С друге стране, придеви из домена мириса и слуха ретко су синестезијски.

Истраживање засновано на речничком материјалу извела је и Комароми (2013), кроз контрастивну анализу синестезијских тенденција у српском и енглеском за чуло укуса као изворни домен. Резултати овог истраживања сведоче о сличностима у тенденцијама пресликавања у два језика како на нивоу чула укуса у целини, тако и гледано појединачно за различите врсте укуса (слатко, слано, кисело и горко), али и о извесним разликама између два језика. Интересантна разлика уочена је код синестезијске употребе придева у колокацијама, идиомима и пословицама, јер је у енглеском језику, према сакупљеној грађи, забележен далеко већи број примера оваквих употреба синестезијских придева него у српском језику. Енглески придев *sweet*, рецимо, налазимо у пословицама у олфакторном домену (нпр. *Rose by any other name would smell as sweet*) и аудитивном домену (нпр. *Great strokes make not sweet music*), као и у устаљеним изразима у оба домена (нпр. *the sweet smell of success* за укус и *make sweet music* за мирис). Уочено је такође да се колокација *sickly sweet* користи и за домен мириса (нпр. *the sickly sweet smell of rotting fruit*). С друге стране, за српски придев *сладак* нису пронађени овакви примери употребе у обрађеном материјалу.

На основу представљених истраживања, може се закључити да су принципи синестезијско-метафоричких преноса у великој мери универзални и да важе у различитим дискурсима (поезији, прози или некњижевним језику), и различитим, чак несродним језицима и културама. С друге стране, показано је и да постоје варирања својствена одређеним језицима и културама, што захтева даља истраживања.

4. КОГНИТИВНА ЗАСНОВАНOST СИНЕСТЕЗИЈСКИХ ПРЕНОСА. Иако се метафорама у когнитивној лингвистици већ деценијама посвећује изузетна пажња, у лингвистичким круговима и даље не постоји јединствен прихваћен став о когнитивној заснованости синестезијских метафора. Овај одељак има за циљ да представи најутицајнија гледишта и теорије везане за ову проблематику. Поред распрострањеног когнитивнолингвистичког гледишта према ком је

синестезијска метафора само посебан случај појмовне метафоре, у наставку текста ће бити приказана и виђења да синестезија у језику уопште није метафора, као и остали значајни когнитивнолингвистички приступи објашњењу синестезијске метафоре – пре свега објашњење о метонимијској заснованости синестезијских метафора.

4.1. СИНЕСТЕЗИЈА У ЈЕЗИКУ: МЕТАФОРА ИЛИ НЕ? Једно од образложења гледишта да синестезија у језику није метафора и да се не може адекватно објаснити теоријом појмовне метафоре јесте да придеви који учествују у овим преносима немају јасно дефинисану семантичку структуру, те, на пример, семантичка структура речи *ћаман* / *dark* не садржи семантички елемент који би је чинио подобном да се њоме окарактерише звук (Szántó 2011). Сумњу да је језичка синестезија посебан вид метафоре изражава и Драгићевић, тврдећи да се синестезија разликује од других метафоричких трансфера јер постоји „блискост полазног садржаја и оног који се добија метафоризацијом”, што није уобичајено за метафору (2000: 393). Као други разлог због којег се доводи у питање метафоричка природа синестезије, Драгићевић наводи резултате неких неуролошких истраживања, према којима је синестезија у језику само последица чулних асоцијација које се стварају у мозгу.

У једном од чешће цитираних радова где се заступа мишљење да синестезија у језику није метафора, ова појава се тумачи кроз когнитивни модел називан Физиолошки=психолошки модел (енгл. *Physiological=psychological model*) (SHIBUYA – NOZAWA 2003; SHIBUYA et al. 2007). Према овом моделу, у нашем искуству се стварају повезаности између различитих сензорних осећаја због тога што надражаје из различитих чула добијамо најчешће истовремено, а ова повезаност се огледа у синестезијским изразима. Аутори дају пример синестезије *warm colour*, објашњавајући да чулна искуства која имамо, рецимо, са ватром укључују топлоту, мирис паљевине, облик и боју пламена, и звук варницења ватре. Заједничко јављање чулних надражаја из тактилног и визулног домена везаних за изворе топлоте је често и ствара се асоцијативна веза између два чула, те активација једног чула води ка истовременој активацији другог чула. Тврди се, међутим, да се неки синестезијски изрази (нпр. *fragrant music* или *sweet voice*) не могу објаснити истовременом активацијом сензорних делова мозга (јер се ова чулна искуства уобичајено не јављају заједно), и ови случајеви се објашњавају емоцијама које повезујемо са различитим догађајима. Тако у примеру *fragrant music*, мирис изазива емоцију задовољства, као и музика, те се реакција на реч *музика* повезује са реакцијом на емоцију задовољства коју у искуству имамо за нешто мирисно.

Међутим, иако је перцептивна основа синестезије у језику неоспорива и суштинска за разумевање овог језичког феномена, већина аутора данас сматра да су синестезијске метафоре засноване не само на перцепцији, већ и на некој врсти појмовног пресликавања.

4.2. СИНЕСТЕЗИЈСКА МЕТАФОРА КАО ПОСЕБАН СЛУЧАЈ ПОЈМОВНЕ МЕТАФОРЕ. Према Шену и Коену (SHEN – COHEN 1998), а у складу са генерализацијом коју је предложио Вилијамс (WILLIAMS 1976) – да се сензорне речи преносе са чула која су физиолошки најмање диференцирајућа и еволуционо најпримитивнија на највише диференцирајућа и најнапреднија чула, синестезијска метафора

представља само посебан случај примене когнитивног принципа који се уопштено односи на појмовне метафоре: конкретнији, приступачнији појам се пресликава на мање приступачан, апстрактнији појам (LAKOFF – JOHNSON 1980). Према принципима когнитивне лингвистике, сазнања која добијамо кроз телесна искуства и перцепцију користе се за разумевање и описивање апстрактнијих појмова, а према овом виђењу, и међу самим чулним искуствима конкретнији надражаји се користе за описивање апстрактнијих. Шен и Коен се ослањају на Аристотелову хијерархију чула, на коју се позивао и Улман (1957), са смеровима метафоричког пресликавања од додира, преко укуса, мириса и звук, до вида.

Конкретност и апстрактност појмова најбоље се огледа кроз тенденцију чула да буду изворни, односно циљни домени. На основу Вилијамсове схеме синестезијских преноса (WILLIAMS 1976) видимо да нека чула служе превасходно као изворни, нека као циљни домени, док се нека чула јављају и као изворни и као циљни домени. Чуло додира и димензија служе готово искључиво као изворни домени, док се чула мириса и звука најчешће јављају као циљни домени у синестезијским метафорама. Поставља се питање шта чула попут додира и димензије чини конкретнијим и доступнијим, па самим тим подобнијим да буду изворни домени, док су друга чула, пре свега чула мириса и звука, апстрактнија и мање доступна, те чешће у функцији циљних домена.

Улман (1959) је први показао да је додир најчешћи изворни домен у синестезијским метафорама. Попова (Ророва 2005: 400–401) указује на значај додира за структурирање значења и сматра да је додир суштински за стварање слике о спољном свету и концептуализацију просторних појмова, чиме се објашњава и тенденција овог чула да буде најчешћи изворни домен. Додир је једино чуло преко којег можемо перципирати неке атрибуте попут тврдоће, чврстоће или присуства вибрација. Такође, додир је једино чуло код којег постоји јасна разлика између активне и пасивне перцепције: додир је пасиван код субјективног осећаја бола или, рецимо, када осећамо топлоту или хладноћу; с друге стране, може бити активан као резултат наменског покрета руком. Поред додира, и димензија (у оквиру чула вида) служи искључиво као изворни домен. Нинг Ју (Yu 1992; 2003) је дошао до закључка да у кинеском језику постоји изражено пресликавање из области димензије на мирис и укус, што није случај у енглеском језику. Овај аутор, међутим, тврди да ове тенденције у смеру пресликавања не треба сматрати неправилностима: синестезијски преноси значења из димензије на укус и мирис у складу су са теоријом појмовне метафоре, јер се димензија, као и додир, темељи на просторном искуству, те ове две категорије чине основу „просторне концептуализације апстрактнијих појмова” (1992: 30). Додир се чешће пресликава на укус и мирис у односу на димензију будући да је физиолошки уско повезан са укусом и мирисом (2003: 31).

Када су у питању циљни домени, Улман (1957) је први приметио да је у синестезијској метафори најчешћи циљни домен звук, а не вид, као што би се очекивало из хијерархије чула. Ју (Yu 2003: 30) сматра да се чињеница да је звук најчешћи циљни домен такође може објаснити теоријом појмовне метафоре: звук је апстрактнији од вида јер нема просторно постојање, те за разумевање и описивање звукова користимо искуства у оним сензорним

доменима која имају просторно постојање. Тенденцију звука да буде циљни домен потврдио је и Вилијамс (1976), показавши да се на звук пресликава највише (чак четири) домена: домен додира, укуса, димензије и боје (на пример, у енглеском имамо *soft / sweet / deep / darkened voice*). Једно од ретких истраживања у којима је домен вида преовладавајући циљни домен јесте истраживање мађарске импресионистичке поезије (Домби 1974). Међутим, ова тенденција објашњава се чињеницом да су у питању импресионисти, који су склони честој употреби речи којима се означавају боје и светлост (акценат је, дакле, на боји, а не на димензији), а боја и светлост се поимају „независно од конкретних објеката” (Домби 1974: 33), и немају „постојане визуелне облике” (Tsui 2007).

Други типични циљни домен је домен мириса. Према Улмановом (1957) предлогу о смеру синестезијских трансфера, очекивало би се да ће се мирис пресликавати на више сензорне домене, тј. слух и вид, с обзиром на то да се мирис налази на средини хијерархије чула. Међутим, према Вилијамсу (1976), мирис се не преноси на друге чулне домене, већ служи искључиво као циљни домен, јер мирис, као и звук, постоји у ваздуху и нема видљиво постојање у простору (Yu 2003: 31). Према овом гледишту, синестезијско пресликавање не прати неизоставно хијерархију чула (пресликавање од нижих чула ка вишим), већ трансфери иду од конкретнијих домена – додира и димензије, ка апстрактнијим доменима – доменима које је теже концептуализовати, а то су пре свега домени звука и мириса.

Ју (2003), дакле, тврди да чула сматрамо конкретнијим или апстрактнијим у зависности од тога да ли имају видљиво просторно постојање. Шен и сарадници (Shen 1997: 54; Shen – Eisenman 1998: 9–10) наводе још неке разлоге: 1) контакти између чула и оног што се перципира директнији су код нижих чула, пре свега, код додира и укуса, где постоји непосредан физички контакт, него код мириса, где је дозвољена мања или већа удаљеност, док код вида или слуха није потребна чак ни минимална физичка близина; 2) осећаје нижих чула као што су хладноћа или топлота доживљавамо, сем као одлике датог хладног или топлог предмета, такође и као део сопственог физиолошког осећаја хладноће или топлоте (енгл. *experiencer-based sensations*), док, рецимо, белу боју или тиху музику не доживљавамо као сопствени телесни осећај (енгл. *object-based sensations*); и 3) код најнижег чула додира не постоји посебан орган у људском телу за перцепцију осећаја, док код осталих (виших) чула постоје посебни органи (уста, нос, уши, очи) као посредници, што доприноси томе да перципирани објекат доживљавамо као „мање приступачан”. Поред ових фактора, постоје гледишта да је за стварање хијерархије чула и одређивање когнитивне доступности од суштинског значаја не само удаљеност, тј. стварање непосредног физичког контакта, већ и објекат перцепције, тј. да ли можемо да идентификујемо извор стимуланса када примамо надражај (Sadamitsu 2004): код тактилних, густативних и визуелних надражаја увек се идентификује и сам извор сензација, док код домена мириса и звука, с друге стране, то није случај, што ова чула чини мање доступним.

Код одређивања доступности неког чулног домена, међутим, не треба занемарити значај који се у култури у којој живимо приписује одређеном чулу и његовој улози у сазнавању света око нас. На пример, олфакторни приведи

су заступљени у диспропорционално малом броју у језицима тзв. западне цивилизације. Вилијамс указује на физичку заснованост ове појаве, истичући да је чуло мириса, иако веома развијено код неких примата, данас у нашој култури у значајној мери атрофирало, што је вероватно утицало на непостојање сензорних речи које првобитно потичу из овог домена (WILLIAMS 1976: 472–473). Класен (CLASSEN 1993: 9) истиче да о перцепцији треба размишљати, пре свега, као о културолошкој, а не физичкој категорији.³ Чињеница да, уопштено говорећи, постоји мали број олфакторних придева у односу на оне из других чулних домена свакако утиче и на постојање мањег броја олфакторних придева са синестезијско-метафоричким тенденцијама.

4.3. СИНЕСТЕЗИЈСКА МЕТАФОРА И СКАЛАРНОСТ ПРИДЕВА. У раду *Image schemas and verbal synaesthesia* Попова (POPOVA 2005) износи гледиште да објашњење које дају Шен и сарадници (SHEN 1997; SHEN – SOHEN 1998 итд.) не пружа јасан одговор на питање како тачно мање диференцирани и мање посредовани модалитети доприносе разумевању виших модалитета.

Попова истиче да постоји разлика у квалитету перцептивног искуства које добијамо из различитих чула, на пример додир и вида: тактилне осећаје добијамо покретима тела, не одједном већ постепено, осећаји се надовезују један на други, те захваљујући овој фрагментисаности доживљаја, нижа чула (пре свега додир, али и укус) пружају искуствену основу за скаларност у нашем схватању перцепције. На пример, ако нека површина није глатка, ми ћемо је појмити као да је у некој мери груба, што значи да ми глаткоћу и грубоћу одређујемо на скали по интензитету, и зато су ови придеви локациони појмови. С друге стране, рецимо, облик (који се најчешће перципира путем чула вида) не може бити скаларан, и Попова истиче да су код вида доживљаји махом засебни и виђени у целини, и то су конфигурациони појмови. Локациони појмови, пре свега придеви из домена додир, стога служе за описивање конфигурационих појмова, који су типични за домен вида и слуха.

Попова подсећа и на још једну битну особеност скала, а то је што су нормативног карактера, те имати мање или више нечега може бити добро или лоше. Ауторка (2005: 412–413) указује на чињеницу да у синестезијским метафорама код којих су нижи модалитети (чула додир и укуса) изворни домени осећаји попут топлоте, оштрине, слаткоће итд. увек подразумевају одређену вредност која се пресликава на друге домene. Због тога нам изрази попут *sweet but unpleasant silence, bitter but exciting jealousy* и сл. не звуче исправно. Попова истиче да тактилну (и густаторну) перцепцију (локационе скаларне појмове) увек схватамо као нормативну, тј. као добру или лошу, пријатну или непријатну. Додир и укус, према томе, треба разумети као чула која као димензију свог значења подразумевају вредност.

4.4. МЕТОНИМИЈСКА ЗАСНОВАНOST СИНЕСТЕЗИЈСКЕ МЕТАФОРЕ. Једно од објашњења синестезијске метафоре јесте да је заснована на метономији. Раден и Кевечеш (RADDE – KÖVECSSES 1999: 21) дефинишу метонимију као когнитивни

³ На пример, у нашој култури вид има тенденцију да заузима место на врху хијерархије чула, јер је вид, захваљујући пре свега писму и књигама, а данас и модерним медијима, постао најзначајнији начин преношења знања.

процес у којем један појмовни ентитет пружа приступ другом појмовном ентитету унутар истог идеализованог когнитивног модела (више о идеализованом когнитивном моделу у: LAKOFF 1987: 68–76.). Многи когнитивни лингвисти подржавају гледиште да је тешко повући разлику између метонимије и метафоре, и Раден (RADDEEN 2000: 93) тврди да се идејом о метафори заснованој на метонимији (енгл. *metaphor-based metonymy*) могу превазићи барем неки од проблема који настају ако истраживање ограничимо на само један од ова два механизма. Сматра се да метафору и метонимију треба сагледати као две крајње тачке у континууму, док већи део простора у средњем делу тог континуума заузимају метафоре засноване на метонимији. Раден даје следећу дефиницију: „Метафора заснована на метонимији је пресликавање које укључује два појмовна домена која су заснована на једном појмовном домену, или потичу из једног појмовног домена” (RADDEEN 2000: 93).

Барселона (BARCELONA 2000a; 2000b) заступа хипотезу по којој је појмовна метафора неопходно мотивисана метонимијом, тврдећи „да ће семе било ког метафоричког преноса бити пронађено у метонимијској пројекцији” (2000b: 31). Према овој хипотези, циљни и/или изворни домен мора бити схваћен метонимијски или сагледан из перспективе метонимије да би метафора била могућа. У свом истраживању, Барселона (2000b) анализира неколико синестезијских метафора (*loud color, sweet music, black mood, high notes* и *high smell*) истичући, за разлику од Тејлора (TAYLOR 1985), да се и за њих може утврдити метонимијска основа.

Барселона тврди да се код синестезијског израза *loud color* метафоричко пресликавање врши између веома спецификованог аудитивног домена „девијантних” звукова, и веома спецификованог визуелног домена „девијантних” боја, те да се дата метафора може формулисати као ДЕВИЈАНТНЕ БОЈЕ СУ ДЕВИЈАНТНИ ЗВУЦИ. С обзиром на то да је већина боја скаларна у неким димензијама (нпр. *свејлојлава, тамнозелена*), за домен боје постоји норма, а ако постоји норма, онда се неке боје могу доживљавати као да „крше норму” у некој димензији, док су друге у тој димензији „нормалне”. У складу са тим, Барселона закључује да у овој метафори циљни домен није читав домен боје, већ један од његових поддомена: поддомен боје који крши норму на неки начин. Тај специфични циљни домен се метонимијски схвата из једног од својих поддомена: поддомена који се односи на ефекат привлачења пажње посматрача упадљивим, често вулгарним бојама. Барселона истиче да чињеница да се боје често категоришу према утиску, тј. ефекту који остављају на посматрача сведочи о томе да су ови ефекти део (културолошки условљеног) искуственог домена боје. Сензорни домен звука се такође може схватити као скаларан, чиме се опет може направити разлика између „девијантних” и „нормалних” звукова. И у овом случају посматрач најчешће има исти утисак (надражај привлачи пажњу), те се читаво аудитивно искуство метонимијски категорише у смислу специфичног поддомена: девијантни звуци се преваходно схватају као девијантни звуци који привлаче пажњу. Метонимијска мотивација код овог синестезијског израза лежи у сличности између једног домена који се схвата кроз свој поддомен и другог домена који се такође схвата кроз свој поддомен. Основа ове сличности, дакле, јесте то што је и код изворног и код циљног домена метонимијски наглашен исти поддомен, при

чему је метонимијски модел циљног домена онај који мотивише и ограничава избор изворног домена у метафори (за објашњење осталих примера синестезијске метафоре помоћу метонимије в. BARCELONA 2000b: 41–42).

5. УМЕСТО ЗАКЉУЧКА. Синестезијске метафоре у језику су толико заступљене и уобичајене да изразе као што су *ошћир мириси*, *ћојле боје* или *ниски ћонови музике* у свакодневном говору најчешће ни не препознајемо као метафоричке. Истраживања су указала на врло сличне тенденције у начинима пресликавања код синестезијских метафора, чак и у несродним језицима обликованим различитим културама, у различитим дискурсима и како на синхронном тако и дијахронном плану. Сматра се да су ове метафоре у великој мери засноване на универзалној способности човека да проналази сличности између различитих облика перцепције, а да те сличности које препознајемо на перцептивном нивоу затим служе као основа за (опет универзалне) когнитивне механизме у нашем уму којима се стварају синестезијске метафоре у језику. С друге стране, у конкретним концептуализацијама се јављају разлике које настају услед различитог културног контекста, као и другачијег физичког окружења у којем је дата култура смештена (KÖVECSES 2005; KLIKOVAC 2004), пре свега због тога што култура у којој живимо у великој мери утиче на то какав значај придајемо појединим чулима у сазнавању света.

И поред овде приказаних резултата до којих се дошло у различитим научним областима, синестезијска метафора се данас сматра недовољно изученим феноменом. Овај рад је стога пружио шири увид у могуће приступе овом пре свега језичком феномену, са циљем да назначи правце будућих истраживања. Сматрамо да би требало још детаљније испитати природу синестезијско-метафоричких преноса у различитим језицима, укључујући и употребу придева у непримарним сензорним доменима у идиомима, колокацијама и пословицама. Посебна пажња могла би се посветити и испитивању когнитивне основе синестезијских метафора, пре свега њихове потенцијалне метонимијске мотивације у различитим језицима.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Вуковић, Ђорђе. И бео лелек на пустој обали (о синестезији и поводом ње). *Озледи о српској књижевности*. Београд: Нолит, 1985, 207–291.
- Грковић-Мелџор, Јасмина. *Историјска лингвистичка когнитивно-типолошке студије*. Сремски Карловци-Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2013.
- Драгићевић, Рајна. Прилог проучавањима о синестезији. *Јужнословенски филолог* LVI (2000): 387–398.
- Комароми, Бојана. Како мириси и звуци могу бити слатки и кисели. Чуло укуса као изворни домен у синестезијској метафори у српском и енглеском језику. *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику* LVI/2 (2013): 185–200.

*

- ARSENIĆ, Vladimir. *Synaesthetic Metaphors in Serbo-Croatian Modern Poetry*. Tel Aviv University. Department of Poetics & Comparative Literature (необјављен рукопис).
- BARCELONA, Antonio. Introduction. *The Cognitive Theory of Metaphor and Metonymy*. Antonio Barcelona (ed.). *Metaphor and Metonymy at the Crossroads: A Cognitive Perspective*. Berlin: Mouton de Gruyter, 2000a, 1–28.

- BARCELONA, Antonio. On the Plausibility of Claiming a Metonymic Motivation for Conceptual Metaphor. Antonio Barcelona (ed.). *Metaphor and Metonymy at the Crossroads*. Berlin: Mouton de Gruyter, 2000b, 31–58.
- BARON-COHEN, Simon, John HARRISON, Laura H. GOLDSTEIN, Maria WYKE. Coloured Speech Perception: Is Synaesthesia What Happens When Modularity Breaks Down? *Perception* 22 (1993): 419–426.
- CACCIARI, Cristina. Crossing the Senses in Metaphorical Language. Raymond W. Gibbs (ed.). *The Cambridge Handbook of Metaphor and Thought*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008, 425–443.
- CLASSEN, Constance. *Worlds of Sense: Exploring the Senses in History and Across Cultures*. London – New York: Routledge, 1993.
- ЦЫТОВИЧ, Ричард Е. *Synaesthesia: A Union of the Senses. Second Edition*. Massachusetts: MIT Press, 2002.
- ЦЫТОВИЧ, Ричард Е. Synesthesia: Phenomenology and Neuropsychology. A Review of Current Knowledge. *Phyche* 2/10 (1995). <<http://www.theassc.org/files/assc/2346.pdf>> 01.03.2013.
- DANN, Kevin T. *Bright Colors Falsely Seen. Synaesthesia and the Search for Transcendental Knowledge*. New Haven – London: Yale University Press, 1998.
- DAY, Sean. Synaesthesia and Synaesthetic Metaphors. *Phyche* 2/32 (1996). <<http://www.theassc.org/files/assc/2358.pdf>> 01.03.2013.
- DOMBI, Erzsébet. Synaesthesia and Poetry. *Poetics* 11 (1974): 23–44.
- HARRISON, John. *Synaesthesia: The Strangest Thing*. Oxford: Oxford University Press, 2001.
- IBARRETXE-ANTUÑANO, Iraide. *Polysemy and Metaphor in Perception Verbs: A Cross-Linguistic Study*. University of Edinburg. Unpublished PhD Thesis, 1999.
- KLIKOVAC, Duška. *Metafore u mišljenju i jeziku*. Beograd: Biblioteka XX vek, 2004.
- KÖVECSES, Zoltán. *Metaphor in Culture: Universality and Variation*. Cambridge – New York: Cambridge University Press, 2005.
- LAKOFF, George. *Women, Fire, and Dangerous Things*. Chicago: Chicago University Press, 1987.
- LAKOFF, George, Mark JOHNSON. *Metaphors We Live By*. London: The University of Chicago Press, 1980.
- MARKS, Lawrence E. Synesthesia: Then and Now. *Intellectica* 55 (2011): 47–80.
- MARKS, Lawrence E. On Perceptual Metaphors. *Metaphor and Symbolic Activity* 11 (1996): 39–66.
- MARKS, Lawrence E. Synesthesia: Perception and Metaphor. Frederick Burwick, Walter Pape (eds.). *Aesthetic Illusion: Theoretical and Historical Approaches*. Berlin – New York: De Gruyter, 1990, 28–41.
- MARKS, Lawrence E. *The Unity of the Senses*. New York: Academic Press, 1978.
- MARTINO, Gail, Lawrence E. MARKS. Cross-Modal Interaction Between Vision and Touch: The Role of Synesthetic Correspondence. *Perception* 29 (2000): 745–754.
- MARTINO, Gail, Lawrence E. MARKS. Synesthesia: Strong and Weak. *Current Directions in Psychological Science*. 10/2 (2001): 61–65.
- MAUER, Daphne. Neonatal Synesthesia: Implications for the Processing of Speech and Faces. Benedicte De Boysson-Bardies, Scania De Schoenen, Peter Jusczyk, Peter McNeilage, John Morton (eds.). *Developmental Neurocognition: Speech and Face Processing in the First Year of Life*. NATO ASI Series Vol. 69. Dordrecht, The Netherlands: Kluwer, 1993, 109–124.
- MAUER, Daphne, Catherine MONDOLCH. Neonatal Synesthesia: A Reevaluation. Lynn C. Robertson, Noam Sagiv (eds.). *Synesthesia: Perspectives from Cognitive Neuroscience*. New York: Oxford University Press, 2005, 193–213.
- POPOVA, Yanna. Image Schemas and Verbal Synaesthesia. Beate Hampe (ed.). *From Perception to Meaning Image Schemas in Cognitive Linguistics*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 2005, 295–419.
- RADDEN, Günter, Zoltán KÖVECSES. Towards a Theory of Metonymy. Klaus-Uwe Panther, Günter Radden (eds.). *Metonymy in Language and Thought*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, 1999, 17–60.
- RADDEN, Günter. How Metonymic are Metaphors? Antonio Barcelona (ed.). *Metaphor and Metonymy at the Crossroads*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 2000, 93–108.
- RAMACHANDRAN, Vilayanur S., Edward M. HUBBARD. Synaesthesia – A Window into Perception, Thought and Language. *Journal of Consciousness Studies* 8/12 (2001): 3–34.
- RONGA, Irene, Carla BAZZANELLA, Ferdinando ROSSI, Giandomenico IANNETTI. Linguistic Synaesthesia, Perceptual Synaesthesia, and the Interaction between Multiple Sensory Modalities. *Pragmatics & Cognition* 20/1 (2012): 135–167.
- SADAMITSU, Miyagi. Synaesthesia Re-examined: An Alternative Treatment of Smell Related Concepts. Seisaku Kawakami, Yukio Oba (eds.). *Osaka University Papers in English Linguistics* 8, 2004, 109–125.

- SHEN, Yeshayahu. Cognitive Constraints on Poetic Figures. *Cognitive Linguistics* 8/1 (1997): 33–71.
- SHEN, Yeshayahu, Michal COHEN. How Come Silence is Sweet but Sweetness is not Silent: A Cognitive Account of Directionality in Poetic Synaesthesia. *Language and Literature* 7/2 (1998): 123–140.
- SHEN, Yeshayahu, Ravid EISENAMN. 'Heard Melodies are Sweet, but Those Unheard are Sweeter': Synaesthesia and Cognition. *Language and Literature* 17/2 (2008): 101–121.
- SHEN, Yeshayahu, David GIL. Sweet Fragrances from Indonesia: A Universal Principle Governing Directionality in Synaesthetic Metaphors. Jan Auracher, Willie van Peer (eds.), *New Beginnings in Literary Studies*. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 2008, 49–70.
- SWEETSTER, Eve. *From Etymology to Pragmatics: Metaphorical and Cultural Aspects of Semantic Structure*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
- SZÁNTÓ, Biborka. *Synaesthesia. A Cognitive Approach*. Babeş–Bolyai University, Faculty of Letters, Doctoral School of Hungarology. Unpublished PhD Thesis, 2011.
- TAYLOR, John R. *Linguistic Categorisation. Prototypes in Linguistic Theory* (2nd Edition). Oxford: Clarendon, 1985.
- ULLMANN, Stephen. *The Principles of Semantics*. Oxford: Blackwell, 1957.
- ULLMANN, Stephen. *Language and Style*. Oxford: Basil Blackwell, 1964.
- VIBERG, Åke. The Verbs of Perception: A Typological Study. *Linguistics* 21/1 (1984): 123–162.
- WILLIAMS, Joseph M. Synaesthetic Adjectives: A Possible Law of Semantic Change. *Language* 52/2 (1976): 461–478.
- YU, Ning. Synaesthetic Metaphor: A Cognitive Perspective. *Journal of Literary Semantics* (2003): 19–34.
- YU, Ning. A Possible Semantic Law in Synesthetic Transfer: Evidence from Chinese. *The SECOL Review* 16/1 (1992): 20–40.

Bojana Komaromi

SYNAESTHETIC METAPHOR: INTERPLAY OF COGNITION, LANGUAGE AND CULTURE

S u m m a r y

Synaesthetic metaphors are considered to be a special type of metaphor in which one sensory modality is described in terms of another, e.g. *sharp taste, sweet smell, warm colours* etc. Research in different languages indicates that there are certain tendencies concerning the directionality of metaphoric mapping: hierarchically “lower” senses, such as touch and taste tend to map onto “higher” modalities, such as sound and sight. However, cognitive linguists explain these tendencies in a different way: more concrete and more accessible modalities tend to map onto more abstract ones. It is interesting that these rules are applicable even to linguistically unrelated languages, different registers and to both diachronic and synchronic studies. On the other hand, there are certain differences which can be attributed to cultural differences, and these issues require further research.

Another aspect of studying synaesthetic metaphors is examining their perceptive and cognitive bases. Since both the source and target domains are sensory modalities, these metaphors have a particular perceptual basis. It is believed that we rely on our inherent (or sometimes learned) ability to find correspondences between different perceptions, and that these similarities that we recognize at the perceptual level are further elaborated in our mind through cognitive processes forming synaesthetic metaphors in language. There is, however, no generally accepted view on the cognitive mechanisms at work in these expressions. Further research needs to shed more light on this phenomenon, which indeed represents a unique interplay of cognition, language and culture.

Универзитет у Новом Саду
Пољопривредни факултет
Трг Доситеја Обрадовића 6, 21000 Нови Сад, Србија
bojana.komaromi@gmail.com

Марија Недељковић-Правдић

ЗНАЧАЈ ЈЕЗИЧКОГ ПЕЈЗАЖА У ПРОУЧАВАЊУ МАЊИНСКЕ ЈЕЗИЧКЕ ПОЛИТИКЕ

У раду се разматра концепт језичког пејзажа који користи писани језик у јавном простору као примарни извор података о језичкој ситуацији на одређеној територији. Ауторка сматра да у стручној литератури, истраживачи мањинске језичке политике нису посветили довољно пажње „писаном приказу” присуства и употребе мањинских језика у јавном простору. У раду се долази до закључка да језички пејзаж пружа значајан допринос проучавању „језичке видљивости” мањинских језика у друштвеном, политичком и економском контексту и оснаживању мањинских језичких група.

Кључне речи: језички пејзаж, писани језик, јавни простор, мањински језици, језичка права.

The paper discusses the concept of linguistic landscape that uses written language in public space as a main source of information about the linguistic situation in a particular territory. The author argues that researchers of minority language policies have not paid enough attention to “written display” of minority languages in public space. A conclusion is made that the linguistic landscape provides a significant contribution to the study of “language visibility” of minority languages in the social, political and economic context and thus contributes to the empowerment of minority language groups.

Key words: linguistic landscape, written language, public space, minority languages, linguistic rights.

1. Увод. Језик у писаном облику налазимо свуда око себе, почев од излога радњи до саобраћајних путоказа, али у већини случајева му не придајемо много важности сматрајући га нечим што се само по себи подразумева (GORTER 2006: 1). Пошто изложен и приказан писани језик, речи и слике у јавном простору могу обављати најразличитије улоге, укључујући и симболичку, треба интерпретирати њихово значење, поруке, сврху и контекст, јер је он напослетку „производ” људи (ШОНАМУ – GORTER 2008: 1). „Јавни простор је место *par excellence* где различити језици долазе у контакт” и представља једну од манифестација друштвене вишејезичности, која може пуно тога да нам каже и о општим механизмима људског понашања (EDELMAH 2010: 1). Анализа писаног језика у јавном простору може се сматрати приступом за разумевање како је материјални свет симболично изграђен посредством визуелне језичке употребе (BEN-RAFAEL et al. 2006; GORTER 2013; HULT 2013: 510).

У складу са оваквим поставкама, можемо рећи да се последњих година све већа пажња посвећује проучавању тзв. језичког пејзажа¹ (енг. linguistic

¹ Гортер (GORTER 2013: 191) истиче да је било више покушаја да се термин „језички пејзаж” замени неким другим прикладнијим термином или описом, па наводи да су поједини аутори користили термин „етикеција јавног живота” (енгл. the decorum of the public life у BEN-RAFAEL et al. 2006); „језички артикли у јавном простору” (енг. the linguistic items found in the public space у ШОНАМУ 2006), „принт животног простора” (енг. environmental print у HUEBNER 2006);

landscape, веома често се користи и скраћеница LL²), као поимања и тумачења присуства и употребе писаног језика у јавном простору. Реч је о релативно новом пољу истраживања, које се веома брзо развија и које ужива све веће интересовање социолингвистике и примењене лингвистике (GORTER 2006; EDELMAN 2010; LITVINSKAYA 2010), посебно у вишејезичном контексту (GORTER 2006; COULMAS 2009; EDELMAN 2010), о чему између осталог сведоче и бројни радови и међународне радионице (Француска, Италија, Израел). Ово поље истраживања посебну научну пажњу добија крајем деведесетих година³ (EDELMAN 2010: 7). Развоју проучавања језичког пејзажа умногоме је допринео и процес глобализације и миграција становништва (BASKHAUS 2006; CENOZ – GORTER 2006; SHOHAMY – GORTER 2008; EDELMAN 2010).

Слажемо се са мишљењем да видљивост и истакнутост одређених језика на писаним знацима чини језик маркером релативне моћи и статуса језичких заједница које живе на датој територији (BASKHAUS 2007) и да је проучавање језичког пејзажа посебно занимљиво у двојезичном и вишејезичном контексту, где умногоме доприноси опису и установљавању системских шаблона присуства или одсуства писаног језика у јавном простору (DEMAJ – VANDENBROUCKE 2013). Стога је и значајна особеност језичког пејзажа управо приказ такве језичке разноликости, са напоменом да „званични” језички пејзаж ретко представља истински одраз разноликог језичког састава друштва, што даље значи да је овај аспект примене језичког пејзажа ближе повезан са његовом симболичком функцијом (PUZEY 2007: 11).

Значај проучавања језичког пејзажа лежи у разумевању датих језичких идеологија, употребе, мотива, варијетета језика који се појављује у јавном простору и утицаја на перцепцију статуса и употребе различитих језика, као и перцепцију званичне језичке политике дате области или региона (CENOZ – GORTER 2006). Визуелна информација о присуству језика свакако може утицати на перцепцију статуса различитих језика, па чак и на сопствено језичко понашање (GORTER 2007: 4). Циљ анализе језичког пејзажа неког подручја је целовитији поглед на наше знање о друштвеној вишејезичности, са посебним фокусом пажње на избор и утицај различитих језика, њихову хијерархију, применљиве прописе и аспекте писмености (GORTER 2013: 191). Досадашње истраживање мањинске језичке политике углавном је било усмерено ка проучавању питања замене језика, ревитализацију и одржавање језика, образовања мањинских заједница, док се мање значаја придавало

„речи на зидовима” (енг. words on the walls у CALVET 1990). Било је и аутора који су предлагали назив „семиотички пејзаж” (енг. semiotic landscape у JAWORSKI – THURLLOW 2010 цит. у MORIARTY 2014: 459), сматрајући га потпољем семиотике.

² Иако је термин „linguistic landscape” прихваћенији, треба напоменути и да су поједини аутори (BASKHAUS 2009; COULMAS 2009) такође прихватили и назив „linguistic landscaping”, који се односи на планирање и спровођење активности везаних за језик знакова, док термин „linguistic landscape” означава резултат ових акција (детаљније в. EDELMAN 2010: 9–10).

³ Интерес истраживача за јавне путоказе као извор информација постоји знатно пре краја деведесетих година. Истраживања која су спроведена током 60-тих, 70-тих и 80-тих година обезбедила су теоријску и методолошку основу за истраживања језичког пејзажа и његову примену (за детаљнији приказ неких од ових истраживања в. BASKHAUS 2006; 2007; SPOLSKY 2009; EDELMAN 2010; GORTER 2013).

видљивости⁴, односно „писаном приказу” (енг. *written display*) присуства и употребе мањинских језика у јавном простору (MARTEN et al. 2012: 1–2).

Основни циљ нашег рада је проучавање досадашњег доприноса испитивања језичког пејзажа разумевању мањинске језичке ситуације, односно усаглашености званичне мањинске језичке политике на одређеној територији у вишејезичном контексту. Отпочећемо са дефинисањем концепта језичког пејзажа, његове употребе, сврхе и функције, а потом ћемо прећи на анализу теоријско-методолошких аспеката који произлазе из разноврсности теоријских и практичних усмерења у овој области. У складу са тим, пажњу ћемо усмерити на анализу корпуса теоријских и емпиријских истраживања значајних за предмет нашег истраживања.

2. ДЕФИНИСАЊЕ И ФУНКЦИЈЕ КОНЦЕПТА ЈЕЗИЧКОГ ПЕЈЗАЖА. Језички пејзаж је стар колико и само писмо. Од најранијих времена људи имају потребу да јавно означе границе своје територије, како у географском, тако и у језичком смислу (COULMAS 2009). Сам концепт језичког пејзажа се користи на неколико различитих начина. Термин се првобитно употребљавао да означи општу „језичку ситуацију у датом региону или подручју”, да обезбеди појашњење „језичког мозаика” одређеног подручја (LOU 2009: 31), односно за опис и анализу општег стања језика у одређеној земљи (GORTER 2013: 191). Тако описан језички пејзаж може се схватити и као синоним са појмовима попут језичко тржиште, језичка разноликост, језички мозаик, чиме се наглашава да се језички пејзаж односи пре свега на присуство вишејезичности у друштвеном контексту (GORTER 2006a: 1). Сходно томе, концепт долази до изражаја и у области језичког планирања, односно језички пејзаж нас обавештава о језичкој политици и/или је одражава (PHILLIPS 2011: 22). Питање етнолингвистичке виталности и перцепције језичких мањина о виталности матерњих језика је такође предмет проучавања ове области (LANDRY – BOURNIS 1997; PUZEY 2007). Међутим, дешава се да се концепт језичког пејзажа до те мере широко схвата да укључује и опис историје језика (GORTER 2006a: 1). Дакле, језички пејзаж је сложен феномен, а његово проучавање укључује мноштво перспектива и дисциплина. Стога и не чуди што је проучавање језичког пејзажа примену нашло и у испитивањима присуства и употребе језика мањинских заједница, односно усаглашености званичне језичке политике неке државе или региона са датим језичким пејзажом.

Истраживања о специфичним аспектима језичких ситуација довела су и до нових примена самог термина, за који се посебно везује опсег језика у текстуалном облику (PUZEY 2007: 10). Највише цитирана и најшире прихваћена дефиниција језичког пејзажа од стране водећих истраживача у овој области (набројаћемо само неке од њих: BACHHAUS 2005; CENOZ – GORTER 2006; LOU 2009; EDELMAN 2010; MARTEN et al. 2012) јесте да је то „језик јавних путоказа, рекламних билборда, имена улица, места, радњи, као и јавних знака на државним зградама који заједно чине језички пејзаж дате територије,

⁴ Поједини аутори сугеришу да се упоредо са термином језички пејзаж користи и термин „језичка видљивост” (енг. *linguistic visibility*, детаљније в. GORTER 2006).

региона или урбане агломерације”⁵ (LANDRY – BOURNIS 1997: 25). У суштини, овом дефиницијом се каже да језички пејзаж представља текст у јавном простору, са напоменом да је, имајући у виду да се већина истраживања спроводи у градској средини, услед урбанизације и глобализације прикладнији назив „језички градски пејзаж” (енг. *linguistic cityscape*, термин који је увео GORTER 2006⁶). Аутори (LANDRY – BOURNIS 1997) истичу да језички пејзаж има информативну (који језик можемо очекивати да видимо, одређује територијалне и језичке границе, као и доминантност неког језика) и симболичку функцију (односи се на слабост или снагу одређене језичке заједнице и у тесној је вези са питањем језичког идентитета). У вези са симболичком функцијом је и питање етнолингвистичке виталности⁷ и индивидуалне процене статуса неког језика, који може да утиче и на језичко понашање појединца (CENOZ – GORTER 2006: 67–69; PUZEY 2007: 11; MORIARTY 2014: 458). Поједини аутори говоре и о митолошкој или фолклорној функцији језичког пејзажа, истичући да имена места могу навестити какве су културно–језичке границе постојале у прошлости (HICKS 2002; GORTER 2006a; PUZEY 2007: 14; LITVINSKAYA 2010), као и о комерцијалној функцији употребе језика за промоцију производа и у туристичке сврхе (HORNSBY 2008 цит. према LITVINSKAYA 2010: 14). На основу датих функција, дефинисали су се и различити домени у којима истраживање језичког пејзажа може бити од помоћи. Са процесом глобализације и ширења енглеског језика, појавила су се многа истраживања његове употребе у контекстима у којима он није ни службени ни мањински језик (LITVINSKAYA 2010: 14–15).

Иако је полазиште многих истраживања била управо поменута дефиниција (LANDRY – BOURNIS 1997: 25), она нису сва обухватала све наведене елементе језичког пејзажа. Истраживања варирају у свом опсегу од истраживача до истраживача и предмета његовог интересовања. Нека су укључивала само одређене врсте знакова у јавном простору, на пример употребу топонима (HICKS 2002; PUZEY 2007), употребу личних имена (EDELMAAN 2010), назива робних марки (TUFI – BLACKWOOD 2010), писаних ознака на радњама (FINZEL 2012), док су друга била усмерена ка анализи целокупног видљивог или приказаног писаног језика (CENOZ – GORTER 2006) (деталније о овим истраживањима в. LITVINSKAYA 2010: 11–12). Било је и аутора који су желели да опишу

⁵ Превод ауторке: „The language of public road signs, advertising billboards, street names, commercial shop signs, and public signs on government buildings combines to form the linguistic landscape of a given territory, region, or urban agglomeration” (LANDRY – BOURNIS 1997: 25).

⁶ Овај аутор је такође предложио коришћење назива „вишејезични градски пејзаж” (енг. *multilingual cityscape*), али пошто је подразумевао одбацивање једнојезичности није шире прихваћен (EDELMAAN 2010: 9).

⁷ Концепт етнолингвистичке виталности (термин који су увели GILES et al. 1977) представља „средство којим се утицај социокултурних фактора на снагу мањинских језика може испитати у оквиру и широм различитих контекста. Језичка виталност зависи од фактора попут статуса мањинског језика у оквиру језичке заједнице и изван ње, постојеће демографије, институционалне подршке, као и контролних фактора попут законодавства које регулише употребу енглеског језика. Истиче се да мањинске заједнице са високим степеном етнолингвистичке виталности имају веће могућности да одрже своје културне и језичке особености унутар постојећег мултикултурног и вишејезичног окружења” (RUBINSTEIN-AVILA 2005: 873, превод МНП).

термин на други, шири начин и тако се удаље од територијалних ограничења наметнутих у датој дефиницији, па су поједина истраживања укључивала и анализу писаног језика одеће, новина, транспортних средстава и слично (HICKS 2002 цит. у PUZEY 2007: 10; LITVINSKAYA 2010: 11). Поједини аутори су сматрали да концепт језичког пејзажа треба да буде целовитији и да укључи све типове текста, било да је у питању писани језик на знаку или слици, унутар или изван зграде, радње, па чак и говор на улици (SHONAMU – GORTER 2009; LITVINSKAYA 2010: 11). Ови аутори истичу да је један од недостатака дате дефиниције језичког пејзажа (LANDRY – BOURNIS 1997: 25) и то што се јавни простор схвата као статичан и фиксиран, а при том се занемарује реалност јавног простора који је динамичан, покретљив и променљив (BEN-RAFAEL et al. 2006; MORIARTY 2014: 458). У складу са оваквим поставкама и нашим схватањем да је за боље разумевање доприноса језичког пејзажа проучавању мањинске језичке политике потребан потпунији преглед писаног језика у јавном простору, сматрамо да проучавање језичког пејзажа не треба да се ограничи само на једну врсту писаних знакова у јавном простору. Посебно се истиче „проширено” схватање језичког пејзажа, где се наводи да је његов део „било који писани знак или оглас који се налази изван или унутар јавне установе или приватног бизниса на датој географској локацији”⁸ (BEN-RAFAEL et al. 2006: 14).

Пошто се границе језичких „територија” регулишу прописима о језичкој употреби у јавном простору важно је истаћи да су истраживачи језичког пејзажа нагласили битне разлике између приватних писаних ознака (енг. *private, non-official, commercial, „bottom-up” signs*, на пример назив радње, писани огласи постављени на улици или радњи), које могу да буду под утицајем одређене језичке политике, али углавном одражавају индивидуалне преференције, и службених писаних ознака (енг. *government, public, „top-down” signs*, на пример званична ознака за назив улица, саобраћајне ознаке, имена владиних зграда), које су прописане од стране владиних агенција и стога морају поштовати прописану језичку политику (BACKHAUS 2006; BEN-RAFAEL et al. 2006; EDELMAN 2010; WAICHIANG 2012: 65). Службене писане ознаке представљају маркере статуса и моћи, а приватне писане ознаке су манифестација језичке политике заједнице, која је приказ културног идентитета и аспирација њених чланова. Све ове писане ознаке пружају увид у односе моћи унутар заједнице, као и утицај глобализације (HUEBNER 2006: 31). Коришћење приватних писаних ознака у јавном простору може да објасни и како се државна језичка политика доживљава на приватном нивоу (SAID 2010: 3). Разлика између службених и приватних писаних ознака још је један фактор који доприноси схватању језичке политике. Док службене ознаке показују преференције власти, приватне показују да ли је ова политика прихваћена и имплементирана од стране опште популације (PUZEY 2012: 141; YAVARI 2012: 13).

Језички пејзаж пружа детаљан увид у језичку политику и праксу дате заједнице (SAID 2010: 3), јер не истражује само писане ознаке у јавном простору, већ истражује и ко иницира, креира, поставља и чита писани језик у

⁸ Превод ауторке: „any sign or announcement located outside or inside a public institution or a private business in a given geographical location” (BEN-RAFAEL et al. 2006: 14).

јавном простору. Поједина истраживања језичког пејзажа проучавају и како се њиме манипулише – свесно или несвесно – како би се потврдила постојећа или претпостављена језичка хијерархија или како би се одупрло језичкој пракси, разматрају начине на које језички пејзаж одражава језичку демографију, употребу језика, ставове према језику и језичку политику. Схваћено на овај начин, истраживање језичког пејзажа спада у проучавања мањинске језичке политике, посебно због тога што је питање моћи мањинске језичке заједнице у вишејезичном контексту од изузетно велике важности (MARTEN et al. 2012: 1). Можемо закључити да област језичког пејзажа представља иновативан приступ „мапирању” језичке различитости и вишејезичности у урбаним срединама, у којима се мањински језици често боре за видљивост (MARTEN et al. 2012, цит. у GORTER 2013: 201).

3. МЕТОДОЛОШКИ И ТЕОРИЈСКИ АПАРАТ. Проучавање језичког пејзажа, које поједини аутори називају и новом „обећавајућом” поддисциплином социолингвистике (BACKHAUS 2005; 2006; 2007; EDELMAN 2010), налази примену у многим областима и има интердисциплинарни карактер, градећи своје темеље у великом броју теорија различитих дисциплина (историја, образовање, туризам, политика, медији, економија, права, географија, лингвистика, психологија, уметност) (SHONAMU – GORTER 2008: 1; LITVINSKAYA 2010: 17; MARTEN et al. 2012; GORTER 2013: 192). Ово динамично поље убрзано се шири и на суседне дисциплине попут примењене лингвистике, родних студија, социологије (LOU 2009: 31). У проучавању језичког пејзажа примењују се различити теоријски оквири: од историјског (COULMAS 2009) до социолошког (BEN-RAFAEL et al. 2006; BEN-RAFAEL 2009), економског (CENOZ – GORTER 2009), еколошког (HULT 2009), геосемиотичког (LOU 2007), политичког (SLOBODA et al. 2010) и социолингвистичких приступа (SPOLSKY 2004; HUEBNER 2009; HANAUER 2009). Већина теоријских оквира није ограничена само на језичку анализу, већ користи и различите теорије мултимодалности и вишејезичности, анализе дискурса и родних студија како би интерпретирала текст језичког пејзажа. Теоријски и дисциплинарни оквири овог поља стога нису фиксни, чврсти и применљиви у сваком истраживању, већ су подложни промени и зависни од контекста. То се делом може објаснити тиме што се поље језичког пејзажа, његово дефинисање и методологија још увек обликују и развијају (деталније у: LITVINSKAYA 2010: 18–21; PHILLIPS 2011: 29–40; FINZEL 2012: 4–16; GORTER 2013: 193–199).

У већини истраживања језичког пејзажа примењује се квантитативна анализа, бројањем и класификовањем свих јавних ознака на одређеном подручју града или урбаног пејзажа. Ови знаци се даље класификују према језику који користе и према томе ко их поставља (приватни или службени знаци). Аутори углавном користе емпиријске методе за анализу степена видљивости већинских и мањинских језика (BEN-RAFAEL et al. 2006; CENOZ – GORTER 2006 цит. у PHILLIPS 2011: 40). Квалитативни приступи анализи описују податке и идентификују везе и обрасце између њих. Квалитативни облици методологије који се примењују у истраживању језичког пејзажа јесу критичка анализа дискурса, етнографија и методе попут интервјуа и упитника у циљу прикупљања података о искуству припадника одређене

језичке групе у процесима одржавања и очувања језика (PHILLIPS 2011: 41). Имајући у виду мултимодални карактер језичког пејзажа, употреба и квантитативних и квалитативних метода анализе нам се чини најприхватљивијом. Већина истраживања је синхронијска, у смислу да истраживање језичког пејзажа настоји да „ухвати” језичку ситуацију у тренутку прикупљања података, док дијахронијски приступ показује динамику језичког пејзажа у једној области, као и процену промена и фактора који утичу на те промене у датом језичком пејзажу. Нажалост, веома мали број истраживања је користио дијахронијску перспективу (LITVINSKAYA 2010: 21–23; EDELMAN 2010: 51–53).

Прикупљање података углавном се заснива на фотографисању (GORTER 2006a: 2; HULT 2009: 90; YAVARI 2012: 9) писаног језика у великим урбаним центрима, односно градовима (MORIARTY 2012: 75), одабиром најпрометнијих улица и зграда државних институција (HULT 2009; FINZEL 2012).⁹ Поједини аутори су истраживања спроводили и фотографисањем писаног језика на железничкој станици (BACHHAUS 2007), на школама или универзитетима (HANAUER 2009; SHOHAMY 2012). Следеће је питање јединице анализе и броја узорака које треба прикупити. У литератури се најчешће наводи дефиниција да је писана ознака/знак у јавном простору „било који писани текст просторно дефинисаног оквира” (BACHHAUS 2007: 66).¹⁰ Следеће питање јесте да ли би требало да се сви писани знаци у одређеној области разматрају или не. У зависности од циља истраживања, истраживачи сами одлучују о броју узорака који ће прикупити. Неки истраживачи су фотографисали све писане ознаке које су биле видљиве на нивоу улице голим оком (HULT 2009: 96). Категоризација писаних ознака се такође обавља на различите начине, па се тако најчешће одређује припадност текстуалном жанру, где је ознака постављена, домен и контекст (FINZEL 2012:16). Гортер (GORTER 2006: 3–4) анализира како се језици појављују на писаном знаку, где се дати знак налази, број језика који се користи и њихов редослед, величина употребљеног фонта и сл., док други аутори врше и поделу приватних и службених писаних ознака по типу институције (BEN-RAFAEL et al. 2006: 15–16; BACHHAUS 2006; LOU 2009: 35–37; PHILLIPS 2011: 22–30; MARTEN et al. 2012: 4).¹¹ Један од првих корака у анализи података јесте идентификовање, квантитативно или дескриптивно, тачног броја видљивих језика (детаљније у: YAVARI 2012: 9–11).

У прикупљању и анализи података, већина аутора прави квалитативну разлику између службених и приватних писаних знакова. Тврди се да се употреба језика на службеним писаним ознакама може објаснити односима моћи, док се избор језика на приватним ознакама може схватити и као мотивисани израз солидарности. Употреба страних језика, а посебно енглеског, покушај је да се створи „страна атмосфера” и да се припадници одређене језичке заједнице повежу са западном културом (BACHHAUS 2006; HUEBNER 2006).

⁹ Неки истраживачи уместо фотографисања користе детаљан опис писаних знакова (BROWN 2007 цит. у LITVINSKAYA 2010: 21)

¹⁰ Превод ауторке: „any piece of written text within a spatially definable frame” (BACHHAUS 2007: 66).

¹¹ За детаљну анализу присуства писаног језика у јавном простору, начину представљања језика, анализу семиотичких и језичких особености писаних ознака в. EDELMAN 2010: 64–72.

Анализа писаног језика на ознакама се углавном спроводи на три нивоа: семиотичком, макролингвистичком и микролингвистичком (FINZEL 2012: 16–17). У истраживању језичког пејзажа уочене су одређене теоријске и методолошке недоследности које би могле да утичу и на квалитет спроведених истраживања. Главни проблеми су везани за одабир узорака,¹² јединице анализе¹³ и категоризацију знакова¹⁴ (деталније у: GORTER 2006a: 2–5; HUEBNER 2006: 35–36; LITVINSKAYA 2010: 24–30; GORTER 2013: 199–201).

Велики број радова из ове области допринео је и потпунијем разумевању начина на који треба спроводити овакав вид емпиријског истраживања, померајући поље анализе од једноставног „бројања” језика на писаним знацима до различитих нивоа анализе писаног језика унутар и изван различитих врста објеката. При томе, треба нагласити да се данашње истраживање језичког пејзажа нужно не фокусира на дихотомију употребе приватног и службеног писаног језика у јавном простору (MARTEN et al. 2012: 3). Дакле, можемо закључити да истраживања језичког пејзажа немају јединствену методологију.¹⁵ Нагласак је на томе да се установи на који начин „физичка” манифестација вишејезичности може послужити за идеолошко позиционирање различитих језика и како писани знаци доприносе обликовању одређене визије друштвене стварности. Језички пејзаж је стога и производ друштвених акција, односно „актера” који директно учествују у његовом обликовању, било самостално путем сопствених тенденција или путем поштовања законских прописа и језичке политике (HULT 2013: 510).

4. МАЊИНСКА ЈЕЗИЧКА ПОЛИТИКА И ЈЕЗИЧКИ ПЕЈЗАЖ. Већина аутора разматра језички пејзаж као вишејезични феномен, односно као пример *de facto* језичке политике (SPOLSKY 2004; BEN-RAFAEL et al. 2006; PUZEY 2007; LOU 2009: 21). Тренутно не постоји велики број истраживања која би анализирали утицај употребе писаног језика у јавном простору на „стварно језичко понашање” или *de facto* језичку праксу (PUZEY 2007: 7). Језички пејзаж помаже да се разуме како се званична језичка политика потврђује језичком заступљеношћу у јавном простору (SAID 2010: 3), па га схватамо и као инструмент и фактор језичке политике (PUZEY 2012: 141; YAVARI 2012: 12). Стога је и регулисање језичког пејзажа важно питање, не само у смислу употребе језика, већ и због моралних, етичких и правних димензија поштовања прописане језичке политике (GORTER 2013: 202). Употреба и присуство језика у јавном простору је

¹² Најчешћи проблеми који се наводе су опасност од уопштавања налаза истраживања и питање репрезентативности узорка (деталније у: LITVINSKAYA 2010: 25).

¹³ Имајући у виду велику разноликост и мултимодалност текстова, велики проблем у овој области представља јасно дефинисање јединице анализе и корпуса, јер се поједине писане ознаке налазе стационаране, а друге су покретне, неке су трајне, а друге привремене. Као важна варијабла јединице анализе наводи се и величина текста (деталније у: LITVINSKAYA 2010: 25–26).

¹⁴ Класификације писаних знакова су прилично различите и углавном зависе од прикупљених података. Проблеми се најчешће јављају приликом категоризације, ауторства и истакнутости језика на писаним ознакама (деталније у: LITVINSKAYA 2010: 26–30).

¹⁵ Рана истраживања су примењивала искључиво квантитативни приступ. У новије време забележен је квалитативан помак који претпоставља да је језички пејзаж шири појам од документације писаних знакова, а један од помака је и појава критичког приступа анализи дискурса језичког пејзажа (MORIARTY 2014: 459).

политизована, посебно у вишејезичном контексту и може указивати на виталност језика, односно на однос између говорника тих језика, без обзира на прописану језичку политику (PHILLIPS 2011; JANSEN 2012). Лингвисти су тек недавно почели да разматрају политичку природу јавних путоказа и других писаних знакова као врсте маркера у ономе што можемо конципирати и као политички пејзаж (PUZEY 2007: 8). О томе најбоље сведоче радови који се баве испитивањем присуства и употребе писаних ознака у јавном простору у службеној и приватној сфери у етнички хомогеним и хетерогеним градовима (BEN-RAFAEL et al. 2001; BOGATTO – HÉLOT 2010; MARTEN et al. 2012; DEJAJ – VANDENBROUCKE 2013). Стога, пре него што започне испитивање, истраживач треба да се запита које државне институције, односно које врсте политичких система контролишу језички пејзаж (FINZEL 2012: 30). У складу са оваквим поставкама јасно је да, иако језички пејзаж не одражава употребу језика у усменој комуникацији, он пружа информације о писаној комуникацији између корисника језика (CENOZ – GORTER 2006: 79). Са друге стране, језички пејзаж у целини или поједини његови делови могу утицати и на употребу језика, на популарност, односно прихватљивост одређених језика, а тиме и на њихову усмену употребу (GORTER 2007: 4).

Члан 10.2. Европске повеље о регионалним или мањинским језицима даје дозволу и препоруку земљама потписницама да употребљавају и усвајају имена места на регионалним или мањинским језицима (PUZEY 2007: 9)¹⁶, док Универзална декларација о језичким правима (1996), у члану 50.1, истиче да све језичке заједнице имају право да буду представљене на свом матерњем језику у оглашавању, писаним ознакама, екстерној сигнализацији и пејзажу земље као целине (MARTEN et al. 2012: 7).¹⁷ Хикс (Hicks 2002) је био један од првих аутора који је користио концепт језичког пејзажа да би објаснио проблеме имплементације језичке политике мањинских језика (GORTER 2013: 194). Језичка политика формулисана са циљем заштите мањинских језика захтева ефикасне стратегије језичког планирања, које ће у потпуности одражавати дату друштвену ситуацију (PHILLIPS 2011: 32–34). Поставља се питање шта је то што чини поље језичког пејзажа погодним и корисним за истраживања различитих врста мањинских језичких ситуација? Језички пејзаж доприноси релевантности ових истраживања, због тога што обезбеђује чињенице за разумевање положаја појединих језика. Други аутори наглашавају да језички пејзаж побољшава разумевање положаја мањинских језика у јавном простору са теоријског становишта (MARTEN et al. 2012: 4–5).

Концепти мањине и већине у језичком пејзажу су релативни и политички одређени (GORTER 2013: 197), а разлика између мањинске и већинске групе није заснована на бројкама, већ на разликама у њиховом статусу, положају и моћи. Питање моћи мањинских језика подразумева њихову заступљеност,

¹⁶ Интерпретација ауторке: „Article 10.2.g of the European Charter for Regional or Minority Languages instructs signatories to allow and/or encourage [...] the use or adoption, if necessary, in conjunction with the name in the official language(s), of traditional and correct forms of place names in regional or minority languages” (PUZEY 2007: 9).

¹⁷ Интерпретација ауторке: Universal Declaration of Linguistic Rights (1996), Art. 50.1 reads: „All language communities have the right for their language to occupy a pre-eminent place in advertising, signs, external signposting, and in the image of the country as a whole” (MARTEN et al. 2012: 7).

виталност, детерминанте замене језика и језичког одржавања, однос између језика, етничку припадност и идентитет мањинских заједница и статус мањинских језика у школама (MARTEN et al. 2012: 6–7). Језички пејзаж потврђује однос моћи између језика мањине и већине тако што означава који је језик доминантан и који су обрасци употребе мањинских језика. Исто тако, језички пејзаж може да унапреди статус појединих слабијих језичких група наметањем образаца употребе од стране државних институција (EDELMAN 2010: 18). Међутим, постојећа истраживања су показала и да присуство мањинских писаних језика у јавном простору утиче на осећај идентитета доминантне популације и да може утицати и на њихов степен политичке, економске и друштвене моћи у датој заједници. При том се истиче и да се службеном језику већинске заједнице веома ретко оспорава присуство у језичком пејзажу, док то није случај са другим језицима (PHILLIPS 2011: 35–36).

На крају постављамо питање: какав је досадашњи утицај резултата проучавања језичког пејзажа на побољшање видљивости мањинских писаних језика? У суштини, језички пејзаж има значајну улогу у „спасавању” мањинских језика и може нам помоћи да откријемо „потлачене” језике (FINZEL 2012: 7). Поједина истраживања, која су показала да, упркос прописаној језичкој политици, постоји одсуство мањинских језика у јавном простору, утицала су на стварање проактивне државне језичке политике, са циљем заштите мањинских језика у јавном простору (детаљније у: CENOZ – GORTER 2006: 78–80; HUEBNER 2006: 32–36; PUZEY 2007; YAVARI 2012). Било је случајева да су државне институције у циљу промоције и подстицања употребе одређених језика давале пореске подстицаје за укључивање тих језика на комерцијалне писане ознаке (детаљније у: GORTER 2007: 7–8). Иако може бити истина да, у неким случајевима, воља или притисак да се обухвате и мањински језици на писаним ознакама може имати позитиван исход, многи истраживачи су истакли да проактивна државна политика може довести и до тога да припадници већинске језичке заједнице на приватним писаним ознакама, као најреалнијим показатељима вишејезичне природе и језичке идеологије одређене територије, не подрже такву језичку политику (детаљније у: PUZEY 2007; YAVARI 2012).

Значај видљивости језика за релегитимизацију и ревитализацију мањинских језика не треба потцењивати, јер писана језичка видљивост утиче на развој ставова према језику. Уколико мањински језици нису јасно истакнути, они могу бити ван видокруга и ван ума већине људи, стога се може рећи да језички пејзаж одређује статус мањинских језика. Иако се у литератури наводе различите методе остваривања језичке ревитализације, сматрамо да је у циљу промовисања мањинских језика, вишејезичности, мултикултуралности, употребе вишејезичних писаних ознака неопходан катализатор већих промена (уп. PUZEY 2007: 119–120). Да бисмо могли да заштитимо језичку разноликост и да мотивишемо промене, потребни су нам аргументи и чињенице које проистичу из проучавања језичког пејзажа (PHILLIPS 2011: 38–39). Дакле, да би мањински језици били очувани и да би им се обезбедила трајна будућност, неопходна је и њихова употреба у писаном облику, посебно у језичком пејзажу.

5. ЗАКЉУЧАК И СУГЕСТИЈЕ ЗА ДАЉА ИСТРАЖИВАЊА. Главне области истраживања језичког пејзажа у последњих четрдесет година су ширење енглеског језика, дистрибуција језика, језички прописи и мањински језици. Велика је вероватноћа да ће и у будућности ова поља истраживања наставити да карактеришу област језичког пејзажа (GORTER 2013: 202). Највећа вредност језичког пејзажа, по нашем мишљењу, јесте пружање увида у поштовање и имплементацију језичке политике, односно односа између „стварне” и законом прописане мањинске језичке политике (PUZEY 2012), јер полазимо од поставке да је „видљивост језика мањинске заједнице исто толико важна за њене припаднике као и да се њихов глас чује” (MARTEN et al. 2012: 1). Језичка политика која се односи на употребу писаних језика у јавном простору треба да је у складу са језичком политиком употребе језика у образовању, медијима и другим областима (YAVARI 2012: 12). У складу са тим, са жељом да се створи хуманије друштво, знања о језичком пејзажу могу наћи примену и у образовању, у развоју мултикултуралне свести код деце, јер образовни контекст пружа нове начине да се деца науче језичкој разноликости (GORTER 2013: 203). Треба напоменути и да поједина истраживања имплементације мањинске језичке политике посредством језичког пејзажа истичу и утицај који енглески има као *lingua franca* (ЕЛФ) у постојећем језичком пејзажу (EDELMAN 2010; DEMAJ – VANDENBROUCKE 2013) и свакако у будућности можемо очекивати већи број истраживања која ће се бавити утицајем ЕЛФ на употребу и замену мањинских службених језика.

Нова достигнућа у начину на који је писани језик приказан у јавном простору и брзо ширење нових технологија у односу на период када су отпочела проучавања језичког пејзажа представљаће и изазов и прилику истраживачима да потпуније сагледају концепт друштвене вишејезичности (GORTER 2006б; 2013: 204). Даљи теоријски напредак у овој области је неопходан, а највећи изазов будућих истраживања биће употреба емпиријских испитивања за тестирање постављених теоријских основа. Поред тога, потребна су темељнија проучавања, чији ће налази бити потврђени од стране других истраживача (GORTER 2006б; 2013: 205).

Језички пејзаж као поимање и тумачење присуства и употребе језика у јавном простору даје увид у неопходност очувања или промене постојеће мањинске језичке политике, статуса и улоге мањинских и/или службених језика на одређеној територији. Важност испитивања језичког пејзажа произилази управо из наведеног, али и из чињенице да његова истраживања на одређеној територији могу указати на проблеме мањинских заједница, а самим тим допринети и њиховој бољој сарадњи са државним институцијама у остваривању и реализацији мањинских језичких права.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- BACKHAUS, Peter. Signs of Multilingualism in Tokyo – A Diachronic Look at the Linguistic Landscape. *International Journal of the Sociology of Language* 2005. 175–176 (2005): 103–121.
- BACKHAUS, Peter. Multilingualism in Tokyo: A Look into the Linguistic Landscape. *International Journal of Multilingualism* 3/1 (2006): 52–66.

- BACKHAUS, Peter (ed). *Linguistic Landscapes: A Comparative Study of Urban Multilingualism in Tokyo*. Vol. 136. Bristol: Multilingual Matters Ltd., 2007.
- BACKHAUS, Peter. Rules and Regulations in Linguistic Landscaping: A Comparative Perspective. Elana Shohamy, Durk Gorter (eds.). *Linguistic Landscape: Expanding the Scenery*. New York – London: Routledge, 2009, 157–172.
- BEN-RAFAEL, Eliezer, et al. Linguistic Landscape and Multiculturalism: A Jewish-Arab Comparative Study (Final report). Tel Aviv: *Tami Steinmetz Center for Peace Research*. Durk Gorter, Jokin Aiestaran, Jasone Cenoz, 2001, 163–208.
- BEN-RAFAEL, Eliezer, et al. Linguistic Landscape as Symbolic Construction of the Public Space: The Case of Israel. *International Journal of Multilingualism* 3/1 (2006): 7–30.
- BEN-RAFAEL, Eliezer. A Sociological Approach to the Study of Linguistic Landscapes. Elana Shohamy, Durk Gorter (eds.). *Linguistic Landscape: Expanding the Scenery*. New York – London: Routledge, 2009, 40–54.
- BOGATTO, François, Christine HÉLOT. Linguistic Landscape and Language Diversity in Strasbourg: The 'Quartier Gare'. Elana Shohamy, Eliezer Ben-Rafael, Monica Barni (eds.). *Linguistic Landscape in the City*. Bristol: Multilingual Matters Ltd., 2010, 275–291.
- CENOZ, Jasone, Durk GORTER. Linguistic Landscape and Minority Languages. *International Journal of Multilingualism* 3/1 (2006): 67–80.
- COULMAS, Florian. Linguistic Landscaping and the Seed of the Public Sphere. Elana Shohamy, Durk Gorter (eds.). *Linguistic Landscape: Expanding the Scenery*. New York – London: Routledge, 2009, 13–24.
- DEMAJ, Uranela, Mieke VANDENBROUCKE. *Linguistic Landscapes and Language Visibility: The Discrepancy Between the Official Language Policy and the Linguistic Reality in the case of Pristina, Kosovo*. (MA thesis), Universiteit Gent, 2013.
- EDELMAN, Louise Jeanne. *Linguistic Landscapes in the Netherlands: A Study of Multilingualism in Amsterdam and Friesland*. Diss Amsterdam Center for Language and Communication (ACLC), LOT Publications, 2010.
- FINZEL, Anna Magdalena. *English in the Linguistic Landscape of Hong Kong: A Case Study of Shop Signs and Linguistic Competence*. Universität Potsdam, Philosophische Fakultät, Institut für Anglistik und Amerikanistik, Lehrstuhl für Entwicklung und Variation der Englischen Sprache, (M.A.), Potsdam, 2012.
- GILES, Howard, Richard Y. BOURHIS, Donald M. TAYLOR. Towards a Theory of Language in Ethnic Group Relations. Howard Giles (ed.). *Language, Ethnicity and Intergroup Relations*. New York: Academic Press, 1977, 307–348.
- GORTER, Durk (ed.). *Linguistic Landscape: A New Approach to Multilingualism*. Clevedon: Multilingual Matters Ltd., 2006.
- GORTER, Durk. Introduction: The Study of the Linguistic Landscape as a New Approach to Multilingualism. *International Journal of Multilingualism* 3/1 (2006): 1–6.
- GORTER, Durk. Further Possibilities for Linguistic Landscape Research. Durk Gorter (ed.). *Linguistic Landscape: A New Approach to Multilingualism*. Clevedon: Multilingual Matters Ltd., 2006, 81–89.
- GORTER, Durk. The Linguistic Landscape in Rome: Aspects of Multilingualism and Diversity. Fryske Akademy – Universiteit van Amsterdam Partner in SUS.DIV, a European Research Network of Excellence. *Working paper of IPRS*, Roma, 2007, 1–28.
- GORTER, Durk, et al. (eds.). *Minority Languages in the Linguistic Landscape*. New York: Palgrave Macmillan, 2012.
- GORTER, Durk. Linguistic Landscapes in a Multilingual World. *Annual Review of Applied Linguistics* 33 (2013): 190–212.
- HANAUER, David I. Laboratory Identity: A Linguistic Landscape Analysis of Personalized Space within a Microbiology Laboratory. *Critical Inquiry in Language Studies* 7/2–3 (2010): 152–172.
- HICKS, Davyth. *Scotland's Linguistic Landscape: the Lack of Policy and Planning with Scotland's Place-names and Signage*. World Congress on Language Policies, Barcelona, Vol. 20, 2002, <<http://www.arts.ed.ac.uk/celtic/poileasaidh/hicksseminar.html>> 14. 09. 2014.
- HORNSBY, Michael. The Incongruence of the Breton Linguistic Landscape for Young Speakers of Breton. *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 29/2 (2008): 127–138.
- HUEBNER, Thom. Bangkok's Linguistic Landscapes: Environmental Print, Codemixing and Language Change. *International Journal of Multilingualism* 3/1 (2006): 31–51.
- HUEBNER, Thom. A Framework for the Linguistic Analysis of Linguistic Landscapes. Elana Shohamy, Durk Gorter (eds.). *Linguistic Landscape: Expanding the Scenery*. New York – London: Routledge, 2009, 70–87.

- HULT, Francis M. Analysis of Language Policy Discourses across the Scales of Space and Time. *International Journal of the Sociology of Language* 202 (2009): 7–24.
- HULT, Francis M. Drive-thru Linguistic Landscaping: Constructing a Linguistically Dominant Place in a Bilingual Space. *International Journal of Bilingualism* 18/5 (2013): 507–523.
- JANSEN, Sarah Littisha. Serbian/Albanian Bilingualism in Kosovo: Reversal or Entrenchment of the Curse of Babel? *Independent Study Project (ISP) Collection*. Paper 1319, 2012, 1–57.
- LANDRY, Rodrigue, Richard Y. BOURHIS. Linguistic Landscape and Ethnolinguistic Vitality An Empirical Study. *Journal of Language and Social Psychology* 16/1 (1997): 23–49.
- LITVINSKAYA, Alena A. *Linguistic Landscape of – Little Russia by the Sea, A Multilingual Community in a Brooklyn Area of New York City*. Diss. Indiana University of Pennsylvania, 2010.
- LOU, Jia. Revitalizing Chinatown Into a Heterotopia A Geosemiotic Analysis of Shop Signs in Washington, DC's Chinatown. *Space and Culture* 10/2 (2007): 170–194.
- LOU, Jia. *Situating Linguistic Landscape in Time and Space: A Multidimensional Study of the Discursive Construction of Washington, DC Chinatown*. Georgetown University, 2009.
- MARTEN, Heiko F., Luk VAN MENSEL, Durk GORTER. Studying Minority Languages in the Linguistic Landscape. Durk Gorter, Heiko F. Marten, Luk Van Mensel (eds.). *Minority Languages in the Linguistic Landscape*. Basingstoke: Palgrave MacMillan, 2012, 1–18.
- MORIARTY, Máiréad. Languages in Motion: Multilingualism and Mobility in the Linguistic Landscape. *International Journal of Bilingualism* 18/5 (2014): 457–463.
- PHILLIPS, Cindy. *Sign Language: Interpreting the Linguistic Landscape of a Manitoba Town*. Diss. University of Manitoba, 2011.
- PUZEY, Guy. *Planning the Linguistic Landscape: A Comparative Survey of the Use of Minority Languages in the Road Signage of Norway, Scotland and Italy*. Edinburgh: University of Edinburgh Press, 2007.
- PUZEY, Guy. Two-way Traffic: How Linguistic Landscapes Reflect and Influence the Politics of Language. Durk Gorter, Heiko F. Marten, Luk Van Mensel (eds.). *Minority Languages in the Linguistic Landscape*. Basingstoke: Palgrave MacMillan, 2012, 127–147.
- RUBINSTEIN-AVILA, Eliane. Brazilian Portuguese in Massachusetts's Linguistic Landscape: A Prevalent yet Understudied Phenomenon. *Hispania* 88/4 (2005): 873–880.
- SAID, Slim Ben Slimane Ben. *Urban Street Signs in the Linguistic Landscape of Tunisia: Tensions in Policy, Representation, and Attitudes*. Diss. The Pennsylvania State University, 2010.
- SHOHAMY, Elana Goldberg. *Language Policy: Hidden Agendas and New Approaches*. New York – London: Routledge, 2006.
- SHOHAMY, Elana, Durk GORTER (eds.). *Linguistic Landscape: Expanding the Scenery*. New York – London: Routledge, 2008.
- SHOHAMY, Elana, Durk GORTER (eds.). *Linguistic Landscape: Expanding the Scenery*. New York – London: Routledge, 2009.
- SHOHAMY, Elana, Marwan Abu GHAZALEH-MAHAJNEH. Linguistic Landscape as a Tool for Interpreting Language Vitality: Arabic as a “Minority” Language in Israel. Durk Gorter, Heiko F. Marten, Luk Van Mensel (eds.). *Minority Languages in the Linguistic Landscape*. Basingstoke: Palgrave MacMillan, 2012, 89–108.
- SLOBODA, Marián, et al. Carrying out a Language Policy Change: Advocacy Coalitions and the Management of Linguistic Landscape. *Current Issues in Language Planning* 11/2 (2010): 95–113.
- SPOLSKY, Bernard. *Language Policy*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
- SPOLSKY, Bernard. Prolegomena to a Sociolinguistic Theory of Public Signage. Elana Shohamy, Durk Gorter (eds.). *Linguistic Landscape: Expanding the Scenery*. New York – London: Routledge, 2009, 25–39.
- THURLOW, Crispin, Adam JAWORSKI. *Tourism Discourse: Language and Global Mobility*. New York: Palgrave Macmillan, 2010.
- TUFI, Stefania, Robert BLACKWOOD. Trademarks in the Linguistic Landscape: Methodological and Theoretical Challenges in Qualifying Brand Names in the Public Space. *International Journal of Multilingualism* 7/3 (2010): 197–210.
- WAICHING E. M. *Linguistic Landscape as a Site for Social Interaction with a Focus on Code-mixing and Its Social Meaning*. 沖繩国際大学w外国語研究, 16(1), 中扉-1. 2012.
- YAVARI, Sonia. *Linguistic Landscape and Language Policies: A Comparative Study of Linköping University and ETH Zürich*. Master's Thesis, Linköping University, Department of Culture and Communication. 2012.

Marija Nedeljković-Pravdić

THE IMPORTANCE OF LINGUISTIC LANDSCAPE
IN THE STUDY OF MINORITY LANGUAGE POLICIES

S u m m a r y

The paper reviews the theoretical and methodological aspects of linguistic landscape research, which arise from the existing theoretical diversity, practical orientation and linguistic attitudes of researchers in this field. Accordingly, the author rightly points out that the theoretical and disciplinary framework of the linguistic landscape research is not solid and thus applicable in any given context, but it is still in a development phase.

The linguistic landscape research provides information on presence, usage, status or function of different languages in the public space. Therefore, the linguistic landscape presents a linguistic framework for a language policy and planning study. The author considers this issue important, since the linguistic landscape can help us to better understand the linguistic minority situation and/or compliance of official minority language policy with the existing linguistic landscape in a given multilingual context.

Through the lens of linguistic landscape research, as a way of understanding and interpreting the presence and use of languages in the public space, one can see the status and role of minority and/or official languages and thus the necessity of preserving or changing the existing minority language policy. The paper also suggests that the results of linguistic landscapes research can contribute to a better cooperation between minority language communities and the state in the implementation of minority language rights. The author provides suggestions for future research and highlights that a further consolidation and improvement of the conceptual framework is needed.

Универзитет у Београду
Факултет политичких наука (докторанд)
Јове Илића 165, 11000 Београд, Србија

Универзитет у Београду
Филолошки факултет (докторанд)
Студентски трг 3, 11000 Београд, Србија
marija.nedeljkovic@eusrinkosovo.eu

Мирјана Мишковић-Луковић

КРИТЕРИЈУМИ КЛАСИФИКАЦИЈЕ ДИСКУРСНИХ ФЕНОМЕНА: КОГНИТИВНО-ПРАГМАТИЧКИ ПРИСТУП*

In recent years, the study of discourse markers
has turned into a growth industry in linguistics.
(FRASER 1998: 301)

У раду полазимо од прагматичког принципа *релеванције* у тумачењу исказа као основе за класификацију дискурских феномена: како они утичу на интерпретацију исказа, тј. какве прагматичке улоге остварују на експлицитном или на имплицитном плану комуникације. Класификацију допуњујемо семантичким параметрима. Језичка семантика (домен граматичког модула) кодира концептуалне (репрезентационе) или процедуралне (компутационе) елементе. Семантика истиносних услова (независна од језичког модула и прагматичког процесора) утврђује доприносе конститутивних елемената пропозиционом садржају исказа. За корпусни материјал узимамо српски и енглески језик (хипотетички и ексцирпирани примери).

Кључне речи: лексикализовани дискурсни феномени, истиносни услови, концептуално значење, процедурално значење, релеванција.

The paper relies on the pragmatic principle of *relevance* in the interpretation of utterances as a basis for the classification of discourse phenomena: how they affect the interpretation of the utterance, i.e. what pragmatic roles they achieve both at the explicit and at the implicit level of communication. The classification is supplemented by semantic parameters. Linguistic semantics (the domain of the grammar module) encodes conceptual (representational) or procedural (computational) elements. The semantics of truth conditions (independent of the linguistic module or pragmatic processor) establishes the contributions of constitutive elements to the propositional content of the utterance. The data has been taken from the Serbian and English languages (hypothetical and excerpted examples).

Key words: lexicalized discourse phenomena, truth conditions, conceptual meaning, procedural meaning, relevance.

1. Уводне напомене. Половином осамдесетих година прошлог века, а нарочито током деведесетих, долази до интензивног проучавања лексикализованих дискурских феномена у различитим језицима (в. MIŠKOVIĆ-LUKOVIĆ 2006: 46). Овај тренд ће се наставити до данашњих дана, мада у нешто мањем обиму на корпусу разговорног језика, усмеравајући се више ка специфичностима засебних функционалних стилова или регистара.

Два су основна разлога допринела порасту интересовања за лексикализоване дискурсне феномене, то јест, за тзв. „маркере дискурса” или „прагматичке маркере” (в. MIŠKOVIĆ-LUKOVIĆ – ĐEĐAĆ 2010 за детаљно објашњење ових

* Рађено у оквиру пројекта *Динамика стилова савременог српског језика* (бр. 178014), који финансира Министарство за просвету, науку и технолошки развој Републике Србије.

термина).¹ С једне стране, паралелно с традиционалним лингвистичким преокупацијама језиком, у истраживачки фокус долази и дискурс, као над-реченична структура, чије законитости је било потребно подробно описати и објаснити.² С друге стране, проблеми с којима се суочавала холистичка, структурално утемељена, семантичка теорија (и потоња дебата која се развила у окриљу филозофије језика, која је означила почетак инференцијалне прагматике у лингвистици в. нпр. HUANG 2007) наметнули су, као основно питање, решавање семантичко-прагматичког интерфејса (тј. односа између декодирајућих и инференцијалних процеса у тумачењу исказа). Семантичка значења и прагматичке улоге маркера дискурса послужили су као пример кодно-инференцијалног разграничења:

DMs [discourse markers] have increasingly come to be seen not only as an underexplored facet of language behaviour but as a testing ground for hypotheses concerning the boundary between pragmatics and semantics and for theories of discourse structure and utterance interpretation (SCHOURUP 1999: 228).

С почецима обухватнијег проучавања лексикализованих дискурсних феномена, спорадично се јављају и први предлози за њихову класификацију. Као илустрацију, наводимо студије М. Велчић (VELČIĆ 1987) за српскохрватски језик и Б. Фрејзера (FRASER 1996) и Д. Бела (BELL 1998) за енглески језик, које укратко представљамо у другом делу.

Међутим, ране класификације, иако значајне и подстицајне претече, имале су и извесна ограничења. Како је проучавање новог медијума било у зачетку (тј. разговорног језика, дискурса и сл.), ишло се ка формирању дескриптивно-експланаторне, теоријско-методолошке перспективе о (вербалној) комуникацији, која би превазишла недостатке водећих лингвистичких приступа: синтаксичког генеративизма и семантичког структурализма. Рани прикупљени корпуси (снимљене разговорне ситуације и ексципирани текстови из писаног медијума) омогућили су увид у „типичне” лексикализоване дискурсне феномене за које се испоставило да се „опиру” традиционалној

¹ Неколико је разлога зашто у раду користимо општи термин *дискурсни феномени*. Основни је тај што је он најмање теоријски оптерећен у односу на такође опште термине као што су *маркери дискурса* или *јрагмајички маркери*. С једне стране, термин *маркери дискурса* би имплицирао социопрагматички приступ, што не би одсликавало теоријску перспективу коју у овом раду користимо као основу за класификацију (у том смислу адекватнији би био термин *јрагмајички маркери*); с друге стране, иако се код Б. Фрејзера различити лексикализовани и структурални дискурсни феномени подводе под прагматичке маркере (FRASER 1996), међу којима су маркери дискурса једна подгрупа, класификација није утемељена ни у једној, засебној инференцијално-прагматичкој теорији која се бави питањем семантичко-прагматичког интерфејса у тумачењу исказа (в. контроверзе које наводе нпр. CARSTON 2002; BACH 2007; RESANATI 2010). Наша класификација, напротив, води рачуна не само о проблему семантичко-прагматичког интерфејса него полази и од кључног питања како различити (лексикализовани и структурални) дискурсни феномени доприносе релеванцији исказа: према врсти језичког кодирања, начину истиносно-вредносног доприноса основној пропозицији исказа и прагматичкој улози на експлицитном или на имплицитном плану комуникације.

² О структуралној наспрам функционалној концептуализацији дискурса в. SHIFFRIN 1997. О когнитивној неутемељености појма *дискурс* в. BLAKEMORE 2002. О односу дисциплина анализа дискурса и прагматика в. HUANG 2007. О терминима *дискурс* и *текст* в. БУГАРСКИ 1993. О основном, регулативном дискурсном принципу (тј. кохеренција наспрам релеванције) в. BLASS 1990.

синтаксичко-семантичкој анализи. Такви феномени су постали предмет новијих истраживања.

2. РАНЕ КЛАСИФИКАЦИЈЕ. У оквиру структуралног приступа дискурсу а руководећи се прагматичким принципом кохеренције, Велчић разврстава конективе на релативне, везничке, приложне, фразеологизирание и пропозиционалне. Класификација се заснива на функционалнопрагматичком критеријуму:

Подјелу конектора на пет категорија темељимо прво на морфолошким, синтаксичким и семантичким критеријима [...] Свих пет категорија обједињује функција коју те јединице имају у тексту [...] Конектор повезује структуру којој формално припада са структуром која јој претходи или која следи (VELČIĆ 1987: 29–30).

Методолошким поступком „разградње текста на елементарне реченице” (тј. издвајањем посматраних јединица, модификацијом преосталих конституената ради добијања „елементарних реченица” те њиховим довођењем у везу), добија се текст у чијој је основи кохеренција. Тиме се, каже Велчић (VELČIĆ 1987: 33), производи дискурс: успоставља се однос између реченице и ситуације, како би реченица добила свој пуни смисао. Циљ је да се утврди утицај конектива на „обликовање смисла” у тексту, али и утицај самог текста на идентификацију конститутивних елемената:³

Одговорима на постављено питање улазимо у семантичку и прагматичку анализу појединих израза у конекторској улози и у анализу самог текста (VELČIĆ 1987: 34).

Сужавајући свој корпус на „дискурс који има сврху аргументирања тога што тврди” (1987: 22) а ослабајући се на информативну и реторичку функцију текста (као основе везних улога) те логичко-семантичке и граматичке односе међу јединицама, Велчић спецификује своју класификацију на следећи начин: конектори супротности („адверзативи”, као што су изрази *и, ујркос њоме, али, међуџим, док, неџо, друџа је сџвар џиџо, најроџив* и сл.), конектори појашњења („експликативи”, као што су изрази *наиме, односно, џо јесџ, друџим речима, на џример, џочније/једносџавније речено* и сл.), конектори закључивања („конклузиви”, као што су изрази *јер, збоџ џоџа џиџо, дакле, очџиџо је да, с обзиром на џо, украџко, није ни чудо да* и сл.) и конектори узрока („каузативи”, као што су изрази *како, будуџи да, сџоџа џиџо, захваљујуџи џоме џиџо, јер, узрок ваља џоџражџиџи у чиџеници* и сл.). Пример (1) (преузет из VELČIĆ 1987: 56, 73, 84, 94) ово илуструје:

- (1) а. Свеучилиште подупире фундаментална истраживања. *Међуџим*, група ГРАД види напредак у примијењеним знаностима.
б. Говорно понашање дјетета у почетку је еџоцентрично. *Точније речено* дијете се не усмјерује на свог суговорника, већ често говори само за себе.

³ Уп. основну хипотезу интеракционе социолингвистике о тзв. „значању у ситуацији” (*situated meaning*), коју је један од оснивача овог правца у анализи дискурса формулисао на следећи начин: “Discourse can be thus seen as a contextualized and contextualizing vehicle for the construction of different levels of meaning. Utterances contextualize, and are contextualized by, one another [...]” (SCHIFFRIN 1997: 407).

в. И порнографија слиједи књижевна правила игре. *С обзиром на то*, и она може бити књижевност.

г. *Будући да* се латински много више учио, дјела писана латинским језиком почела су се преводити прије дјела писаних грчким.

Фрејзерова класификација (FRASER 1996) има шире претензије. Не узимају се у обзир стандарднојезичке варијанте енглеског нити специфичности различитих функционалних стилова или врста дискурса.⁴ Прагматика се узима као основа за класификацију, али се дефинише на следећи начин:

[...] an account of the process by which the language user takes a sentence representation provided by the grammar and, given the context in which the sentence is uttered, determines what messages and what effects the speaker has conveyed (FRASER 1996: 167).

Ово је, заправо, перспектива Грајсовог имплицатурног приступа прагматици (GRICE 1989), који се, у Фрејзеровој разradi, допуњује структуралним приступом дискурсу. Штавише, јасни су и утицаји класичне теорије говорних чинова (в. SEARLE 1969) од које се Фрејзер, донекле, ограђује:

I use the terms “force” and “content” in roughly the same way as they are used in discussions of illocutionary acts. However, I avoid use of the latter term since my focus is on the messages people communicate rather than the illocutionary acts they perform (FRASER 1996: 168).

За потребе своје класификације, Фрејзер дели реченично значење на позициони садржај и скуп прагматичких маркера. У зависности од поруке коју говорник шаље саговорнику, прагматички маркери се разврставају на следећи начин: основни маркери (тј. изрази који сигнализирају илокуциону снагу основне поруке исказа), коментари (тј. изрази који сигнализирају говорникову (сажету) дискусију о основној поруци исказа), паралелни маркери (тј. изрази који сигнализирају неку засебну поруку) и маркери дискурса (тј. изрази који сигнализирају однос основне поруке и (претходног или потоњег сегмента) дискурса). Пример (2), преузет из Фрејзера (FRASER 1996: 168, 169), ово илуструје:

- (2) а. *Admittedly*, I was taken in. ‘Признајем, преварен(а) сам.’
 б. *Stupidly*, Sara didn’t fax the correct form in on time. ‘Глупаво, Сара није факсом доставила прави образац на време.’
 в. *John*, you are very noisy. ‘Доне, врло си бучан.’
 г. Martha’s party is tomorrow. *Incidentally*, when is your party? ‘Мартина журка је сутра. Иначе, кад планираш своју журку?’

Међутим, читав је списак дискурских феномена које Фрејзер сврстава у прагматичке маркере, па тако и оне који, стандардно, не спадају у дати домен истраживања (за преглед и дискусију литературе в. МИШКОВИЋ-ЛУКОВИЋ 2006 и МИШКОВИЋ-ЛУКОВИЋ – ДЕДАЋ 2010). Фрејзерова класификација тако укључује и изразе који не подлежу принципу темпоралног измештања у тумачењу исказа (*displacement*, CRUSE 2000), као што су експлетиви, вокативи и хонорифици, али и синтаксички разнородне, непарентетикалне изразе пропози-

⁴ Фрејзерова класификација се узимала као референтна основа у потоњим анализама значења маркера дискурса, укључујући и енглеских.

ционог става, као и перформативне, кондиционалне и модалне клаузе или клаузе којима се кодирају различити аспекти феномена учтивости⁵. Пример (3), преузет из Фрејзера (FRASER 1996: 168, 173, 183) ово илуструје:

- (3) а. *In God's name*, what are you doing now? 'За Бога милога, шта сада радиш?'
 б. *I regret* that he is still here. 'Жалим што је он још увек овде.'
 в. *I promise* that I will be there on time. 'Обећавам да ћу тамо стићи на време.'
 г. *I might advise you* to wait a bit. 'Саветовао бих ти да мало сачекаш.'
 д. *If it's not too much of a trouble*, could you help me? 'Ако Вас превише не деранжирам, да ли бисте могли да ми помогнете?'

Занемарујући, за тренутак, велики број синтаксички разнородних израза које Фрејзер сврстава у прагматичке маркере, значајније је то што се они, без подробнијег објашњења, ипак везују за језички систем, ако се у обзир узме прокламована, прагматичка перспектива: „Four types of messages exhaust the messages *encodable* by aspects of sentence meaning” (1996: 188; наше истицање у цитату). С овим су у вези и недоумице које Фрејзер, с правом, наводи у завршетку своје класификационе студије:

These claims may be correct [...] or they may be false [...]. [A]re there more than four types of messages [...] or worse yet, is there no clear way of distinguishing one type of message from the other? Or, are there messages which are signalled other than by lexical or structural means and for which there are no pragmatic markers? (FRASER 1996: 189).

Белова класификација је најужа у предмету (у поређењу с класификацијама које дају Велчић и Фрејзер), јер се бави подгрупом лексикализованих дискурских феномена, то јест, канцелативним маркерима дискурса:

Cancellative markers signal that the relationship between discourse segments is one of cancellation; i.e. an aspect of information derived from P is cancelled in Q (BELL 1998: 527).

Податак из претходног „дискурсног контекста”, који канцелативни маркер може да негира, везан је за различите елементе вербалне комуникације, почев од пропозиционог садржаја, *илокуционе снаге* и *перлокуционих дејстава* (термини класичне теорије говорних чинова), до преузимања реда говорења и промене теме разговора (1998: 527).

Канцелативни маркери су, према Белу, функционалне категорије (уп. VELČIĆ 1987 и FRASER 1996). У одређивању њиховог значења, Бел проучава, као и Велчић, секвенцијалну организацију дискурса.⁶ Ипак, Белов методолошки приступ је радикално прагматички⁷:

⁵ Уп. истраживања (не)преференцијалне говорне размене која се спроводе у оквиру конверзационе анализе (в. нпр. ATKINSON – HERITAGE 1996). О индикаторима учтивости из перспективе Грајсовог приступа комуникацији в. BROWN – LEVINSON 1988.

⁶ Уопште узевши, социопрагматички модели у анализи дискурса заступају или превасходно структурални приступ (конверзациона анализа Х. Сакса, Е. Шеглофа и Г. Џеферсон и варијациона анализа В. Лабова) или функционални приступ дискурсу (Хајмзова етнографија комуникације и интеракциона социоллингвистика поникла на основама Е. Гофмана и Џ. Гамперца).

⁷ Уп. Грајсов методолошки принцип *МОР* (*Modified Occam's Razor*) да се у анализи, кад год је то могуће, иде ка утврђивању основног (семантичког) значења израза и да се остала (прагматичка) значења изводе на основу употребе израза у контексту (GRICE 1989).

[A]closer scrutiny of the semantic, syntactic and phonological properties of markers and how these properties interact with the pragmatic core instruction in a particular context to produce the subtle but critical differences between markers which share the same core instruction (BELL 1998: 539).

Као илустрацију, наводимо следећи пример (BELL 1998: 516):

- (4) Jack's a linguist, *and/but* he can't read. 'Џек је лингвиста, и(а)/али не уме да чита.'

Према Белу, маркери могу да буду полифункционални изрази,⁸ али ипак имају једну основну функцију (*pragmatic instruction*) док су остале периферне. Тако се у примеру (4) контрастивност израза *and* и *but*, или прецизније, имплицатурна поништивост, испољава кроз однос основне (*but*) наспрам периферне инструкције (*and*):⁹

[A]*nd* can only function as a "contrastive" in a restricted linguistic environment whereas *but* functions as a contrastive in all linguistic environments in which it operates as a discourse marker (BELL 1998: 516).

Белова функционална класификација изабране групе лексикализованих дискурсних феномена подсећа на теорију прототипа¹⁰ чији су најистакнутији заговорници, у савременој науци о језику, когнитивни лингвисти који следе асоцијативан, енциклопедијски приступ семантици Џ. Лејкофа (LAKOFF – JOHNSON 1980). Полазећи од тзв. „модела црног лука” (*onion model of meaning*)¹¹, а истичући идеациони, реторички и секвенцијални аспект комуникације, Бел класификује канцелативне маркере дискурса према прагматичким обележјима, узимајући, као нуклеус, маркер *but*. Основни маркери (нпр. *but* 'али', *nevertheless* 'ипак' и *even so* 'и поред тога') одвајају се од периферних (нпр. *on the other hand* 'с друге стране', *instead* 'уместо' и *and* 'и/а') и потом разврставају на примарне (*but* 'али', *however* 'међутим', *though* 'иако', *yet* 'још увек', *still* 'још увек' и *nevertheless* 'ипак') и секундарне (нпр. *even so* 'и поред тога', *for all that* 'уз све (то)' и *except that* 'осим (да)'). Примарни маркери се даље разврставају према додатном, концесивном значењу (нпр. *yet*, *still* и *nevertheless*) или његовом одсуству, али уз присуство значењске компоненте маркера *and* (нпр. *but*, *however* и *though*).¹²

⁸ Бел је, с једне стране, противник радикалног семантизма, јер не сматра да су маркери који имају различите функције истовремено и полисемични изрази; с друге стране, Бел одбацује хипотезу да се чланови исте функционалне класе могу међусобно замењивати (уп. VELČIĆ 1987) те да се разлике у значењу искључиво свODE на стилистички ниво.

⁹ Уп. такође радикално прагматичку перспективу (мада на другачијим теоријским основама и с другачијим резултатима) коју предлаже Д. Блејкмор (BLAKEMORE 1987) за значење конектива *and*. За детаљну анализу конектива *but* в. MIŠKOVIĆ-LUKOVIĆ 2006.

¹⁰ Мислимо на алтернативни приступ значењу речи и концептуалној категоризацији не само у односу на декомпозиционализам (значење је једнако дефиницији, јер су лексеме сложени концепти с интерном структуром) него и на Фодоров атомистички приступ концептима (в. нпр. FODOR 1990).

¹¹ Према овом моделу, искази имају неколико нивоа значења, који сукцесивно иду од експлицитног ка имплицитном: почев од језгра (*core content*) ка контекстуално добијеним имплицатурама (тј. пресупозицијама, модалности, илокуционој срази и условима прикладности за извођење говорних чинова). У својој анализи маркера дискурса, Бел је модификовао овај модел и назвао га „приступом језгра и периферије” (*core/periphery approach*).

¹² Другачију компаративну анализу конектива *but*, *however* и *nevertheless* даје Д. Блејкмор (у личној комуникацији с члановима серкла теорије релеванције).

Наведене класификације се јављају у периоду експанзије у проучавањима лексикализованих дискурских феномена, али то није њихова једина сличност. Из надреченичне перспективе, ове класификације дефинишу свој предмет истраживања у смислу функционалних категорија.

Разлике се испољавају на следећи начин:

- у теоријском приступу: Бел се ослања на теорију прототипа, Фрејзер на теорију говорних чинова, а Велчић на традиционални структурализам надограђен дискурсном перспективом;
- у врсти корпуса: Бел и Фрејзер користе измишљене, хипотетичке, примере док се Велчић позива на примере ексцирпираних из писаног медијума;
- у опсегу предмета истраживања: разнородни (лексикализовани и структурални) дискурсни феномени у језику уопште (*прагматички маркери*, Фрејзер), подгрупа дискурских феномена у језику уопште (*канцелативни маркери дискурса*, Бел) и подгрупа дискурских феномена у аргументативном типу дискурса (*конективни дискурса*, Велчић).

Узимајући у обзир чињеницу да се навршава тридесетак година од када се лексикализовани и структурални дискурсни феномени анализирају као основа за семантичко-прагматички интерфејс те да је истраживачки корпус сада већ у зениту (барем за највише проучаване индоевропске језике), сматрали смо да је време да се преиспита могућност класификације дискурских феномена као елемената једне елегантне¹³ теорије о вербалној комуникацији. У том смислу, класификациона схема коју приказујемо у четвртм делу, служи као радна основа за надоградњу. Адекватан дескриптиван и експланаторан потенцијал за прагматичку класификацију нашли смо у когнитивно-инференцијалном моделу комуникације теорије релеванције. Основне постулате ове теорије, у мери у којој су значајни за нашу класификацију, сумирамо у наредном делу (BLAKEMORE 1987; SPERBER – WILSON 1995; CARSTON 2002; в. и MIŠKOVIĆ-LUKOVIĆ 2006).

3. СЕМАНТИЧКО-ПРАГМАТИЧКИ ИНТЕРФЕЈС. Однос семантике и прагматике, као однос између језичког парсера (тј. језичког модула или граматике) и прагматичког процесора је кодно-инференцијалне природе. Кодни процеси крећу од (менталне) поруке ка (аудитивном или визуелном) сигналу док се код инференцијалних процеса премисе повезују са закључцима. Тумачење говорниковог исказа се одвија на следећи начин. Језички парсер, као аутономан модул, идентификује (акустички или графички) стимуланс као језички и обавља одговарајуће граматичке операције. Резултат овог процеса је семантичка репрезентација исказа (тј. логичка форма) која се у прагматичком процесору развија у истиносно-вредносну основну пропозицију исказа помоћу контекстуалних, инференцијалних процеса као видова прагматичког обогаћења. Из основне пропозиције се инференцијално изводе и остала говорникова значења.

¹³ Енг. термин *elegancy* означава целовитост и кохерентност теорије која је адекватна у дескриптивном и експланаторном смислу и, уз то, даје једноставнија, когнитивно утемељена решења; нпр. Чомски је овај термин везивао за минимализам (као најновију верзију трансформационо-генеративне граматике); у теорији релеванције, термин се односи на инференцијални наспрам асоцијативног приступа у анализи метафоре, као и на анализу универзалних говорних чинова наспрам класификације говорних чинова у класичној теорији (в. нпр. SEARLE 1969).

Различите конфигурације семантичко-прагматичког амалгама чине експлицитни део комуникације. То су основна пропозиција, експликатура, као основна пропозиција исказа коју говорник *саопшћује*¹⁴, и експликатуре вишег нивоа, као различити описи вишег реда у које се убацује основна пропозиција или експликатура (нпр. описи говорних чинова и пропозиционих ставова). Говорников исказ инференцијално активира и скуп контекстуалних претпоставки да би се добили намеравани закључци. Ово спада у имплицитну комуникацију. Снага имплицираних премиса и закључака варира од јаких (под утицајем говорниковог исказа) до слабијих (чије потенцијално извођење зависи искључиво од саговорника). Експлицитни (кодно-инферијални) и имплицитни (инферијални) садржаји исказа чине говорниково значење (тј. значење исказа). Наводимо следећи пример (према CARSTON 2002: 145) као илустрацију:

(5) George: Would you like a glass of whiskey or vodka? 'Да те понудим вискијем или вотком?'

Adam: I don't drink. 'Не пијем.'

а. Adam does not drink [alcohol]. 'Адам не пије [алкохолна пића].'

б. If one does not drink [alcohol] then one will not have any whiskey or vodka. 'Ако неко не пије [алкохолна пића], онда неће пити ни виски ни вотку.'

в. Adam will not have a glass of whiskey or vodka. 'Адам не жели ни виски ни вотку.'

г. Adam will not have a glass of whiskey or vodka because he does not drink alcohol. 'Адам не жели ни виски ни вотку јер не пије алкохол.'

д. George will have to offer Adam a non-alcoholic drink. 'Џорџ ће морати да понуди Адаму неко безалкохолно пиће.'

(5а) – (5д) су саопштене пропозиције Адамовог исказа: експликатура (5а), контекстуална премиса (5б), јаке контекстуалне импликације (5в) и (5г) и слабија импликатура (5д). Међутим, Адамов исказ генерира и експликатуре вишег нивоа (6а) и (6б), евенуално и неке друге као што је, рецимо, (6в):

(6) а. Adam is saying that he does not drink [alcohol]. 'Адам изјављује да не пије алкохолна пића.'

б. Adam believes that he does not drink [alcohol]. 'Адам верује да не пије алкохолна пића.'

в. Adam is glad that he does not drink [alcohol]. 'Адам је срећан што не пије алкохолна пића.'

Саговорниково тумачење говорниковог исказа зависи од препознавања пропозиционог става (6б) да би се извеле пропозиције (5а) – (5д) (нпр. Адам је могао бити ироничан и тада исказ не би имао дати скуп претпоставки).

Иако се на основу приказа стиче утисак о интерпретативној линеарности од експлицитног ка имплицитном садржају, за разлику од Грајсовог (GRICE 1989) кодно-инферијалног модела комуникације, теорија релеванције постулира интерпретативну методологију узајамног паралелног подешавања експлицитног садржаја, имплицираних премиса и закључака (да би се добило стабилно инферијално стање у тумачењу исказа) као хипотезу којом се

¹⁴ У смислу говорниковог јемства за пропозициони садржај исказа; нпр. ироничан исказ нема експликатуру, јер се говорник ограђује од основне пропозиције и приписује је неком другом (људима уопште, саговорнику, неком трећем лицу или себи у тренутку који није једнак моменту изговарања исказа).

објашњава чињеница да се вербална комуникација (нпр. „лицем у лице”) одвија у милсекундама те да се језички парсер и прагматички процесор усклађују у обради вербалног стимуланса. С овим је у вези и динамичан конструкт контекста који се не посматра као датост у односу на исказ: контекстуалне премисе се одабирају управо на основу говорниковог исказа да би омогућиле извођење одговарајућег закључка.¹⁵

Експланаторну основу овог модела комуникације налазимо у појмовима *оптималне релеванције* и *стратешке најмањег напора* у тумачењу. Наиме, приликом тумачења исказа саговорници (несвесно и аутоматски) крећу од следећих претпоставки: (а) говорников исказ је довољно релевантан да заври саговорникову пажњу; (б) говорников исказ је најрелевантнији могућ ако се узму у обзир говорникове способности и склоности; (в) интерпретативне хипотезе се формирају на најлакши начин (тј. према когнитивној приступачности); (г) интерпретативни процес се завршава када исказ постане релевантан саговорнику. (*Релеванција* је термин којим се дефинише равнотежа између уложеног напора у тумачењу исказа и добијених когнитивних ефеката¹⁶: смањује се с претходним и повећава с потоњим.)

4. КОГНИТИВНО-ПРАГМАТИЧКА ОСНОВА ЗА КЛАСИФИКАЦИЈУ. Да би се јасније сагледали домети приступа који се у нашем раду узима за класификациону основу, наводимо као илустрацију још пар уобичајених одређења релевантних дискурских феномена:

[S]uch words have at least a component of meaning that resists truth-conditional treatment [...] What they seem to do is indicate, often in very complex ways, just how the utterance that contains them is a response to, or a continuation of, some portion of the prior discourse (LEVINSON 1983: 88).

[T]he most ambiguous oral expressions [...] [T]hey have discourse-organizing and discourse-interactive functions (HARTMANN 1998: 662).

[N]on-propositional linguistic items whose primary function is connective, and whose scope is variable (MOSEGAARD HANSEN 1998: 73).

За разлику од раних класификација, али и других студија посвећених анализи појединачних или сродних (прагматичких) маркера или партикула (дискурса), класификациона схема у овом раду не узима у обзир нити полази од изворних синтаксичких категорија. Аргумент у прилог оваквом ставу налазимо у духу Фрејзеровог упозорења:

[D]iscourse markers are not adverbs, for example, masquerading as another category from time to time [...] [W]hen an expression functions as a discourse marker, that is its exclusive function in the sentence (FRASER 1990: 388–389).

¹⁵ Прагматика, стога, није део језичког модула (као система компетенција или система перформанси). У домену прагматике су сви демонстративни стимуланси а не само језички. Међутим, прагматика није ни систем прагматичких компетенција (в. CARSTON 2002 за преглед приступа који заступају ову хипотезу); то је перформативни механизам који на рефлексиван и ефикасан начин обрађује саопштене (вербалне и невербалне) стимулансе.

¹⁶ Извођење имплицираног закључка је најјачи когнитивни ефекат, јер утиче на ширење когнитивног система појединца (тј. скупа претпоставки похрањених у меморији). Међутим, постоје и други когнитивни ефекти: ојачавање и контрадикција (уз елиминацију) саговорникове постојеће претпоставке (у зависности од саговорниковог поверења у говорников исказ).

Размена у ексцерпту (7), на пример, илуструје својеврсну игру речима управо на основу разлике у значењима између регуларне клаузе *you know* (*that*) '(ви) знате (да)'/ '(ти) знаш (да)' (која садржи минималне семантичке конституенте) и лексикализоване клаузе неретко графолошки представљене као *y'know* (тј. маркера дискурса као семантичког конституента):

- (7) 1 Lady Rosamund: And what sort of a club is that? 'А која је то врста клуба?'
 2 Chauffeur: Well, *y'know*- 'Па, знате-'
 3 Lady Rosamund: That's the point! I don't. 'У томе и јесте ствар! Не знам.'

(телевизијска серија *Downton Abbey*, 25. епизода)

Фонетска редукција израза и нагли прекид реда говорења ¹⁷ указују да га је говорник употребио у функцији маркера дискурса, али да га је саговорник (у реду говорења 3) протумачио у (дословном) значењу регуларне клаузе.^{18, 19}

У омеђивању предмета класификације кренули смо од Левинсоновог (LEVINSON 1983: 257) израза *dangling* ('висећи елемент') у односу на реченичну структуру.²⁰ С једне стране, реченичну структуру схватамо као фразну структуру²⁰, али узимамо у обзир и могућност да је садржај исказа елидирана клауза:²¹

¹⁷ Користимо повлаку ('-') као симбол прекинутог или недовршеног говорења (према нотационим конвенцијама конверзационе анализе в. ATKINSON – HERITAGE 1996).

¹⁸ Енглески *y'know* спада у рано уочене лексикализоване дискурсне феномене. Његовом значењу су посвећене различите студије од којих издвајамо анализу J-O. Остмана (ÖSTMAN 1981) и Д. Шифрина (SHIFFRIN 1987). Остман (1981: 17) формулише основно („пропозиционо” или „прототипично”) значење на следећи начин: “The speaker strives towards getting the addressee to cooperate and/or to accept the propositional content of his utterance as mutual background knowledge”. Према Д. Шифрину (1987: 274, 278, 294), употребом овог конвенционализованог израза говорник интеракционо покушава да оствари консензус са саговорником (уместо да га пресуioniра). Слично је и у српском језику: регуларна клауза (нпр. А: *Знајте да је најустоио сјудије?* Б: *Знам/Не знам/Први јуи чујем.*) наспрам поштапалице (нпр. у омладинском жаргону: *Знаш, брајте, оно, ја, као дођем му на ноге, а он, знаш, он ће мени, знаш, као, ма жони се!*).

¹⁹ Као илустрацију, размену сажето анализирамо на следећи начин: (а) говорник је поставио питање (ред 1); (б) очекује добијање одговора на постављено питање (у смислу релеванције исказа); (в) саговорник није одговорио на постављено питање (намерни прекид реда говорења 2 пре исказивања основне пропозиције/експликатуре; ово утиче и на извођење релевантног скупа импликатура); (г) саговорник је започео свој исказ маркером *well* (као процедуралним индикатором одлагања одговора; уп. концептуални прилог *well* ‘добро’; уп. и употребу маркера *well* као индикатора непреференцијалне говорне размене у конверзационој анализи в. нпр. ATKINSON – HERITAGE 1996); (д) услед изостанка релевантног одговора (о каквом се клубу ради), говорник (ред 3) саопштава да саговорников исказ (ред 2) ипак тумачи (нпр. због перлокуционих дејстава као што су, рецимо, разочарење или љутња) као пуни одговор (долази до поништавања потенцијалних импликатура које се генерирају непотпуним одговором). Отуда и „поигравање” значењима експлицираних клаузом *I don't* у реду говорења 3. (Ако се додатно узму у обзир и посебност ситуационог контекста постедвардијанске Енглеске која се приказује у серији и питање конверзационе учтивости (као вербалног пандана издиференциране друштвене хијерархије), одговор у реду 3 задобија прагматички значајан, ироничан резиме реда говорења 2.)

²⁰ Следећи еноцентрични принцип (од речи, преко клаузе, до реченице) генеративног модела граматике који иде под називом *јринципи и јараметјри* (в. нпр. CARNIE 2002).

²¹ О контроверзама у елидирању в. CARSTON 2002. О прегледу и дискусији синтаксичких контроверзи у редукцији (посебно координативној) в. MIŠKOVIC-LUKOVIĆ 2006. У наведеним примерима изрази *нажалосји* и *apparently* илуструју парентетикалне лексикализоване дискурсне феномене који спадају у домен наше класификације за разлику од предлошких синтагми

- (8) A: Ниси стигао на време?
Б: *Нажалосџи*.
- (9) Lady Mary: Don't tell me he will stay close to Duneagle. 'Немој ми рећи да ће одсести у близини Данигла.'
Lady Edith: *Apparently*. 'Наводно.'
(телевизијска серија *Downton Abbey*, 26. епизода)
- (10) A: Где је мој бицикл?
Б: У гаражи.
- (11) A: When are you leaving? 'Кад одлазиш?'
Б: On Monday. 'У понедељак.'

С друге стране, "dangling" смо проширили и на дискурсне феномене који нису лексикализовани али могу да буду структурално назначени и, што је битније, спадају у домен релевантног тумачења исказа. Мислимо, пре свега, на индикаторе за начин (декларативни, интерогативни и императивни) који су универзални говорни чинови и чије је исправно тумачење суштински битно за разумевање говорниковог исказа (в. WILSON – SPERBER 1998; MIŠKOVIĆ-LUKOVIĆ 2006; 2007).

Класификациона схема полази од неколико радних хипотеза: дискурсни феномени нису искључиво лексикализовани, то јест, могу да буду и структурални при чему није неопходно да постоји директна корелација између структуре и комуникативне функције²²; дискурсни феномени имају семантички садржај иако се могу користити као ограде или поштапалице; дискурсни феномени могу да утичу на истиносну вредност основне пропозиције исказа. Основу класификационе схеме чине кодно-инференцијалне конфигурације улога које дискурсни феномени имају у тумачењу релеванције исказа. Зато је ово, у суштини, когнитивно-прагматичка перспектива.²³

Две су дистинкције теорије релеванције кључне за нашу класификацију дискурских феномена: језичко-семантичка подела на концептуалну и процедуралну врсту значења и прагматичко разграничење између експлицитно и имплицитно саопштених пропозиција (в. WILSON – SPERBER 1993; BLAKEMORE 2002; CARSTON 2002). У репрезентационо-компутационом моделу вербалне комуникације који заступа теорија релеванције, језички изрази могу да кодирају концептуално или процедурално значење. Концептуални изрази (типично именице, глаголи, придеви и прилози) конституенти су менталних репрезентација основне пропозиције и (ако је она саопштена) експликатуре

у *гаражи* и *on Monday* који су конституенти елидираних клауза ('Твој бицикл је у *гаражи*' и 'I'm leaving *on Monday*').

²² Мислимо превасходно на нетипичне употребе индикатора за начин; нпр. *Одлазиш./ You're leaving.* (декларативна структура која се може тумачити на декларативан, интерогативан или императиван начин, уз генерирање различитих импликатура), *Демолирај ми сџан, ма хајде!/Just go ahead, ruin my flat!* (императивна структура која се може тумачити иронично, уз генерирање различитих импликатура) и *Србија је слободна држава?/Modern Serbia is a free country?* (иронично тумачење реторичког питања које генерира различите импликатуре).

²³ Корпус на основу ког смо систематизовали класификацију у овом раду чине хипотетички примери и примери из различитих извора. Користили смо, на пример, корпус Универзитета Санта Барбара (САД), лични корпус снимљен у Дарлингтону (Велика Британија) и Софији Антиполису (Француска) као и ексцерпте из дневних листова, недељника и телевизијских емисија. Временски период прикупљања корпуса обухвата петнаест година.

исказа. Процедурални изрази су индикатори инференцијалних процеса којима се добијају концептуалне репрезентације (нпр. личне заменице и темпорални суфикси као елементи логичке форме исказа, која се попуњава прагматичким процесима додељивања референције и различитим видовима прагматичког обогаћења, да би се добили концепти особа и глаголских времена као конституената основне пропозиције и експликатуре исказа.)²⁴ Ради прегледности, наведене језичко-семантичке и прагматичке дистинкције сумирамо у наредној табели:

Табела 1. Когнитивно-семантичко кодирање и комуникационе јединице

кодни аспект	концептуално значење
	процедурално значење
ИНФЕРЕНЦИЈАЛНИ АСПЕКТ (експлицитна комуникација)	на нивоу основне пропозиције
	на нивоу експликатуре
	на нивоу експликатуре вишег нивоа
инференцијални аспект (имплицитна комуникација)	сигнализирање когнитивног ефекта
	активирање контекста

Примена ових параметара у класификацији дискурсних феномена подразумевала би следеће. С једне стране, утврђивање основног значења које дати дискурсни феномен кодира: ако се ради о концептуалној врсти кодирања, значи да се израз одређује као репрезентациони конституент; ако се ради о процедуралној врсти кодирања, значи да се израз одређује као индикатор инференцијалне обраде неке концептуалне репрезентације. С друге стране, утврђивање комуникационог нивоа на ком дати дискурсни феномен доприноси релеванцији исказа: ако је основни допринос на експлицитном плану, потребно је утврдити да ли на нивоу основне пропозиције (односно експликатуре исказа) или у формирању експликатуре вишег нивоа; ако је основни допринос на имплицитном плану, потребно је утврдити да ли доприноси извођењу одређеног когнитивног ефекта или олакшава избор контекстуалних премиса (ради извођења когнитивних ефеката). Као илустрацију, наводимо следеће примере (Мишковић-Луковић 2008: 111; 2009: 614):

- (12) Zbog načina na koji su Unix-nalik sistemi dizajnirani [...] Linux i BSD će uvek biti stabilniji od Windowsa. *Čak štaviše*, Majkrosoft je „pozajmio” delove BSD-a u prošlosti kako bi poboljšao verzije Windowsa.
- (13) Karene: Wasn't there any public interest in *sort of* Grice, [...] You'd expect- 'Зар није било јавног интереса у некаквој Грчкој-'
Mike: No! No= [...] there was a minimum- In ROME there was (in Latin) republic .. That's another thing. 'He! He= [...] било је минимум- У РИМУ је била (на латинском) република .. То је друга ствар.'²⁵

²⁴ За систематизацију и објашњење инференцијалних процеса који се постулирају у различитим прагматичким приступима в. HUANG 2007; 2012.

²⁵ Користимо следеће нотационе симболе: зарез за незнатну узлазност тона, три тачке у угластим заградама за изостављање дела у реду говорења, две тачке за краћу паузу у реду говорења, текст у малим заградама за немогућу транскрипцију, велика слова за наглашавање, знак једнакости за продужен глас и повлаку за прекинуто или недовршено говорење.

Изрази који кодирају процедурално значење не подлежу принципу семантичке композиционалности али се могу јукстапонирати у исказу (*discourse clusters*). *Чак* и *циџавице* су процедурални изрази који ограничавају релеванцију исказа у ком се јављају на нивоу импликатура: *циџавице* као индикатор извођења когнитивног ефекта потврђивања претходне пропозиције (тј. као додатна премиса за закључак експлициран у претходном исказу); *чак* као индикатор когнитивног активирања контекста (тј. да је претходна пропозиција неочекивана у контексту општеважеће премисе да је „Мајкрософт” водеће предузеће у бранши компјутерских софтвера). *Sort of* је, напротив, индикатор слабе експликатуре; у примеру (13) сигнализира одбацивање извесних дефиниционих карактеристика лексичког (кодираног) концепта GREECE (‘a specific country’) да би се саопштени концепт GREECE* могао применити на већи број ентитета (нпр. ‘customs and events of ancient times’, ‘the classical period’, ‘Greece and Rome’ и сл.). Ово саговорник исправно тумачи настављајући свој исказ описом ситуације у Риму.²⁶

Међутим, наша класификација дискурских феномена, у чијој су основи кодни и инференцијални параметри, има и очите недостатке, које овде сумирамо.

– Како разликовати дискурсне феномене који имају концептуално значење, као у примерима (14) и (16), од (регуларних) концептуалних конституената пропозиције исказа (тј. од синтаксичких конституената клаузе или реченице) као у примерима (15) и (17)?

- (14) Имам само речи хвале за болничко особље [...] *Срећом*, није ништа озбиљније [...]

(Новосић, 27.07.2014, стр. 12, „Брена остаје у Ловрану”)

- (15) *Пуком срећом* смо стигли на време.

- (16) Scarlett: *Frankly*, Rhett Butler doesn’t give a damn. ‘Искрено (говорећи), Рета Батлера је баш брига.’

- (17) Scarlett *frankly* described her difficult relationship with Rhett Butler. ‘Скарлет је искрено описала свој тежак однос с Ретом Батлером.’

– Како одвојити дискурсне феномене који имају процедурално значење а прагматички су релевантни за тумачење основне пропозиције, односно експликатуре исказа, као у примерима (18) и (20) од процедуралних конституената пропозиције исказа, односно експликатуре, као што су личне замеснице *он* и *they* у примерима (19) и (21)?

- (18) *Баш* сам уморна.

- (19) *Он* јој се снисходљиво наклонио.

- (20) I felt *sort of* odd personality. ‘Осећао сам се као да сам некаква чудна личност.’

- (21) *They* didn’t accept the project document. ‘Они нису прихватили пројектни материјал.’

Филозофска семантика (тј. „реална” семантика или семантика „реалног света” в. нпр. CARSTON 2002; JASZCZOLT 2002) није део наше основне кодно-инференцијалне класификације. Ипак, у овом тренутку немамо начина да прева-

²⁶ У цитираној литератури наводимо референце за засебне студије које смо посветили детаљним семантичко-прагматичким анализама појединих дискурских феномена као што су енглески *but, so, in fact, kind of* и *sort of* или српски *баш, као, односно, другим речима* и *у сйвари*.

зиђемо наведене недостатке, осим да критеријуме допунимо истиносно-вредносним параметром.²⁷

Табела 2. Семантичко-прагматичке конфигурације

кодни аспект	концептуално значење
	процедурално значење
ИНФЕРЕНЦИЈАЛНИ АСПЕКТ (експлицитна комуникација)	на нивоу основне пропозиције
	на нивоу експликатуре
	на нивоу експликатуре вишег нивоа
ИНФЕРЕНЦИЈАЛНИ АСПЕКТ (имплицитна комуникација)	сигнализирање когнитивног ефекта (нпр. имплицираног закључка, ојачавања/потврђивања или контрадикције /елиминације постојеће претпоставке)
	активирање контекста (тј. имплицираних премиса)
семантика истиносних услова	доприноси истиносној вредности основне пропозиције исказа
	не доприноси истиносној вредности основне пропозиције исказа

Како се инференцијално рашчлањавање комуникативних јединица, према моделу теорије релеванције, своди на пропозиције (тј. на експликатуру, експликатуру вишег нивоа и импликатуру) јасно је да ове претпоставке, будући да су пропозиције, имају сопствене истиносне услове. У литератури се, ипак, и даље следи устаљена пракса из филозофије језика и семантике истиносних услова да се истиносно-вредностан допринос везује за основну пропозицију (и експликатуру) исказа (в. нпр. SPERBER – WILSON 1995; HUANG 2007).

Дискурсни феномени, баш као и регуларни реченични конституенти, посматрају се као елементи који доприносе или не доприносе истиносним условима основне пропозиције исказа. Повезујући ово с кодним параметром, добијамо следеће семантичке конфигурације. Концептуални изрази *срећом* у примеру (14) и *frankly* у примеру (16) немају истиносно-вредностан допринос за разлику од кореспондентних лексема у примерима (15) и (17) (в. нпр. ВЛАКЕМОРЕ 2002 за дијагностичке тестове).²⁸ Процедурални изрази *баш* и

²⁷ У том смислу, семантичко-прагматички интерфејс представљен у трећем делу, надограђује се на следећи начин: логичка форма, која је резултат декодирајућег процеса у језичком парсеру, инференцијално се обогађује у прагматичком процесору. Резултат је пропозициона форма исказа која се на основу семантике истиносних услова повезује са стањем ствари у реалном (али и могућем) свету. На лексичком плану, пандан је хипотеза да не постоји непосредан однос између језичког израза и ентитета на који израз упућује; посредни ниво је концептуална репрезентација (в. нпр. CARSTON 2002).

²⁸ Реченични или дискурсни адвербијали (*sentence adverbials, discourse adverbials*) кодирају исти концепт као и кореспондентни клаузални конституенти (*VP adverbials*). (У овом тренутку занемарујемо питање начина прилошких (али и придевских) кодирања, јер излази из оквира нашег рада. Напомињемо, ипак, да се у савременој психолошкој и прагматичкој литератури (в. нпр. BARSALOU 1983; CARSTON 2002) разматра могућност постулирања општијих, концептуалних схема које би представљале основна значења придевских и прилошких кодирања, која се затим прагматички сужавају у употреби.) Разлике се испољавају на прагматичком плану и, посредно, у семантици истиносних услова. Дискурсни адвербијали су конституенти

sort of у примерима (18) и (20) доприносе истиносним условима као индикатори прагматичког ојачавања, односно ослабљивања кодираног значења лексичког конституента који долази у њихов фокус (в. MIŠKOVIĆ 2001; MIŠKOVIĆ-LUKOVIĆ 2009). Супротно овоме, процедурални изрази *он* и *they* у примерима (19) и (21) служе као индикатори референата на које упућују: непотпуне семантичке репрезентације ових исказа инференцијално се попуњавају концептима референата да би се добили репрезентациони (тј. истиносно-вредносни) конституенти основних пропозиција исказа (в. нпр. WILSON – SPERBER 1993).

Класификацију (лексикализованих и структуралних) дискурских феномена представљамо на следећи начин: а) према когнитивно-прагматичкој улози у релевантном тумачењу исказа, б) когнитивном разграничењу према типу кодирања (тј. језичкој семантици) и в) према доприносу истиносној вредности исказа.²⁹

– На нивоу основне пропозиције/експликатуре исказа:

процедурално кодирање, истиносно-вредностан допринос модулацији пропозиционог (репрезентационог) конституента исказа (нпр. *бац* и *kind/sort of*).

– На нивоу експликатуре вишег нивоа:

(а) процедурално кодирање, истиносно-вредностан допринос (нпр. структурални индикатори основних говорних чинова исказа: декларативи, интерогаativi и императиви);

(б) концептуално кодирање, без истиносно-вредносног доприноса (парентетикали пропозиционог става; нпр. когнитивни *мислим/I think*, емотивни *нажалосџ/unfortunately* или *срећом/fortunately* и илокуциони у *јоверењу/confidentially* или *искрено/frankly*);

(в) концептуално кодирање, истиносно-вредностан допринос (парентетикали који сигнализирају извор говорникове информације; нпр. *наводно/reportedly* и *очиио/obviously*);

(г) процедурално кодирање, без истиносно-вредносног доприноса (индикатори емотивног реаговања на пропозициони садржај исказа; нпр. *ух, јао, ајме, ох, ах* и сл.).

одговарајућих експликатура вишег нивоа те не могу да утичу на истиносну вредност основне пропозиције, односно експликатуре исказа; рецимо, употреба дискурсног адвербијала *frankly* у примеру (16) доводи до инференцијалног формирања експликатуре вишег нивоа 'The speaker says frankly that P' (при чему је P основна пропозиција исказа 'Rhett Butler does not give a damn') у којој дати дискурсни феномен модификује илокуциони глагол и конституент је декларативног индикатора за начин. У конкретном примеру је релеванција дискурсног адвербијала интерпретативно значајнија у поређењу с релеванцијом декларативног индикатора. Међутим, употреба дискурсног адвербијала може да доведе до формирања различитих експликатура вишег нивоа које се тичу релевантног тумачења универзалних говорних чинова; нпр. у исказу *Frankly, does he give a damn?* адвербијал такође модификује илокуциони глагол ('The speaker asks frankly whether P') и конституент је интерогативног индикатора за начин. Релеванција говорниковог исказа се онда може тумачити као право или као реторичко питање (у потоњем случају се генерирају посебне импликатуре).

²⁹ Уопште узевши, за разлику од концептуалних кодирања, процедурална кодирања као индикатори компутација концептуалних репрезентација (тј. као рефлексивни сигнали одређених инференцијалних путања у тумачењу исказа) не би могли да имају двојну прагматичку улогу у смислу комуникационог нивоа на ком доприносе релеванцији исказа (BLAKEMORE 1987). Ипак, извесне анализе то оповргавају (в. нпр. анализе дискурских феномена *well* (BLAKEMORE 2002) и *you see* (MIŠKOVIĆ-LUKOVIĆ 2006)).

– У ограничавању контекста:

процедурално кодирање, без истиносно-вредносног доприноса (индикатори контекстуалног истицања релевантне информације; нпр. *чак/even*, у *сйвару/in fact* и *иначе/anyway*).

– У извођењу когнитивних ефеката:

процедурално кодирање, без истиносно-вредносног доприноса (индикатори односа дискурских сегмената (тзв. „конективи дискурса”); нпр. *али/but*, *шйавише/moreover* и *значи/so*).

5. ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ. Циљ нашег рада је била систематизација, у смислу критеријума за класификацију дискурских феномена, а не њихова засебна анализа и дискусија. У разврставању смо се, стога, ослањали на налазе који су добијени у литератури (у сопственим анализама и у анализама других аутора). Неминовно је да (не)тачност/прецизност анализа утиче на разврставање дискурских феномена, али не утиче на класификационе параметре *per se*.

Надаље, ограничили смо се на један пар (индоевропских) језика: српски или српскохрватски (као члана словенске групе) и енглески (као члана германске групе). Имајући у виду корпусна ограничења, у класификационим критеријумима раздвојили смо основну пропозицију од експликатуре исказа, узимајући у обзир могућност да у различитим (поготово несродним) језицима³⁰ могу да постоје (лексикализовани, структурални или интонацијски) дискурсни феномени којима се, рецимо, сигнализира иронична употреба исказа, али и други видови концептуалне модуларације лексичких конституентна основне пропозиције (в. нпр. Blass 1990 за анализу интерпретативног маркера *re* у језику сисала). Штавише, контрастивне анализе засебних дискурских феномена у различитим језицима могу да укажу на различите односе у семантичко-прагматичким конфигурацијама наведене класификационе схеме.

Ово је, по нашем мишљењу, истраживачки изазов *par excellence*, јер се класификациона схема дискурских феномена заснива на теорији која претендује на (прагматичку) универзалност и тиме је проверљива (*falsifiable*). Схема се може користити као основа за надоградњу, како у теоријско-лингвистичким расправама о семантичко-прагматичком интерфејсу и улози дискурских феномена, тако и у примењено-лингвистичким студијама посвећеним методици наставе страних језика које воде рачуна о утицају конверзационих феномена на интерпретативни процес.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Бугарски, Ранко. Језички ниво, дискурс, текст – појмовно-терминолошки осврт. *Научни сасйи-нак слависйа у Вукове дане* 21/2 (1993): 14–19.
- Мишковић-Луковић, Мирјана. Семантичко-прагматички интерфејс: студија случаја српских реторичких маркера. *Срйски језик XX* (2015): 211–229.

³⁰ Мислимо, првенствено, на још увек недовољно проучене језике (тзв. „еготичне језике” и на језике који ишчезавају (*endangered languages*)) који су у фокусу савремених лингвистичких пројеката.

*

- ATKINSON, J. Maxwell, John HERITAGE (eds.). *Structures of Social Action: Studies in Conversation Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.
- BACH, Kent. Regressions in Pragmatics (and Semantics). Noel Burton-Roberts (ed.). *Pragmatics*. London: Palgrave MacMillan, 2007, 24–66.
- BARSALOU, Lawrence. Ad hoc Categories. *Memory and Cognition* 11 (1983): 211–227.
- BELL, David. Cancellative Discourse Markers: A Core/Periphery Approach. *Pragmatics* 8/4 (1998): 515–541.
- BLAKEMORE, Diane. *Semantic Constraints on Relevance*. Oxford: Blackwell, 1987.
- BLAKEMORE, Diane. *Relevance and Linguistic Meaning: The Semantics and Pragmatics of Discourse Markers*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
- BLASS, Regina. *Relevance Relations in Discourse: A Study with Special Reference to Sissala*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
- BROWN, Penelope, Stephen C. LEVINSON. *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Cambridge: Cambridge University Press, 1988.
- CARNIE, Andrew. *Syntax: A Generative Introduction*. Oxford: Blackwell, 2002.
- CARSTON, Robyn. *Thoughts and Utterances: The Pragmatics of Explicit Communication*. Oxford: Blackwell, 2002.
- CRUSE, Alan. *Meaning in Language*. Oxford: Oxford University Press, 2000.
- FODOR, Jerry. *A Theory of Content and Other Essays*. Cambridge, MA: MIT Press, 1990.
- FRASER, Bruce. An Approach to Discourse Markers. *Journal of Pragmatics* 14 (1990): 383–395.
- FRASER, Bruce. Pragmatic Markers. *Pragmatics* 6/2 (1996): 167–190.
- FRASER, Bruce. Contrastive Discourse Markers in English. Andreas H. Jucker, Yeal Ziv (eds.). *Discourse Markers: Discourse and Theory*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, 1998, 301–326.
- GRICE, Herbert Paul. *Studies in the Way of Words*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1989.
- HARTMANN, Dietrich. Particles. Jacob L. Mey (ed.). *Concise Encyclopedia of Pragmatics*. Amsterdam: Elsevier, 1998, 657–663.
- HUANG, Yan. *Pragmatics*. Oxford: Oxford University Press, 2007.
- HUANG, Yan. *The Oxford Dictionary of Pragmatics*. Oxford: Oxford University Press, 2012.
- JASZCZOLT, K. M. *Semantics and Pragmatics: Meaning in Language and Discourse*. London: Longman, 2002.
- LAKOFF, George, Mark JOHNSON. *Metaphors We Live By*. Chicago: Chicago University Press, 1980.
- LEVINSON, Stephen C. *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1983.
- MIŠKOVIĆ, Mirjana. The Particle *baš* in Contemporary Serbian. *Pragmatics* 11/1 (2001): 17–30.
- MIŠKOVIĆ-LUKOVIĆ, Mirjana. *Semantika i pragmatika iskaza: markeri diskursa u engleskom jeziku*. Beograd: Filološki fakultet, 2006.
- MIŠKOVIĆ-LUKOVIĆ, Mirjana. The Syntax and Pragmatics of Echo Questions. Ljubinko Milosavljević (ur.). *Interkatedarska konferencija anglističkih katedri*. Niš: Filozofski fakultet, 2007, 157–174.
- MIŠKOVIĆ-LUKOVIĆ, Mirjana. Procedural Semantics and Semantically Redundant Structures. Katarina Rasulić, Ivana Trbojević Milošević (eds.). *ELLSSAC Proceedings* (vol. I). Belgrade: Faculty of Philology, 2008, 101–116.
- MIŠKOVIĆ-LUKOVIĆ, Mirjana. *Is there a chance that I might kinda sort of take you out to dinner?: The Role of the Pragmatic Particles kind of and sort of in Utterance Interpretation*. *Journal of Pragmatics* 41/3 (2009): 602–625.
- MIŠKOVIĆ-LUKOVIĆ, Mirjana, Mirjana N. DEDAČIĆ. South Slavic Discourse Particles: Introduction. Mirjana N. Dedačić, Mirjana Mišković-Luković (eds.). *South Slavic Discourse Particles*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, 2010, 1–22.
- MOSEGAARD HANSEN, Maj-Britt. *The Function of Discourse Particles*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, 1998.
- ÖSTMAN, Jan-Ola. *You know: A Discourse-Functional Approach*. Amsterdam: John Benjamins, 1981.
- RECANATI, François. *Truth-Conditional Pragmatics*. Oxford: Oxford University Press, 2010.
- SCHIFFRIN, Deborah. *Discourse Markers*. Cambridge: Cambridge University Press, 1987.
- SCHIFFRIN, Deborah. *Approaches to Discourse*. Oxford: Blackwell, 1997.
- SCHOURUP, Lawrence. Discourse Markers. *Lingua* 107 (1999): 227–265.
- SEARLE, John. *Speech Acts*. Cambridge: Cambridge University Press, 1969.
- SPERBER, Dan, Deirdre WILSON. *Relevance: Communication and Cognition*. Oxford: Blackwell, 1995.
- VELČIĆ, Mirna. *Uvod u lingvistiku teksta*. Zagreb: Školska knjiga, 1987.
- WILSON, Deirdre, Dan SPERBER. Linguistic Form and Relevance. *Lingua* 90 (1993): 1–25.
- WILSON, Deirdre, Dan SPERBER. Mood and the Analysis of Non-declarative Sentences. Asa Kasher (ed.). *Pragmatics: Critical Concepts* (vol. IV). London: Routledge, 1998, 347–368.

Mirjana Mišković-Luković

THE CRITERIA FOR THE CLASSIFICATION OF DISCOURSE PHENOMENA:
A COGNITIVE-PRAGMATIC APPROACH

S u m m a r y

My aim in this paper is to explore the possibility of a cognitively-based pragmatic classification of discourse phenomena. The main question is formulated in the vein of relevance theory (SPERBER – WILSON 1995): how do various discourse phenomena contribute to the relevance of their host utterances?

Working with Serbian and English data, I take into account inferential roles of discourse phenomena according to the level of communication at which they surface (i.e. the pragmatic units which have exhaustively been posited by relevance theory: the proposition expressed by an utterance, the basic explicature and higher level explicatures as well as implicated premises and conclusions). This crucial classificatory parameter is supplemented with two semantic criteria: (i) the linguistic semantics distinction between conceptually and procedurally encoded meaning and (ii) the truth-conditional/non-truth-conditional distinction of the real semantics.

The paper is organised around the following sections: the first section is a brief overview of the study of discourse phenomena; the second section discusses some early attempts at classification of conventionalised discourse phenomena (viz. VELČIĆ 1987; FRASER 1996; BELL 1998); the third section gives the gist of the relevance-theoretic framework adopted in this paper; the fourth section presents and discusses a cognitive-pragmatic template for the classification of discourse phenomena.

Given the proclaimed universality of relevance theory as a theory of utterance interpretation, the template is, presumably, valid for all languages, not just Serbian or English. Nevertheless, I conceive of it as a working schema to be constantly and consistently modified as new findings from various languages come into the picture. To that purpose, the final section points out some obvious merits and drawbacks of the cognitive-pragmatic template.

Универзитет у Крагујевцу

Филолошко-уметнички факултет

Одсек за филологију, Катедра за енглески језик и књижевност

Јована Цвијића 66, 34000 Крагујевац, Србија

mirjanamiskovic@yahoo.co.uk

Орсат Лигорио

СХ. ПЛАНКИТ* (ИЗ БАЛКАНСКОГ ЛАТИНИТЕТА VII)¹

Предлаже се да сх. *Планкиѿ*, име трга у Задру, потиче од лат.-ром. *PLANCA* „камена плоча”.
Кључне ријечи: далматоромански, српскохрватски, топонимија, етимологија.

SCr. *Plankit*, a square in Zadar, is derived from Lat. *PLANCA* „stone plate”.
Key words: Dalmato-Romance, Serbo-Croatian, place names, etymology.

1. Увод. У овом чланку, који наставља серију тема посвећенх балканском латинитету, истражујем поријекло имена *Планкиѿ* (у одјелку „Планкит”) и простирање ријечи *сѣачун* (у одјелку „Разно”).

2. Планкит. *Плѧнкиѿ* (14. в.),² *gensg Плѧнкиѿа*, *locsg Плѧнкиѿу*, име трга-пољане у Задру, крај цркве св. Кршевана.

Први пут, колико знам, посвједочено у архивалијама из друге половине 14. в. Уп. *loca posita ad Malpassum sive Plancetum* и *domus in contrata Plancheto* у KLAČ – PETRICIOLI 1976: 502.

(Ни RJAZU ни ERHSJ не биљеже *Планкиѿ*.)

Поријеклом биће од лат.-ром. *PLANCA*,³ REW 6445 3, од чега у другим романским језицима постају ријечи у значењу „Brett” (француски, окситански), „Abhang” (романш), „Steg” (сјеверноиталијански), „Steinplatte” (јужноиталијански).

Које је значење наше ријечи?

LLMAI V: 862 има *planca* (14. в.) у значењу „*tabula lignea, asser ligneus*, даска, мосница”. Ово значење поклапа се са значењем „Brett” у галороманским језицима. (Фр. *planche*, окц. *planca*.)⁴ Али *op.cit. ibid.* биљежи и *planca*

* Овај чланак резултат је рада на пројекту *Етимолошка истраживања српског језика и израда Етимолошког речника српског језика* (бр. 178007), који финансира Министарство просвјете и науке Републике Србије.

¹ Други моји радови из балканског латинитета укључују чланке: LIGORIO 2006; 2007; 2013a; 2013b; LIGORIO – VULETIĆ 2013a; 2013b. Последњу тачку синтезе представља LIGORIO 2014.

² Облик и акценат у *nomsg* и другим падежима биљежим према изговору Николе Вулетиха (Задар).

³ Од лат.-ром. *PLANCA* потиче још: 1) сх. *Ploānka* у JURIŠIĆ 1973: 155, тзв. „Плоча”, рт који одваја сплитски и шибенско-задарски рејон; и 2) вел. *plunka* „*lastra, lastrone di pietra*” у BARTOLI 1906: 46. (Што се тиче облика *plunka*, ELMENDORF 1951: 84 хоће да ту велотску ријеч изведе од вен. *piagnar* – а то не може бити фонетски.)

⁴ Уп. *ѿлѧнка* „врло дебела даска, мања дрвена клупа без наслона” у LIPOVAC-RADULOVIĆ 2004³: 268. (»Сједe на ѿлѧнку и ѧкулају.«) Ријеч *ѿлѧнка*, коју у значењу „равна издјелјана даска” биљежи и RJAZU X: 6, Маретић – уредник тога дијела *Рјечника* – зове њемачком, тј. од њем. *Planke* < *PLANCA*, али у Боки *ѿланка* нипошто неће бити њемачка него, вјероватно, норманска

(14. в.) у значењу „*locus planus ante domum, area*, равно мјесто пред кућом, двориште” и *plancare* (14. в.) у значењу „*lapidibus sternere*, поплочити, потарацати”. Ово значење пореди се са значењем „*Steinplatte*” на југу Италије. (Калабр. *kyanka*.)

Према томе, *Планкиџ* биће „поплочен трг, плато”.

Значење „надгробна плоча”, које је у основи исто као и „камена плоча”, налази се: 1) према MULJAČIĆ 1962: 311, у потврди *planca* из дубровачких архивалија (*Test.* 5, 20b), гдје стоји *achatar la planca soura la sepultura*, и 2) у говору сплитских Италијана, гдје је као *plonca* биљежи Мјотто 1984: 157.

Далматороманско поријекло ријечи *Планкиџ* види се по велару, који – као што се то иначе дешава са реликтима тога језика⁵ – не трпи палатализацију него, када се нађе испред предњег вокала, остаје без промјене.

Лат.-ром. *PLANCA*, судећи према потврдама *Plancetum*, *Plancheto* и реликту *Планкиџ*, изведено је суфиксом *-ētū*. Овај суфикс, који се у српскохрватском по правилу одражава или као *-иџ* или као *-еџ*, види се у многим другим топонимастичким реликтима, као нпр. *Неџриџ* или *Бруџкиџ* q.v. (Скок 1950: 27, 58).

Даље, *Планкиџ* пореди се са *џлокаџа* (Сплит, Корчула, Истра, народна пјесма) „поплочен трг” и са именом улице у Сплиту, *Плокиџа*, што Скок ERHSJ II: 674 са правом изводи од грч. *πλάξ*, *gensg* *πλακός*, *accsg* *πλάκα* (уз напомену да му је *-иџа* у *Плокиџа* нејасно).^{6 7}

V. LIGORIO 2014: 202 s.v. *PLACA*.

Да ли је Скок у праву? Грч. *πλάξ* и лат.-ром. *PLANCA* личе једно на друго и по изразу и по садржају пошто *πλάξ* значи и „*saxum quadratum*, камена плоча”, LLMAI V: 860. *Op.cit. ibid.* тако има и *placatus* (13. в.) и *plancatus* (13. в.) у значењу „*area lapide strata, popločen kamenim pločama*”.

То значи да се међусобни утицај грч. *πλάξ* и лат.-ром. *PLANCA* не може искључити.

У том смислу ја се морам (*ceteris paribus*) супротставити Скоку који, у ERHSJ II: 674, *џлонџа* (Жрново) „плоснат камен” изводи *искључиво* од грч. *πλάξ* иако је очито да ће *џлонџа* прије бити од *PLANCA* него од *πλάξ*.⁸ (*V. plonca* горе. Промјена *a > o* у слогу који је затворен назалом у далматороманском правилна је: *џлонџа* поред *Планк-иџ* је као *клонџа*, *лунџа* поред *ланда* од *LAMĪNA*, v. LIGORIO 2014: 156).⁹ Као *џлонџа* биће и оне потврде које наводи Виња у JE III: 54: *на џлонџе* (град Корчула), име игре („жабице”), и *џоџлонџаџи* (Кућиште).¹⁰ Осим тога као *џлонџа* биће и *pl cĭlĭnџе* (Мали Лошињ) „камене плочице”.¹¹

ријеч из јужне Италије (гдје су се Нормани – ти носиоци галороманског значења „даска” – били утврдили у 12. вијеку).

⁵ Уп. *кениџа* < *centru*, ERHSJ I: 256. V. LIGORIO 2014: 28.

⁶ Од *πλάξ* биће и *џлакун* (Вис) „овећа плоча”, JE III: 54.

⁷ SOPHOCLES 1914: 893: *πλάξ*, *πλακός* „flat thing, slab of stone, plate of metal, cake of ice, sheet of wool”. Такође, *πλακόω*, „*incrasto*, to pave or plaster”, *πλάκωσις*, „*incrastatio*, a paving or plastering”, *πλακωτός* „paved with slabs of stone” *ibid.*

⁸ Али v. Skok 1928: 520.

⁹ V. LIGORIO 2014: 30.

¹⁰ „Кад је каменчић не само *лиџ* него и плоснат, онда га *џиџа* у Кућишту бацају у море тако ниско и по могућности што више водоравно да *џолонџаје*, тј. поскакује по површини”, *Čakavska rič* 15/1 (1987): 113.

¹¹ *Сџлинџе* поред *џлонџе* је као *сџлаџа* поред *џлаџа*, ERHSJ II: 673.

(Промјена $a > u$, опет, правилна је: *сѣлинѣ* поред *Планк-иѣ* је као *ѣлиниѣ*, *ѣлиниѣиѣ* од *PLANCTU*, ERHSJ II: 684, или, обрнуто, као *ланѣун* поред *лиѣун*, ERHSJ II: 304.)

Такође, морам се супротставити Скоку који *loc.cit.* *ѣловка* (Вук, Дубровник, Стон, Синь) и *ѣлојка* (Брач, Црна Гора) „жабица” изводи од *плѣѣ* иако је очито, опет, да ће и *ѣловка* и *ѣлојка* прије бити од *PLANCA* него од *плѣѣ*.¹² (Уп. *лојѣа* од *LONGA*, ERHSJ II: 314, и сл.) Као *ѣлојка* биће и *ѣлујка* (Комижа) „камена плочица” коју наводи Виња у ЈЕ III: 54. Само, у овим ријечима *ѣлојка*, *ѣлујка* и *ѣловка* – као и у оним њиховим варијантама без резонанта које Скок наводи у истом значењу: *ѣлова* (Кистање, Буковица), *ѣловаѣи се* (Павлиновић), *исѣловаѣи се* (Лика) – не може се, због нарави игре „на жабице”, искључити паретимолошки утицај ријечи *ѣловиѣи*, *ѣловак* и слично: управо на то указује народска метанализа *ѣловка* = *ѣлов-ка* > *ѣлова* (одакле је *ѣловаѣи се*, *исѣловаѣи се*).

Не знам да ли су *pl Плаѣениѣи*, тј. мјесто у Боки које Скок у ERHSJ II: 590 изводи од лат.-ром. *PLACENTA*, исто што и *Планкиѣи*, али не искључујем да **PLANCĒTU* > **PLACĒNTU* > **PLACĒNTU*, одакле би *Плаѣениѣи* настали по правилу (укључујући тзв. бокељску соноризацију).^{13 14}

3. РАЗНО. У рукописном рјечнику Ћ. Матијашевића (18. в.), који се зове *Dictionarium Latino-Illyrico-Ragusinum* (Архив Самостана Мале браће у Дубровнику, *cod.* 194), налази се ријеч *сѣѣачун* на р. 105, други ступац здесна, трећи ред од врха.¹⁵ Грађа у LIGORIO 2014: 248 показује да су далматоромански рефлексии лат.-ром. *STATIŌNE*, REW: 8234 „Standort” посвједочени само у Задру и Пољцима. Но, ова Матијашевићева потврда – која се не налази ни у једнога другог дубровачког лексикографа нити у којег дубровачког списатеља – шири ареал ове ријечи на југ, тј. овјерава је за Дубровник, па се лат.-ром. *STATIŌNE*, у жаргону *Problema* (= LIGORIO 2014), има сматрати и сјеверно- и јужнодалматском ријечи, а не само сјевернодалматском.

4. ЗАКЉУЧАК. Закључујем, што се *Планкиѣи*а тиче, да та ријеч потиче од лат.-ром. **PLANCĒTU*, и да – као што се по постојаности велара у палаталним условима види – показује јасне знакове далматороманског посредства.

Планкиѣи, што значи „поплочен трг, плато”, *in ultima analysi* вјероватно потиче од лат.-ром. *PLANCA*, што пак на истоку Романије значи „камена плоча”, али показује и неку везу – било паретимолошку или не – са грч. *плѣѣ*, у значењу „камена плоча”, од чега на том истом терену такође постају ријечи у значењу „поплочен трг, плато”.

У LIGORIO 2014: 202 нисам разликовао реликте грч. *плѣѣ* од реликата лат.-ром. *PLANCA*. На овом мјесту раздвајам једне од других тврдећи да су облику *плѣѣ* формално ближи *ѣлакун*, *ѣлокиѣи*а, *Плокиѣи*а, а облику *PLANCA* *ѣлонѣа*, *ѣлојка*, *ѣлујка*, *ѣловка*, *сѣлинѣ*, *ѣѣлонѣаѣи* и – *Планкиѣи*.

¹² Али v. Skok 1928: 520.

¹³ V. LIGORIO 2014: 28.

¹⁴ Не искључујем ни то да су *Плаѣениѣи* у вези са глаголом *PLACĒRE*, *ptcp praes act* *PLACENTE*, одакле је далматоромански реликт *ѣлакир*, ERHSJ II: 475. Уп. *Piacenza* (Италија) < *PLACENTIA*.

¹⁵ То јест, *staccĕn* гдје се лат. *taberna* тумачи као *sgradjé od prodajé kàko staccĕn*.

СКРАЋЕНИЦЕ

вељ. – вељотски

грч. – грчки

далм.-ром. – далматоромански

калабр. – калабријски

лат. – латински

лат.-ром. – латинскоромански

окц. – окцитански

фр. – француски

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- BARTOLI, Matteo Giulio. *Das Dalmatische : Altromanische Sprachreste von Veglia bis Ragusa und ihre Stellung in der Apennino-Balkanischen Romania*. I. Wien: A. Hölder, 1906.
- ČDL: Mate Hraste, Petar Šimunović. *Čakavisch-deutsches Lexikon*. I. Köln – Wien: Böhlau Verlag, 1979.
- ELMENDORF, John V. *An Etymological Dictionary of the Dalmatian Dialect of Veglia*. Chapel Hill, 1951. (PhD thesis)
- ERHSJ: Petar Skok. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. I–IV. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1971–1974.
- JE: Vojmir Vinja. *Jadranske etimologije : Jadranske dopune Skokovu etimologijskom rječniku*. I–III. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Školska knjiga, 1998–2004.
- JURAGA, Edo. *Rječnik govora otoka Murtera*. Murter – Šibenik: Ogranak Matice hrvatske – Županijski muzej, 2010.
- JURIŠIĆ, Blaž. *Rječnik govora otoka Vrgade : Uspoređen s nekim čakavskim i zapadnoštokavskim govorima*. II. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1973.
- KLAJČ, Nada, Ivo PETRICIOLI. *Zadar u srednjem vijeku*. Zadar: Filozofski fakultet, 1976.
- LIGORIO, Orsat. Prirepci nekim dalmatskim etimologijama. *Dubrovnik* 4 (2006): 118–127.
- LIGORIO, Orsat. Pregled razvitka dalmatskih glasova. *Dubrovnik* 4 (2007): 319–331.
- LIGORIO, Orsat, Nikola VULETIĆ. Dopune Skokovim kornatskim etimologijama. Vladimir Skračić (ur.). *Toponimija kornatskog otočja*. Zadar, 2013a, 459–485.
- LIGORIO, Orsat. Uno sguardo ai resti dalmato-romanzi in -CULU e -TULU. Nikola Vuletić (ur.). *Mare Loquens*. Zadar, 2013a, 317–321.
- LIGORIO, Orsat, Nikola VULETIĆ. Dopune *Jadranskim etimologijama* Vojmira Vinje : *Treći prilog. Croatica et Slavica Iadertina* 9 (2013b): 51–62.
- LIGORIO, Orsat. Nešto o akcentu dalmato-romanskih jezičnih relikata. *Croatia et Slavica Iadertina* 9 (2013b), 343–363.
- LIGORIO, Orsat. *Problem leksičke stratifikacije u adrijatistici*. Zadar: Filozofski fakultet, 2014. (Doktorska disertacija)
- LIPOVAC-RADULOVIĆ, Vesna. *Romanizmi u Crnoj Gori : Jugoistočni dio Boke Kotorske*. Novi Sad: MBM-plas, 2004³.
- LLMAI: *Lexicon Latinitatis medii aevi Iugoslaviae*. V. Zagabriae: Editio Academiae scientiarum et artium Slavorum meridionalium, 1975.
- MIOTTO, Luigi. *Vocabolario del dialetto veneto-dalmata*. Trieste: Lint, 1984.
- MULJAČIĆ, Žarko. Dalmatski elementi u mletački pisanim dubrovačkim dokumentima 14. st. *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 327 (1962): 237–380.
- REW: Meyer-Lübke, Wilhelm. *Romanisches etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg: Carl Winter – Universitätsverlag, 1972⁵.
- RJAZU: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. X. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1928.
- SKOK, Petar. Zum Balkanlatein III. *Zeitschrift für romanische Philologie* 48 (1928): 398–413.
- SKOK, Petar. *Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima : Toponomastička ispitivanja*. I–II. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1950.
- SOPHOCLES, E.A. *Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods*. Cambridge: Harvard University Press, 1914.

Orsat Ligorio

SCR. *PLANKIT*
(ON BALKAN LATIN VII)

S u m m a r y

SCr. *Plankit*, a square in Zadar, is derived from Lat. *PLANCA* „stone plate”, i.e. **PLANCĒTU* „stone plated area”. (The velar, unswayed by palatalization, indicates Dalmato-Romance medium.) In terms of comparanda, I liken *Plankit* to SCr. *plonga*, *plojka*, *plujka*, *plovka*, *splinge*, *poplongavat* – all of which indicate stone plates or stone related action – and, in response to Skok ERHSJ II: 590 and Vinja JE III: 54, I distinguish *Plankit*, *plonga*, *plojka*, *plujka*, *plovka*, *splinge*, *poplongavat* and *plakun*, *plokita*, *Plokita* – a group of words indicating stone plates as well – which, in concert with Skok and Vinja loc.cit., I derive from Gr. *πλάξ* „stone plate”.

Институт за српски језик САНУ
Етимолошки одсек
Кнез Михаилова 36, 11000 Београд, Србија
orsat.ligorio@gmail.com

Дејан Средојевић

ПРОЗОДИЈСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ КОНТРАСТНОГ ФОКУСА У ПАРОВИМА ДЕКЛАРАТИВА И ДЕКЛАРАТИВНИХ ПИТАЊА*

У раду су анализирани резултати испитивања прозодијских карактеристика контрастног фокуса у српском језику и у различитим језицима света. Посматрано је да ли се за означавање контрастног фокуса у декларативима и у декларативним питањима, у различитим положајима у исказу, користе иста прозодијска средства. Резултати наведених истраживања поређени су са резултатима истраживања представљеног у овом раду, које је вршено на материјалу српског језика, изговореном од стране говорница из Новог Сада. Између фокуса и постфокалног дела, у свим типовима исказа, постоје статистички значајне разлике у свим посматраним параметрима. Реализације контрастног фокуса у паровима декларатива и декларативних питања међусобно се донекле разликују.

Кључне речи: контрастни фокус, декларативи, декларативна питања, код уложеног труда.

This paper examines the research results of prosodic features of a contrastive focus in Serbian and in various world languages. It was observed whether the same prosodic features were used for marking the contrastive focus in declaratives and declarative questions in different analysed positions. The results of the abovementioned research were compared to the results of the research presented in this paper. This research was conducted on the sample from the Serbian language, uttered by female speakers from Novi Sad. Between the focal and the postfocal segment, there are statistically significant differences in all the analysed parameters and in all the analysed types of utterances. The realisations of the contrastive focus in pairs of declaratives and declarative questions differ from each other to some extent.

Key words: contrastive focus, declaratives, declarative questions, the Effort Code.

1. Увод. Како би исправно пренео поруку у говорном дискурсу, говорник јој даје одређену структуру. Он то ради дељењем („паковањем” (енг. *packaging*)) поруке у јединице различите величине и означавањем одређених речи као значајнијих. Саговорник перципира одређене речи или групе речи као важније, а прима и информације о границама између говорних одсецака, на основу којих доноси закључке о улози и положају тих одсецака унутар параграфа и сл.

Када говоримо о овако реализованој и примљеној поруци – са јасно издвојеним деловима различите функције и различитог степена значаја – говоримо, у ствари, о *информационој структури дискурса* (KOTSCHI 2006: 677). Резултат овако организованог говора јесу *информационе јединице*¹ (енг. *infor-*

* Рад је урађен у оквиру пројекта *Дигиталне медијске технологије и друштвено-образовне промене* (III 47040), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Оне су обавезан елемент сваког дискурса, а њихове су границе и унутрашња организација одређени од стране говорника, и то не на основу конституентске структуре реченица које леже у основи (HALLIDAY 1967: 200), већ на основу говорничког поимања како се информације које саопштава уклапају у слушаочево стечено знање (GUSSENHOVEN 2004: 86).

mation units), а свака од њих у говору је реализована преко јединствене интoнационе јединице (HALLIDAY 1967: 200), тј. интoнационе фразе² (енг. *intonational phrase*). Распоред информација унутар тих јединица представља информациону *структуру исказа*, у којој разликујемо два дела: *фокус* (назива се још и *ново* (енг. *new*)), којим је представљена нова информација и *пресупозицију* (енг. *presupposition*) (*даћо* (енг. *given*) или *позадина* (енг. *background*)), подразумеван или изговорен део којим је представљена позната информација.³ Фокус је некад обележен на лексичком нивоу (употребом одређених речи; на пример, *чак, једино...*) или на синтаксичком нивоу (одређеним конструкцијама (на пример, *када је у њишању...*) или специфичним редом речи (*Харџија је под немирним њрсијима шуштала*⁴ (Поповић 1997: 144)). У говорној комуникацији фокус је најчешће истакнут прозодијским средствима, а може бити истакнут и карактеристичном мимиком и гестовима. Такво прозодијско истицање одвија се, пре свега, уз помоћ интонације. Ипак, осим означавања информационе структуре – на *семантичком нивоу*, интонација истовремено остварује и друге важне функције: она је једно од средстава за реализацију различитих говорних чинова – на *прагматичком нивоу*, а служи и за изражавање емоција, стања и ставова говорника, као и различитих биолошких кодова⁵ – на *паралингвистичком нивоу* (GRICE 2006: 786–787). Поставља се питање да ли се за означавање информационе структуре исказа у једном језику увек користе исте интонационе (тј. прозодијске) структуре или постоји систем интонационих (односно, прозодијских) структура, које се употребљавају у зависности од тога да ли је у конкретном исказу интонација једино средство за остваривање специфичних задатака на прагматичком и паралингвистичком нивоу. Прецизније речено, да ли се фокус – независно од тога где је позициониран – реализује истим прозодијским средствима и у исказима који се разликују само интонацијом (попут декларатива⁶ и декларативних питања⁷). Иако прозодијске карактеристике фокуса у српском језику до сад јесу биле предмет научног интересовања (Ивић – Лехисте 2002; СРЕДОЈЕВИЋ 2011б), у истраживањима није посматрано да ли су разлике у акустичким карактеристикама између фокуса и остатка исказа статистички значајне, као ни да ли се акустичке карактеристике фокуса разликују у зависности од тога где је он позициониран у исказу и о каквом типу исказа се ради. С намером да одговоримо на наведена питања – предузели смо ово истраживање. Узимајући у обзир број, порекло и старосну доб одабраних го-

² Интонационе јединице специфичне форме и функције (CHAFE 1994: 58–60; WENNERSTROM 2001: 30–31).

³ За ове се појмове – у истом значењу – користе и други термини, који, међутим, код појединих аутора имају и нешто другачије значење (детаљан преглед терминологије у вези са информационом структуром дат је у KRUIFF-KORBAYOVÁ – STEEDMAN 2003; HIRST – DI CRISTO 1998: 29).

⁴ У наставку рада, малим верзалом биће означен фокализован део исказа.

⁵ Види целину 5.

⁶ Декларативни (обавештајни) искази; у основи су им декларативне реченице.

⁷ Упитни искази којима су у основи упитне реченице једнаке декларативним реченицама – упитност се остварује употребом специфичне интонације. Поред овог назива (ПИПЕР 2005: 676), у српистичкој се литератури среће и назив *џонска џијања* (RAKIĆ 1987: 92–94; MIRIĆ 2013) (у литератури на енглеском језику користе се називи: *declarative questions* (HAAN 2002: 16), *queclatives* (GELUYKENS 1988), *syntactically-unmarked yes-no questions* и *intonation questions* (LEE 2005)).

ворника, напомињемо да ће у овом раду бити представљени прелиминарни резултати испитивања прозодијских карактеристика контрастног фокуса у српском језику.

Резултате истраживања представимо на следећи начин. Након увода, у другој целини, укратко ћемо – из семантичко-прагматичке перспективе – објаснити појам фокуса и прецизније дефинисати контрастни фокус. Како бисмо могли да установимо да ли – из прозодијске перспективе гледано – контрастни фокус у српском језику поседује извесну специфичност, у трећој целини ћемо представити како је фокус реализован у различитим језицима света, док ћемо у четвртој изложити резултате сличних истраживања вршених на материјалу српског језика. У петој целини представљен је теоријски и методолошки оквир истраживања. Подаци о говорницима, посматраним параметрима, методама и техникама истраживања биће представљени у шестој целини. У седмој целини биће презентовани измерени подаци и резултати статистичке анализе, као и тумачења добијених података и њихово поређење са резултатима других истраживача. На крају, у осмој целини издвојићемо најважније закључке истраживања.

2. Фокус. Говорник схвата (и организује) свој исказ као спој два дела: пресупозиција је део за који говорник сматра да је присутан у свести слушаоца у тренутку у ком се одвија комуникација (CHAFE 1994: 15), док је фокус део који говорник жели да представи као нешто што је ново и што не проистиче из претходног дискурса (HALLIDAY 1967: 204).⁸

Гледано са прагматичког становишта, фокус има различите функције: 1) он је директан *одговор* на упитну, односно-упитну заменицу или прилог из заменичко/прилошког питања (на пример, А: *Ко је дошао?* Б: *МАРИЈА је дошла.*); 2) њиме се означава *нов* део исказа који се јавља као одговор на (општа) питања која нису постављена, али се подразумевају из дискурса (на пример, *Нећеш веровати, али ми се јуче догодило. Прво ми је заиграло лево око.*); 3) њиме се *исправља* или *поправља* одређена информација (на пример, А: *Петар је разбио јаја.* Б: *Не, МАРИЈА је разбила јаја!* Б': *Да, ПЕТАР је разбио јаја!*)⁹; 4) њиме се означавају одређене *паралеле* (на пример, *Марија је разбила јаја, а Петар је разбио чинију.*); 5) њиме се означавају одређена ограничења у вези са делом исказа који функционише као фокус (на пример, *Што се тиче Рекса, он мора бити на повоцу!*)¹⁰ (KRIFKA 2008). Истина, део

⁸ Многи истраживачи због тога сматрају да се заправо ради о подели која постоји једино на когнитивном нивоу (HIRST – DI CRISTO 1998: 30).

⁹ Поред исправљања или потврђивања, контрастни фокус служи и за „додавање” нових информација (на пример, А: *John wants coffee.* В: *MARY wants coffee, too.* [А: 'Дон жели кафу' Б: 'Мери жели кафу, такође'] (KRIFKA 2008).

¹⁰ У 4. и 5. примеру, конституенти *Марија*, *Петар* и *Рекс* представљају *контрастне теме* исказа (енг. *contrastive topic*). Иако је темом, која је полазна тачка разговора, често представљена већ позната информација, овај појам не треба мешати с пресупозицијом, будући да делом теме или читавом темом некад може бити представљена и нова информација. Таква је ситуација у исказима с контрастном темом, којом се указује на ново унутар теме и која је, на неки начин, комбинација теме и фокуса, тј. указује на постојање различитих могућности унутар теме. Контрастна се тема увек јавља у исказима који садрже још једну нову информацију (фокус) изван контрастне теме (KRIFKA 2008).

исказа који говорник фокализује не представља увек у потпуности нову информацију; некад се ради само о поновном увођењу у причу информације која је раније била споменута (али је у даљем току приче напуштена) (MILLER 2006: 511). Колико је информација представљена у фокусу заиста „нова” – може бити одређено једино на основу контекста у ком се фокус реализује (BÜRING 2012). Сви реченични конституенти могу бити фокализовани. Фокусом може бити обухваћена клауза или читава реченица, а може и појединачна морфема (попут префикса) (LADD 2001: 293).

Контрастни фокус (срећу се називи *уски* (енг. *narrow*) и *идентификациони* (енг. *identificational*) (KISS 1998: 245))¹¹ јесте један од две врсте фокуса.¹² Контрастни је фокус онај конституент којим је представљен подскуп скупа контекстуално или ситуационо датих елемената за које предикатска фраза потенцијално може да важи, такав подскуп има исцрпан број елемената и за њих предикатска фраза заиста и важи (KISS 1998: 245).¹³ Другим речима, овим се фокусом један појам супротставља скупу с тачно одређеним бројем елемената (LADD 2001: 163).¹⁴ Сматра се да свака реч може имати контрастни фокус, укључујући и функционалне речи (HIRST – DI CRISTO 1998: 32).¹⁵

3. ПРОЗОДИСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ КОНТРАСТНОГ ФОКУСА У ЈЕЗИЦИМА СВЕТА.¹⁶ У бројним истраживањима утврђено је да је део исказа којим је реализован фокус прозодијски истакнутији од дела исказа којем се у основи налази пресупозиција. На који ће начин фокус бити прозодијски истакнут, зависи од језика, навика говорника, говорног стила и конкретне ситуације у којој се одвија комуникација, али најчешће забележене фонетске реализације одликује: слог који носи (лексички) акценат у фокализованој речи дужи се и повећава му се интензитет, док у речи у постфокалном положају долази до скраћивања и редукција; реч која је у фокусу реализована је у изразито великом тонском распону¹⁷, с већим максималним вредностима f_0 , док на речи у пост-

¹¹ За преглед других, ређе коришћених назива види HIRST – DI CRISTO 1998: 31–32.

¹² Други је *презентациони* (*широки* (енг. *wide*) или *информациони* (енг. *informational*)) (KISS 1998: 245).

¹³ Презентационим фокусом, с друге стране, представља се у потпуности нова информација (енг. *nonpresupposed information* (KISS 1998: 245)), односно њиме се један појам издваја из мање-више неограниченог скупа елемената (LADD 2001: 163).

¹⁴ Цимерман (ZIMMERMAN 2008) полази од става да сваки фокус указује на постојање различитих могућности које су релевантне за интерпретацију језичког израза (KRIEKA 2008; ROOTH 1992) и тврди да се контрастни фокус од презентационог разликује по томе што могућности које су важне за контрастни фокус не произилазе само из денотата фокусног конституента, већ и из говорниковог поимања која је од ових могућности за саговорника очекивана (што је по говорниковом схватању неки конституент за саговорника мање очекиван – говорник ће га пре реализовати као контрастни фокус).

¹⁵ Наравно, у различитим језицима постоје бројна ограничења у вези са овим правилом. Тако, на пример, у српском језику енклитички облици не могу имати контрастни фокус, већ се замењују пуним облицима (HALUPKA-REŠETAR 2011: 135).

¹⁶ При навођењу резултата других истраживања коришћена је терминологија самих аутора, наравно, уколико се односи на исте појмове за које у овом раду користимо називе *контрастни* и *презентациони фокус* и *пресупозиција* (види целину 2).

¹⁷ Иако фреквенција основног тона (f_0), као акустички одредљив појам, и тонска висина, као његов аудитивни корелат, јесу различити појмови, с обзиром на то да у делу звучног спектра у ком се реализује информациона структура између ових појмова постоји линеаран однос

фокалном положају долази до смањења тонског распона; између фокуса и постфокалног дела постоји оштар тонски пад, а речи у постфокалном делу исказа углавном имају равну линију f_0 ниских вредности (VAISSIÈRE 2006: 250–251).¹⁸ Ипак, као што ћемо видети у наставку, немају све наведене особине подједнаки значај у маркирању фокуса у језицима света.

Ксу и Ксу (Xu – Xu 2005), на примерима из енглеског језика (америчког варијетета), анализирали су краће обавештајне исказе с различито позиционираним уским фокусом. Они су установили да је на наглашеном слогу речи која је фокус исказа повећан распон f_0 , на наглашеном слогу речи у постфокалном положају – распон f_0 је смањен¹⁹, док наглашени слогови речи у префокалном положају не знају за измене распона f_0 .²⁰ Поред тога, наглашени слог речи у фокусу има дуже трајање од истог слога у неутралном изговору (Xu – Xu 2005: 186).²¹ Треба напоменути да на тонско кретање утиче и дужина исказа, како су утврдили Купер и сарадници (COOPER et al. 1985). Наиме, они су установили да фокализирани део исказа садржава дуже трајање и у крајним и у дужим исказима, док је изразито силазно кретање f_0 у дужим исказима – мање уочљиво (COOPER et al. 1985).

Испитивање фокуса у (мандаринском) кинеском (Jin 1996) показало је да се он реализује изменом тонског кретања и повећаним трајањем наглашеног слога, али не и променом интензитета. Над структуром наглашеног слога речи која је реализована као контрастни фокус повећање вредности f_0 јесте изразито. Након тог слога може доћи до изразитог смањења вредности f_0 , али тачан изглед интонационе контуре зависи првенствено од тога који акценат носи реч у фокусу, а који реч у постфокалном положају (Jin 1996: 205–206). До истих закључака о кретању f_0 дошло се и у другим истраживањима (мандаринског) кинеског (Xu 1999; Xu et al. 2004). Сужавање тонског распона у ком се реализује постфокални део исказа битно је за правилну/препознатљиву реализацију исказа с уским фокусом. Наиме, у исказима у којима је уски фокус на последњој речи нема постфокалног дела исказа, па, самим тим, не долази ни до каквог смањења тонског распона – због чега се такви искази често перципирају као искази реализовани без уског фокуса, тј. као искази реализовани са широким фокусом (Xu 1999: 95).²²

(па се виша f_0 доживљава као виши тон и обрнуто), ови се појмови често употребљавају као синонимима, и тако ће бити и у овом раду.

¹⁸ Реализацију фокуса могу пратити и измене у квалитету гласа (BREEN et al. 2010: 1048).

¹⁹ Смањење распона f_0 карактеристично за постфокални део исказа може да почне већ од слога који следи наглашени слог фокуса (Xu – Xu 2005: 173).

²⁰ Основне карактеристике f_0 фокус садржава и у исказима који имају два фокуса (EADY et al. 1986: 250).

²¹ Сличне закључке о променама f_0 , такође у примерима из енглеског језика, наводе и други истраживачи (BROWN 1983: 73–77; BROWN – YULE 1988: 164–169; WENNERSTROM 2001: 32–40). Чејф налази да фокус одликује и дуже трајање и(ли) већи интензитет (CHAFE 1994: 60–61), али наводи и да фокус некад може бити прозодијски истакнут и ако је у односу на остатак исказа реализован мањим вредностима f_0 (1994: 60).

²² Овај се закључак разликује од закључка до ког је, испитујући примере из енглеског, дошла Бринова са сарадницима (BREEN et al. 2010). Наиме, они су утврдили да се примери исказа са уским фокусом на објекту (у финалној реченичној позицији) разликују од примера са широким фокусом на основу вредности f_0 и трајања, и то тако што у фразама са уским фокусом ови параметри имају вредности веће него у фразама са широким фокусом, а разликују се и у прозодијским карактеристикама префокалног дела фразе (BREEN et al. 2010: 1090).

Иако је повећање тонске висине углавном најизраженије над структуром наглашеног слога речи која је у фокусу, оно се може проширити и над структуром читаве речи, као што је то случај, на пример, у мађарском (FÓNAGY 1998) и арапском језику (мароканског варијетета) (BENKIRANE 1998). У италијанском (ROSSI 1998) и грчком језику (BOTINIS 1998), с друге стране, раст f_0 дешава се над структуром наглашеног слога, а пад над структуром слогова који следе, док у француском језику (DI CRISTO 1998) раст f_0 може бити реализован на било ком слогу у речи у фокусу, али се изразито силазно кретање f_0 реализује само над структуром последњег наглашеног слога у речи.

И у примерима из шведског језика над фокализованим делом исказа забележено је повећање вредности f_0 ²³ (BANNERT 1995: 38; STRANGERT – HELDNER 1994: 206), иако неки истраживачи сматрају да се ради о пратећој карактеристици фокуса, који најдоследније описује, заправо, дуже трајање, док промене интензитета, с друге стране, не корелирају увек са променама у степену наглашености (FANT – KRUCKENBERG 1994: 141; HELDNER 1998).²⁴

Тонску препознатљивост фокуса не обезбеђује само повећање вредности f_0 над структуром наглашеног слога или читаве фокализоване речи, већ и снижавање и уравњеност f_0 над структуром нефокализованог дела исказа.²⁵ Тако се, на пример, у данском језику смањивање распона f_0 на речима које окружују фокус сматра важнијим сигналом фокализованости од повећања тонске висине на самом фокусу (GRØNNUM 1998).²⁶

Иако је специфично тонско кретање најдоследнији показатељ фокализованости, као што смо и видели у приказима истраживања различитих језика света, ова појава, чини се, ипак није универзална, будући да постоје језици у којима је фокус истакнут само дужим трајањем: нјанца (среће се и под називима чева и чичева) (енг. *nynja, chewa, chichewa language*)²⁷, тумбука (читумбука) (енг. *tumbuka, chitumbuka language*)²⁸ и зулу (дурбанског варијетета) (енг. *zulu language (Durban zulu dialect)*)²⁹ (DOWNING 2008). Два географски удаљена језика, који припадају различитим језичким породицама и

²³ Ипак, у јужном дијалекту шведског ниво f_0 остаје прилично висок и након наглашеног слога (HIRST – DI CRISTO 1998: 33).

²⁴ Наиме, показало се да у шведском језику повећање вредности f_0 , које се обично сматра најдоследнијим акустичким корелатом фокализованости, није ни једини ни нужан услов за перцепцију фокализованости. Прецизније речено, у тестовима перцепције установљено је да се реч реализована као фокус и даље тако перципира и када се дигиталном обрадом уклоне повећане вредности f_0 , док се реч која није реализована као фокус не перципира као фокализована чак ни кад јој се дигиталном обрадом повећају вредности f_0 (HELDNER 1998).

²⁵ Поред тога, за разлику од речи које се у говору јављају први пут („нових” речи), речи које се у говору јављају други пут („старе” речи) артикулишу се мање прецизно и скраћује им се трајање. Овако реализоване речи тешко су разумљиве када се слушају изоловано, али не и када су укључене у контекст. Намера говорника који овако реализује „нове” и „старе” речи увек се јасно препознаје и правилно тумачи од стране слушаоца (FOWLER – HOUSUM 1987: 140–141).

²⁶ У холандском језику може доћи чак до потпуне дезакцентуације речи које окружују фокус (’т HART 1998).

²⁷ Спада у групу банту језика нигер-конгоанске језичке породице (енг. *the Bantu group of the Niger-Congo language family*), говори се у источним, централним и јужним деловима Африке (МСНОМВО 2006: 744).

²⁸ Један од банту језика, говори се у деловима Малавија и Замбије (МСНОМВО 2006: 448).

²⁹ Дијалекат једног од зулу језика (DOWNING 2008: 49).

имају мали број говорника, у типологији језика заузимају посебно место, с обзиром на то да у њима фокус уопште није прозодијски истакнут – то су волоф језик (енг. *wolof language*)³⁰ (RIALLAND – ROBERT 2001) и јукатечки мајански (енг. *Yucatec Maya language*)³¹ (KÜGLER – SKOPETEAS 2007). Ова појава још увек чека уверљиво фонолошко тумачење.

Прозодијску истакнутост контрастног фокуса прати истицање на артикулационом плану. Наиме, приликом испитивања примера из француског језика, Доен и сарадници (DOHEN et al. 2006) утврдили су да реализацију фокусног конституента прати дужа и веома изразита артикулација³², док је нефокализовани део исказа реализован мање прецизним артикулационим покретима. У другом истраживању Доен и сарадници утврдили су да је у бесмисленим исказима, састављеним од истог слога, истицање фокуса артикулационим покретима довољан сигнал на основу ког саговорници могу да одреде положај и тип фокуса – чак и кад не користе опажање слухом (DOHEN et al. 2004: 171). До сличног су закључка дошли и Скарборова и сарадници (SCARBOROUGH et al. 2009), који су своје истраживање спровели са говорницима енглеског језика. Они су утврдили да су испитаници, служећи се само чулом вида, могли тачно да одреде положај фокуса у исказу, а као најзначајнији визуелни корелат фокализованости истакли су се покрети отварања усана. Такође, и у примерима изговореним шапатам (када нема промена f_0 , тј. интонације) – тек коришћење визуелног комуникацијског канала омогућава успешно и брзо препознавање фокуса (DOHEN – LÆVENBRUCK 2009: 201).³³

4. ПРОЗОДИЈСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ КОНТРАСТНОГ ФОКУСА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ. У најпознатијем истраживању акцената и интонације у српско-хрватском језику, које су спровели Павле Ивић и Илсе Лехисте (ИВИЋ – ЛЕХИСТЕ 1996; 2002), закључци о реализацији фокуса у декларативима и декларативним питањима донесени су на основу корпуса у којем је главнину примера изговорио сам Ивић, док су остатак чинили примери које је изговорила професионална спикерка (пореком из Београда, значајан део живота провела у Новом Саду) и примери петоро говорника о којима аутори не наводе никакве податке (ИВИЋ – ЛЕХИСТЕ 2002: 574).³⁴ Анализирајући све посматране положаје у декларативима, Ивић и Лехисте су запазили: „повећање степена наглашености давало

³⁰ Припада северној грани атлантске породице нигер-конгоанских језика, говори се првенствено у Сенегалу, као и у обалским деловима Гамбије и Мауританије (LAUGHLIN 2006: 615).

³¹ Припада мајанској језичкој породици (енг. *the Mayan language family*), говори се у делу Мексика, на полуострву Јукатан (MAXWELL 2006: 549).

³² Некад и дизање обрва и(ли) главе.

³³ Визуелни показатељи истакнутости, показало је и испитивање вршено на примерима из холандског језика, имају утицаја на брзину којом се региструју наглашене речи у исказу, али су ипак мање значајни од аудитивних показатеља (SWERTS – KRAHMER 2008: 234).

³⁴ Како су аутори настојали да опишу реализације акцената у различитим типовима исказа и у различитим позицијама унутар тих исказа, они су детаљно изложили само резултате акустичких мерења који се тичу посматране речи (на пример, фокуса), али не и резултате акустичких мерења осталих речи у исказу (попут постфокалног или префокалног дела), а нису вршили ни поређења изговора исте речи у различитим типовима исказа. Због оваквих методолошких неподударности, нажалост, Ивићеве и Лехистине резултате нећемо моћи детаљније да поредимо са нашим резултатима.

је већу тежину акценту речи и смањивало је степен његовог повиновања целокупној интонационој контури”; „Што је степен истицања речи која је носила реченични нагласак био већи, то је био већи и утицај реченичне интонације на ненаглашене делове реченице и јача тежња ка неутрализацији акцента речи у ненаглашеним позицијама” (Ивић – Лехисте 2002: 574–575). Фокус декларатива карактеришу веће вредности f_0 (уз „живо” кретање тонске линије), повећан интензитет и дуже трајање (Ивић – Лехисте 2002: 374, 417). Фокус декларативних питања реализован је специфичним тонским кретањем – „инверсном кривуљом”, која обухвата „готово цео интервал између доње и горње границе регистра”, а карактеришу га и веће вредности интензитета (Ивић – Лехисте 2002: 371, 425).

При испитивању акцената и интонације у новосадском говору, Средојевић је посматрао и декларативе и декларативна питања са контрастним фокусом (Средојевић 2011б). У декларативима, фокус је реализован изузетно високим вредностима f_0 , у великом распону, повећаним интензитетом, а истиче се и дужим трајањем. Реч има већу максималну f_0 када је реализована као контрастни фокус него када је изговорена неутрално. Постфокални део исказа интонационо је неизразит (Средојевић 2011б: 208–209). У декларативним питањима, фокус доминира интонационом контуром; реализован је у изузетно великом распону, какав се не среће ни у једном другом типу исказа. И у овом типу исказа фокус је и интензитетски и темпорално најпроминентнији део фразе (Средојевић 2011б: 219).

5. ТЕОРИЈСКИ И МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА. Као што смо видели у досадашњем излагању, фокализованост се у различитим језицима света остварује сличним комбинацијама истих прозодијских феномена, а пре свега интонацијом. Сматра се да специфичне интонационе структуре готово универзално преносе одређена значења. Промене интонације засноване су на промени брзине вибрације гласних жица, коју условљавају одређена својства механизма настанка гласа. Веза између облика интонационе структуре и значења које тај облик има – условљена је, дакле, физиолошким својствима фонационог апарата и карактеристикама настанка гласа, а објашњава се хипотезама о (трима) биолошким кодовима (енг. *Biological Codes*), за које се сматра да су наслеђени, нејезички обрасци, заједнички свим људима и језицима (GUSSENHOVEN 2004: 80, 93–94; 2006: 172).

Како би био сигуран да ће делове поруке које сматра нарочито важним саговорник добро разумети, говорник ће уложити већи труд при њиховој реализацији. Због већег уложеног труда, они ће бити прецизније артикулисани и биће реализовани у већем тонском распону. Делови поруке који су реализовани вишим тоном у комуникацији се и доживљавају као истакнутији (GUSSENHOVEN 2004: 85).³⁵ Овако дефинисан однос између облика и значења, односно, између труда уложеног у реализацију одређених говорних сегмената и перцепције тих сегмената као истакнутијих у комуникацији – први

³⁵ Прецизније речено, да би део поруке био перципиран као истакнутији, није нужно да он буде и тонски највиши, већ да је реализован са највећим проширењем f_0 у односу на замишљену средњу линију f_0 говорника – у том регистру.

је описао Гусенховен у хипотези под називом *The Effort Code* (*код уложеног њуруда*) (GUSSENHOVEN 1999; 2004; 2006). Описани је однос граматикализован у језику кроз фокус (GUSSENHOVEN 2004: 86).

5.1. Након представљања резултата испитивања фокализованости у српском језику, као и у различитим језицима света, изложићемо резултате истраживања која су имала циљ сличан нашем циљу и која су нам послужила као узор при постављању методолошког оквира.

Бринова и сарадници (BREEN et al. 2010), на материјалу енглеског језика, спровели су обимно истраживање како би испитали да ли су информационе структуре означене прозодијским средствима, који су њихови акустички корелати и колико их успешно слушаоци перципирају. Они су посматрали двадесет и четири параметра и установили су да говорници прозодијски истичу фокус у свим положајима у исказу и означавају ширину фокусног конституента. Трајање речи, максимална вредност интензитета речи, као и максимална и средња вредност f_0 – јесу најдоследнији показатељи многобројних функција на плану информационе структуре (BREEN et al. 2010: 1089). У зависности од положаја у исказу, у односу на пресупонирани део исказа фокус се истиче дужим трајањем, већим интензитетом и већом вредношћу f_0 (BREEN et al. 2010: 1090). Како бисмо утврдили да ли је у нашим примерима фокус уопште истакнут у исказу – и ми ћемо посматрати ове параметре у свим анализираним типовима исказа.

Иди и Купер (EADY – COOPER 1986), у примерима из енглеског језика, поредили су парове обавештајних и упитних исказа са фокусом који је био позициониран или на почетку или на крају. Они су утврдили да се у оба типа исказа фокус истиче дужим трајањем. Максималне вредности f_0 разликовале су два типа исказа само када је фокус био на последњој речи, док су се у реализацијама у којима је фокус био на првој речи, два типа исказа разликовала кретањем f_0 над постфокалним делом исказа – у обавештајним исказима након фокуса следи велики тонски пад, док у питањима f_0 има високе вредности и након фокализоване речи (EADY – COOPER 1986). Како бисмо утврдили да ли у нашим примерима постоје разлике у реализацији фокуса у паровима декларатива и декларативних питања – у два типа исказа поредићемо максималне вредности f_0 , као и вредности тонског пада између фокуса и постфокалног дела исказа.

Још један сегмент тонског кретања, распон f_0 , показао се као веома значајан у истраживању сличном нашем. Наиме, Борас-Комез и сарадници, у примерима из каталонског језика, посматрали су како промене у тонском распону утичу на семантичко-прагматички план исказа (BORRÀS-COMES et al. 2014). Изворни говорник је реализовао три исказа који су се састојали од само једне речи (А: Какву кашику желиш? Б: [Желим] *МАЛУ* [кашику]; А: Желиш велику кашику, зар не? Б: [Желим] *МАЛУ* [кашику, а не велику]; А: Желим малу кашику. Б: *МАЛУ?* [Јеси ли сигуран?]). Дакле, посматрана реч је била реализована као фокус декларатива (презентациони и контрастни), односно – фокус декларативног питања. Дигиталном обрадом снимака мењана је вредност тонског распона у ком је остварен наглашени (средишњи) слог. Тако модификовани снимци презентовани су групи од двадесеторо испита-

ника, изворних говорника каталонског језика, од којих је тражено да сваки пример сврстају у једну од три понуђене групе, у складу са његовом семантичко-прагматичком функцијом. Када је реч реализована у мањем распону, испитаници су је, углавном, доживљавали као фокус декларатива, а када је реализована у већем распону – као фокус декларативног питања.³⁶ Како бисмо утврдили да ли у нашим примерима постоје разлике у реализацији фокуса у паровима декларатива и декларативних питања – поредићемо вредности распона f_0 фокуса, али и постфокалног дела, у паровима декларатива и декларативних питања.

6. МЕТОДЕ И ТЕХНИКЕ ИСТРАЖИВАЊА

6.1. Говорници. Анализиране декларативе и декларативна питања реализовало је осам говорница старих од 19 до 28 година, рођених у Новом Саду, који им је све време и пребивалиште. Оне говоре екавском варијантом стандардног српског језика. Ипак, поједини елементи сегментног и супraseгментног плана у њиховом су изговору измењени, као што је и карактеристично за млађе генерације образованих Новосађана (СРЕДОЈЕВИЋ 2011а; 2011б; SREDOJEVIĆ 2013; СРЕДОЈЕВИЋ – СУБОТИЋ 2011; МАРКОВИЋ – БЈЕЛАКОВИЋ 2009а; 2009б; Стокин 2009).

Снимање је извршено у Фонетском студију Филозофског факултета у Новом Саду, уз стручну помоћ професионалног сниматеља. Време реверберације у студију износи 0,3 s, што омогућава верност сниманог говора. Материјал је дигитално снимљен (фреквенција семпловања: 44,1 kHz, резолуција: 16 бита, софтвер: Sound Forge 8,0, микрофон: Neumann U-67). За аудиограме коришћен је софтвер Audiotool, а анализа спектрограма извршена је уз помоћ програма PRAAT верзија 4.6.06 (Paul Boersma and David Weenink, 2007).

При статистичкој обради података коришћен је програмски пакет Statistical Package for Social Sciences – SPSS 21. За поређење различитих параметара у истом исказу, због малог узорка, коришћен је непараметријски Wilcoxon test, док је за поређење истог параметра у различитим типовима исказа, због малог узорка, коришћен непараметријски Mann-Whitney U test. Статистички се значајним сматрају вредности нивоа значајности $p < 0,05$.

6.2. Корпус. Послушани су снимци и прегледани спектрограми двеста педесет и шест примера. Ипак, читавања спектрограма извршена су само за примере у којима су интонационе фразе реализоване на приближно сличан начин, а снимци се нису разликовали у квалитету.³⁷ Анализирано је сто осам

³⁶ Ипак, за мање вредности распона, испитаници нису могли поуздано да одреде о ком се типу фокуса декларатива ради. Борас-Комез и сарадници претпостављају да између презентационог и контрастног фокуса код декларатива – постоји градуелна разлика у вредностима тонског распона, али и да разлике у одговорима нису биле довољно уочљиве јер искази нису садржали пресупонирану информацију, која би у примерима с контрастним фокусом била реализована у знатно мањем распону него у примерима с презентационим фокусом, а нису садржали ни одређене синтаксичке структуре које се у каталонском користе за означавање контрастности, као ни допунску реченицу која у комуникацији обично прати исказе с контрастним фокусом (Borràs-Comes et al. 2014: 15).

³⁷ Једна је говорница, на пример, пре фокуса обично правила малу паузу, тако да су се њене реализације због тога разликовале од реализација осталих говорница. Од већине се

примера шеснаест различитих декларатива (дванаест примера са фокусом на првој речи (положај 1 (скраћено Д1)): *Станки су раднице цџџамџале наџраду; Каћа је добила дозволу скуџџџине; Светлана је носила свечане минђуше; Цицина суседа куйџа чесниџу*; седамнаест примера са фокусом на другој речи (положај 2 (Д2)): *Сџџанки су раднице цџџамџале наџраду; Каћа је добила дозволу скуџџџине; Свеџџлана је носила свечане минђуше; Цицина суседа куйџа чесниџу*; петнаест примера са фокусом на трећој речи (положај 3 (Д3)): *Сџџанки су раднице штџмпале наџраду; Каћа је добила дозволу скуџџџине; Свеџџлана је носила свечане минђуше; Цицина суседа купиџа чесниџу*; деветнаест примера са фокусом на четвртој речи (положај 4 (Д4)): *Сџџанки су раднице цџџамџале наџраду; Каћа је добила дозволу скупџштине; Свеџџлана је носила свечане минђуше; Цицина суседа куйџа чесниџу*) и шеснаест различитих декларативних питања (тринаест примера са фокусом на првој речи (положај 1 (скраћено ДП1)): *Станки су раднице цџџамџале наџраду?; Каћа је добила дозволу скуџџџине?; Светлана је носила свечане минђуше?; Цицина суседа куйџа чесниџу?*; девет примера са фокусом на другој речи (положај 2 (ДП2)): *Сџџанки су раднице цџџамџале наџраду?; Каћа је добила дозволу скуџџџине?; Свеџџлана је носила свечане минђуше?; Цицина суседа куйџа чесниџу?*; једанаест примера са фокусом на трећој речи (положај 3 (ДП3)): *Сџџанки су раднице штџмпале наџраду?; Каћа је добила дозволу скуџџџине?; Свеџџлана је носила свечане минђуше?; Цицина суседа купиџа чесниџу?*; дванаест примера са фокусом на четвртој речи (положај 4 (ДП4)): *Сџџанки су раднице цџџамџале наџраду?; Каћа је добила дозволу скупџштине?; Свеџџлана је носила свечане минђуше?; Цицина суседа куйџа чесниџу?*.³⁸

6.3. ФРЕКВЕНЦИЈА ОСНОВНОГ ТОНА. Сваки исказ био је реализован преко јединствене интонационе фразе. У свакој фрази – за фокус и за постфокални део исказа – израчуната је максимална и минимална вредност f_0 ($f_{0\max}$, $f_{0\min}$), изражена у херцима [Hz].³⁹ На основу тих података израчунат је и распон у

издваја и говорница која има прилично низак глас и код које су у постфокалном делу исказа честе ларингализације. Примери у којима је донекле била наглашена још једна (обично последња) реч у исказу – такође су били искључени из даље обраде.

³⁸ Сви примери говорницама су били представљени на рачунару у оквиру презентације у програму PowerPoint. На слајду презентације био је исписан текст основне реченице (на пример, *Сџџанки су раднице цџџамџале наџраду*). При испитивању декларатива, говорнице су на слајду имале исписано упутство (*Речениџу изџговориџе као да је одџговор на џџџџање*), док су остали слајдови имали форму питања и одговора (на пример, *Да ли су Јовџни раднице цџџамџале наџраду? Сџџанки су раднице цџџамџале наџраду*) и сл. При испитивању декларативних питања, говорнице су на слајду имале исписано упутство (*У речениџи коју изџговариџе наџгласиџе џодвучену реч*), али су добиле и додатно усмено објашњење. Како бисмо избегли интонацију набрајања (која се јавља при читању речи/реченица са списка), сваки слајд садржао је само једну реченицу коју је требало изговорити.

³⁹ Без обзира на то колико је фонетских речи било након фокуса, мерења су вршена само за наредну фонетску реч и на њу мислимо када говоримо о *џосџџфокалном делу исказа*. С обзиром на то да све фонетске речи углавном имају једнак број сегментних јединица (гласова, односно слогова) – ограничавање постфокалног дела исказа на једну (и то наредну) фонетску реч – омогућило нам је да поуздано поредимо карактеристике интензитета и трајања фокуса и постфокалног дела, будући да су им сада у основи једнаки говорни сегменти, из чега следи да су евентуалне разлике међу њима условљене првенствено њиховом фокализованошћу, односно нефокализованошћу, а не и њиховом дужином.

ком је остварен фокус (R_{FOK}), односно постфокални део (R_{POSTF}), као и распон између тонских врхунаца фокуса и постфокалног дела ($R_{(\text{FOK} - \text{POSTF})}$). Вредности распона изражене су у *йолусѿейенима* ($R = (12\log_{10}(f0_{\text{max}}/f0_{\text{min}}))/\log_{10}2$ (BAKEN – ORLIKOFF 2000: 148)), како би резултати добијени од различитих говорница могли бити поуздано поређени (’т HART et al. 2006: 24). У свим посматраним исказима поређено је да ли постоје разлике у средњим вредностима између $f0_{\text{maxFOK}}$ и $f0_{\text{maxPOSTF}}$, као и да ли постоје разлике у средњим вредностима између R_{FOK} и R_{POSTF} .⁴⁰ Поред тога, поредили смо да ли између два типа исказа (декларатива и декларативних питања), у истом положају, постоје разлике у средњим вредностима $f0_{\text{maxFOK}}$, R_{FOK} , R_{POSTF} , као и $R_{(\text{FOK} - \text{POSTF})}$.

6.4. ИНТЕНЗИТЕТ. За фокус, као и за постфокални део, израчуната је средња вредност интензитета I (I_{FOK} , I_{POSTF}), изражена у децибелима [dB], а на основу тих вредности израчуната је и разлика интензитета фокуса и постфокалног дела ($I_{\text{FOK}} - I_{\text{POSTF}}$). У свим посматраним исказима поређено је да ли постоје разлике у средњим вредностима I_{FOK} и I_{POSTF} , као и да ли између два типа исказа, у истом положају, постоје разлике у средњим вредностима $I_{\text{FOK}} - I_{\text{POSTF}}$.

6.5. ТРАЈАЊЕ. За фокус, као и за постфокални део, израчунато је трајање t (t_{FOK} , t_{POSTF}), изражено у милисекундама [ms]. Како бисмо могли да поредимо однос трајања ових двају елемената и у различитим типовима исказа, трајање постфокалног дела изражено је као проценат трајања фокуса ($t\% = (t_{\text{POSTF}}/t_{\text{FOK}})100\%$). У свим посматраним исказима поређено је да ли постоје разлике у средњим вредностима t_{FOK} и t_{POSTF} . Такође, испитивано је и да ли између два типа исказа, у истом положају, постоје разлике у средњим вредностима $t\%$.

7. РЕЗУЛТАТИ И ДИСКУСИЈА

7.1. ПРОЗОДИЈСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ КОНТРАСТНОГ ФОКУСА У ИСКАЗУ

Табела 1: Поређење $f0_{\text{maxFOK}}$ и $f0_{\text{maxPOSTF}}$ у истом исказу⁴¹

Тип	FOK		POSTF		Z	sig.
	$\bar{X}$	SD	$\bar{X}$	SD		
Д1	268,17	41,33	185,81	21,88	3,059	p = 0,002
ДП1	353,51	50,57	203,37	23,57	3,180	p = 0,001
Д2	265,99	36,69	189,50	20,30	3,621	p = 0,000
ДП2	331,10	47,79	193,95	23,84	2,666	p = 0,008
Д3	255,58	31,64	158,37	29,32	3,296	p = 0,001
ДП3	320,46	48,80	171,53	25,50	2,803	p = 0,005

⁴⁰ При поређењу одређених параметара фокуса и постфокалног дела нису посматрани искази с фокусом у положају 4, будући да у том положају нема постфокалног дела.

⁴¹ У табелама 1, 2, 3 и 4 за дати параметар представљени су подаци: средња вредност ($\bar{X}$) и стандардна девијација (SD) – посебно за фокус, посебно за постфокални део, резултат Wilcoxon testa (Z) и p ниво значајности (sig.). Вредност теста која је статистички значајна (за p < 0,05) у табелама је означена масним фонтом.

Табела 2: Поређење R_{FOK} и R_{POSTF} у истом исказу

Тип	FOK		POSTF		Z	sig.
	$\bar{X}$	SD	$\bar{X}$	SD		
Д1	9,45	2,39	3,67	1,54	3,059	p = 0,002
ДП1	11,13	3,24	4,40	1,35	3,180	p = 0,001
Д2	8,50	2,52	3,81	1,58	3,408	p = 0,001
ДП2	11,43	2,84	4,12	1,25	2,366	p = 0,018
Д3	9,27	2,88	2,48	1,02	2,803	p = 0,005
ДП3	11,40	3,30	3,10	1,43	2,023	p = 0,043

Табела 3: Поређење I_{FOK} и I_{POSTF} у истом исказу

Тип	FOK		POSTF		Z	sig.
	$\bar{X}$	SD	$\bar{X}$	SD		
Д1	77,78	1,98	71,71	2,62	3,059	p = 0,002
ДП1	76,21	2,02	73,12	1,57	2,746	p = 0,006
Д2	78,19	1,39	70,04	2,41	3,622	p = 0,000
ДП2	77,45	2,19	71,06	2,51	2,666	p = 0,008
Д3	76,82	2,44	64,61	2,53	3,480	p = 0,001
ДП3	76,83	1,79	67,19	3,52	2,934	p = 0,003

Табела 4: Поређење t_{FOK} и t_{POSTF} у истом исказу

Тип	FOK		POSTF		Z	sig.
	$\bar{X}$	SD	$\bar{X}$	SD		
Д1	624,17	144,43	451,00	34,29	2,981	p = 0,003
ДП1	577,23	112,18	447,85	40,26	3,180	p = 0,001
Д2	582,47	50,81	506,47	43,43	3,574	p = 0,000
ДП2	583,11	44,63	489,56	64,65	2,666	p = 0,008
Д3	610,73	64,33	625,33	42,39	0,568	p = 0,570
ДП3	595,45	61,07	618,64	56,78	0,711	p = 0,477

7.1.1. У свим анализираним примерима декларатива и декларативних питања, у свим анализираним положајима, контрастни фокус доминира интонационом контуром. У исказима са нефиналним фокусом део фразе након фокуса интонационо је неизразит: тонска линија је скоро уравњена и реализована је у малом распону, независно од тога да ли се састоји од једне, две или три фонетске речи. Искazi у којима фокус није у иницијалном положају – префокални део имају реализован на сличан начин. Кретање тонске линије на фокусу је веома живо, а изразито силазно, односно узлазно тонско кретање протеже се над структуром наглашеног и наредног слога, што је и иначе подручје остварења акцента у српском језику (Ивић – Лехисте 2002: 153–159; СРЕДОЈЕВИЋ 2011б: 208–209). У анализираним примерима из новосадског говора, тонско кретање типично за сваки од четири новоштокавска акцен-та изразитије је када је реч у фокусу, а мање је изразито када је реч у постфокалном делу, али никад не долази до губљења квалитетских дистинкција.

7.1.2. У свим анализираним примерима фокус – у односу на постфокални део – има већу вредност $f0_{\max}$. Поред тога, распон фокуса већи је од распона постфокалног дела, а све разлике између двају распона веће су од једног и по полустепена, што значи да се ове две речи у комуникацији опажају као различито истакнуте.⁴² Статистичка анализа података показала је да је и у декларативима и у декларативним питањима, независно од положаја фокуса, средња вредност максималне $f0$ статистички значајно већа на фокусу него на постфокалном делу (табела 1, сви типови исказа), као и да је средња вредност распона у којем је реализован фокус статистички значајно већа од средње вредности распона у којем је реализован постфокални део (табела 2, сви типови исказа).⁴³

7.1.3. У само једном примеру постфокални део опажа се као гласнији од фокуса, у три примера ова два дела опажају се као подједнако гласни⁴⁴, док се у свим осталим примерима фокус опажа као гласнији (у највећем броју примера реч је о изразитим разликама у интензитету). Статистичка анализа података показала је да је и у декларативима и у декларативним питањима, независно од положаја фокуса, средња вредност интензитета фокуса статистички значајно већа од средње вредности интензитета постфокалног дела (табела 3, сви типови исказа).

7.1.4. Изузев у два примера, у положају 1 и 2 фокус увек има дуже трајање од постфокалног дела. У положају 3, у највећем броју примера постфокални део траје дуже од фокуса. Ова је појава у положају 3, наравно, условљена позицијом постфокалног дела, који се, као последња реч у интонационој фрази, заправо, дужи пред паузом, што је појава која се универзално среће у језицима (GUSSENHOVEN – RIETVELD 1992: 283; VAISSIÈRE 2006: 244–245; BECKMAN – EDWARDS 1990: 176; BREEN et al. 2010: 1054). Статистичка анализа података показала је да је и у декларативима и декларативним питањима, у положајима 1 и 2, трајање фокуса статистички значајно веће од трајања постфокалног дела (табела 4: Д1, ДП1, Д2, ДП2).

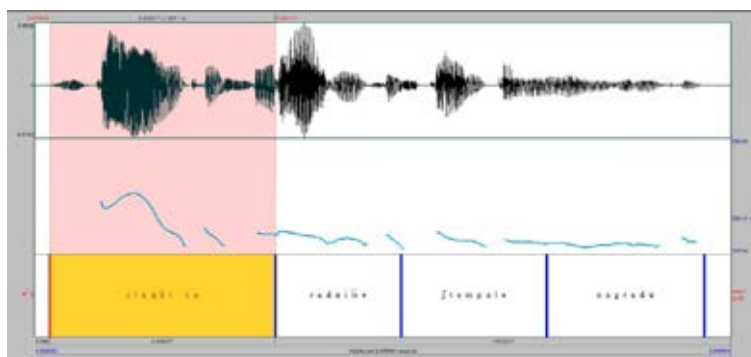
7.1.5. Дакле, и у декларативима и у декларативним питањима, независно од положаја, контрастни је фокус – у односу на постфокални део исказа – увек прозодијски истакнут. У односу на постфокални део, фокус има већу максималну вредност $f0$, реализован је у већем распону и већег је средњег интензитета. Између фокуса и постфокалног дела – по овим параметрима – постоје статистички значајне разлике. Поред тога, контрастни фокус, у свим положајима – осим када је претпоследња реч у исказу – има дуже трајање од пост-

⁴² Промене интонације које се одигравају у интервалима мањим од једног и по полустепена не могу се поуздано опазити као промене у истицању и оне немају значаја у говорној комуникацији (RIETVELD – GUSSENHOVEN 1985: 304; NOOTЕВОМ 1997: 645).

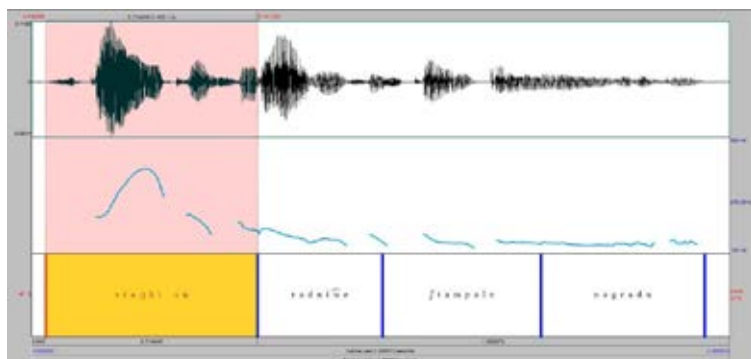
⁴³ Упоредити кретање $f0$ над фокусом и над постфокалним делом исказа на сликама 1, 2, 3 и 4. При транскрипцији примера коришћени су симболи Међународног фонетског алфабета (IPA 2007).

⁴⁴ Иако је наше истраживање у потпуности засновано на акустичким мерењима и није обухватало испитивање перцепције, подсећамо на то да промене интензитета мање од 1 dB нису перцептибилне, будући да је то најмања промена интензитета коју можемо да опазимо као промену гласности (EVEREST 2001: 70).

фокалног дела исказа исте величине, а разлике у трајању статистички су значајне. Важно је истаћи да ови резултати показују да се за маркирање информационе структуре у српском језику – и у овако различитим исказима – користе иста прозодијска средства, која се и комбинују на исти начин. Наши су резултати у складу с претходно датим описима фокуса у српском језику (Ивић – Лехисте 2002; Средојевић 2011б).⁴⁵ Када је у питању прозодијска истакнутост контрастног фокуса у односу на постфокални део исказа, српски језик не показује никакве специфичности и описане се реализације сматрају прототипичним у фонетско-фонолошкој литератури о фокусу (VAISSIÈRE 2006). Наш опис, делом или у потпуности, одговара бројним описима контрастног фокуса у другим језицима (енглеском (BROWN 1983; BROWN – YULE 1988; CHAFE 1994; WENNERSTROM 2001; XU – XU 2005); (мандаринском) кинеском (JIN 1996; XU et al. 2004); шведском (BANNERT 1995; STRANGERT – HELDNER 1994); руском (SVETOZAROVA 1998: 271–272)). Интонациони (и уопште прозодијски) односи који су нађени у примерима из српског језика – у комуникацији универзално преносе одређена значења и у потпуности су у складу с Гусенховеном хипотезом *о коду уложеног шруда*.

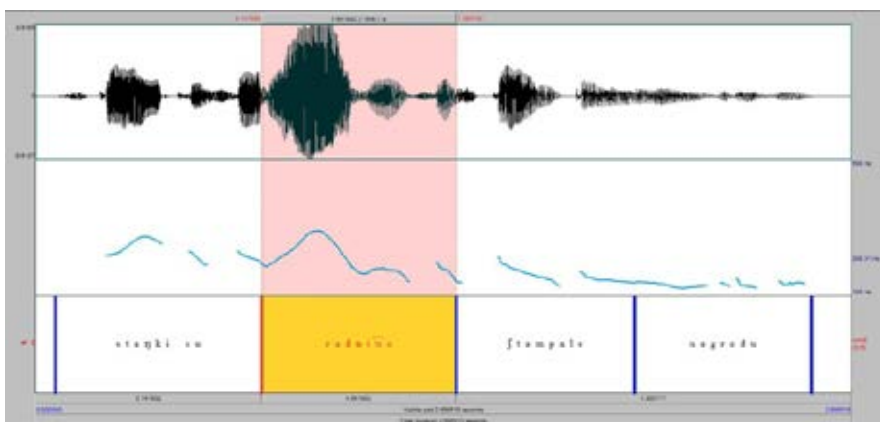

Слика 1: *Станки су раднице шћамљале нагрду.*

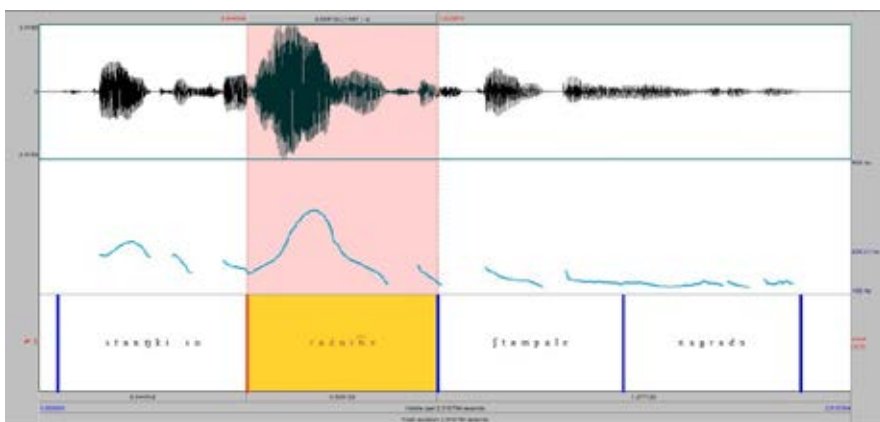

Слика 2: *Станки су раднице шћамљале нагрду?*

⁴⁵ Ипак, напомињемо да специфично тонско кретање које Ивић и Лехисте зову „инверсном кривуљом”, које су нашли у упитним исказима – у нашем корпусу није забележено.

Слика 3: Сџанки су раднице шџиамџале наџраду.

Слика 4: Сџанки су раднице шџиамџале наџраду?

7.2. ПОРЕЂЕЊЕ ПРОЗОДИЈСКИХ КАРАКТЕРИСТИКА КОНТРАСТНОГ ФОКУСА У ПАРОВИМА ДЕКЛАРАТИВА И ДЕКЛАРАТИВНИХ ПИТАЊА

Табела 5: Поређење $f0_{\text{maxfok}}$ у паровима декларатива и декларативних питања⁴⁶

Положај	Д		ДП		U	sig.
	$\bar{X}$	SD	$\bar{X}$	SD		
1	268,17	41,33	353,50	50,57	20	p = 0,002
2	265,99	36,69	331,10	47,79	26	p = 0,006
3	255,58	31,64	320,46	48,80	26	p = 0,003
4	215,81	22,96	274,83	41,94	24	p = 0,000

⁴⁶ У табелама 5, 6, 7, 8, 9 и 10 за дати параметар представљени су подаци: средња вредност ($\bar{X}$) и стандардна девијација (SD) – посебно за декларатив, посебно за декларативно питање, резултат Mann-Whitney U testa (U) и p ниво значајности (sig.). Вредност теста која је статистички значајна (за $p < 0,05$) у табелама је означена масним фонтом.

Табела 6: Поређење R_{FOK} у паровима декларатива и декларативних питања

Положај	Д		ДП		U	sig.
	$\bar{X}$	SD	$\bar{X}$	SD		
1	9,45	2,39	11,12	3,24	53	p = 0,174
2	8,50	2,52	11,43	2,84	28	p = 0,009
3	9,27	2,88	11,40	3,30	50	p = 0,092
4	13,53	6,55	14,89	5,09	94	p = 0,417

Табела 7: Поређење R_{POSTF} у паровима декларатива и декларативних питања

Положај	Д		ДП		U	sig.
	$\bar{X}$	SD	$\bar{X}$	SD		
1	3,67	1,54	4,40	1,35	51	p = 0,142
2	3,81	1,58	4,12	1,25	51	p = 0,916
3	2,48	1,02	3,10	1,43	22	p = 0,713

Табела 8: Поређење $R_{(\text{FOK} - \text{POSTF})}$ у паровима декларатива и декларативних питања

Положај	Д		ДП		U	sig.
	$\bar{X}$	SD	$\bar{X}$	SD		
1	6,27	2,57	9,50	2,86	28	p = 0,007
2	5,80	2,41	9,21	2,70	22	p = 0,003
3	8,76	3,11	11,32	3,50	41	p = 0,089

Табела 9: Поређење $I_{\text{FOK}} - I_{\text{POSTF}}$ у паровима декларатива и декларативних питања

Положај	Д		ДП		U	sig.
	$\bar{X}$	SD	$\bar{X}$	SD		
1	6,08	3,28	3,09	2,85	40	p = 0,039
2	8,15	2,06	6,39	2,68	42	p = 0,063
3	12,20	3,51	9,64	3,75	49	p = 0,082

Табела 10: Поређење $t\%$ у паровима декларатива и декларативних питања

Положај	Д		ДП		U	sig.
	$\bar{X}$	SD	$\bar{X}$	SD		
1	75,19	14,60	80,06	14,95	64	p = 0,446
2	87,40	8,82	84,37	12,17	68	p = 0,647
3	103,86	16,30	105,38	18,00	79	p = 0,856

7.2.1. Између декларатива и декларативних питања који имају фокус у истом положају не запажају се значајне разлике у општем правцу кретања f_0 .⁴⁷

⁴⁷ Између анализираних примера декларатива и декларативних питања нема разлике у правцу кретања f_0 на крају фразе. Силазни крајеви интонационих контура одликују декларативна питања у бројним језицима света (СРЕДОЛЕВИЋ 2014: 98–99).

Ипак, део којим је реализован фокус – који у оба типа исказа доминира интонационом контуром – у декларативним је питањима реализован изразитијим тонским кретањем, које обухвата веће интервале и протеже се до највиших делова регистра говорница.

Анализирани подаци показују да је у сваком од четири анализирана положаја, средња вредност $f0_{\max}$ фокуса статистички значајно већа у декларативним питањима него у декларативима (табела 5, сви положаји).⁴⁸ Поред тога, у односу на декларативе, у декларативним су питањима и фокус и постфокални део реализовани у већем распону, али та је разлика статистички значајна само у положају 2 (табеле 5 и 6, положај 2). Такође, распон између фокуса и постфокалног дела – у свим посматраним положајима – већи је у декларативним питањима него у декларативима. Ипак, ова је разлика статистички значајна само у положајима 1 и 2, али не и у положају 3. Наши су резултати мерења у складу с претходним описима фокуса у двама типовима исказа у српском језику (Ивић – Лехисте 2002; Средојевић 2011б). За разлику од Идија и Купера, који су на примерима из енглеског језика установили да максималне вредности $f0$ на фокусу разликују међусобно декларативе и декларативна питања само када је у њима фокус у финалном положају (Eady – Cooper 1986), у нашем се истраживању по основу овог параметра разликују два типа исказа у свим посматраним положајима. Наши су резултати сагласни са резултатима до којих су дошли Борас-Комез и сарадници (Borràs-Comes et al. 2014), који су у примерима из каталонског језика нашли да је контрастни фокус декларативног питања реализован у већем распону од контрастног фокуса декларатива. Такође, наши су подаци сагласни и са налазима Лија, који наводи да у (мандаринском) кинеском контрастни фокус и у декларативима и у декларативним питањима карактерише повећан распон на фокусу и смањен распон на постфокалном делу, али да се највеће вредности распона фокуса срећу управо у декларативним питањима (Lee 2005: 158).

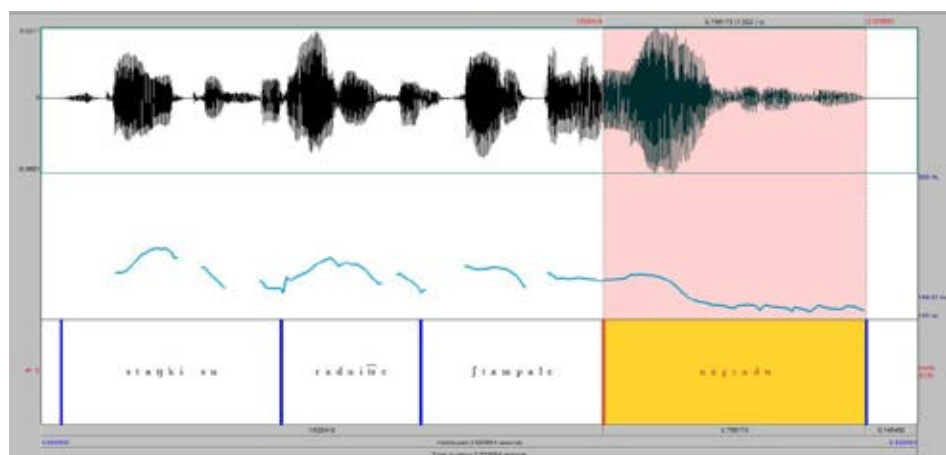
Веће вредности $f0$ које се срећу на фокусу декларативног питања могуће је објаснити хипотезом о *фреквенцијском коду* (енг. *The Frequency Code*), који је, поред *кода уложеног њируда*, један од биолошких кодова. Наиме, посматрајући реализацију упитних исказа у различитим језицима, али и грађу фонационог апарата код људи, птица и сисара, Охала је поставио хипотезу да одређени облици интонационих контура универзално преносе одређена значења, што је условљено одређеним карактеристикама фонационог апарата (Ohala 1996). Ова су запажања потврђена бројним истраживањима, у којима је закључено да виши тонски врхунци и(ли) виши крајеви интонационих контура – јесу значајан акустички корелат упитности у бројним језицима света. Уколико два исказа, којима је у основи иста синтаксичка структура, имају једнаке крајеве интонационих контура, исказ у ком је фокус реализован изразито високим вредностима $f0$ – биће перципиран као упитни (Gusenhoven 2004: 82–83; Studdert-Kennedy – Hadding 1973). Установљене разлике у максималним вредностима $f0$ на фокусу наших декларатива и декларативних питања могуће је, дакле, објаснити Охалином хипотезом о фреквенцијском коду.

⁴⁸ Упоредити кретање $f0$ над фокусом на сликама 1 и 2, 3 и 4, 5 и 6.

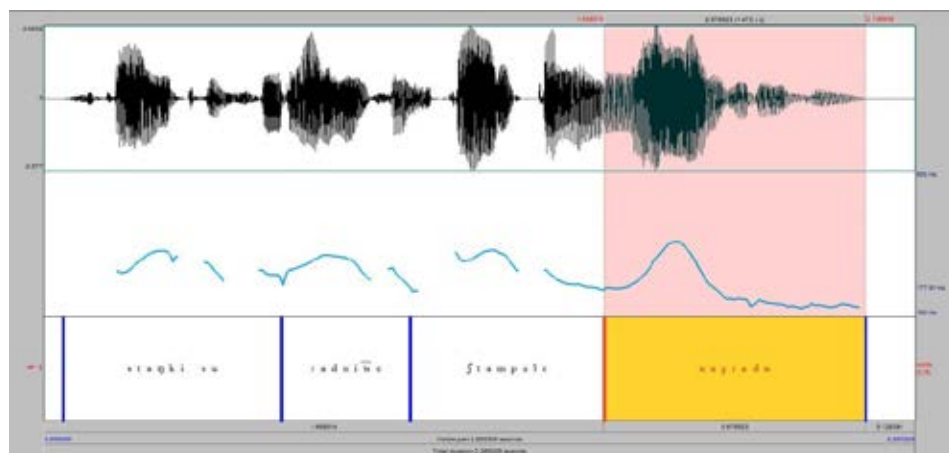
У ретким истраживањима разлика у реализацији контрастног фокуса у декларативима и декларативним питањима не објашњавају се разлози због којих у питањима долази до повећања вредности распона f_0 на фокусу. Иако таква објашњења нису један од циљева овог рада, понудићемо један од могућих одговора. Говорнику који реализује декларативна питања са контрастним фокусом не недостају никакве информације – он их је, у ствари, добио, али тражи од саговорника потврду и изражава своје изненађење, неверицу и сл. Другим речима, ова су питања слична *ишћтањима изненађења* (енг. *surprise questions*) (на пример: А: *Марко се јавио из Сиднеја!* Б: *Он је у АУСТРАЛИЈИ? Рекао је да иде у ПАРИЗ!*) (WILSON – SPERBER 1988: 19). Емоција изненађења, с друге стране, има свој говорни израз и, како је утврђено анализом примера из енглеског, немачког, хиндија и арапског језика, изненађење се од других (испитиваних) емоција (беса, презира, страха, туге и среће) разликује управо по томе што има највеће вредности распона f_0 , као и највеће средње вредности f_0 (PELL et al. 2009: 432). Дакле, када реализује декларативно питање с контрастним фокусом, говорник показује своје изненађење у вези с исказом који је претходно чуо, што се на акустичком плану остварује пре свега повећањем распона f_0 на речи која је у фокусу.

7.2.2. Иако се и у декларативима и у декларативним питањима, у свим посматраним положајима, фокус од постфокалног дела истиче већим вредностима интензитета, поређењем двају типова исказа запажа се да интензитетско истицање фокуса није у потпуности исто у двама типовима исказа. Наиме, разлика интензитета фокуса и постфокалног дела већа је у декларативима него у декларативним питањима, али је ова разлика статистички значајна само у положају 1 (табела 9, положај 1). Што је фокус ближе крају исказа, фокус и постфокални део све се изразитије разликују у интензитету.

7.2.3. Када је у питању однос трајања фокуса и постфокалног дела – између декларатива и декларативних питања нема доследних разлика (табела 10).

Слика 5: *Сћанки су раднице ишћтамиле награду.*

Слика 6: *Сћанки су раднице шћамїале награду?*

8. ЗАКЉУЧАК. Наше је истраживање показало да се у анализираним примерима из новосадског говора за означавање информационе структуре исказа – и у декларативима и у декларативним питањима, у свим посматраним положајима – користе иста прозодијска средства. Контрастни је фокус најмаркантнији део интонационе контуре, док је постфокални део тонски неизразит. Тонско кретање најуочљивије је над структуром коју чине наглашени и наредни слог речи која је у фокусу. У анализираним примерима није дошло до дезакцентуације речи у постфокалном положају.

Контрастни фокус – у односу на постфокални део исказа једнаке величине – има већу вредност максималне f_0 и реализован је у већем распону. Ове су разлике перцептибилне и статистички су значајне. Поред тога, у односу на постфокални део, фокус је реализован већим интензитетом (најчешће се ради о великим променама интензитета). Разлике интензитета између фокуса и постфокалног дела статистички су значајне. Такође, фокус у односу на постфокални део има дуже трајање. Ове су промене статистички значајне у положајима 1 и 2, али не и у положају 3 (када је фокус претпоследња реч у исказу), будући да се тада постфокални део, као последња реч у исказу, аутоматски дужи пред паузом.

Наши су описи у складу с претходним описима фокуса у српском језику (Ивић – Лехисте 2002; Средојевић 2011б). Резултати статистичке анализе потврдили су да се у српском језику контрастни фокус од постфокалног дела истиче на исти начин као и у бројним језицима света (VAISSIÈRE 2006; у енглеском: BROWN 1983; BROWN – YULE 1988; CHAFE 1994; WENNERSTROM 2001; XU – XU 2005; (мандаринском) кинеском: JIN 1996; XU et al. 2004; шведском: BANNERT 1995; STRANGERT – HELDNER 1994; руском: SVETOZAROVA 1998). Оваква реализација контрастног фокуса у српском језику верно одражава основне принципе Гусенховенове хипотезе о *коду уложеног шруда*.

Ипак, без обзира на то што се за реализацију контрастног фокуса и у декларативима и у декларативним питањима користе иста прозодијска средства, реализација фокуса у двама типовима исказа није у потпуности иста. На

почетку, у средини и на крају исказа контрастни фокус има већу максималну f_0 у декларативним питањима него у декларативима. Ове су разлике у свима посматраним положајима статистички значајне. Ова је појава у потпуности у складу с Охалином хипотезом о *фреквенцијском коду*.

У односу на декларативе, у декларативним су питањима и фокус и постфокални део реализовани у већем распону, а већа је и разлика распона између ових двају делова исказа. По питању ових параметара, разлике између два типа исказа статистички су значајне само у неким положајима. Наши су резултати у складу с претходним описима фокуса у двама типовима исказа у српском језику и углавном су сагласни с резултатима до којих се дошло у ретким испитивањима у којима су поређене акустичке карактеристике фокуса у декларативима и декларативним питањима (у каталонском: BORRÀS-COMES et al. 2014; (мандаринском) кинеском: LEE 2005).

Разлика интензитета фокуса и постфокалног дела већа је у декларативима него у декларативним питањима, али ове су разлике статистички значајне само у неким положајима. Однос трајања фокуса и постфокалног дела не разликује се међусобно у двама типовима исказа.

Потпуни опис прозодијских карактеристика контрастног фокуса у српском језику могуће је дати тек када сличним истраживањима буду обухваћени говорници различитих старосних доби и образовања из различитих области српског језичког подручја. Већи корпус ће расветлити да ли параметри за које је само у неким положајима констатовано да се статистички значајно разликују у декларативима и декларативним питањима – заиста имају фонолошки значај. За разлику од претходних истраживања у којима је само описана прозодијска истакнутост фокуса, овим је истраживањем показано да су разлике у акустичким параметрима између фокуса и постфокалног дела – независно од типа исказа и положаја у исказу – статистички значајне.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Ивић, Павле, Илсе Лехисте. *Прозодија речи и реченице у српскохрватском језику*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 1996.
- Ивић, Павле, Илсе Лехисте. *О српскохрватским акценцима*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2002.
- МАРКОВИЋ, Маја, Исидора Бјелаковић. Квантитет дугих посттоничних вокала у говору Новог Сада. Жарко Бошњаковић (ур.). *Говор Новоџ Сада. Св. 1, Фонетске особине*. Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику, 2009а, 141–147.
- МАРКОВИЋ, Маја, Исидора Бјелаковић. Квантитет наглашених вокала у говору Новог Сада. Жарко Бошњаковић (ур.). *Говор Новоџ Сада. Св. 1, Фонетске особине*. Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику, 2009б, 148–158.
- ПИПЕР, Предраг. Семантичке категорије у простој реченици: синтаксичка семантика. Предраг Пипер и др. *Синџакса савременога српског језика. Просја реченица* (ред. Милка Ивић). Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, 2005, 575–982.
- ПОПОВИЋ, Љубомир. *Ред речи у реченици*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 1997.
- СРЕДОЈЕВИЋ, Дејан. Препознавање новосадског изговора и ставови према њему. Вера Васић, Гордана Штрбац (ур.). *Говор Новоџ Сада. Св. 2. Морфосинџаксичке, лексичке и њраџмаџичке особине*. Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику, 2011а, 378–398.

- СРЕДОЈЕВИЋ, Дејан. Експериментално-фонетско испитивање прозодијских карактеристика новосадског говора. Нови Сад, 2011б. Докторска дисертација. Библиотека Филозофског факултета у Новом Саду.
- СРЕДОЈЕВИЋ, Дејан, Љиљана Суботић. Дугоузлазни акценат у новосадском говору: фонетске карактеристике и фонолошка интерпретација. *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* LIV/2 (2011): 108–133.
- СРЕДОЈЕВИЋ, Дејан. Интонација упитних исказа. *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* LVII/1 (2014): 93–117.
- СТОКИН, Маја. Прозодијске особине морфолошких категорија у говору старог Новог Сада. Жарко Бошњаквић (ур.). *Говор Новог Сада. Св. I, Фонетске особине*. Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику, 2009, 192–214.

*

- BAKEN, Ronald J., Robert F. ORLIKOFF. *Clinical Measurement of Speech and Voice* (2nd Edition). San Diego: Singular Thomson Learning, 2000.
- BANNERT, Robert. Variations in the Perceptual Modelling of Macro-Prosodic Organization of Spoken Swedish: Prominence and Chunking. *Reports from the Department of Phonetics, Umeå University, PHONUM* 3, 1995, 31–52.
- BECKMAN, Mary E., Jan EDWARDS. Lengthenings and Shortenings and the Nature of Prosodic Constituency. John Kingston, Mary E. Beckman (eds.). *Papers in Laboratory Phonology I: Between the Grammar and the Physics of Speech*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990, 152–178.
- BORRÁS-COMES, Joan, Maria DEL MAR VANRELL, Pilar PRIETO. The Role of Pitch Range in Establishing International Contrasts. *Journal of the International Phonetic Association* 44/1 (2014): 1–20.
- BENKIRANE, Thami. Intonation in Western Arabic (Marocco). Daniel Hirst, Albert Di Cristo (eds.). *Intonation Systems: A Survey of Twenty Languages*. Cambridge University Press, 1998, 348–362.
- BOTINIS, Antonis. Intonation in Greek. Daniel Hirst, Albert Di Cristo (eds.). *Intonation Systems: A Survey of Twenty Languages*. Cambridge University Press, 1998, 291–313.
- BREEN, Mara, Evelina FEDORENKO, Michael WAGNER, Edward GIBSON. Acoustic Correlates of Information Structure. *Language and Cognitive Processes* 25/7 (2010): 1044–1098.
- BROWN, Gillian. (1983). Prosodic Structure and the Given/New Distinction. Robert. D. Ladd, Anne Cutler (eds.). *Prosody: Models and Measurements*. Berlin: Springer, 1983, 67–77.
- BROWN, Gillian, George YULE. *Discourse Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press, 1988.
- BÜRING, Daniel. Focus and Intonation. Gillian Russell, Delia Graff Fara (eds.). *The Routledge Companion to the Philosophy of Language*. London: Routledge, 2012, 103–115.
- CHAFE, Wallace. *Discourse, Consciousness, and Time: The Flow and Displacement of Conscious Experience in Speaking and Writing*. Chicago: University of Chicago Press, 1994.
- COOPER, William E., Stephen J. EADY, Pamela R. MUELLER. Acoustical Aspects of Contrastive Stress in Question-Answer Contexts. *The Journal of the Acoustical Society of America* 77/6 (1985): 2142–2156.
- DI CRISTO, Albert. Intonation in French. Daniel Hirst, Albert Di Cristo (eds.). *Intonation Systems: A Survey of Twenty Languages*. Cambridge University Press, 1998, 195–218.
- DOHEN, Marion, Hélène LÆVENBRUCK. Interaction of Audition and Vision for the Perception of Prosodic Contrastive Focus. *Language and Speech* 52/2–3 (2009): 177–206.
- DOHEN, Marion, Hélène LÆVENBRUCK, Marie-Agnès CATHIARD, Jean-Luc SCHWARTZ. Visual Perception of Contrastive Focus in Reiterant French Speech. *Speech Communication* 44/1–4 (2004): 155–172.
- DOHEN, Marion, Hélène LÆVENBRUCK, Harold HILL. Visual Correlates of Prosodic Contrastive Focus in French: Description and Inter-Speaker Variabilities. *Proceedings of Speech Prosody 2006*, 2006, 221–224.
- DOWNING, Laura J. Focus and Prominence in Chichewa, Chitumbuka and Durban Zulu. *ZAS Papers in Linguistics (Papers in Phonetics and Phonology)* 49 (2008): 47–65.
- EADY, Stephen J., William E. COOPER. Speech Intonation and Focus Location in Matched Statements and Questions. *The Journal of the Acoustical Society of America* 80/2 (1986): 402–415.
- EADY, Stephen J., William E. COOPER, Gayle V. KLOUDA, Pamela R. MUELLER, Dan W. LOTT. Acoustical Characteristics of Sentential Focus: Narrow vs. Broad and Single vs. Dual Focus Environments. *Language and Speech* 29/3 (1986): 233–251.
- EVEREST, F. Alton. *Master Handbook of Acoustics*. New York: McGraw-Hill, 2001⁴.

- FANT, Gunnar, Anita KRUCKENBERG. Notes on Stress and Word Accent in Swedish. *Speech Research Summary Report STL-QPSR* 35/2–3 (1994): 125–144.
- FÓNAGY, Ivan. Intonation in Hungarian. Daniel Hirst, Albert Di Cristo (eds.). *Intonation Systems: A Survey of Twenty Languages*. Cambridge University Press, 1998, 331–347.
- FOWLER, Carol A., Jonathan HOUSUM. Talkers' Signaling of "New" and "Old" Words in Speech and Listeners' Perception and Use of the Distinction. *Journal of Memory and Language* 26/5 (1987): 489–504.
- GELUYKENS, Ronald. On the Myth of Rising Intonation in Polar Questions. *Journal of Pragmatics* 12/4 (1988): 467–485.
- GRICE, M. Intonation. Keith Brown (ed.). *Encyclopedia of Language and Linguistics*, 2nd Ed. Oxford: Elsevier, 2006, Volume 5, 778–788.
- GRØNNUM, Nina. Intonation in Danish. Daniel Hirst, Albert Di Cristo (eds.). *Intonation Systems: A Survey of Twenty Languages*. Cambridge University Press, 1998, 131–151.
- GUSSENHOVEN, Carlos. Discreteness and Gradience in Intonational Contrasts. *Language and Speech* 42/2–3 (1999): 283–305.
- GUSSENHOVEN, Carlos. *The Phonology of Tone and Intonation*. Cambridge: Cambridge University, 2004.
- GUSSENHOVEN, Carlos. Semantics of Prosody. Keith Brown (ed.). *Encyclopedia of Language and Linguistics*, 2nd Ed. Oxford: Elsevier, 2006, Volume 11, 170–173.
- GUSSENHOVEN, Carlos, A.C.M. RIETVELD. Intonation Contours, Prosodic Structure and Preboundary Lengthening. *Journal of Phonetics* 20/3 (1992): 283–303.
- HALLIDAY, M. A. K. Notes on Transitivity and Theme in English: Part 2. *Journal of Linguistics* 3/2 (1967): 199–244.
- HALUPKA-REŠETAR, Sabina. *Rečenični fokus u engleskom i srpskom jeziku* [Elektronski izvor]. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2011.
- HAAN, Judith. *Speaking of Questions. An Exploration of Dutch Question Intonation*. Utrecht, The Netherlands: LOT, 2002.
- HIPA: *Handbook of the International Phonetic Association: A Guide to the Use of the International Phonetic Alphabet*. International Phonetic Association (ed.). Cambridge University Press, 2007.
- HIRST, Daniel, Albert Di CRISTO. A Survey of Intonation Systems. Daniel Hirst, Albert Di Cristo (eds.). *Intonation Systems: A Survey of Twenty Languages*. Cambridge University Press, 1998, 1–44.
- JIN, Shunde. *An Acoustic Study of Sentence Stress in Mandarin Chinese*. The Ohio State University, 1996. [PhD thesis]
- KISS, Katalin E. Identificational Focus versus Information Focus. *Language* 74/2 (1998): 245–273.
- KOTSCHI, T. Information Structure in Spoken Discourse. Keith Brown (ed.). *Encyclopedia of Language and Linguistics*, 2nd Ed. Oxford: Elsevier, 2006, Volume 5, 677–682.
- KRIFKA, Manfred. Basic Notions of Information Structure. *Acta Linguistica Hungarica* 55/3–4 (2008): 243–276.
- KRUIJFF-KORBAYOVÁ, Ivana, Mark STEEDMAN. Discourse and Information Structure. *Journal of Logic, Language and Information* 12/3 (2003): 249–259.
- KÜGLER, Frank, Stavros SKOPETEAS. On the Universality of Prosodic Reflexes of Contrast: The Case of Yucatec Maya. *Proceedings of the 16th International Congress of Phonetic Sciences (ICPhS)*. Saarbrücken, 2007, 1025–1028.
- LADD, Robert D. *Intonational Phonology*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
- LAUGHLIN, F. Mc. Wolof. Keith Brown (ed.). *Encyclopedia of Language and Linguistics*, 2nd Ed. Oxford: Elsevier, 2006, Volume 13, 615–617.
- LEE, Ok Joo. The Prosody of Questions in Beijing Mandarin. Ohio State University, 2005. [PhD thesis]
- MAXWELL, J. M. Mayan Languages. Keith Brown (ed.). *Encyclopedia of Language and Linguistics*, 2nd Ed. Oxford: Elsevier, 2006, Volume 7, 549–553.
- MCHOMBO, S. Nyanja. Keith Brown (ed.). *Encyclopedia of Language and Linguistics*, 2nd Ed. Oxford: Elsevier, 2006, Volume 8, 744–751.
- MCHOMBO, S. Malawi: Language Situation. Keith Brown (ed.). *Encyclopedia of Language and Linguistics*, 2nd Ed. Oxford: Elsevier, 2006, Volume 7, 447–450.
- MILLER, Judith. Focus. Keith Brown (ed.). *Encyclopedia of Language and Linguistics*, 2nd Ed. Oxford: Elsevier, 2006, Volume 4, 511–518.
- MIRIĆ, Dušanka. *Upitni iskaz u ruskom i srpskom jeziku* [Elektronski izvor]. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2013.
- NOOTEBOM, Sieb. The Prosody of Speech: Melody and Rhythm. William J. Hardcastle, John Laver (eds.). *The Handbook of Phonetic Sciences*. Oxford: Basil Blackwell Limited, 1997, 640–673.

- PELL, Marc D., Silke PAULMANN, Chinar DARA, Areej ALASSERI, Sonja A. KOTZ. Factors in the Recognition of Vocally Expressed Emotions: A Comparison of Four Languages. *Journal of Phonetics* 37/4 (2009): 417–435.
- RAKIĆ, Stanimir. Srpskohrvatska pitanja i teorija govornih činova. *Delo* XXXIII/4 (1987): 89–111.
- RIALLAND, Annie, Stéphan ROBERT. The Intonational System of Wolof. *Linguistics* 39/5 (2001): 893–939.
- RIETVELD, A.C.M., Carlos GUSSENHOVEN. On the Relation between Pitch Excursion Size and Pitch Prominence. *Journal of Phonetics* 13 (1985): 299–308.
- ROOTH, Mats. A Theory of Focus Interpretation. *Natural Language Semantics* 1/1 (1992) 75–116.
- ROSSI, Mario. Intonation in Italian. Daniel Hirst, Albert Di Cristo (eds.). *Intonation Systems: A Survey of Twenty Languages*. Cambridge University Press, 1998, 219–241.
- SCARBOROUGH, Rebecca, Patricia KEATING, Sven L. MATTYS, Taehong CHO, Abeer ALWAN. Optical Phonetics and Visual Perception of Lexical and Phrasal Stress in English. *Language and Speech* 51/2–3 (2009): 135–175.
- SREDOJEVIĆ, Dejan. Neakcentovane dužine i jezik medija. Vesna Krčmar (ur.). *Zbornik radova Akademije umetnosti*. Novi Sad: Akademija umetnosti, 2013, 205–224.
- STRANGERT, Eva, Mattias HELDNER. The Labelling of Prominence in Swedish by Phonetically Experienced Transcribers. *Proceedings ICPhS*, 1995, 204–207.
- STUDDERT-KENNEDY, Michael, Kerstin HADDING. Auditory and Linguistic Processes in the Perception of Intonation Contours. *Language and Speech* 16/3 (1973): 293–313.
- SVETOZAROVA, Natalia. Intonation in Russian. Daniel Hirst, Albert Di Cristo (eds.). *Intonation Systems: A Survey of Twenty Languages*. Cambridge University Press, 1998, 264–277.
- SWERTS, Marc, Emiel KRAHMER. Facial Expression and Prosodic Prominence: Effects of Modality and Facial Area. *Journal of Phonetics* 36/2 (2008): 219–238.
- 'T HART, Johan. Intonation in Dutch. Daniel Hirst, Albert Di Cristo (eds.). *Intonation Systems: A Survey of Twenty Languages*. Cambridge University Press, 1998, 96–111.
- 'T HART, Johan, René COLLIER, Antonie COHEN. *A Perceptual Study of Intonation: An Experimental-Phonetic Approach to Speech Melody*. Cambridge University Press, 2006.
- VAISSIÈRE, Jacqueline. Perception of Intonation. David B. Pisoni, Robert Remez (eds.). *The Handbook of Speech Perception*, 3rd Ed., 2006, 236–263.
- WENNERSTROM, Ann. *The Music of Everyday Speech. Prosody and Discourse Analysis*. Oxford: Oxford University Press, 2001.
- XU, Yi. Effects of Tone and Focus on the Formation and Alignment of f_0 Contours. *Journal of Phonetics* 27 (1999) 55–105.
- XU, Yi, Ching X. XU. Phonetic Realization of Focus in English Declarative Intonation. *Journal of Phonetics* 33/2 (2005): 159–197.
- XU, Yi, Ching X. XU, Xuejing SUN. On the Temporal Domain of Focus. *Speech Prosody 2004, International Conference*, 2004, 81–84.
- WILSON, Deirdre, Dan SPERBER. Mood and the Analysis of Non-Declarative Sentences. J. Dancy, J. Moravcik, C. Taylor (eds.). *Human Agency: Language, Duty and Value*. Stanford University Press, 1988, 77–101.
- ZIMMERMAN, Malte. Contrastive Focus and Emphasis. *Acta Linguistica Hungarica* 55/3–4 (2008): 347–360.

Dejan Sredojević

PROSODIC CHARACTERISTICS OF CONTRASTIVE FOCUS IN PAIRS OF DECLARATIVES AND DECLARATIVE QUESTIONS

S u m m a r y

This paper examines the research results of prosodic features of a contrastive focus in Serbian and in various world languages. It was observed whether the same prosodic features were used for marking the contrastive focus in declaratives and declarative questions in different analysed positions. The results of the abovementioned research were compared to the results of the research presented in this paper. This research had been conducted on the samples from Serbian containing the pronun-

ciation of young female speakers originating from Novi Sad. We studied the spectrographs of 256 samples of 16 declaratives and 16 declarative questions, in which the focus could be in one of the four observed positions. Spectrographs were read for 108 selected samples. After this, a statistical analysis of the measured data for eleven observed parameters was conducted. Regardless of the type of an utterance and the position in the utterance, the contrastive focus (in comparison to the postfocal segment) has a greater maximum f_0 , it is realised with a greater pitch range and it is characterised by higher intensity values and a longer duration. The found differences (except for duration) are always statistically significant. Between the contrastive focus in pairs of declaratives and declarative questions, there are statistically significant differences in the values of maximum f_0 , while the differences in other values are not always statistically significant. The contrastive focus is realised pursuant to Gussenhoven's hypothesis on the Effort Code.

Универзит у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
dsredojevic@yahoo.com

Сандра Вукасојевић

ВАРИЈАЦИЈЕ f_0 У ФУНКЦИЈИ СИГНАЛИЗИРАЊА ВРСТЕ ПРЕКИДАЊА У СИСТЕМУ ПРЕУЗИМАЊА РЕДА ГОВОРЕЊА У ЕНГЛЕСКОМ ЈЕЗИКУ

У раду се испитују потенцијалне варијације параметара основне фреквенције тона (f_0) приликом вршења кооперативних и интрузивних прекида у конверзацији. Истраживање, обављено на корпусу који чине телевизијске емисије разговорног стила на енглеском језику, укључује аудитивни приступ и темељно прегледање спектрограма добијених примјеном програма Praat. Резултати упућују на закључак да вриједности f_0 варирају у зависности од типа прекидања. У циљу даље потврде закључка обављено је мјерење одређених параметара f_0 у једном броју типичних примјера два типа прекидања.

Кључне ријечи: основна фреквенција (f_0), кооперативна и интрузивна прекидања, ред говорења, телевизијске емисије разговорног типа.

This paper explores the potential variations of fundamental frequency (f_0) during cooperative and intrusive interruptions in conversation. The research, conducted on the material excerpted from American TV talk shows, combines auditory analysis and thorough visual inspection of the spectrograms collected by means of Praat. The findings suggest that the f_0 values vary depending on the type of interruption. Additionally, some acoustic parameters were measured within a limited number of examples of overlapping talk for the purpose of confirming the obtained results.

Keywords: fundamental frequency (f_0), cooperative and intrusive interruptions, turn, TV talk shows.

1. Увод. Разговор је процес који подразумева учешће два или више говорника. Опште правило је да један говорник говори у одређеном временском интервалу, па након што заврши своје излагање, укључује се саговорник и тако преузима свој ред говорења. Оваква континуирана смјена учесника током разговора дефинише се као систем преузимања реда говорења (у даљем тексту СПРГ). Ријеч је о вишеслојном систему сатканом од конструкцијских јединица, правила у вези с избором наредног говорника, сета принципа, чијим је комбиновањем и поштовањем могуће антиципирати тзв. мјесто транзита (енгл. *transition relevance place*), тј. тренутак у конверзацији који се посматра као потенцијално завршена синтаксичка цјелина и крај реда једног говорника, а у ком може доћи до преузимања реда од стране другог говорника (SACKS – SCHEGLOFF – JEFFERSON 1974: 703)¹. Дуго је подржавана

¹ Док Сакс, Шеглоф и Џеферсон (SACKS – SCHEGLOFF – JEFFERSON 1974) издвајају синтаксичку компоненту као најпроминентнији знак у антиципирању потенцијалног мјеста транзита, ауторке Форд и Томпсон (FORD – THOMPSON 1996) сматрају да се у обзир мора узети више фактора, и у том смислу указују на значај интеракције три нивоа: синтаксичког, интонационог и прагматичког. Према њиховим резултатима, синтаксички крај, који подразумева синтаксички исправно формиран изказ, најмање је поуздан сигнал потенцијалне смјене говорника (1996: 155). Интонациони крај узеву се за одговарајућу интонациону контуру, тј. за тачку у

претпоставка да се правилна смјена говорника одвија уз мали број преклапања и пауза, и то управо захваљујући пројекцији потенцијалног краја реда. Наравно, сматрало се да је истовремено говорење више говорника појава карактеристична за процес комуникације, али да је кратког трајања (SACKS – SCHEGLOFF – JEFFERSON 1974). Међутим, новија истраживања СПРГ оповргавају поменути претпоставку, а њихови резултати указују на висок степен прекидања и преклапања у разговору (FRENCH – LOCAL 1983; FORD – THOMPSON 1996; WELLS – MACFARLANE 1998; FURO 2001; KURTIĆ et al. 2009; 2010; HELDNER – EDLUND 2010). Управо је у фокусу овог рада феномен прекидања у конверзацији, и то с посебним освртом на улогу основне фреквенције тона (f_0) у тренутку прекида. Полазећи од претпоставке да се параметри f_0 манифестују на различите начине у зависности од типа прекидања, вршена је аудитивна анализа примјера из корпуса на енглеском језику (амерички варијетет), а добијени спектрограми визуелно су прегледани у циљу праћења тонског кретања и утврђивања евентуалних модификација f_0 у тренутку повреде реда тренутног говорника. У одређеним примјерима вршена су и мјерења специфичних параметара f_0 , што ће бити детаљно приказано у методолошком одјелу. Ипак, у наставку ћемо прво покушати да обезбиједимо дефиницију појма *прекидање*, уз осврт на разлику између тог термина и термина *преклапање*, а затим ћемо указати на степен заступљености f_0 у досадашњем испитивању поменутог феномена. На крају, приказаћемо и резултате истраживања до којих смо ми дошли.

2. Прекидања у разговору. Сакс, Шеглоф и Џеферсон (1974), детаљно описујући СПРГ, показали су да поштовање низа правила и принципа током разговора резултира могућношћу антиципирања потенцијалног мјеста транзита, а самим тим и синхронизованом смјеном учесника у разговору. Упркос томе, константно и досљедно придржавање правила током вербалне комуникације готово је немогуће, а фреквентне појаве преклапања и прекидања, нарочито током разговора који укључују више од два учесника, иду у прилог овој тврдњи. Без обзира на врсту говорног дискурса, прекидања и преклапања обавезни су сегменти разговора, а самим тим и СПРГ. Управо из овог разлога не чуди податак да лингвисти постављају у средиште интересовања баш ова два феномена, прилазећи им из различитих углова (DUNCAN 1972, 1975; SCHAFER 1983; FORD – THOMPSON 1996; SCHEGLOFF 2000; SHRIBERG et al. 2001; WENNERSTROM 2001; CETIN – SHRIBERG 2006; YUAN et al. 2007; GRAVANO 2009; interalia). Иако се не могу усагласити око једнообразног дефинисања два појма, истраживачи се свакако слажу у томе да треба направити дистинкцију у њиховим значењима и функцијама.

Зимерман и Вест (ZIMMERMAN – WEST 1975; WEST – ZIMMERMAN 1983) виде прекидање као облик симултаног говора, који представља повреду реда тренутног говорника. Они истичу и да је основна функција прекидања демонстрација контроле и моћи у интеракцији. Ауторке Џејмс и Кларк (JAMES –

којој се јасно може чути финална, силазна или узлазна, интонација (1996: 147). Прагматички крај подразумијева исказ с финалном интонационом контуром који се мора тумачити као цјеловита, потпуна конверзациона дјелатност у одређеном контексту (1996: 150–151).

CLARKE 1993) кажу да прекидање подразумијева укључивање у разговор неког говорника прије него што је претходни говорник завршио свој ред. Танен (TANNEN 1983) прави разлику између прекидања и преклапања, при чему прекидање дефинише као намјерну радњу коју говорник врши у циљу преузимања реда говорења, док преклапање види као неутралну радњу без негативне конотације. Савић (Savić 1993) истиче да до преклапања у конверзацији долази услед погрешног тумачења од стране неког учесника да је тренутни говорник завршио свој ред (стр. 63). Често се јавља и као резултат добре сарадње и заједничког грађења разговора. Прекидање, на другој страни, подразумијева губљење водеће улоге од стране говорника који је онемогућен да доврши мисао јер га саговорник прекида (стр. 65). Шеглоф (SCHEGLOFF 2000) изједначава термине преклапање и симултани говор, будући да они означавају говор двије или више особа у истом тренутку. Док Шеглоф избјегава употребу термина прекидање, Хачби (HUTCHBY 1996) управо тај термин користи као синоним за симултани говор. Јуан и др. (YUAN et al. 2007) дефинишу прекидање као упад у ред тренутног говорника, наглашавајући да оно траје дуже од преклапања. Лидикоут (LIDDICOAT 2007) дијели преклапања на *проблематична* и *непроблематична*, при чему прекидање дефинише проблематичним видом преклапања (стр. 82).

Френч и Локал (FRENCH – LOCAL 1983), описујући упаде у ред говорника као *периодично обиљежје* конверзације, праве разлику између компетитивног и некомпетитивног прекида реда (стр. 17). Компетитивни прекиди демонстрирају интенциозни упад у ред тренутног говорника од стране саговорника, и то у циљу присвајања реда. Саговорник то чини на мјесту које није транзитног карактера и занемарује правила СПРГ јер жели да се укључи у разговор баш у *овом тренутку* (стр. 18). Некомпетитивни прекид, на другој страни, нема за циљ присвајање реда, тј. саговорници се не боре за ред, већ том врстом упада желе нешто друго да постигну, нпр. да сигнализирају да прате излагање тренутног говорника или да разумију шта исти жели да каже, да изразе сагласност с реченим и сл.

У нашем раду користимо термин прекидање јер у анализи примјењујемо подјелу коју пружа Мурата (MURATA 1994). Она класификује прекиде у двије основне групе, а то су *интрузивни* (енгл. *intrusive*) и *кооперативни* (енгл. *cooperative*) прекиди. Интрузивни прекиди су упади агресивнијег карактера и манифестују се на различите начине. Мурата их дијели на три подврсте: прекиди као резултат неслагања (енгл. *disagreement interruptions*), до којих долази када слушаца жели да изрази неслагање с оним што говорник износи, затим прекиди како би се промијенила тема (енгл. *topic change interruptions*) и прекиди у циљу преузимања реда (енгл. *floor taking interruptions*). Кооперативни прекиди јављају се онда када слушаца жели да помогне тренутном говорнику у организацији говора, каналисању садржаја или трагању за правим изразом. Упркос томе што Мурата не даје даљу класификацију кооперативних прекида, ми ћемо овдје ради детаљније анализе наших примјера додати ону коју наводе Кенедијева и Кемден (KENNEDY – CAMDEN 1983): они, уз *помоћ* у пружању правога израза и организацији конверзације (енгл. *assistance interruptions*), укључују прекидање ради *разјашњења* (енгл. *clarification interruptions*) и ради *слагања* (енгл. *agreement interruptions*). Слушалац прибјегава

прекидима ради разјашњења како би тражио објашњење у вези с оним о чему се говори. На другој страни, саговорник прекида тренутног говорника и како би показао да се слаже с њим или да прати и разумије оно о чему говори.

3. ФРЕКВЕНЦИЈА ОСНОВНОГ ТОНА У ЛИТЕРАТУРИ О ПРЕКИДАЊИМА У РАЗГОВОРУ. У покушају да направе дистинкцију између различитих видова прекидања у говору, лингвисти врше истраживања и СПРГ и прекидања у оквирима и уз помоћ метода конверзационе анализе (SCHEGLOFF 1982; 1987; 2000; LERNER 1989; HUTCHBY – WOOFFITT 1998; MEY 2001; JEFFERSON 2004). Међутим, поједини аутори занемарују прагматичку функцију прекидања, затим мјесто на ком почиње прекидање унутар тренутног реда и сл., и окрећу се појединим прозодијским параметрима као што су висина гласа и интензитет, пауза, темпо или брзина говора. Наиме, лингвисти настоје да утврде разлику између појединих облика прекидања на основу супрасегментних фактора, њихове функције и вриједности у контексту. У том смисли посебно су релевантни резултати истраживања које су спровели Френч и Локал (FRENCH – LOCAL 1983). Аутори сматрају да се на основу вриједности висине и интензитета гласа може одредити о којој врсти прекида је ријеч. Након дефинисања и поређења компетитивних и некомпетитивних прекида на материјалу британског енглеског језика аутори износе два закључка. Први се односи на саговорника, тј. на карактеристике његовог гласа приликом компетитивног упада. Уколико саговорник жели да преузме ред, учиниће то помоћу прозодијских елемената. У оваким ситуацијама аутори су забиљежили знатан раст висине и интензитета. Те варијације пак нијесу типичне у случају некомпетитивних упада, већ су вриједности висине и интензитета гласа саговорника на истом или нешто нижем нивоу од оних тренутног говорника. Други закључак у вези је с понашањем говорника чији је ред прекинут. Ако је ријеч о компетитивном прекиду, а тренутни говорник има намјеру да задржи свој ред, према Френчу и Локалу, говорник успорава темпо и појачава интензитет гласа. Насупрот томе аутори наводе да нијесу забиљежене знатне модификације у промјени висине гласа.

До сличних резултата долазе Велс и Мекфарлинова (WELLS – MACFARLANE 1998), као и Јанг (YANG 2001), која истиче да говорник повећава висину и интензитет гласа приликом вршења компетитивног упада како би скренуо пажњу на себе у комуникацији. Гравано и Хершбергова (GRAVANO – HIRSCHBERG 2012) проучавају мјеста на којима долази до прекида. Износе закључак да до прекидања не долази случајно, већ углавном у оквиру или након одређених јединица које чине интонациону фразу. Управо на тим мјестима забиљежене су релевантне акустичке/прозодијске модификације.

С обзиром на чињеницу да су наведени аутори анализирали прекидања у различитим контекстима, ми смо жељели проучити ситуације у којима долази до прекида у корпусу који чине телевизијске емисије разговорног стила на америчкој варијанти енглеског језика, испитати кретање f_0 у тим ситуацијама, а затим, на основу вриједности f_0 , утврдити да ли постоји разлика између кооперативних и интрузивних прекида. Имајући на уму специфичност ових емисија, која се огледа у испреплијетаности обиљежја свакодневног, неформалног разговора, с једне стране, и формалног разговора, с друге,

због чега их Корнелија Илие (Ilie 1999) дефинише *полуинституционалним* обликом дискурса (енгл. *semi-institutional discourse*), занимало нас је да ли ће f0, њене вриједности и варијације имати једнако важну улогу у овој врсти корпуса. Како се, у прозодијском смислу, реализује говор након прекидања и како се понаша говорник чији је ред прекинут? Даље, да ли се ситуације прекидања реда говорника различито реализују и рјешавају у зависности од улоге коју учесници у разговору имају?

4. КОРПУС И МЕТОДОЛОГИЈА. За потребе овог рада анализирано је нешто више од пет сати материјала. Корпус чине америчке телевизијске емисије разговорног стила. Иако су разноврсне у погледу тематике и биране насумично, у анализу су укључене искључиво оне, парцијално или у цјелини, које подразумевају присуство водитеља и више од једног госта. Разлог лежи у следећем: емисије у којима се разговор води између водитеља и госта демонстрирају изузетно мали степен прекидања. Заправо, у таквим ситуацијама и нема потребе за честим прекидањима јер и водитељ и учесник знају да ће у одређеном тренутку преузети ред, тј. нема треће особе која би ту организацију пореметила. На другој страни, емисије са два или више гостију интересантније су за истраживање јер је разговор динамичнији, а долази се и до релевантнијих закључака с обзиром на степен учесталости прекидања. Подаци о корпусу приказани су у Табели 1.

Табела 1

Емисија	Број емисија	Говорници	Трајање ² (минуте : секунде)
<i>The Oprah Winfrey Talk Show</i>	1	Водитељ и 5 гостију	40:02
	2	Водитељ и 6 гостију	27:26
	3	Водитељ и 2 госта	29:00
<i>Late with David Letterman</i>	1	Водитељ и 2 госта	31:24
	2	Водитељ и 2 госта	21:52
<i>Real Time with Bill Maher</i>	1	Водитељ и 3 госта	36:51
	2	Водитељ и 3 госта	18:04
	3	Водитељ и 2 госта	10:56
<i>Watch What Happens Late</i>	1	Водитељ и 2 госта	22:15
	2	Водитељ и 2 госта	21:28
	3	Водитељ и 2 госта	21:38
<i>The Joy Behar Show</i>	1	Водитељ и 3 госта	14:09
	2	Водитељ и 2 госта	13:18
	3	Водитељ и 2 госта	12:22

Један дио емисија преузет је с интернет сајта YouTube, док су неке снимане за вријеме њиховог емитовања. Након добијеног видео записа, сав мате-

² У укупно трајање емисије нијесу укључење рекламе и дјелови који не садрже разговор (нпр. музичка нумера коју изводи гост емисије, приказивање инсерта из филма у ком глуми гост итд.).

ријал конвертован је у адекватни аудио формат (wav) и ортографски транскрибован, након чега је извршена идентификација и класификација прекида.

За потребе прозодијске анализе било је неопходно сегментирати прикупљени материјал. Материјал је издијељен на *интерпаузалне јединице* (енгл. *interpausal units*, Koiso et al. 1998). Интерпаузалне јединице (у даљем тексту IPU) односе се на говорне сегменте одвојене паузом у трајању од најмање 0,1 секунде (Kurtić et al. 2009: 193). Од нарочитог значаја за наше истраживање биле су оне IPU које изговара тренутни говорник непосредно прије и након прекида, као и она IPU у тренутку прекида коју изговара саговорник. Локал (LOCAL 2005) наводи да некомпетитивни упад, за разлику од компетитивног, не карактерише промјена распона тонске контуре у односу на распон сегмента прије прекида, тј. тонски распон прве IPU кооперативног прекида приближно је исте или мање вриједности у односу на тонски распон IPU која претходи прекиду. Локал указује и на висок степен тонског поклапања та два сегмента. Стога смо се, издвајајући релевантне IPU, фокусирали на тонски распон IPU непосредно прије прекида, као и IPU у тренутку прекида, у циљу регистровања потенцијалне разлике у испитиваном параметру приликом вршења прекида. Пратили смо и промјене средње вриједности f_0 гласа саговорника: а) у тренутку упада у ред тренутног говорника и б) у тренутку преузимања реда на мјестима транзита. Разлог томе је претпоставка коју желимо испитати: наведени параметар различито ће се реализовати у ситуацијама а и б, тј. просјечна вриједност f_0 саговорника приликом вршења интрузивног упада биће већа него приликом преузимања реда на мјесту транзита.

Извршена је аудитивна анализа свих примјера у којима долази до неког облика прекидања, а спектрограми добијени примјеном компјутерског програма Praat, верзија 5.0.46 (Boersma – Weenink 2009), визуелно су прегледани. Комбинацијом аудитивног приступа и визуелног утиска изведени су закључци. Ипак, сматрали смо важним издвојити из корпуса карактеристичне примјере оба типа прекидања и обавити мјерења одређених параметара f_0 како ради провјере изведених закључака, тако и ради потврде почетне хипотезе да ће говорник модификовати параметре f_0 у зависности од врсте прекида. Из тог разлога мјерили смо максималну ($f_{0_{\max}}$) и минималну вриједност f_0 ($f_{0_{\min}}$) издвојених IPU. На основу добијених вриједности израчунали смо распон f_0 (f_{0_r}) у ком су те IPU реализоване. Такође, измјерена је и просјечна вриједност f_0 ($f_{0_{av}}$) оних IPU које су уједно и први говорни сегменти прекида, тј. $f_{0_{av}}$ гласа говорника који прекида тренутно излагање. Затим је измјерена $f_{0_{av}}$ оних IPU које демонстрирају почетак правилног преузимања реда говорења од стране искључиво истог говорника и израчуната средња вриједност $f_{0_{av}}$. На тај начин могли смо утврдити да ли говорник повећава $f_{0_{av}}$ како би сигнализирао намјеру да преузме ред, промијени тему или изрази неслагање с тренутним говорником.

Првобитно, јединица за мјерење висине тона била је херц (Hz). У даљој анализи примјењивали смо и другу јединицу – *џолустејен* (енгл. *semitone*; у даљем тексту ST). Наиме, сматрали смо неопходним прерачунати Hz у ST како бисмо поредили добијене вриједности више говорника. Притом, за добијање f_{0_r} испитиваних IPU користили смо формулу $f_{0_r} = 39.86 \log_{10}(f_{0_{\max}}/f_{0_{\min}})$ (Baken – Orlikoff 2000: 148). У испитивању обратили смо пажњу на

разлику од три ST и више, с обзиром на то да разлике у интервалу мањем од три ST не играју проминентну улогу у комуникацији (Nooteboom 1997: 645).

На крају овог одјељка сматрамо важним нагласити да статистичка обрада података није направљена, будући да су мјерења вршена у оквиру одређеног броја примјера. Стога би и резултати до којих смо дошли, а који ће бити приказани у наредном одјељку, могли бити другачији уколико би се измјерили параметри f0 у оквиру свих забиљежених примјера и у складу с тим обезбиједила подробна статистичка анализа.

5. РЕЗУЛТАТИ И ДИСКУСИЈА

Табела 2

Преузимање реда без паузе / уз паузу <0,5 сек	743 пута
Преузимање реда уз дужу паузу (>0,5 сек)	84 пута
Прекидање	849 пута
Кооперативно прекидање	668 пута
Интрузивно прекидање	181 пута

У Табели 2 приказани су сви забиљежени процеси током анализе петочасовног корпуса. Број прекидања, као и врсте, варирају од емисије до емисије, у зависности од теме. Током разговора о личним појединостима из живота гостију (пословних, емотивних и сл.) регистровано је више кооперативних прекидања. Уколико је у фокусу расправе неко политичко или економско питање, до изражаја долазе интрузивни прекиди које говорници користе као специфичну стратегију у покушају остваривања жељеног циља. Уз то, регистрован је већи број прекидања на мјестима која нијесу транзитног карактера него правилне смјене говорника на потенцијалним мјестима транзита.

5.1. Примјери кооперативних прекида класификовани су на основу подјеле из одјељка 2: прекидање ради пружања помоћи у проналажењу правог израза и организацији конверзације (42 пута), прекидање ради разјашњења (145 пута) и прекидање ради изражавања слагања с оним што говорник износи (34 пута). Преостали примјери кооперативних прекидања (447) јављају се у облику минималних или кратких одговора/реплика (енгл. *backchannels*). То су изрази: *yeah* (да), *(that's) right* (иако је), *alright* (у реду), *absolutely* (ајучујно), *yes* (да), *ok* (у реду/океј), *of course* (наравно), *nice* (фино), *wow* (ој), *perfect* (савршено), итд. С обзиром на висок степен њихове употребе, пажљиво смо их анализирали. Утврђујући функције ових израза, заључили смо да их саговорници користе у циљу охрабривања говорника у даљем излагању или како би му сигнализирали да га прате, разумију или подржавају.

У прозодијском испитивању прекида фокусирали смо се на f0. Преглед спектрограма и аудитивна анализа свих примјера довели су нас до истог закључка: параметари f0 саговорника у моменту прекида готово увијек су на приближном или нешто нижем нивоу у односу на параметре f0 тренутног говорника. Тачније, мјерења показују да се саговорник практично надовезује на висину гласа говорника чији ред прекида. Стога је наш резултат у складу с оним до ког су дошли Френч и Локал (FRENCH – LOCAL 1983).

У покушају да детаљније прикажемо и разрадио изведени закључак навешћемо примјере из корпуса које сматрамо карактеристичним облицима кооперативних прекида, а у оквиру којих су вршена мјерења параметара f0.

(1)

- 1 Lisa Nichols In a moment (0,22) that we're dealing with weight (0,32)
L+H*³ H-L% H* H* H-L%
- 2 Family (0,16) friends
H* H-L% H*
- 3 Oprah Winfrey Yeah (0,48)
- 4 Lisa Nichols That instead of wanting to cha::nge it (0,75)
L+H* H* ↘
- 5 Appreciate what's there (0,22)
H* H* ↘
- 6 Oprah Winfrey Yeah
- 7 Lisa Nichols Find the things about it that work (0,55)
H* H* L* H* H-L%
- 8 Find the things that infuse you (0,38)
H* H* H* ↘
- 9 All everything (0,17)
H* H* H-L%
- 10 Oprah Winfrey Mhm
- 11 Lisa Nichols And by doing that you create a space (0,47)
L+H* L* H* H*
- 12 For you to get better (0,11)
H* H* L-H%
- 13 Oprah Winfrey Mhm
- 14 Lisa Nichols You know we we look at better as [as if
H* L* Yeah
- 15 Oprah Winfrey
- 16 Lisa Nichols Something's wrong with now ↘ (0,17)
H* H* H*
- 17 Oprah Winfrey Yeah
- 18 Lisa Nichols You know it's (0,23)
- 19 Oprah Winfrey I was jus' saying that to a friend last night
H* L* H* H* H*
- 20 You need to relax
H* H*

(The Oprah Winfrey Show, 1. јануар 2006. г.)

³ Знаци за транскрипцију

L*	ниски тонски акценат	::	продужен изговор вокала
H*	високи тонски акценат	(0,1)	пауза изражена у секундама
L+H*	улазни високи тонски акценат	aaa	оклијевање
L*+H	улазни ниски тонски акценат	xxx	дио текста који није транскрибован
L- / H-	ниски / високи фразни акценат	[	истовремени говор два или више говор-
L% / H%	ниски / високи гранични тон		ника
↘	дјелимично силазни гранични тон		

У примјеру 1 гошћа Лиза Николс (Lisa Nichols) каже да човјек пред проблемима не треба да поклекне, већ да буде захвалан на свему дивном што му живот пружа, да мисли позитивно и да ће тако позвати позитивне ствари у свом животу. Њен монолог прекида водитељка Опра Винфри (Oprah Winfrey) чак шест пута (редови 3, 6, 10, 13, 15 и 17). Водитељкини упади, јасно је, нијесу покушај да преузме ред, већ само начин да покаже гошћи да је прати, али и да се слаже са њом. Анализа приказаног контекста, стога, сврстава водитељкине прекиде у категорију кооперативних. И измјерени параметри f0 потврђују овај закључак. У Табели 3 приказане су вриједности $f0_r$ и $f0_{av}$ за свих шест редова, тј. за шест IPU које представљају облик кооперативног прекида, као и вриједности $f0_r$ и $f0_{av}$ оних IPU непосредно прије прекида.

Табела 3

Ред	IPU непосредно прије прекида		Ред	IPU коју чини минимална реплика	
	$f0_{av}$ (Hz)	$f0_r$ (ST)		$f0_{av}$ (Hz)	$f0_r$ (ST)
2	164	5,7	3	144,02	3,3
5	203,2	14,3	6	151,8	2,6
9	230,1	13,9	10	180	2,7
12	229	13,6	13	139	1,6
14	230,7	13,52	15	174,9	5,9
16	208,6	13,6	17	174,01	4,1

Како се види из Табеле 3, IPU сачињене од минималних реплика, а које представљају упад у ред Лизе Николс, знатно су мањег распона од оних које им претходе. Разлика се региструје и у вриједностима $f0_{av}$. Осуство пораста наведених параметара показатељ је водитељкине намјере да изврши прекид кооперативног, а не интрузивног типа. Томе у прилог иде и податак да измјерена средња вриједност $f0_{av}$ која карактерише Оприн изговор прве IPU приликом преузимања реда на мјесту транзита износи 214 Hz. Ипак, измјерени параметри наведени у Табели 3 далеко су испод средњих вриједности.

(2)

1	Marie Osmond	In	our	faith	we	get	married	in	the	temple	
			L+H*	H*		H*	H*			H*	
2		Which	is	not	you	know	death	do	us	part	
				H*		L*	H*	H*		H*	L-H%
3		It's te-	it's an	eternal	aaa (0,44)	commitment (0,33)	and	So you	know		
				H*		H*	L-H%		L*		
4	Joy Behar								Yeah		
5	Marie Osmond	In order to	receive	a	temple	divorce	there	has	to	be	
			H*		L+H*	L*					
6		You know	aaa (0,51)	legit	reasons	and	have	it			
		L*		H*	H*		H*				

интрузивни упад. Потврда стиже одмах у 16. реду. Мери Озмонд поновно преузима ред, при чему је њен говор прозодијски сличан оном непосредно прије кооперативног прекида. Забиљежен је нешто мањи f_{0r} (15,1 ST), као и f_{0av} (231,1 Hz) прве IPU након прекида у односу на IPU непосредно прије прекида.

5.2. Насупрот кооперативним прекидима, интрузивни прекиди демонстрирају значајне варијације параметара f_0 . Од укупно 849 прекида у разговору регистрован је 181 прекид интрузивног карактера, а који су блиски оним компетитивним које описују Френч и Локал (FRENCH – LOCAL 1983). До њих не долази на мјестима транзита, па смо у нашој анализи прво кренули од њиховог идентификовања у корпусу, затим класификације, и, на крају, од варијација тонске контуре. Идентификацијом прекида дошли смо до приближног броја оних који се јављају као резултат неслагања (68) и оних до којих долази да би се само преузео ред (91). Када је ријеч о прекидима у циљу промјене теме, њих је мање (22). Ипак, почећемо од ових посљедњих с обзиром на то да се не разликују од већ наведених типова прекидања само по заступљености, већ су специфични и по вриједностима f_0 . У вези с тим, кренућемо од два релевантна запажања. Прво, водитељи су ти који врше интрузивне прекиде у циљу промјене теме. Гости се неријетко удаље од теме или пружају превише детаља, па су водитељи принуђени да их прекину због временског ограничења емисија и рекламног блока, али и због остваривања унапријед планираног. Друго, приликом вршења интрузивних упада на већини мјеста није забиљежен значајан раст параметара на који указују Френч и Локал. Тачније, вриједности параметара f_0 практично су на просјечном или нешто вишем нивоу водитеља/-ке, што изненађује с обзиром на тип прекида. Исто тако, измјерени параметри гласа водитеља/-ке у тренутку прекида незнатно се разликују, тј. надовезују су на f_0 гласа тренутног говорника. У покушају да објаснимо изостанак очекиваних модификација вриједности изнијећемо два запажања.

Прво запажање у вези је с расподјелом улога у ТВ емисијама разговорног типа, што је свакако једно од институционалних обиљежја ове врсте дискурса. Поштује се хијерархија, а на врху лествице су водитељи јер имају главну ријеч, постављају питања, контролишу ток емисије, прекидају излагање једног госта и дају ријеч другом. Стога претпостављамо да управо ова асиметрична дистрибуција моћи и институционални статус (LIE 1999) омогућују водитељима да остваре оно што су научили у разговору, а да притом не прибјегавају манипулацији на супрасегментном нивоу.

Друго запажање односи се на неријетку примјену израза *okay*, *right* и *alright* како би се промијенила тема. Такође, некада у садејству с поменутих изразима, а некада и самостално, водитељи користе одређене лексичке структуре у циљу промјене теме без варијација f_0 : *let me ask you another thing* (да те/вас ишићам нешто друго), *let me change the subject* (хајде да промијенимо тему), *speaking of that, let's talk about other issue* (кад то поменусмо, хајде да прећемо на наредно ишићање).

Како циљ овог рада није испитивање унапријед утврђених улога у ТВ емисијама, употреба лексичких јединица и вербалних стратегија, поменута запажања нећемо разрађивати, али вјерујемо да ће ова хипотеза бити у фокусу неког будућег истраживања.

5.3. Значајније промјене на супraseгментном плану забиљежене су у оквиру преосталих интрузивних упада. У свим примјерима прекида током којих говорник жели или да изрази неслагање у вези с неком изјавом или само да преузме ред говорења, регистроване су варијације f_0 . Ови резултати нарочито се односе на госте емисије који увијек прибјегавају манипулацији и модификацији параметара f_0 . На прикупљеним спектрограмима јасно су уочљиве разлике између f_{0r} IPU која претходи прекиду и f_{0r} прве IPU интрузивног прекида. За разлику од кооперативних прекида које карактерише приближан или мањи f_{0r} у односу на претходни сегмент говорника, IPU које смо издвојили као почетак интрузивног прекида већег су f_{0r} од оних IPU које им претходе. Такође, регистрован је и пораст f_{0av} гласа говорника у ситуацијама вршења интрузивног упада у односу на средњу вриједност f_{0av} . Након обезбјеђивања реда, вриједности параметара опадају и крећу се у просјечним границама карактеристичним за баш тог говорника. На основу реченог, наши резултати у складу су с онима које пружају Френч и Локал (1983).

И унутар интрузивних прекидања издвојили смо карактеристичне примјере у оквиру којих су вршена мјерења релевантних параметара f_0 , а све у циљу провјеравања првобитних закључака до којих смо дошли анализом спектрограма и аудитивном анализом. Али, прије него их наведемо, вратимо се примјеру 1, с фокусом на редове 18, 19 и 20. Поред бројних минималних реплика које представљају кооперативни тип прекидања у примјеру 1, у посљедњим редовима примјера региструју се другачије вриједности параметара f_0 . Након анализе контекста, прекидање до ког долази у 19. реду сврстали смо у групу интрузивних прекида. Очигледно је да IPU у 18. реду није завршена цјелина ни у синтаксичком, ни у интонационом, ни у прагматичком смислу. Ипак, водитељка Опра Винфри користи паузу коју њена гошћа прави и преузима ред на мјесту које није транзитног карактера. На тај начин, водитељка не жели да промијени тему или да ријеч другом саговорнику, већ само да се надовеже на оно о чему говори њена гошћа. Како би успјешно преузела ред, водитељка знатно повећава вриједности f_{0av} . Тако, f_{0av} прве IPU (19. и 20. ред) износи 261,5 Hz (16,6 ST), што је за 3,4 ST више од средње вриједности f_{0av} гласа водитељке приликом преузимања реда на мјесту транзита (214 Hz/13,2 ST). Уз овај параметар поредили смо и f_{0r} двије IPU. IPU коју гошћа изговара у 18. реду карактерише прилично мали распон од свега 3,54 ST. f_{0r} прве IPU коју водитељка изговара приликом упада у ред гошће иде чак до 17 ST.

Разлике у f_{0av} и f_{0r} забиљежене су и у примјеру 3.

(3)

1	Jack Kingston	And in fact that's it's interesting that if there was any criticism	
		H* L+H* H*	
2		It was a xxx silence from the White House (0,13)	
		H* H* H* H- L%	
3		Who who did not want to have any part of this	
		H* H* H* H-L%	
4	And	[an' I think they just	
		L+H*	
5	A. Huffington	No no no no that's not true (0,26)	
		H* H* H* H-L%	

- 6 Jack Kingston Well [I mean for diplomatic reasons they were
L* H* H*
- 7 A. Huffington [The White (0,4) the White House did it the right way you know
H* H* H* L+H* H* L*
- 8 They (0,34) we don't have relations with North Korea (0,34)
H* H* H* H* L-H%
- 9 And so basically when (0,5) Bill Clinton went there
H* H* H* L*
- 10 That was the deal that's what I remember
H* H* H* L-H%
- 11 He played It perfectly he didn't smile a lot (0,45)
H* L* H* H* H* L-H%
- 12 And he just (laugh)
- 13 Bill Maher [Didn't smile at all I was very disappointed
L* H* H* H* L-L%
- 14 Jack Kingston [No he disappeared for an [hour or two
H* H* H* H*
- 15 A. Huffington [He was very
- 16 He was very busy but
H* H*
- 17 Jack Kingston [He and John Gale but
H* H*
- 18 A. Huffington The- there's this [moving moment
L+H* H*
- 19 Jack Kingston [Listen I think he did the right thing
H* L+H* H* H* H*
- 20 An' I'm all in favor of it an' (0,2) so::
H* H*
- 21 Bill Maher [What do you think
L+H*
- 22 it would 've been if George Bush had gone
H* H* H* H* L-H%
- 23 I mean
L*
- 24 Jack Kingston Aaaaa
- 25 Bill Maher [I'm jus' I'm not I'm not trying to start a fight
H* H* H* H* H-L%
- 26 [I'm jus' saying
H*
- 27 A. Huffington [Well actually [there was there was this
L+H* H* H*
- 28 Jack Kingston [You you
- 29 Bill Maher [Because I couldn't help
H*
- 30 A. Huffington There was this interesting moment that Laura Ling said that (0,37)
H* L+H* H* H* H*
- 31 That door opened and she saw Bill Clinton
H* H* L-H% H* H* H*
- 32 Bill Maher [Right
- 33 A. Huffington And she knew her long nightmare was over
H* H* H* H* H- L%
- 34 I thought myself (0,46) if she'd seen George Bush
L+H* H* L+H* L+H* L-L%

(Real with Bill Maher, 7. август 2009. г.)

У примјеру 3 тема је ослободилачка мисија Била Клинтона (Bill Clinton), тј. његов одлазак у Сјеверну Кореју како би спасио двије новинарке ухапшене од стране тамошњих власти, а које су правиле репортажу о женама и трафикингу. Водитељ Бил Мах (Bill Maher) износи податак да су бившег председника неки чак и критиковали због тог поступка, док његов гост Џек Кингстон (Jack Kingston) заступа супротно мишљење, истичући да је Клинтон урадио праву ствар.

До првог интрузивног упада долази у редовима 5 и 7. У ред Џека Кингстона упада гошћа Ариана Хафингтон (Arianna Huffington), и то очигледно због неслагања с оним што Џек Кингстон износи. Да бисмо утврдили да ли Ариана Хафингтон модификује говор у прозодијском смислу, измјерили смо акустичке параметре говорних сегмената прије и у тренутку прекида. $f_{0_{av}}$ IPU коју изговара Џек Кингстон у 4. реду износи 135 Hz. f_{0_r} исте IPU износи 10,25 ST. На другој страни, Ариана Хафингтон користи не само лексичку јединицу *по* (*не*), коју изговара чак четири пута, већ и друге јединице. Тако, f_{0_r} прве IPU коју Ариана Хафингтон изговара знатно је већи (17,3 ST) од f_{0_r} IPU која јој претходи. $f_{0_{av}}$ исте IPU износи 229,7 Hz (14,4 ST). Уколико узмемо у обзир податак да је средња вриједност $f_{0_{av}}$ IPU које изговара Ариана Хафингтон приликом преузимања реда у другим контекстима 213,6 Hz (13,1 ST), закључујемо да је $f_{0_{av}}$ приликом вршења интрузивног упада у 5. реду у благом порасту. Како Џек Кингстон не одустаје од намјере да задржи ред, повисује тон у 6. реду, при чему је $f_{0_{av}}$ 183,7 Hz. Стога, Ариана Хафингтон врши нови прекид, а $f_{0_{av}}$ приликом изговора IPU у 7. реду већа је за 3,25 ST у односу на средњу вриједност $f_{0_{av}}$ и износи 257,2 Hz (16,35 ST). Након преузимања реда, биљежи се знатан пад вриједности параметара f_0 за вријеме њеног говора. Инструментална анализа показује да $f_{0_{av}}$ IPU пада на 206,4 Hz и до краја њеног реда забиљежене су тек симболичне промјене. Такође, исту IPU карактерише смањење f_{0_r} који износи 9,73 ST.

Након бројних кооперативних прекида од 13. до 18. реда, у 19. реду региструје се нови интрузивни прекид који врши Џек Кингстон, знатно повећавајући вриједност $f_{0_{av}}$ (244,1 Hz). Наиме, он је искористио тренутак говорења углас, па изговарајући *listen* (*чујте*) како би остали обратили пажњу искључиво на њега, преузима ред. Циљ прекида није изражавање неслагања, као што је то већ био случај, него просто преузимање реда и покушај да се врати на тренутак када је први пут прекинут.

Из истог разлога Ариана Хафингтон врши и посљедњи интрузивни упад у примјеру 3 (27. ред). Она повисује тон, а $f_{0_{av}}$ IPU у моменту прекида достиже вриједност од 287,2 Hz, а f_{0_r} исте 16,6 ST. Потпуно очекивано долази до пада наведених вриједности након 30. реда, тј. након што Ариана Хафингтон преузме ред говорења ($f_{0_{av}} = 241$ Hz; $f_{0_r} = 11,5$ ST).

6. ЗАКЉУЧАК. Сprovedено истраживање углавном потврђује првобитну претпоставку да се тонско кретање и вриједности параметара f_0 разликују унутар кооперативних и интрузивних прекида у телевизијским емисијама разговорног стила. У складу са закључцима које изводе поменути аутори у одјелку 3, а који истичу да модификације f_0 зависе од врсте прекидања, у

тв емисијама разговорног стила наишли смо на примјере који потврђују тај закључак, али и на оне које карактеришу нешто другачија мјерења. Стога нас варијације и кретања f_0 прије, у тренутку и након прекида подсјећају на саму природу испитиваног корпуса, у ком је очигледан спој формалног и неформалног, планираног и спонтаног, објективног и субјективног. Иако је готово све прецизно утврђено прије почетка емисије, током емисије увијек су присутни елементи неочекиваног и изненађујућег. Чини нам се да је исто и са улогом f_0 .

Општи закључак у вези са прекидањима у тв емисијама разговорног стила јесте да врсте прекидања варирају у зависности од емисије и тематике. У анализираном корпусу издвојили смо велики број кооперативних прекида (668), али и одређени број интрузивних (181). У оквиру кооперативних прекида забиљежена су два случаја. Први се односи на ситуације у којима саговорник прекида ред тренутног говорника како би изразио слагање или пружио потребну помоћ говорнику, а у којима се не региструје пораст параметара f_0 . Уколико саговорник врши кооперативни прекид у циљу разјашњења, вриједности параметара f_0 мијењају се, тј. уочен је симболичан раст. Интрузивне прекиде, на другој страни, карактеришу значајне модификације прозодијских параметара. Ипак, дистинкцију можемо направити и између посматраних вриједности током интрузивних упада. Тако, биљежимо значајну разлику у f_{0r} између двије IPU током прекидања. Поређењем IPU коју изговара тренутни говорник непосредно прије прекида и оне коју изговара саговорник који врши прекид долазимо до закључка да IPU у тренутку интрузивног прекида карактерише контура већег распона. У тренутку вршења интрузивног прекида регистрована је и промјена f_{0av} од стране саговорника. Тачније, у односу на f_{0av} у моментима преузимања реда на мјестима транзита, саговорник повећава ту вриједност приликом интрузивног прекида. Уколико саговорник успије у томе и задржи ред, вриједности f_0 опадају и у границама су просјечним за тог учесника. Уколико тренутни говорник не жели да препусти ред, искористиће f_0 у намјери да га задржи. Насупрот очекиваним и доказаним модификацијама у оквиру прозодијских параметара у циљу презимања реда, необично је да су регистровани примјери у којима се ред говорника прекида и преузима без значајних варијација параметара. Тако нешто карактерише искључиво водитеље тв емисија, и то у тренуцима када намјеравају промијенити тему разговора. У покушају да објаснимо ову појаву, изложили смо запажања која треба накнадно испитати.

Премда је у овом раду спроведена анализа искључиво на корпусу енглеског језика (амерички варијетет), сматрамо да би у будућа испитивања требало укључити и тв емисије разговорног типа на српском језику, које су, из угла интонације, у мањој мјери проучаване (Јокановић-Михаллов 2006; ROLLOVINA – PARIĆ 2011). На основу контрастивне анализе могли бисмо утврдити да ли је евидентан и колики је утицај овог изузетно популарног америчког телевизијског формата на емисије истог типа на српском језику у погледу примјене комуникативних и лингвистичких стратегија, употребе прозодијских чинилаца у циљу обликовања говора, нијансирања значења и сигнализирања намјера у комуникацији.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

ЈОКАНОВИЋ-МИХАЈЛОВ, Јелица. *Акцентај и инјонација љовора на радију и штелевизији*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2006.

*

- BECKMAN, Mary Elizabeth, Julia HIRSCHBERG. *The ToBI Annotation Conventions*, 1994. <http://www.ling.ohio-state.edu/~tobi/anie_tobi/annotation_conventions.html> 02.12.2011.
- BOERSMA, Paul, David WEENINK. *Praat: Doing Phonetics by Computer*, 2009. <<http://www.fon.hum.uva.nl/praat/>> 23.11.2011.
- CETIN, Özgür, Elizabet SHRIBERG. Overlaps in Meetings: ASR Effects and Analysis by Dialogue Factors, Speakers, and Collection Site. *Proceedings of 3rd Joint Workshop on Multimodal Interaction in Related Machine Learning Algorithms*, Washington, 2006.
- DUNCAN, Starkey. Some Signals and Rules for Taking Speaking Turns in Conversations. *Journal of Personality and Social Psychology* 23 (1972): 283–292.
- DUNCAN, Starkey. Interaction Units During Speaking Turns in Dyadic, Face-to-Face Conversations. Adam Kendon, Richard M. Harris, Mary Ritchie Key (eds). *Organization of Behavior in Face-to-Face Interaction*. The Hague: Mouton Publishers, 1975, 199–213.
- FORD, Cecilia, Sandra THOMPSON. Interactional Units in Conversation: Syntactic, Intonational and Pragmatic Resources for Management of Turns. Elinor Ochs et al. (eds.). *Interaction and Grammar*. Cambridge, UK: Cambridge University Press, 1996, 134–184.
- FRENCH, Peter, John LOCAL. Turn-Competitive Incomings. *Journal of Pragmatics* 7 (1983): 17–38.
- FURO, Hiroko. *Turn-Taking in English and Japanese: Projectability in Grammar, Intonation and Semantics*. New York: Routledge, 2001.
- GRAVANO, Agustin. *Turn-Taking and Affirmative Cue Words in Task-Oriented Dialogue* (Ph.D. Thesis). New York: Columbia University, 2009.
- GRAVANO, Agustin, Julia HIRSCHBERG. A Corpus-Based Study of Interruptions in Spoken Dialogue. *Proceedings of Interspeech*. Portland, 2012.
- HELDNER, Mattias, Jens EDLUND. Pauses, Gaps and Overlaps in Conversations. *Journal of Phonetics* 38 (2010): 555–568.
- HUTCHBY, Ian. *Confrontation Talk: Arguments, Asymmetries, and Power on Talk Radio*. Mahwah, N.J.: Lawrence Erlbaum, 1996.
- HUTCHBY, Ian, Robin WOOLFITT. *Conversation Analysis*. Cambridge: Polity Press, 1998.
- ILIE, Cornelia. Question-Response Argumentation in Talk Show. *Journal of Pragmatics* 31/8 (1999): 975–999.
- JAMES, Deborah, Sandra CLARKE. Women, Men, and Interruptions: A Critical Review. Deborah Tannen (ed.). *Gender and Conversational Interaction*. Oxford: Oxford University Press, 1993, 231–280.
- JEFFERSON, Gail. Glossary of Transcript Symbols with an Introduction. Gene Lerner (ed.). *Conversation Analysis: Studies from the First Generation*. Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2004, 13–23.
- KENNEDY, Carol, Carl CAMDEN. A New Look at Interruption. *Western Journal of Speech Communication* 47 (1983): 45–58.
- KOISO, Hanae, Yasuo HORIUCHI, Ayun TUTIYA, Akira ICHIKAWA, Yasuharu DEN. An Analysis of Turn-Taking and Backchannels Based on Prosodic and Syntactic Features in Japanese Map Task Dialogues. *Language and Speech* 41/3–4 (1998): 295–321.
- KURTIĆ, Emina, Guy J. BROWN, Bill WELLS. Fundamental Frequency Height as a Resource for the Management of Overlap in Talk-in-Interaction. Dagmar Barth-Weingarten, Nicole Dehe, Anne Wichmann (eds.). *Where Prosody Meets Pragmatics. Studies in Pragmatics* 8, 2009, 183–205.
- KURTIĆ, Emina, Guy J. BROWN, Bill WELLS. Resources for Turn Competition in Overlap in Multi-Party Conversations: Speech Rate, Pausing and Duration. *Proceedings of Interspeech* (2010): 2550–2553.
- LERNER, Gene. Notes on Overlap Management in Conversation: The Case of Delayed Completion. *Western Journal of Speech Communication* 53 (1989): 167–177.
- LIDDICOAT, Anthony. *An Introduction to Conversation Analysis*. London: Continuum, 2007.
- LOCAL, John. On the Interactional and Phonetic Design of Collaborative Completions. William Hardcastle, Janet Mackenzie Beck (eds.). *A Figure of Speech: a Festschrift for John Laver*. Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, 2005, 263–282.
- MEY, Jacob. *Pragmatics: An Introduction*. 2nd Ed. London: Blackwell, 2001.

- MURATA, Kumiko. Intrusive or Cooperative? A Cross-Cultural Study of Interruption. *Journal of Pragmatics* 21 (1994): 385–400.
- POLOVINA, Vesna, Natalija PANIĆ. *Suprasegmentna obeležja u diskursu tv debata*. 2011. <<http://www.centerslo.net/files/file/simpozij/simp30/Zbornik/Polovina%20Panic.pdf>> 15.03.2014.
- SACKS, Harvey, Emanuel SCHEGLOFF, Gail JEFFERSON. A Simplest Systematics for the Organization of Turn-Taking for Conversation. *Language* 50/4 (1974): 696–735.
- SAVIĆ, Svenka. *Diskurs analiza*. Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, 1993.
- SCHAFER, Deborah. The Role of Intonation as a Cue to Turn Taking in Conversation. *Journal of Phonetics* 11 (1983): 243–257.
- SCHEGLOFF, Emanuel. Discourse as an Interactional Achievement: Some Uses of ‘uh huh’ and Other Things that Come between Sentences. Deborah Tannen (ed.). *Analyzing Discourse: Text and Talk*. Georgetown University Round Table on Languages and Linguistics 1981. Washington, DC: Georgetown University Press, 1982, 71–93.
- SCHEGLOFF, Emanuel. Overlapping Talk and the Organization of Turn-Taking for Conversation. *Language in Society* 29/1 (2000): 1–63.
- SHRIBERG, Elizabeth, Andreas STOLCKE, Don BARON. Observations on Overlap: Findings and Implications for Automatic Processing of Multi-Party Conversation. *Proceedings of Eurospeech 2* (2001): 1359–1362.
- TANNEN, Deborah. When is an Overlap, not an Interruption? One Component of Conversational Style. Robert J. Di Pietro, William Frawley, Alfred Wedel (eds.). *The First Delaware Symposium on Language Studies*. Newark: University of Delaware press, 1983, 119–129.
- WELLS, Bill, Sarah MACFARLANE. Prosody as an Interactional Resource: Turn-Projection and Overlap. *Language and Speech* 41 (1998): 265–298.
- WENNERSTROM, Ann. *The Music of Everyday Speech: Prosody and Discourse Analysis*. New York: Oxford University Press, 2001.
- WEST, Candace, Don ZIMMERMAN. Small Insults: A Study of Interruptions in Crosssex Conversations between Unacquainted Persons. Barrie Thorne, Cheris Kramarae, Nancy Henley (eds.). *Language, Gender and Society*. Cambridge, MA: Newbury House, 1983, 102–117.
- YANG, Li-chiung. Visualizing Spoken Discourse: Prosodic Form and Discourse Functions of Interruptions. *Proceedings of the Second SIGdial Workshop on Discourse and Dialogue*, 2001, 1–10.
- YUAN, Jiahong, Mark LIBERMAN, Christopher CIERI. Towards an Integrated Understanding of Speech Overlaps in Conversation. *Proceedings of ICPHS XVI* (2007): 1337–1340.
- ZIMMERMAN, Don, Candance WEST. Sex Roles, Interruptions and Silences in Conversation. Barry Thorne, Nancy Henley (eds.). *Language and Sex: Difference and Dominance*. Rowley, Mass.: Newbury House, 1975, 105–129.

Sandra Vukasojević

THE ROLE OF f0 VARIATIONS IN SIGNALLING THE TYPE OF INTERRUPTION IN TURN-TAKING SYSTEM IN ENGLISH

S u m m a r y

The main goal of this paper is to explore the role of f0 variations in signalling cooperative and intrusive interruptions, this being the common feature of the turn-taking system. We are particularly interested in two segments: first, in the f0 value in the case of cooperative and intrusive interruptions, and, second, in the behaviour of the speaker who is interrupted, but still intends to keep the floor. For the purpose of investigating the segments, we used a five-hour corpus excerpted from American TV talk shows. In total, 849 interruptions were registered in the corpus, out of which 181 were of the intrusive type. Upon noting and classifying the interruptions, we carried out the auditory analysis and a thorough visual inspection of spectrograms of all the examples. Additionally, the measurement of some acoustic parameters ($f0_{max}$, $f0_{min}$, $f0_{avg}$, $f0_i$) was done by means of Praat within a limited number of examples. The findings indicated the difference in the f0 values in two types of interruptions. Cooperative interruptions demonstrate no significant change in f0. In other words, the

f0 of the overlapper is more or less at the same level as the f0 of the overlappee. However, we noticed that the clarification interruption, a sub-class of cooperative interruptions, could be characterized by the partial increase of f0. On the other hand, a more significant change in f0 was noticed within the intrusive interruptions. If the overlapper wants to express disagreement or simply to take the floor at a non-transition relevance place, s/he will modify $f0_{av}$, i.e. the parameter will be significantly increased (3 ST or more). With respect to the intrusive interruptions associated with a topic shift, no significant change in f0 was registered. As the hosts of the shows were the ones who interrupted the guests for the purpose of topic shift, and they did not deploy prosodic features to achieve this, we assume they displayed signs of power and authority in such a manner. Additionally, the use of some verbal strategies and backchannel expressions enabled successful topic shifts, without the registered change in f0. The findings from this research coincide with previous studies regarding the important function of f0 in differentiating cooperative from intrusive interruptions (FRENCH – LOCAL 1983). As far as the behaviour of the overlappee is regarded, we note that the f0 variations prove to be of high importance in this context as well. If the overlappee does not want to give up the turn, s/he will use not only the increased intensity and slower tempo, as it has been previously stated (FRENCH – LOCAL 1983), but also the increased f0.

Универзитет Црне Горе
Филозофски факултет
Студијски програм за енглески језик и књижевност
Данила Бојовића бб, 81400 Никшић, Црна Гора
sandrav@t-com.me

Милена Ивановић

ФУНКЦИОНАЛНИ ПРИСТУП КАТЕГОРИЈИ АКЦИОНАЛНОСТИ (НА МАТЕРИЈАЛУ СРПСКОГ ЈЕЗИКА)

У раду је представљен приступ акционалности базиран на функционалној граматици А. В. Бондарка, где су у опис средстава изражавања ове семантичке категорије поред лексичко-творбених средстава укључена и аналитичка средства. На плану садржаја ове категорије издвајамо четири комплекса значења: фазност (централни), детерминативност (полуцентрални), плуралност (полупериферни) и градуелност (периферни). На плану израза као централна средства издвајамо акционалне класе глагола и акционалне конструкције, а одредбена и друга средства као периферна. У закључку указујемо на неопходност разликовања појмова акционалност и акционалне класе глагола, као и на однос семантичке структуре категорије акционалности и употребе централних и периферних средстава њеног изражавања.

Кључне речи: функционални, акционалност, акционалне класе глагола, акционалне конструкције.

The paper presents a new approach to aktionsart based on the functional grammar of A.V. Bondarko, which in addition to lexical-formative tools includes analytical tools in the description of tools for expressing this semantic category. In terms of content of the aktionsart category, four complexes of meaning have been selected: phasal (central), determinative (semi-central), plural (semi-peripheral) and gradual (peripheral), which form the system based on a series of binary oppositions. In terms of expression, aktionsart verb classes and aktionsart constructions are selected as central tools, with defining tools as peripheral. The conclusion shows the necessity to differentiate between the terms aktionsart and aktionsart verb classes, as well as the relationship between the semantic structure of the aktionsart category and the use of central and peripheral tools for its expression.

Key words: functional, aktionsart, aktionsart verb class, aktionsart constructions.

1. ПОЈАМ АКЦИОНАЛНОСТИ. Акционалност представља семантичку категорију у чијој је основи обележавање начина на који се радња одвија у времену. Специфичност словенских језика лежи у чињеници да се у самој глаголској лексеми независно од њене конкретне употребе садрже битне информације о протицању радње означене том лексемом, које могу бити изражене како лексички (кореном глагола), тако и на граматичком (видски облици) и творбеном (акционалне класе глагола) нивоу (ПЕТРУХИНА 1998).

2. ПРЕГЛЕД ПРЕТХОДНИХ ИСТРАЖИВАЊА. Акционалност је први издвојио шведски слависта С. Агрел почетком прошлог века као „семантичке функције префиксалних глагола (као и неких непрефиксалних глагола и суфиксалних изведеница) које прецизирају како се одвија радња, означавају начин на који се она одвија” (АГРЕЛЛ 1962: 36)¹. Агрелове идеје дале су импулс

¹ Цитат наводимо према руском преводу одломка из рада: Sigurd AGRELL. Przedrostki postaciowe czasowników polskich. *Materiały i Prace Komisji Językowej AU VIII*. Kraków, 1918.

бројним истраживањима, чији је резултат било разграничавање акционалности и других аспектуалних категорија од вида.

2.1. Акционалност у славистици. Након више радова² који се на један или други начин баве акционалношћу у словенским језицима шездесетих година XX века појављују се два рада кључна за даљи развој учења о акционалности у словенској науци о језику, докторска дисертација Ј. С. Маслова и граматика руског језика (у поређењу са словачким) А. В. Исаченка, у којима ће аутори изнети своје виђење ове појаве. Ј. С. Маслов схвата акционалност широко, као „извесне заједничке (често али не и обавезно изражене творбеним средствима) особености лексичког значења једних или других глагола које се односе на протицање радње тих глагола у времену и испољавају се у општим особеностима њиховог функционисања у језику, и то на нивоу творбене активности, вида и синтаксичке употребе” (Маслов 1957: 8). По А. В. Исаченку акционалност представља „семантичку модификацију полазног простог или префиксалног глагола” и обавезно је формално изражена у самом глаголу, префиксима или суфиксима (Исаченко 1960: 216). У каснијим истраживањима такође се издвајају два приступа. Широко схватање акционалности, према којем ова категорија обухвата не само тзв. карактеризоване акционалне класе, већ и глаголе без специјалних формалних показатеља који се у одређену акционалну класу сврставају према заједничком аспектуалном обележју, карактеристично је, на пример, за М. А. Шељакина (Шељакин 1983). С друге стране, Н. С. Авилова сматра да је за „оне класе глагола које се данас називају акционалним класама карактеристично управо то да имају формално изражену модификацију радње номиноване простим глаголом” (Авилова 1976: 263), а Ана А. Зализњак и А. Д. Шмелов тумаче акционалност као „различите типове семантичких модификација глагола, изражене одређеним формалним средствима (префиксима и суфиксима)” (Зализњак – Шмелев 1997: 87). За прву деценију XXI века карактеристичан је когнитивни приступ акционалности, где се издвајају докторска дисертација Е. М. Рјанске (Рянская 2002), монографија Т. В. Белошапкове (Белошапкова 2007) и део монографије Љ. Поповић *Језичка слика свейа* (Поповић 2008).

2.2. Акционалност у србистици. У науци о српском језику на „видски лик” најпре скреће пажњу А. Белић у студији *О језичкој њприроди и језичком развијку* (Белић 1941), истичући да, поред имперфективних и перфективних глагола, који су по природи својој такви, има у словенским језицима и читав систем изведених имперфективних и изведених перфективних глагола чије значење „није тако просто”. Различите врсте „трајности” или „свршености” могу се назвати нарочитом врстом или нарочитим ликом глаголског вида, изведеним или секундарним глаголским видом. Ову нарочиту врсту вида могу имати само изведени глаголи и она представља „комбинацију међу основним значењем глагола, значењем префикса и видским значењем које се такође каткада мења” (Белић 1941: 424-427). Различитим типовима акцио-

² Преглед истраживања из овог периода дају А. В. Исаченко (Исаченко 1960) и Ј. С. Маслов (Маслов 1962). Детаљан преглед новијих истраживања дају Ј. В. Петрухина и Ј. Ставница (Петрухина 2000; Ставница 2009). Кратак преглед најзначајнијих студија посвећених питањима аспектуалности у несловенском свету наводи и П. Новаков (Новаков 2005).

налности, као „аспектним значењима” посвећена је истоимена монографија Ћ. Грубора (GRUBOR 1953). Под акционалношћу (Aktionsart) Ћ. Грубор подразумева начин реализације радње, истиче да је то појам који није једнак глаголском виду, али не одређује експлицитно која све значења подразумева под њим. Већина аспектних значења која Грубор издваја „по количини извршености” представљају оно што се обично подразумева под акционалним класама глагола. Неке класе у овој класификацији, која није свеобухватна, су спорне, на шта је указао још А. Белић у својој критици Груборове студије (Белић 1955/1956: 296–297), што, међутим, не умањује значај рада Ћ. Грубора.

М. Стевановић говори о глаголском виду и значењским видским ликовима у својој граматици српскохрватског језика. У делу посвећеном видским ликовима он у фусноти запажа да С. Агрел помиње преко двадесет значењских ликова па се може с правом претпоставити, као што је то учинио и П. Новаков, да М. Стевановић под појмом видски лик подразумева оно што је С. Агрел називао „Aktionsart” (СТЕВАНОВИЋ 1974: 536; НОВАКОВ 2005: 20). Он издваја два видска лика несвршених глагола – непрекидно-дуративни и учестали (итеративни) и неколико видских ликова свршених глагола – тренутно-свршени, почетно-свршени, неодређено-свршени, завршно-свршени, који даље могу имати своје подтипове (СТЕВАНОВИЋ 1974: 534–539). М. Стевановић видске ликове сматра посебним случајем категорије вида, а не самосталном категоријом, истичући да су једни типови значењских ликова предмет опште семантике глагола, а други предмет творбе речи, док поједини улазе и у сферу синтаксе (СТЕВАНОВИЋ 1974: 533–534, 539).

П. Новаков у свом контрастивном истраживању акционалности у српском и енглеском језику дефинише „тип глаголске ситуације” као лексичку категорију која се односи на „начин реализације глаголске ситуације, на природу те ситуације” и, ослањајући се на Вендлерову класификацију, издваја четири типа глаголске ситуације – активност (activity), стање (state), остварење (accomplishment) и достигнуће (achievement). Даље одређује ове типове на основу три обележја – стативност, трајање и циљ, и истиче да „традиционални термин Aktionsart представљао би тип глаголске ситуације дефинисан на основу комбинације три поменута дистинктивна обележја” (НОВАКОВ 2005: 26). Приступ П. Новакова очито је условљен контрастивном усмереношћу рада и несродношћу анализираних језика која захтева примену универзалне класификације каква је Вендлерова (VENDLER 1957).

Године 2008. појављује се монографија Љ. Поповић (Поповић 2008) чији је један део посвећен акционалности. То је прва систематска анализа акционалних значења у српском језику, те прво контрастивно истраживање ове појаве код нас, у коме се пореде српски и украјински језик. Предмет њеног интересовања су, пре свега, творбена (односно префиксална) средства изражавања акционалности, и то у когнитивном кључу. Контрастивна је и монографија Б. Тошовића (Тошовић 2009) у којој се анализирају акционалне класе глагола у српском, хрватском и бошњачком језику у поређењу са руским. Б. Тошовић акционалност схвата уско, као семантичко-творбену категорију, и даје своју класификацију акционалних класа глагола.

Поједина питања повезана са акционалношћу у својим радовима анализирају И. Грицкат – аспектуална значења појединих префикса (Грицкат 1957/1958)

и деминутивност и аугментативност (Грицкат 1955/1956), М. Ивић – аспектуална значења појединих префикса (Ивић 1982) и понављана радња (Ivić 1983), З. Тополињска – инхоативност (Тополињска 1985), значења и функционисање префикса *ipro-* и *ipre-* (Митриновић 1986), П. Пипер – квантитативност и градуелност (Пипер 2002; 2003; Пипер и др. 2005) и појам границе у аспектуалности (Пипер 2009), С. Танасић – семантика глагола и итеративност, збирна вишекратност (Танасић 2005).

3. Функционални приступ језику. Функционална лингвистика подразумева приступ језику с тачке гледишта његовог функционисања као средства комуникације. У ширем смислу функционални правац у истраживању језика у целини и његових јединица појединачно подразумева приступ са аспекта функције, односно садржаја одређене језичке јединице и у том смислу супротстављен је формалном приступу (Јрцева и др. 1998: 565–566; Crystal 2008: 201; Бондарко и др. 1987). Постоје различите школе функционалне лингвистике – француска, чији су представници А. Мартине и његови следбеници, у чијем су фокусу граматички аспекти говора анализирани с тачке гледишта комуникативне функције језика, прашка у којој Ф. Данеш, М. Докулил и др. разматрају однос језичког система и употребе језичких средстава у конкретној говорној ситуацији. Функционални приступ доследно реализују и холандски лингвисти С. Дик, К. де Грот и др. (Јрцева и др. 1998: 566)³.

3.1. Функционална граматика петроградске школе. Функционални приступ језику у савременој словенској, пре свега руској лингвистици ослања се на идеје Ј. Бодуена де Куртенеа, А. А. Потебње, А. А. Шахматова, А. М. Пешковског, Л. В. Шчербе, В. В. Виноградова, а у његовој основи је ономасиолошки приступ језику у оквиру кога се језичке појаве анализирају с тачке гледишта њихових функција, односно од семантичких категорија ка језичким средствима којима се оне изражавају (Јрцева и др. 1998: 565–566). Централно место у оваквим истраживањима словенских језика припада функционалној граматичкој чије је постулате постепено формулисао А. В. Бондарко у бројним радовима из седамдесетих година прошлог века, као и интегрално у првој од шест монографија серије *Теорија функционалне граматике* (1987–1996). Треба истаћи да функционалном граматиком ове школе нису обухваћене само појаве везане за граматичку у традиционалном смислу – морфологију и синтаксу, већ и за јединице других нивоа језика, као што су лексички и творбени (то јест, свих нивоа осим фонолошког), које се посматрају у оквиру јединственог система на основу заједничких семантичких функција. Осим тога, иако декларисан као претежно ономасиолошки, овај приступ не искључује смер „од форме ка семантици”, који се може применити на различитим етапама анализе (Бондарко и др. 1987: 14).

3.1.1. Појам семантичке категорије и функционално-семантичког поља. Под семантичким категоријама у сфери граматике А. В. Бондарко подразуме-

³ О различитим правцима функционалне лингвистике и њиховим представницима в. Гак 1985.

мева „основна инваријантна категоријална обележја (семантичке константе) која су представљена у једним или другим варијантама у језичким значењима израженим различитим (...) средствима” (Бондарко и др. 1987: 12), истичући да је њихова инваријантност релативна, те да неке категорије, без обзира на висок степен своје апстрактности могу бити подведене под општији појам. С друге стране, и категорије мањег степена апстрактности могу имати различите подврсте и варијанте (Бондарко и др. 1987: 28–30). Као пример А. В. Бондарко наводи категорију аспектуалности која „заједно с временском локализованошћу, темпоралношћу и таксисом формира комплекс семантичких категорија које представљају различите стране општијег (максимално широког) појма времена”. И даље: „Аспектуалност остаје семантичка категорија без обзира на то што укључује категорије лимитативности, дуративности, кратности, фазности итд.” (Бондарко и др. 1987: 29). Ипак, сматра Бондарко, сврсисходно је на све ове ентитете примењивати уопштени појам семантичке категорије. У том смислу ми ћемо овде и говорити о семантичкој категорији акционалности.

Истичући да у савременој лингвистици постоје различити правци функционалне граматике, А. В. Бондарко у уводу прве монографије из поменуте серије указује да је за тумачење функционалне граматике изложено у њој карактеристична оријентација на појам функционално-семантичког поља (ФСП) који „даје системску основу за анализу функција јединица различитог новог језичког система” (Бондарко и др. 1987: 11). Под функционално-семантичким пољем подразумева се скуп језичких средстава која припадају различитим нивоима, а обједињена су заједничким семантичким функцијама. Свако поље укључује систем подтипова, врста и варијанти одређене семантичке категорије који корелира са разноврсним формалним средствима њиховог изражавања. Дакле, реч је о билатералној целини, која укључује план садржаја и план израза (Бондарко и др. 1987: 11). ФСП такође представља виртуелни језички простор који има свој центар и периферију, као и зоне укрштања са другим пољима – што је, како ћемо видети, нарочито битно за опис категорије акционалности.

3.1.2. Акционалност у функционалној граматичкој. У теорији функционалне граматике акционалност се разматра у оквиру лимитативности, и то у првој монографији из серије – *Теория функциональной грамматики. Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис* (Бондарко и др. 1987). Категорија лимитативности дефинише се као „семантичка категорија која обједињује различите типове односа радње према граници” а одговарајуће ФСП „обухвата средства једног или другог језика која служе за изражавање тих односа”, где се под границом подразумева „временска граница радње, ограничавање њеног протицања у времену” (Бондарко и др. 1987: 45–46). Лимитативност, као однос радње према унутрашњој граници, чини у словенским језицима семантичку доминанту аспектуалности, а ФСП лимитативности заузима централно место међу другим аспектуалним пољима, што је условљено постојањем граматичке категорије вида (Бондарко 1983: 79; Бондарко и др. 1987: 53). У структури поља лимитативности у словенским језицима, поред граматичке категорије вида и лексичко-граматичких

класа терминативних/атерминативних глагола, битну улогу имају акционалне класе глагола, „чије значење открива једне или друге детаље односа према граници или садржи сему лимитативности поред значења која се односе на аспектуана поља дуративности, кратности, фазности”. Акционалност, међутим, с обзиром на њену лексичко-семантичку природу, уситњеност и мноштво аспектуалних класа лексике, припада периферији лимитативности и аспектуалности у целини (Бондарко и др. 1987: 63). Аутор дела ове монографије посвећеног акционалности је М. А. Шељакин, који истиче да акционалне класе глагола указују на „карактер протицања терминативних/атерминативних радњи у времену”, те да се међусобно разликују „према специфици свог израза и према указивању на онај конкретни карактер терминативности/атерминативности радње који одређује тип њеног протицања: резултативност/нерезултативност, временска граница, граница интензитета итд.” (Бондарко и др. 1987: 66).

4. СЕМАНТИКА АКЦИОНАЛНОСТИ. Полазећи од плана израза, односно од издвојених и описаних акционалних класа глагола (АКГ) као таквих које обједињују глаголске лексеме са истим акционалним значењем и творбеним афиксом или афиксима који су носиоци тог значења, одредили смо четири комплекса акционалних значења који чине семантичку зону ФСП акционалности у српском језику: фазност, детерминативност, плуралност и градуелност. Сваки од ових комплекса има своје семантичке и формалне особености, сваки заузима специфично место како у оквиру саме акционалности, тако и у оквирима ширих семантичких категорија, пре свега глаголских, аспектуалних (као што су дуративност, лимитативност), али и оних којима су обухваћене и друге врсте речи (као што је квантитативност), те је основно обележје акционалности хетерогеност садржаја. Међутим, ова разноврсна значења ипак чине систем базиран на скупу бинарних опозиција: тако се фазност и детерминативност, с једне стране, као вид квалитативне акционалности супротстављају квантитативном карактеру плуралности и градуелности; у оквиру фазности – почетност и завршеност, које указују на почетну или завршну границу ситуације, супротстављају се интратерминалности, код које ове границе нема; у оквиру детерминативности према обележју одређене/неодређене ограничености супротстављено је пердуративно и делимитативно значење; плуралност и градуелност одражавају опозицију параметричка/непараметричка квантификација; у оквиру саме плуралности дистрибутивност и кумулативност, те мултипликативност/семелфактивност као монотемпоралне ситуације супротстављене су политемпоралној репетитивности и итеративности; најзад у оквиру градуелности значењски комплекси су супротстављени с обзиром на карактер степеновања, као репрезенти селективног, односно нормативног степеновања, уз даља уситњавања сваког од наведених комплекса⁴ (Ивановић 2012).

⁴ Рецимо, у оквиру градуелности даље се може издвојити једнодимензионално (вертикално, на оси испољености степена датог обележја) и вишедимензионално (ситуација се развија хоризонтално на временској оси и вертикално на оси испољености степена датог обележја) степеновање, а у оквиру нормативног степеновања разликујемо норму интензитета и модалну норму, при чему градуелна локализација може бити испод или изнад норме (Пипер 2002; 2003).

4.1. Фазност. Комплекс фазних значења обухвата значења почетности (*зайевати*), интратерминалности (*йевати*) и завршености (*оиййевати*) са својим подзначањима (в. о томе више у ИВАНОВИЋ 2012) која су обједињена у семантичку категорију фазности, о којој се, с обзиром да се у њеном центру као врста речи налази глагол и с обзиром на то да је њена суштина управо у модификацији значења у правцу указивања на одређену временску границу радње, може говорити као о централној акционалној категорији (ИВАНОВИЋ 2012). Значења почетности и завршености издвајају се и у оквиру традиционалног приступа на основу формалних показатеља, односно формално маркираних акционалних класа инхоативних (почетна фаза), финитивних и комплетивних (завршна фаза) глагола. За издвајање интратерминалности као средње фазе неопходан је функционални аспект који укључује и друга средства изражавања акционалних значења (у овом случају фазне глаголе, као и видске облике) и приступ од семантике ка форми (издвајање интратерминалног значења као таквог које улази у опозицију са терминалним значењима почетности и завршености).

4.2. ДЕТЕРМИНАТИВНОСТ. Комплекс детерминативних значења обухвата делимитативност и пердуративност које су, као и фазност, вид локализације ситуације на оси времена. Док је код фазних значења реч о издвајању одређених етапа у одвијању ситуације, детерминативни глаголи и конструкције означавају ситуацију у целини, указујући да је њено трајање ограничено одређеним (пердуративи: *йреседейти, одседейти два саита*) или неодређеним (делимитативи: *йоседейти*) временским интервалом. Комплекс детерминативних значења тако улази у аспектвалне категорије дуративности и лимитативности и, шире, (трајање као „количина времена”) квантитативности (ИВАНОВИЋ 2012; 2014), а у оквиру акционалности заузима полуцентралну позицију.

4.3. ПЛУРАЛНОСТ. Комплекс плуралних значења, као и комплекс градуелних значења, улази у семантичку категорију квантитативности, која је општија категорија вишег ранга. Овај комплекс обухвата значења мултипликативности (*куцайти*) и семелфактивности (*куцнуйти, йокуцайти*), дистрибутивности (*йойадайти, избудийти, разделийти*) и кумулативности (*накуйийти*), итеративности (*виђайти, ручавайти, ноћивайти*) и репетитивности (*двайуйти, видейти, неколико йуита ручайти*). За издвајање последње две поткатегорије такође је био неопходан функционални, ономасиолошки приступ. Од осталих акционалних категорија плуралност се издваја одсуством указивања на границу, било временску, било границу интензитета – у оквиру ње радња се одређује према својој рашчлањености и понављаности. Будући да плурал-

У оквиру плуралности опозиција дистрибутивности и кумулативности, с једне стране, и мултипликативности/семелфактивности, с друге, базирана је на саставу учесника ситуације, који је истоветан у свим микроситуацијама које улазе у мултипликативну макроситуацију, и различит у свакој микроситуацији дистрибутивне и кумулативне. Мултипликативност представља скуп микроситуација, а семелфактивност издваја појединачну микроситуацију. Дистрибутивност и кумулативност супротстављене су на основу концептуализације макроситуације: код кумулатива је истакнута њена целовитост, док је код дистрибутива истакнута њена рашчлањеност на микроситуације. Политемпорална репетитивност и итеративност супротстављене су по обележју ограничености/неограничености количине микроситуација (ИВАНОВИЋ 2012; 2013).

ност у сфери глаголске радње има своје особености у односу на друге врсте речи, можемо говорити и о семантичкој категорији глаголске плуралности (Ивановић 2013), која у ФСП акционалности заузима полупериферно место.

4.4. ГРАДУЕЛНОСТ. Комплекс градуелних значења подразумева квантификацију према степену испољености обележја процесуалне ситуације. Градуелност није акционална категорија у ужем смислу, будући да граница у односу на коју се карактерише радња није унутрашња, временска, али градуелне модификације радње на један или други начин модификују и њене аспектуалне карактеристике, као што су целовитост, резултат (ефекат), трајање, виšekратност (Ивановић 2012). С обзиром на то, степеновање обележја процесуалне ситуације често се и не разматра у вези са аспектуалношћу (такав је приступ карактеристичан, рецимо, за теорију функционалне граматике, где оно улази у категорију квалитативности), а акционалне класе глагола за које су карактеристичне квантитативне модификације степена обично се разматрају у оквиру тзв. специјалнорезултативних АКГ или у оквиру АКГ са значењем виšekратности⁵. Градуелност заузима најперифернији положај у ФСП акционалности, а од осталих акционалних категорија се издваја и могућношћу комбиновања са другим акционалним значењима, најчешће почетним (*размахати се*), мултипликативним (*звиздуцати*), семелфактивним (*кацљуцнути*), као и мноштвом значења АКГ које обједињује: мајоративност као селективно степеновање (*надмудрити*); еволутивност (*белети*, *краћати*, *смањивати се*) и фактитивност (*бели*, *крајити*, *смањивати*) као динамичко степеновање; интензивност (*расилакати се*, *изгрдити*, *замазати*, *обасути*) и деинтензивност (*нагрисати*, *подрејати*, *пригворити*, *подрхавати*, *задиркивати*, *прибојавати се*, *диркати*, *куцкати*, *кацљуцати*, *дрхтури*, *сркућати*, *йевућити*) као степеновање према норми интензитета; експесивност – суфицитну (*прецени*, *усмредити се*) и дефицитну (*поцени*, *превидити*) уз сатуративност (*најести се*, *исјавати се*) као степеновање према модалној норми довољности.

Издвојени комплекси акционалних значења јесу додатна обележја која указују на одређене параметре одвијања радње у времену⁶. Ти параметри чине семантичку зону поља акционалности.

⁵ По нашем мишљењу при систематизацији акционалних значења упутније је говорити о градуелним модификацијама, уз указивање на њихову специфику. Појам резултативности, наиме, тесно је повезан са појмом терминативности. Резултат је она граница коју достиже процес усмерен на њу (Бондарко и др. 1987: 56) и као такав улази у сферу категорије вида, мада постоји и другачије схватање резултата као измене стања, односно новог стања које настаје у оном тренутку када се заврши одређени процес (Гловинская 1982; Холодович 1979). Оно што се подразумева под специјалном резултативношћу није ништа друго до последица или ефекат појачаног или ослабљеног интензитета којим се ситуација одвија, односно одступања од модалне норме код различитих типова експесива. Осим тога, у специјалнорезултативне АКГ сврставају се, на пример, и кумулативи и дистрибутиви, које ми разматрамо у оквиру плуралних модификација, а „специјалност” резултата лежи у њиховом „великом броју”. Велики број резултата, о коме је овде неоспорно реч, последица је расподељености радње на више субјеката или објеката, а не некаква специјална акционална модификација (Ивановић 2012).

⁶ Са изузетком мултипликативности која представља иманентно обележје одређених радњи: радња је по својој природи таква да се одвија као скуп идентичних микроситуација од којих свака може бити реализована сама за себе као семелфактивна ситуација (*климати* =

5. ИЗРАЖАВАЊЕ АКЦИОНАЛНОСТИ. Акционална значења изражена су пре свега на лексичко-творбеном нивоу, у оквиру саме глаголске лексеме (отуда и енглески термин „lexical aspect”). Носилац акционалног значења у глаголској лексеми је творбени афикс, најчешће префикс: *зайевајџи*, *йройевајџи* (фазно почетно значење), *ојйевајџи* (фазно завршно значење), *најевајџи се* (сатуративно значење), *йевуџиџи* (деинтензивно значење); *одседејџи* (фазно финитивно значење), *йоседејџи* (делимитативно значење), *йреседејџи* (пердуративно значење), *йоседајџи* (дистрибутивно значење), *заседејџи се*, *уседејџи се* (суфицитно ексцесивно значење) итд. Припајање одређене акционалне семе лексичком значењу мотивног глагола доводи до измене његовог значења а нова глаголска лексема, као маркирани члан, чини са њим привативну опозицију. Глаголске лексеме обједињене одређеним акционалним значењем или комбинацијом акционалних значења које имају специфичне творбене афиксе као показатеље тог значења или тих значења чине неку акционалну класу глагола. Акционалне класе глагола основни су носиоци акционалних значења у словенским језицима, у које спада и српски језик, заузимају централно место међу средствима изражавања акционалности уопште (мада код појединих значења, рецимо код итеративности, могу бити периферна у односу на нека друга средства), због чега се често у истраживањима категорија акционалности управо и своди на њих.

Уколико, међутим, у анализи акционалности кренемо од семантике ка форми, уочавамо да су средства изражавања акционалности не само синтетичке већ и аналитичке природе, као и да синтетичка средства могу бити не само творбена, већ и лексичка (рецимо, код комплекса градулених значења можемо говорити о лексичким интензивима (*букјџиџи*, *жудејџи*, *јуриџи*, *йљуџиџиџи*) и лексичким деинтензивима (*назирајџи се*, *ромињајџи*, *йињајџи*, *шайуџиџи*) и граматичка (облици несвршеног вида у актуално-дуративној употреби као основно средство изражавања интратерминалности; видско-временски облици као једно од средстава изражавања итеративности итд.).

Аналитичка средства нису била предмет систематског истраживања проучавалаца словенске аспектуалности и саме акционалности, са ретким изузецима⁷, будући да је њихов фокус, и у оквиру шире, и у оквиру уже кон-

климнуџи + климнуџи + климнуџи ...). Разлика између иманентног и додатног обележја на које се специјално указује може се илустровати разликом између мултипликатива и дистрибутива, која се не своди само на идентичност састава учесника ситуације код мултипликатива и његову различитост код дистрибутива (где се свака микроситуација разликује по једном актанту или по једном актанту и сирконстанту), већ у другом случају денотативно иста ситуација у којој учествује мноштво актаната може бити представљена на различите начине – дистрибутивним и недистрибутивним глаголом: *Флаше су йале с йолице/Флаше су йопададе с йолице*, што значи да коснструкције са дистрибутивима означавају специфичну интерпретацију ситуације с тачке гледишта њене рашчлањености, односно издвајање таквог њеног параметра (Ивановић 2013: 82). Двострука интерпретација мултипликативне ситуације, међутим, није могућа. Мултипликативни глаголи специфични су и по томе што нису изведени од других глагола, као већина осталих АКГ, али имају одређена формална обележја по којима се издвајају (суфикс инфинитива -а-).

⁷ Уколико су ова средства и укључивана у досадашња истраживања, углавном се наводе као функционални еквивалент одређене АКГ (што се практично своди на фазне почетне конструкције као једно од средстава изражавања почетности). Корак даље отишао је једино В. С. Храковски, који указује да осим синтетичких постоје и „аналитические способы действия”,

цепције, био управо на синтетичким – лексичким, односно лексичко-творбеним средствима као специфичним за словенске језике. Када је реч о аспектуалности уопште, А. В. Бондарко сматра да се она односи не само на сферу глаголског предиката, већ и на исказ у целини, односно предикативни центар који чине предикат и елементи који га детерминишу (Бондарко 1987б: 40). Ову констатацију треба узети у обзир и код проучавања акционалности као посебног случаја аспектуалности. Она тако може бити представљена на нивоу простог глаголског предиката – у оним случајевима када су акционална значења изражена творбеним средствима у оквиру једне глаголске лексеме. Када је, пак, акционалност изражена ван глагола, кроз његову везу са речима које су лексички носиоци акционалних значења, говоримо о лексичко-синтаксичком нивоу изражавања акционалности. На овом нивоу могу се разликовати два типа средстава. Прво су аналитичке акционалне конструкције састављене од глагола (*йочейи*, *настйавийи*, *йресйайи*, *доврцийи* – код изражавања фазних значења; *йровесйи* – код изражавања детерминативних значења; *йосйајайи* – код изражавања еволутивности; *йрейерайи* – код изражавања суфицитне ексцесивности итд.) или, веома ретко, речце (речца *ли* уз редупликацију глагола при изражавању интратерминалног значења уз додатну **сему** интензитета: *А он йева ли йева!*), који су носиоци неког акционалног значења и глагола или именске речи који су носиоци лексичког значења (*йочейи*, *настйавийи* *чиййайи/чиййање/са чиййањем/књиџу*; *йресйайи* *чиййайи/са чиййањем*; *доврцийи* *чиййање/књиџу*; *йровесйи* (*неко време, два сыйа*) *у чиййању/чиййајући*; *йрейерайи* *са чиййањем*; *йосйајайи* *узнемирен*). Ни овде се не излази ван сфере предиката, али је реч о сложенеом предикату.

Значења глагола који су носиоци акционалног значења у овим конструкцијама су апстрактна, несамостална, што указује на њихову високу граматикализованост. Често је реч о глаголским твореницама чији префикс и сам функционише као показатељ датог акционалног значења, као што су, рецимо, глаголи *доврцийи*, *йресйайи*, *йосйайи*, *йровесйи* иако веза са мотивним глаголом на синхронијском плану може бити изгубљена (као код *йресйайи*, *йосйайи*, *йровесйи*) или је реч о коренској морфеми која не функционише самостално (као код *йочейи*). Акционалне конструкције, код оних значења где функционишу заједно са лексичко-творбеним средствима (рецимо, код фазности или детерминативности, или код појединих градуелних значења), спадају у централна средства изражавања одговарајућих акционалних садржаја, а у неким случајевима АКГ заузимају периферну позицију у односу на акционалну конструкцију (на пример, при изражавању комплетивности знатно је чешћа употреба комплетивних конструкција, док се одговарајућа АКГ своди тек на неколико глагола (*доџледайи* (*филм*), *доџорейи*, *дочиййайи* итд.), а већина глагола са префиксом *до-* могу изражавати, и чешће изражавају, довршавање радње након прекида или додатну радњу којом се мења резултат истоветне претходне радње (Ивановић 2012а: 209); такође, творбени модел по коме се образују пердуративи у савременом српском језику одли-

али и истиче да у словенским језицима (као и у другим језицима), има много акционалних значења која се изражавају аналитички, а која нису истражена само због тога што се не изражавају и синтетички” (Храковский 1980: 8).

кује се ниском продуктивношћу, тако да је пердуративна АКГ малобројна, а централно средство изражавања овог значења јесу управо пердуративне конструкције са глаголом *йровесѝи*). Централну позицију акционалних конструкција потврђује и чињеница да су оне најчешће специјализоване за изражавање одговарајућих значења, док је код творбених средстава акционална компонента само део њихове семантике.

На нивоу реченице акционална значења могу бити изражена и ван предиката, средствима која су претежно лексичког карактера и функционишу као својеврсни акционални оператори, најчешће кроз везу предиката са различитим одредбама које су носиоци одговарајућег значења. Овакав начин изражавања типичан је, на пример, за акционално значење итеративности, где се одредба комбинује са другим показатељима (као што су семантика глагола, видско-временски облици и сл.) али управо она указује на итеративно тумачење исказа⁸, упор. *Он је йисао мајци* и *Он је чесѝо/редовно/рейко/свакоѝ дана йисао мајци* или *Он би наййисао мајци йисмо* (али нема йаййира) и *Он би йонекад наййисао мајци йисмо*. Градуелност такође може бити и често бива изражена ван предиката – његовим спојем са лексичким средствима интензификације, односно различитим одредбама мере и степена типа *јако*, *веома* (*То ља је йреѝлаѝило* – *То ља је веома уѝлаѝило*), али и на нивоу сложене реченице (*То ља је йолико уѝлаѝило, да је усѝукнуо*) (Ивановић 2012).

6. Закључци. Функционални модел описа категорије акционалности надовезује се на традиционални приступ у оквиру кога се у фокус као носиоци акционалних значења у словенским језицима стављају лексичко-творбене класе глагола а сама акционалност уско формално дефинише и, истовремено, разликујући појам акционалности као семантичке категорије и акционалних класа глагола као једног од средстава изражавања акционалне семантике, даје основу за њен свеобухватни опис у оквиру једног језика, али и, пре свега, за контрастивна и типолошка истраживања како словенских, тако и несловенских језика. Укључивање појмова центра и периферије омогућава опис акционалности у свим њеним семантичким нијансама и формалним манифестацијама.

Осим тога, анализа функционисања разноврсних средстава изражавања акционалности омогућава да се изведу и одређени закључци о семантичкој структури ове категорије. Навешћемо неке од њих. Акционалне конструкције функционишу као средство изражавања централних акционалних категорија – фазности и детерминативности, изузетно се могу срести и код периферних категорија (поједина значења у оквиру градуелности). Истовремено, садржај централних акционалних категорија практично се не изражава осталим аналитичким средствима, док улога ових средстава расте што је

⁸ Ове одредбе, које представљају централно средство изражавања итеративности, В. С. Храковский сматра универзалним средствима изражавања овог значења и истиче да улазе у сферу граматике, с обзиром да „изражавају прилично апстрактна, несамостална, ‘услугна’ значења, која се у једнакој мери могу изражавати и стандардним граматичким средствима” (Храковский 1989: 43).

категорија удаљенија од центра (најизразитија је, рецимо, код градуелности, а веома битна и за изражавање итеративности у оквиру комплекса плуралних значења). Граматичка средства, као што су видски облици, функционишу као самостална средства изражавања само код централне категорије фазности, а ретко, и то у комбинацији са другим средствима, и код изражавања других акционалних значења (облици несвршеног вида са одредбама типа *неко време* при изражавању делимитативности: *ћоседејџи – седејџи неко време*, у оквиру категорије детерминативности, која заузима полуцентрални положај; видско-временски облици у комбинацијама са одредбама цикличности, интервала и узуалности основно су средство изражавања итеративности). Фазност као централна акционална категорија поседује највећи број специјализованих средстава изражавања, а у оквиру фазности као централна се издваја почетна фаза, док за изражавање завршне фазе постоји мање средстава, будући да се ово акционално значење слива са значењем достизања границе, што је основно значење свршеног вида. Интраатерминалност заузима у оквиру фазности периферан положај, будући да је средња фаза етапа одвијања ситуације у којој нема смене ситуација, те обично није маркирана. Основно средство њеног изражавања стога су немаркирани облици несвршеног вида у актуелно-дуративној употреби, а специјална (али не и специјализована⁹) средства се користе само у оним случајевима када се указује на њено одвијање у односу на неку другу ситуацију или упркос спољашњим сметњама.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Авилова, Наталья Сергеевна. *Вид глагола и семантика глагольного слова*. Москва: Наука, 1976.
- Агрелль, Пер Сигурд. О способах действия польского глагола. Юрий Сергеевич Маслов (ред.). *Вопросы глагольного вида*. Москва: Наука, 1962, 35–38.
- Белић, Александар. *О језичкој њприроди и језичком развјуику*. Београд: СКА, 1941.
- Белић, Александар. Критика: Ђуро Грубор, Аспектна значења. *Јужнословенски филолоџ XXI* (1955/1956): 291–303.
- Белошапкова, Татьяна Владимировна. *Когнитивно-дискурсивное описание категории аспектуальности в современном русском языке*. Москва: URSS, 2007.
- Бондарко, Александр Владимирович. *Принципы функциональной грамматики и вопросы аспектологии*. Ленинград: Наука, 1983.
- Бондарко, Александр Владимирович, Михаил Алексеевич Шелякин, Виктор Самуилович Храковский, Владимир Петрович Недеялков, Юрий Сергеевич Маслов и др. *Теория функциональной грамматики: Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис* (ред. Александр Владимирович Бондарко). Ленинград: Наука, 1987.
- Гак, Владимир Григорьевич. К типологии функциональных подходов к изучению языка. Виктория Николаевна Ярцева (отв. ред.). *Проблемы функциональной грамматики*. Москва: Наука, 1985, 5–15.
- Гловинская, Марина Яковлевна. *Семантические типы видовых противопоставлений русского глагола*. Москва: Наука, 1982.
- Грицкат, Ирена. Деминутивни глаголи у српскохрватском језику. *Јужнословенски филолоџ XXI* (1955/1956): 45–96.

⁹ Реч је о аналитичким конструкцијама са глаголима типа *настјављајџи/настјавијџи*, који имају и значење наставка ситуације након прекида, и конструкцијама са негираним глаголима чија је основна функција изражавање завршености типа *не ћресјајџи*.

- Грицкат, Ирена. О неким видским особеностима српскохрватског глагола. *Јужнословенски филолоџ* XXII (1957/1958): 65–130.
- Зализняк Анна Андреевна, Алексей Дмитриевич Шмелев. *Лекции по русской аспектологии*. München: Verlag Otto Sagner, 1997.
- Ивановић, Милена. *Изражавање акционалности у украјинском и српском језику*. Докторска дисертација. Београд: Филолошки факултет, 2012.
- Ивановић, Милена. Акционалне класе финалних глагола у украјинском и српском језику. *Славистика* 16 (2012): 206–214.
- Ивановић, Милена. О категорији глаголске плуралности у светлу аспектуалности (на материјалу српског језика). *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* LVI/1 (2013): 77–87.
- Ивановић, Милена. Акционалне делимитативне модификације у српском и украјинском језику. *Славистика* 18 (2014): 242–251.
- Ивић, Милка. О неким принципима глаголске префиксације у словенским језицима. *Јужнословенски филолоџ* XXXVIII (1982): 51–60.
- Исаченко Александр Васильевич. *Грамматический строй русского языка в сопоставлении с словацким. Морфология. Часть вторая*. Братислава: Издательство Словацкой академии наук, 1960.
- Маслов, Юрий Сергеевич. *Глагольный вид в современном болгарском языке*. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора филологических наук. Ленинград: Институт Славяноведения АН СССР, 1957.
- Митриновић, Вера. *Полски глаголски префикс prze- и његови српскохрватски еквивалентни пре- и про- (конфронитивна студија)*. Докторска дисертација. Београд: Филолошки факултет, 1986.
- Петрухина, Елена Васильевна. Грамматическая и лексическая категоризация действий и их параметров в славянских языках (сопоставительное исследование русского, западнославянских и болгарского языков). Марина Леонтьевна Ремнева (ред.). *Научные доклады филологического факультета МГУ*. Вып. 3. К XII Международному съезду славистов в Кракове: 27 августа – 3 сентября 1998. Москва: Б.и., 1998, 71–91.
- Петрухина, Елена Васильевна. *Аспектуальные категории глагола в русском языке в сопоставлении с чешским, словацким, польским и болгарским языками*. Москва: Издательство МГУ, 2000.
- Пипер, Предраг. Степеновање у граматички и речнику (у српском и другим словенским језицима). *Зборник Мајице српске за славистику* 61 (2002): 59–78.
- Пипер, Предраг. О ексцесивности у словенским језицима (у српском и другим словенским језицима). *Зборник Мајице српске за славистику* 63 (2003): 159–176.
- Пипер, Предраг, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић. *Синтакса савременог српског језика. Просја реченица* (ред. Милка Ивић). Београд: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, 2005.
- Пипер, Предраг. О семантичкој категорији степена у српској сложеној реченици. *Јужнословенски филолоџ* LXV (2009), 65–87.
- Поповић, Људмила. *Језичка слика стварности: когнитивни аспекти контрастивне анализе*. Београд: Филолошки факултет, 2008.
- Рянская, Эльвира Михайловна. *Способы действия в когнитивном аспекте*. диссертации на соискание ученой степени доктора филологических наук. Санкт-Петербург: Российский государственный педагогический университет им. А. И. Герцена, 2002.
- Стевановић Михаило. *Савремени српскохрватски језик (Грамматички систем и књижевнo-језичка норма), II: Синтакса*. Београд: Научна књига, 1974.
- Танасић, Срето. *Синтаксичке теме*. Београд: Београдска књига, 2005.
- Тополић, Зузана. Из проблематике словенских инхатива (однос глаголског вида и фазе радње). *Јужнословенски филолоџ* XLI (1985): 1–11.
- Тошовић, Бранко. *Способы глагольного действия в сербском, хорватском и бошняцком языках*. Katowice: Wyd. Uniwersytetu Śląskiego, 2009.
- Холодович, Александр Алексеевич. *Проблемы грамматической теории*. Ленинград: Наука, 1979.
- Храковский, Виктор Самуилович. Некоторые проблемы универсально-типологической характеристики аспектуальных значений. Михаил Алексеевич Шелякин (ред.). *Вопросы русской аспектологии V: Аспектуальность и средства ее выражения*. Тарту: Тартуский государственный университет. 1980, 3–24.

- ХРАКОВСКИЙ, Виктор Самуилович. Семантические типы множества ситуаций и их естественная классификация. Виктор Самуилович Храковский (ред). *Типология итеративных конструкций*. Ленинград: Наука, 1989, 5–53.
- ШЕЛЯКИН, Михаил Алексеевич. *Категория вида и способы действия русского глагола: Теоретические основы*. Таллин: Валгус, 1983.
- ЯРЦЕВА, Виктория Николаевна, Нина Давидовна Арутюнова, Виктор Алексеевич Виноградов, Владимир Григорьевич Гак и др. *Языкознание. Большой энциклопедический словарь* (гл. ред. Виктория Николаевна Ярцева). Москва: Большая Российская энциклопедия, 1998, 2 изд.

*

- CRYSTAL, David. *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. Oxford: Blackwell, 2008, 6th ed.
- GRUBOR, Đuro. *Aspektna značenja*. Zagreb: JAZU, 1953.
- IVIĆ, Milka. *Lingvistički ogledi*. Beograd: Biblioteka XX vek, 1983.
- NOVAKOV, Predrag. *Glagolski vid i tip glagolske situacije u engleskom i srpskom jeziku*. Novi Sad: Futura publikacije, 2005.
- STAWNICKA, Jadwiga. *Studium porównawcze nad kategorią semantyczno-słowotwórczą Aktionsarten w języku rosyjskim i polskim. Tom I. Czasowniki z formantami modyfikacyjnymi*. Katowice: Wyd. Uniwersytetu Śląskiego, 2009.
- VENDLER, Zeno. Verbs and Times. *Philosophical Review* 56 (1957): 143–160.

Милена Иванович

ФУНКЦИОНАЛЬНЫЙ ПОДХОД К КАТЕГОРИИ АКЦИОНАЛЬНОСТИ (НА МАТЕРИАЛЕ СЕРБСКОГО ЯЗЫКА)

Резюме

В статье представлен новый подход к акциональности, базирующийся на идеях функциональной грамматики А.В. Бондарка, в рамках которого в описании средств выражения этой семантической категории, кроме лексико-словотворных средств, включены и аналитические, лексико-синтаксические средства. В плане содержания категории акциональности выделены четыре комплекса значений: фазовость (центральный), детерминативность (получентральный), множественность (полупериферийный) и градуальность (периферийный). Данные комплексы, в рамках которых можно выделить более узкие значения, формируют систему, основанную на ряде бинарных оппозиций. В плане выражения выделяются синтетические средства – акциональные классы глаголов (способы глагольного действия), и аналитические средства – акциональные конструкции (конструкции с неполнозначными глаголами – носителями акционального признака, и полнозначными глаголами или именами существительными – носителями лексического значения) как центральные, а также аналитические средства, в которых носителями акционального признака являются разного рода обстоятельства, как периферийные. В заключительной части статьи автор указывает на необходимость отличать понятия акциональности и акциональных классов глаголов, особенно в сопоставительных и типологических исследованиях, а также на соотношение семантической структуры категории акциональности и употребления центральных и периферийных средств ее выражения.

Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику
Студентски трг 3, 11000 Београд, Србија
ivanovic.milena@gmail.com

Виолета Стојичић
Душан Стаменковић

КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЈА И КАТЕГОРИЗАЦИЈА ФИКТИВНОГ КРЕТАЊА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

У раду се разматрају елементи концептуализације и кодирања фиктивног кретања у српском језику кроз врсте фиктивних путања из перспективе когнитивне семантике, на основу поставки Л. Талмија (TALMY 2000). Основна методологија истраживања јесте квалитативна анализа корпуса, који чине књижевни текстови на српском језику и речнички примери. У раду се испитује еманација, путање обрасца, кретање у односу на окружење, путање појављивања, путање приступа и путање простирања. Резултати анализе показују да српски језик садржи елементе којима се приказује већина поменутих путања, што доприноси тврдњи да постојање фиктивног кретања у многобројним језицима указује на когнитивно утемељење ове појаве.

Кључне речи: когнитивна семантика, концептуализација, српски језик, фиктивно кретање, путање.

The main aim of the paper is to investigate the conceptualization and categorisation of fictive motion in the Serbian language by employing a cognitive semantic perspective suggested by L. Talmy's research (TALMY 2000). The study relies on a qualitative corpus analysis, and the sample comprises literary texts in Serbian and dictionary lemmas and citations. The paper investigates emanation, pattern paths, frame-relative motion, advent paths, access paths and coextension paths. The results of the analysis have indicated that Serbian has appropriate linguistic instruments for expressing a majority of the paths examined. This might contribute to the claim that the existence of fictive motion in very many languages indicates that it has a cognitive grounding.

Key words: cognitive semantics, conceptualization, Serbian, fictive motion, paths.

1. Уводна разматрања. Основни задатак овог истраживања јесте да из когнитивносемантичке перспективе проучи концептуализацију и кодирање фиктивног кретања у српском језику, на основу врста путања фиктивног кретања и према моделу анализе који је поставио Л. Талми (TALMY 2000) при разматрању фиктивног кретања у енглеском језику. Фиктивно кретање изражава се у више језика и у сваком од њих оно испољава специфичности, а овај рад ће представити начине изражавања и концептуализације ове врсте кретања у српском.

1.1. О КРЕТАЊУ. Кретање је било предмет проучавања још од античког доба. Појам кретања веома је комплексан с обзиром на то да он може да означи сваку врсту промене, материјалне или апстрактне. Од Хераклита, преко елејаца, до Платона и Аристотела, кретање и мировање се разматрају из многих углова и често у комбинацији са простором и временом. Сувишно је говорити о важности кретања и његовог проучавања од времена ренесансе до данас, имајући у виду открића Коперника, Кеплера, Галилеја, Њутна, Ајнштајна и других научника. Када говоримо о материјалној промени, тачније

о физичком кретању тела, најчешће имамо на уму промену положаја једног тела у односу на друга тела, укључујући и подлогу по којој се тело креће. Појам кретања и смештања у простор јесте „иманентна људска особина која представља једну од најважнијих концептуалних категорија људског бића. Човек [...] има потребу за аутолокализованошћу и реагује на простор” (Вуловић 2009: 6). Марк Џонсон, у настојању да предочи важност кретања за наш концептуални систем, кретање је поистоветио са животом, а недостатак кретања са смрћу, при чему наводи енглески придев *stillborn* (*мртворођен*, у дословном преводу *рођен нејомичан*) (JOHNSON 2007: 19). У поглављу „The Movement of Life” у књизи *The Meaning of the Body* (JOHNSON 2007: §2), Џонсон говори о начину на који покрет, најчешће подсвесно, лежи у основи наше концептуализације. Многи аутори (нпр. STRAUSS 1966; YOUNG 1980; LAKOFF 1987) слажу се око тога да је кретање примарно људско искуство, а Максин Шитс-Џонстоун кроз феноменолошку анализу порекла, структуре и квалитета људског покрета доказује да покрет представља почетну тачку у процесу изградње значења (SHEETS-JOHNSTONE 1999: §3). До овог искуства човек долази најпре самим кретањем, али и кроз перцепцију просторних односа (нпр. JACKENDOFF 1987; MANDLER 2004; 2008; LANDAU et al. 1984; MUNNICH et al. 2001; LANDAU – HOFFMAN 2005), најчешће визуелним путем (ARNHEIM 1969; SWEETSER 1990) и доводи до изградње основних сликовних схема (нпр. JOHNSON 1987; 2007; HAMPE 2005). У самој когнитивној лингвистици срећемо примат просторног домена у организацији целокупног појмовног система човека (РАСУЛИЋ 2004: 31). У прилог овоме говори и изузетно важан положај просторних метафора у концептуализацији како једноставних, тако и сложених домена (LAKOFF – JOHNSON 1980), као и велики број студија и зборника радова који за главну тематику имају управо однос простора и језика, а врло често и когниције уопште (нпр. ПИПЕР 1997; BLOOM et al. 1999; LEVINSON 2003; NICKMAN – ROBERT 2006; EVANS – CHILTON 2010; BRDAR et al. 2011). Због свега овога, очекује се да било који светски језик има обиље језичког материјала који описује просторне односе, па самим тим и концепте везане за кретање (СТАМЕНКОВИЋ 2013).

1.2. ФИКТИВНО КРЕТАЊЕ. У когнитивну семантику појам *фиктивног кретања* (енгл. *fictive motion*) уводи Л. Талми у првом тому књиге *Toward a Cognitive Semantics* (TALMY 2000: 99–172), и објашњава да се ради о кретању које се у језику приказује, а при том нема физичку манифестацију, као, на пример, у реченицама: *I looked out past the steeple; The scenery rushed past us as we drove along; This road goes from Modesto to Fresno*¹. Ове реченице показују неку врсту линеарног призора који се концептуализује као кретање, иако правог кретања нема – код посматрача се јавља својеврсни ефекат кретања, због чега постоји разлика између *конструкционог фиктивног кретања* (енгл. *constructional fictive motion*) и *искусственог фиктивног кретања* (енгл. *experienced fictive motion*). Према Талмију (TALMY 2000: 103–104), фиктивно

¹ Сличне термине налазимо и код осталих аутора – Џекендоф (JACKENDOFF 1983) ову појаву назива *екстензијом*, Ланакер (LANGACKER 1987) *ајспрактивним кретањем*, Мацумото (MATSUMOTO 1996) *субјективним кретањем*, а Талми (TALMY 1983) користи још и термин *виртуелно кретање*.

кретање представља резултат преклапања модела когнитивне организације – иако постоје ентитети који су стварно непомићни, ми у језику имамо могућност да их фиктивно прикажемо у покрету. На примеру следеће три реченице, Талми описује како се фиктивно кретање манифестује: (1) *That mountain range lies (longitudinally) between Canada and Mexico*; (2) *That mountain range goes from Canada to Mexico*; (3) *That mountain range goes from Mexico to Canada*.

Талми тврди да реченица под (1) директно изражава веродостојнији просторни однос уз помоћ израза који је статичан. Код реченица под (2) и (3), статични линеарни ентитет, тј. планински венац, описан је тако да се ствара представа о томе да је он заправо у покрету, у првом случају од севера ка југу, а у другом случају од југа ка северу. Ова врста представе се може сматрати мање веродостојном у односу на човеково знање о свету, јер описује планински венац као нешто што се креће. Талми је описао следеће врсте путања фиктивног кретања: еманацију (енгл. *emanation*), путање обрасца (енгл. *pattern paths*), кретање у односу на окружење (енгл. *frame-relative motion*), путање појављивања (енгл. *advent paths*), путање приступа (енгл. *access paths*) и путање простирања (енгл. *coextension paths*), којима ћемо се бавити у овом истраживању, на грађи српског језика.

На сличан начин и Фоконије (FAUCONNIER 2001: 2495–2498) примећује како језици имају средства којима непокретне призоре приказују путем фиктивног кретања, за шта наводи пример *The fence runs all the way down to the river* (пример детаљније размотрен у VIDANOVIĆ 2012: 46–47). Тод Оукли (OAKLEY 2009) помиње и примере из архитектонских часописа на енглеском језику, у којима су грађевине описане путем фиктивног кретања (нпр. можемо говорити о димњацима који се *уздигу* или о сводовима који се *сјуштају*), док се каткад и од самог читаоца кроз такве описе захтева да се фиктивно креће просторијама. Објективну непомићност у језику, дакле, приказујемо врстом концептуалног кретања, при чему је сама путања у првом плану, пошто нема реалне промене положаја. Фиктивно кретање, које омогућавају ментални простори и појмовно сажимање, представља веома комплексну појаву из перспективе когнитивне семантике (СТАМЕНКОВИЋ 2013).

1.3. ФИКТИВНО КРЕТАЊЕ У РАЗЛИЧИТИМ ЈЕЗИЦИМА. Поред енглеског, проблем фиктивног кретања разматран је и у другим језицима. Мацумото (MATSUMOTO 1996) контрастира фиктивно кретање у јапанском и енглеском језику и увиђа сличности и разлике које се огледају у глаголском виду и врсти глагола кретања која се користи за описивање линеарних путања. Мацумото сматра да су сличности између два несродна језика могуће управо зато што се ради о когнитивном феномену, док разлике постоје на плану граматике и лексике, због специфичности њихових устројстава. Рохо и Валенцуела (ROJO – VALENZUELA 2003), кроз контрастивни приступ и уз помоћ преводног корпуса, разматрају начине изражавања фиктивног кретања у шпанском и енглеском језику. Закључују да су се шпански преводиоци углавном усмеравали ка одржању феномена фиктивног кретања, чак у већој мери него када је реч о истинском кретању. Тарема (TAREMA 2013) се занима за сличности и разлике у изражавању фиктивног и истинског кретања у оквиру естонског језика. Она је најпре препознала глаголе којима се могу изразити ове две врсте

кретања, а након тога упоредила реченице у којима се приказује фиктивно кретање са онима у којима се приказује реално кретање, при чему је утврдила да се битније разлике виде само у приказу локације и да је приказивање простора везано за семантику глагола у естонском, а не за врсту кретања.

2. ФИКТИВНО КРЕТАЊЕ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

2.1. СТРУКТУРА КОРПУСА И МЕТОД АНАЛИЗЕ. Узорак који ћемо овде анализирати тиче се српског језика и сачинили смо га на основу шездесет текстова који су преузети из електронских збирки књижевних текстова на српском језику (*Антологија српске књижевности* и *Пројекат Расићко*), из књижевних дела у штампаном облику, као и на основу примера из *Речника српског језика*, доступног на сајту *Српска дигитална библиотека*, који је заснован на *Речнику Српске академије наука и уметности* и *Речнику Мајнице српске*. У раду ћемо цитирати седамдесет изабраних реченица у којима је приказано фиктивно кретање. Реченице смо класификовали према врстама фиктивне путање која је у њима приказана, примењујући класификацију путања коју даје Талми (TALMY 2000: 99–176). За анализу корпуса определили смо се како бисмо истраживање спровели на језику у његовој стварној употреби, и тако се ослонили на објективне податке о језичкој грађи, пре него на интуицију коју имамо у употреби српског као матерњег језика.

Како збирке текстова које смо користили нису кодирани корпуси, у узорак смо уврстили реченице у којима смо установили постојање неких од типова фиктивне путање из Талмијевог прегледа (TALMY 2000: 99–176), које ћемо описати са становишта теорије когнитивне семантике и у контексту употребе српског књижевног језика. Анализа коју спроводимо јесте квалитативна и фокусирана је на својства језичких експонената којима се реализује дата језичка појава, тј. фиктивно кретање, више него на њену учесталост, што нам допушта интерпретацију и опис појединачних језичких сегмената.

Узорак који ћемо анализирати у даљем тексту илуструје употребу глагола различитих денотација у означавању фиктивног кретања, тј. кретања без физичке манифестације. У испитаним конструкцијама обратимо пажњу на значења употребљених глагола, и примарна и секундарна, при чему су сва значења дефинисана у речничком корпусу који смо консултовали, а које смо набројали у изворима.

2.2. ПУТАЊЕ ФИКТИВНОГ КРЕТАЊА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ – КОГНИТИВНОСЕМАНТИЧКИ И ЛИНГВИСТИЧКИ АСПЕКТИ. Како се може закључити из Талмијевих (TALMY 2000: 269) тврдњи о путањи фиктивног кретања, о фиктивности кретања ради се онда када се стање мировања концептуализује и у језику приказује као кретање. Под путањом фиктивног кретања подразумева се замишљена путања којом се не одвија механичко кретање, онако како језик то приказује. У том погледу, путања је привидна, јер се она само замишља, или се прати погледом, и није трајекторија,² тј. путања кретања физичког тела. Фиктивно кретање приказано језичким средствима у испитаном узорку не

² У кинематици се под трајекторијом подразумева геометријско место тачака у простору кроз које материјални објекат сукцесивно пролази у процесу кретања.

описује реалну појаву у ванјезичком окружењу јер се не односи на промену положаја неког објекта у односу на референтну тачку или референтно тело, како је то случај код кретања у физичком смислу. Најчешће се ради о приказима стања мировања која обухватају одмеравање путање остваривог кретања, ограничавање визуелне путање двома тачкама и оријентације једног објекта у односу на други или у односу на окружење.

2.3. АНАЛИЗА КОРПУСА

2.3.1. ЕМАНАЦИЈА. Први и најопштији тип фиктивног кретања јесте еманација (енгл. *emanation*). Ова врста фиктивног кретања почива на описивању нечег нематеријалног и неопипљивог, као да оно настаје из неког извора и има замишљену путању чија је крајња тачка на неком другом објекту (ТАЛМУ 2000: 105–106). Ову врсту кретања даље ћемо описати у оквиру подврста.

2.3.1.1. ПУТАЊЕ ОРИЈЕНТАЦИЈЕ (енгл. *orientation paths*). Ши́ра подврста еманације јесу путање оријентације. Поимање ових путања заснива се на замишљеној непрекидној линеарној путањи која полази од неког објекта и од њега се удаљава. У овој фиктивној путањи доминира предња страна објекта који се посматра, а која се одређује или на основу асиметрије која постоји у облику самог објекта или тако што се замишља да би се са том страном истуреном напред тај објекат кретао по замишљеној путањи. Код објеката који имају масу и запремину предња страница је „лице”, а код објеката који имају дужину, предња страна је врх, шиљак и слично. Према томе да ли објекат има врх или лице и да ли је фиктивно кретање по путањи осовинско или бочно, Талми (ТАЛМУ 2000: 107) дели путање оријентације на следеће врсте:

(а) *Пуштање видика* (енгл. *prospect paths*), које обухватају објекте лицем окренуте према другом објекту у околини; просторни однос двају објеката описује се као да између њих постоји путања. У узорку смо утврдили да се ова врста путање у српском језику приказује глаголом *гледајти*, у значењу БИТИ ОКРЕНУТ ИЛИ УСМЕРЕН КА НЕЧЕМУ, и употребљава се са неживим ентитетима којима чуло вида није својствено, па ова употреба одступа од примарног значења глагола. Примери из српског језика су следећи:

- (1) У ходник су гледала твоја врата (РСЈ); Соба је гледала у двориште (РСЈ); Прозори гледају на улицу (РСЈ); С балкона, који гледа у даљине града, бројим звијезде (РСЈ); ...то је она иста боја зидова, прозор што гледа на кестен у дворишту, патос пребојен уљаном бојом за подове, и плавичаста таваница... (Капор, *Најбоље године и друже њриче*, АСК).

Употреба глагола *гледајти* ради приказивања путање видика у српском језику везана је за ентитете као што су врата, прозор, соба и балкон. Ови ентитети су непомићни, али се у реченицама њихов положај одређује према замишљеним путањама којима би се они кретали у правцу који одређује предлог. Са когнитивног гледишта, ове представе се заснивају на томе што се из дате тачке пројектује стварно кретање од врата или из собе, или правац погледа са прозора или балкона. Дати правац се одређује предлозима *у* и *на*. Према Д. Кликовац (2000: 209), предлог *у* у оваквим случајевима употребе са глаголима *гледајти* и *погледајти* има значење у ПРАВЦУ НЕКОГА/НЕЧЕГА, а исто закључујемо и о употреби предлога *на* у датим реченицама.

Што се фиктивности тиче, код ових путања језичке представе се реално тичу стања мировања и просторних односа двеју тачака: почетне тачке фиктивне путање и њене крајње тачке. Путање видика у српском одсликавају положаје елемената стамбеног простора, какви су прозор и балкон, са којих се погледом може обухватити оно што је крајња тачка фиктивне путање, и врата или ходник, са којих се може усмерити кретање у правцу крајње тачке фиктивне путање. У првом случају ради се о путањи која се прати визуелно, тј. погледом се прати путања од прозора до улице у примеру *Прозори гледају на улицу*, а у другом случају о путањи која се може прећи кретањем, на пример из собе до ходника у реченици *У ходник су гледала њвоја вратица*.

Када говоримо о конструкцијама које се у енглеском језику могу употребити у приказивању ове врсте путања, можемо да за пример узмемо Талмијеву реченицу *The cliff wall faces toward/away from/into/past the valley* (TALMY 2000: 108). Како се из ове реченице види, енглески језик допушта употребу разноврсних предлога са глаголом *face*, који је еквивалентан српском глаголу *гледаћи* у секундарном значењу које смо описали у вези са узорком. Српски узорак је показао да су са наведеним српским глаголом у употреби само предлози који показују усмеравање према другом објекту, а не удаљавање од тог објекта, како је то могуће у енглеској реченици *The cliff wall faces away from the valley*, или мимоилажење двају објекта, нпр. у енглеском *The cliff wall faces past the valley* (TALMY 2000: 108). У српском језику неприродност реченица **Сиена гледа од долине* и **Сиена гледа њоред/мимо долине* указује на то да се фиктивна путања видика у српском визуализује од првог објекта до другог, и не допушта удаљавање погледа од другог објекта нити мимоилажење са другим објектом.

(б) *Пућање равнања* (енгл. *alignment paths*) односе се на непомичан објекат који има праволинијски облик са истуреним врхом. У језику се ова врста путање приказује као да креће од осе која иде од врха тог објекта до другог објекта, у правцу који одређује предлошка конструкција. Како наводи Талми (TALMY 2000: 108), у енглеском језику заступљене су две врсте конструкција са овом путањом: она која приказује да је истурена страна првог објекта најближа другом објекту, нпр. *The snake is lying toward the light*, и она која приказује да је та страна удаљена од другог објекта, нпр. *The snake is lying away from the light*.

Узорак који смо испитали показао је да конструкције које одсликавају овакве путање у српском нису уобичајене. Примери које смо упоредили са енглеским примерима су (1) *На источној страни, донекле издвојено од јужног угла касиела, њружа се ка истоку кружно узвишење, чија висина надмаца њлаио касиела* (Археолошки ѡреглед 1964) и (2) *Зид, чија је основа ѡриближно лучног облика, ѡружа се ѡрема заѡдау...* (Археолошки ѡреглед 1979). Како ови примери садрже предлошке конструкције са именицама за стране света, које заправо нису објекти, не можемо сматрати да замишљена путања има крајњу тачку, како је на пример у наведеним енглеским реченицама та тачка сунце. Зато, у српским реченицама глагол *ѡружаи се*, у свом секундарном значењу ПРОТЕГНУТИ СЕ У ДУЖИНУ, служи само да опише простор који заузима неки објекат, док предлошка конструкција са *ка* и *ѡрема* одређује правац у коме се објекат протеже, без прецизирања крајње тачке. Због тога можемо

рећи да се локација непомичног издуженог објекта не описује у српском језику тако да се концептуализује фиктивна путања чија је почетна тачка истурена страна тог објекта, а крајња тачка објекат према коме је та страна окренута, осим што се за оријентацију у сличним случајевима узима страна света, за коју сматрамо да није тачка, већ правац.

(в) *Показне љушање* (енгл. *demonstrative paths*), које обухватају праволинијски објекат са врхом од кога полази замишљена путања чијом се дужином усмерава посматрачева пажња. Оријентација датог објекта може бити (1) средство помоћу кога се нечија пажња усмерава у одређеном правцу или (2) средство показивања правца у коме неко треба да погледа или да се креће. За првонаведени случај Талми (TALMY 2000: 109) из енглеског језика наводи реченицу *I/The arrow on the signpost pointed toward/away from/into/past the town*, а за другонаведени случај реченицу *I pointed/directed him toward/past/away from the lobby*. Из српског узорка издвајамо следеће примере:

- (2) Подофицер показује ка уском сеоском путу, поплочаном каменом... (Черкез, *Орлови и вуци*); „Ok, let's go” каже напoкoн, уз једва чујан уздах, и руком показује ка улазу, прејакo свeстaн сопственe, пажљивo oдaбpaнe oдeћe... (Арсенијевић, *Предајтор*); Затим је показала прстом на своју пудлицу и направила покрет руком, типа „њам-њам” (Капор, *Белешке једне Ане*, АСК); – Глупости. Ако ћемо право, ја сам показао прстом само на ону велику групу гибона. И? Ништа се није десило (Давичо, *Црно на бело*); Кад су чули болни мекет овце Аје и разабрали узнемиреност која је ишла од стада до стада, чобани су изабрали између себе двојицу младих и смелијих и послали их у шуму да потраже изгубљено непослушно шиљеже (Андрић, *Аска и Вук*).

Најзаступљенији глаголи у овој врсти путање јесу *показати*, у значењу УСМЕРИТИ нечију пажњу НА НЕШТО, и *показати*, који има значење УПРАВИТИ у НЕКОМ ПРАВЦУ. Првонаведени глагол остварује фиктивно кретање са путањом усмерене пажње, а другонаведени путању којом би се лице упућено у неком правцу требало да креће. Показне путање одређене су тачком која је у српским реченицама онај који показује пут, и од кога путања полази (*Подофицер показује...*), и тачком коју чини оно на шта неко усмерава нечије кретање или пажњу (*...ка уском сеоском љуш, љољочаном каменом*). Најчешћа је путања усмеравања пажње, коју онај чија се пажња усмерава визуелно прати од онога који показује до онога на шта се показује (*Затим је показала љрсиом на своју људлицу*). Глагол *показати* није глагол кретања, већ означава гест не би ли се пажња или кретање усмерили ка другом објекту, тј. у правцу који се одређује предлозима *ка* и *на*.

Као и код путања видика, и у овој врсти путања глаголе у српском узорку прате предлошке конструкције које указују на кретање према другом објекту, а не на удаљавање од њега, насупротив енглеској реченици *The arrow on the signpost pointed away from the town* (**Сипрелица на знаку је љоказивала од љрада*), или мимоилажење са тим објектом, насупротив реченици *The arrow on the signpost past the town* (**Сипрелица на знаку је љоказивала љоред љрада*).

(г) *Пушање усмеравања* (енгл. *targeting paths*), код којих вршилац радње поставља објекат тако да замишљена путања иде од тог објекта и прати жељени правац према нечему што се налази у окружењу. Вршилац радње предвиђа да ће се том замишљеном путањом остварити реално кретање или

кретање може бити заправо фиктивно. Као пример из енглеског језика Талми (TALMY 2000: 109) даје конструкције *I pointed/aimed (my gun/camera) into/past/away from the living room*, у којима се види да би метак из пиштоља остварио физичко кретање, али да када се нешто фотографише, из објектива до онога што се жели усликати замишља се путања којом се ништа опипљиво не креће.

Из узорка наводимо следеће примере:

(а) са глаголима *ујравиџи*, *ујериџи* и *окренуџи* уз именице за оружје, а у значењу *нанишанити у неком правцу*; у таквим конструкцијама правац одређује путању којом би се метак кретао, а предлошка конструкција садржи именицу за објекат који је крајња тачка те путање, тј. за објекат који је узет на нишан; на пример:

- (3) Извади...револвер... и управи га на Гајића (Каш. 2, РМС; РСЈ); Његова рука у одређеном часу зна уперити смртоносни револвер у непријатеља (Матк. М.1, РМС; РСЈ); Сејмени су скинули пушке и окренули их према гомили (Селим. 5, 282, РСЈ);

(б) са глаголима *нищаниџи* и *ујравиџи* уз именице (*фоџо*)*аџарџи* и *рефлекџор*:

- (4) Фоторепортери [су] бестрасно шкљоцали, изузев... Груча... који је легао у једну локву на путу, и нишанећи апаратом брда пред собом, стрпљиво чекао да поветарац натера у објектив бели облачић налик на једрило (Давичо 1, 47, РСЈ); Швајцарац управља на њих свој рефлектор и онда угледамо бубњаре и њихове пратиоце засењених очију (Петровић, *Африка*, АСК).

Путање усмеравања јесу оне чија почетна тачка јесте оружје којим се нишани или апарат којим се нешто жели усликати. Путања се замишља од оружја до мете (*Извади... револвер... и ујрави ѓа на Гајића*) и од апарата до онога што се жели усликати (*... и нищанећи аџарџом брда љред собом...*). Како се види из енглеског примера који смо претходно навели, у енглеском језику је могућа представа путање видика којом би се удаљавало од другог објекта или се са њим мимоилазило. Такве конструкције у српском језику нисмо забележили, те би реченице **Ујерио сам аџарџи од дневне собе* или **Ујерио сам аџарџи љоред дневне собе* биле неприродне.

(д) *Пуџања оџажања* (енгл. *line of sight*), која се тиче замишљене путање која полази од чула вида. Ова путања се може у језику остварити не само глаголима посматрања, какав је глагол *љледаџи*, већ и глаголом какав је *окренуџи се*. У примерима *I slowly turned/looked/I slowly turned my camera toward the door/around the room/away from the window/from the painting/past the pillar/to the tapestry*, које даје Талми (TALMY 2000: 111), види се да се ради о бочном кретању, не осовинском, јер се не мења раздаљина која постоји између двају објеката. Српски узорак садржи следеће примере:

(а) са конструкцијом *ујравиџи очи* у значењу *погледати*, са предлогом *на*, којим се спецификује крајња тачка путање, а то је оно према чему се усмерава поглед:

- (5) Из таме ноћи... светлуца очију безброј управљених на ме (Панд., РМС; РСЈ); Управи... на ујака... лијепе очи (Франгеш И. 1, РМС; РСЈ);

(б) са глаголом *погледајти*, који не прати прави објекат, већ предлошка конструкција са предлозима *у*, којим се одређује крајња тачка путање, као и предлозима *кроз* и *низ*, који сами по себи указују на кретање објекта локализације, при чему се у случају предлога *кроз* ради о кретању „с једне на другу страну локализатора” (Кликовац 2000: 236):

- (6) Девојка би застајкивала и погледала час у небо, час у своје руке (Андрић, РМС; РСЈ); Њих двоје се сашаптавају, човек замишљено клима главом погледајући повремено кроз отворена врата кришом и тмурно у Веру (Тишма, *Ујоштреба човека*); А кад је ушао у улицу, продужио је до Калемегдана, погледао низ Пилсудскову, окренуо се и осмотрио нагоре (Давичо, *Песма*);

(в) са глаголом *окренути се*, са предлогом *према*, којим се прецизира ка чему се окретањем главе усмерава поглед, што је крајња тачка путање, или врло ретко са предлогом *од*, који казује од чега се поглед одвраћа:

- (7) С врата, при излазу, Аксаков се окренуо према мени, обративши ми се блаже-ним тоном... (Радовановић, *Повесћ о сјису Рајмонда Лила*, ПР); А он сиромаш муца и крије поглед од ње. – Кажи, или сад ћу да се наљутим? – вели му она мргодећи се и окрећући се тобож љутито од њега (Станковић, *Прва суза*, ПР);

(г) са глаголом *осврнути се*, са предлозима *на* и *ка*, којима се одређује оно на шта се усмерава поглед:

- (8) Мало даље пред нама забавља се један човек... Он се не осврте на нас; ми се освртосмо на њега (Нен. Љ. 26, 109, РСЈ); За трен се осврнула ка својој кући, али ред густих на обали заклањао ју је од погледа (Кнежевић, *Заклана у Ла-лис Лазулију*, ПР).

Уз наведене глаголе стоје обавезно и предлошке конструкције којима се прецизно одређује путања перцепције, тј. објекат на који се поглед усмерава, и тај објекат је крајња тачка путање. На датој путањи тачке су непомичне, а путања је визуелна, јер се ради у усмеравању погледа према неком објекту (*Ујрави... на ујака... лијеје очи*). Ни почетна тачка, тј. онај који опажа, нити крајња тачка, тј. оно што се опажа, не креће се. Узевши у обзир енглеске примере које смо претходно навели, у вези са контрастивним односом српског и енглеског језика можемо рећи да разлике почивају на употреби предлога, који су у енглеском разноврснији у језичким приказима ове врсте путања, док српски корпус показује да су у употреби превасходно предлози који показују усмереност погледа ка објекту, а не од објекта или мимо њега.

2.3.1.2. ПУТАЊЕ РАДИЈАЦИЈЕ (енгл. *radiation paths*). Ово је други шири тип еманације. У језику се ове путање приказују као путање зрачења које иде од извора енергије и од њега се удаљава, све до озраченог објекта. На путањи зрачења углавном се то зрачење може и видети, као што је то случај са светлом, али се заправо не може приметити да се оно заиста креће. Талми (TALMY 2000: 112) даје пример из енглеског језика *The sun is shining into the cave/onto the back wall of the cave*, у коме је приказано како светлост извире из сунца, путује праволинијски и осветљава пећину. Талми (TALMY 2000: 112), међутим, објашњава да је овде у питању фиктивно кретање, јер, иако је у науци познато да фотони заиста путују, то људско око не може да региструје.

У српском узорку приметили смо да се ова путања приказује следећим језичким средствима:

(а) изразом *зраци падају* са предлогом *на*, који одређује место које је обасјано:

- (9) Кроз прозор је видео како зраци сунчани падају, косо, на жбуње јасмина... (Црњански, *Сеобе (књиџа друџа)*, АСК); Али, чим први зрак сунца паде на стену – он задрхта и пође ка обали (Олујић, *Небеска река и друге бајке*, АСК);

(б) глаголом *зрачићи*, у значењу ОДАВАТИ СВЕЛОСТ:

- (10) Његове раширене зенице угледаше доле у води нешто као запаљену ватру, пламену бакљу која је зрачила горе, према њему, од које му намах постаде топлије... (Радовановић, *Лейойис Тешњарски*, ПР).

Поменути глагол у српском језику уобичајено не прати предлошка конструкција, којом се показује правац зрачења, те су овакве конструкције врло ретке. У наведеним примерима приметили смо да су најчешће описане путање светлосне и топлотне енергије, чија је почетна тачка извор светлости и топлоте, а крајња тачка осветљени или огрејани објекат. Путање радијације су фиктивне јер кретање честица није видљиво људском оку, па се светлост опажа као млаз, а не као кретање или таласање електромагнетних честица. У поређењу са претходно поменутом енглеском реченицом, у којој глагол *shine* прате предлози који показују правац у коме зраци путују, у српском је глагол *обасјати*, који је еквивалентан датом енглеском глаголу, прелазан и не употребљава се са предлозима, па се њиме не би одсликала фиктивна путања, јер би се њиме пажња усмерила само на то да је објекат обасут светлошћу, а не и на извор светлости.

2.3.1.3. ПУТАЊЕ СЕНКЕ (енгл. *shadow paths*) приказују се у језику као кретање сенке једног објекта ка површини другог објекта. Примери из енглеског језика које даје Талми (TALMY 2000: 114) су *The tree threw its shadow down into/across the valley* и *The pillar cast/projected a shadow onto/against the wall*.

Узорак обухвата следеће примере:

- (11) Светлост поподневног сунца срамежљиво се пробијала кроз навучене, извезене завесе, бацајући са предмета у њиховој спаваћој соби топле, пријатне сенке на под и зидове (Скробоња, *Накоји*, ПР); ...антички кипови дуж Месе, на форумима, при ретким блесцима Месеца Аквадукт баца своју сенку на долину Ликуса (Петковић, *Савршено сећање на смрт*); Суре литице бацале су мрачну сенку на воде које су заплјускивале стење приобалја (Радовановић, *Повеси о сјису Рајмонда Лила*, ПР).

У датим реченицама заступљен је израз *бацати сенку* са предлошким конструкцијама са предлогом *на*, које садрже именице за објекте на чију се површину пројектује сенка. Путања кретања сенке је фиктивна јер се заправо креће објекат који пројектује сенку или извор светлости. Поред тога, сенка је неосветљена област неког простора, па тако у реченици *Суре литице бацале су мрачну сенку на воде* литице заклањају светлост на одређеној површини воде, која постаје тамнија због положаја сунца у односу на литице. У контрастивном погледу, код овог типа путања постоје знатне подударности између српских и енглеских приказа.

2.3.1.4. СЕНЗОРНЕ ПУТАЊЕ (енгл. *sensory paths*) обухватају два објекта – онога који нешто опажа и оно што се опажа. Талми (TALMY 2000: 115) говори о два случаја: у једном се опажај третира тако да потиче од онога који посматра с намером да опази неки објекат, као у енглеској реченици *The enemy can see us from where they're positioned*, а у другом као особина која потиче од неког објекта и допире до онога који опажа и стимулише визуелни доживљај, као у реченици *The enemy can see us from where we're standing*. Оба случаја важе и за друге чулне перцепције.

Талми (TALMY 2000: 116) такође даје и пример енглеске реченице са глаголом *look*: *I looked into/toward/past/away from the valley*, који се удружује са предлошким конструкцијама које садрже различите предлоге и показују правац путање. Еквивалентан овом глаголу јесте српски глагол *погледајти*, који је најчесталији у узорку.

Наводимо следеће примере из узорка:

(а) реченице са глаголом *погледајти*, који прате предлошке конструкције са предлозима *на*, *ка*, *према* и *преко*, којима се прецизира правац у коме је поглед управљен; оно што је погледом обухваћено јесте крајња тачка сензорне путање:

- (12) Стао је испред кућерка, готово истоветног оном у ком и сам живи, удахнуо дубоко и погледао у ведро небо (Филиповић, *Злајна књиџа*, ПР); Сви у просторији погледаше према високом, крупном човеку у мркој униформи, са пиштољем о опасачу (Скробоња, *Накоји*, ПР); Потом су сва тројица погледала ка селу које се већ сурвало само у себе као да је ватра налегла на кровове... (Петровић, *Панкрајион*, ПР); ...оба се пријатеља тргоше, прекинути у ко зна каквим мислима, и погледаше ка нејасној прилици која поред реке промицаше између врба (Јанковић Бели, *Бледа месечева светлост*, ПР); Видев да је сам на брежуљку, са коњима, он поче шапутати своме, а дрмусати другог и погледа још једном преко реке, спазивши на другој обали француске предстраже (Црњански, *Сеобе*, АСК); Док је то сиктао кроз зубе, Гарсули се био окренуо, да још једном погледа на утрину, где је био полк оставио (Црњански, *Сеобе (књиџа друџа)*, АСК);

(б) реченице са глаголом *видети* и прилошким одредбама (*одајте*, *из свих даљина*), које прецизирају место одакле се посматра, тј. почетну тачку сензорне путање:

- (13) Одатле је могао да види чак и село, које је, пре, било турска Махала, а сад било насељено његовим Расцијанима (Црњански, *Сеобе (књиџа друџа)*, АСК); Три тополе су трепериле тамо на ветру и он их је јасно видео, из свих даљина (Црњански, *Сеобе*, АСК).

У овом, другом, случају предлог *из* остварује значење које Д. Кликовац (2000: 2014) означава као потицање.

(в) реченице са глаголима *видети се* [бити видљив], *чути се* [допирати до слуха] и *осејати се* [одавати мирис], којима се одсликава сензорна путања чија је почетна тачка у ономе што се чулима спознаје, што стимулише чула; у наведеним реченицама садржане су и прилошке одредбе којима се одређује одакле та стимулација допире:

- (14) ... пришао је и неко време је ходао поред нас, а његова шарена кошуља могла је да се види с два километра раздаљине (Олујић, *Гласам за љубав*, АСК);

(2) Погледа на ону страну, одакле се чуо шушањ (Доман., РМС; РСЈ); Дружи се са човеком који се осећа по задаху на пет метара (Сек., Књиж. 2, 181, РСЈ);

(г) реченице са глаголом *допирајти*, у којима је садржана представа о објекту који делује на чуло слуха и о тачки из које сензорна путања креће, коју одређује прилошка одредба:

(15) Са [улице] допираше јака врева и вика (Доман. 2, 5, РСЈ); Из далека, негдје иза брдашца допираше лавез паса (Леск. 3, 37, РСЈ); Тако они прекраћују време у разговору, док дан пролази и радња напредује тамо на мосту, са кога до њих допире шкрипа колица и лупа машине која меша цемент и песак (Андрић, *На Дрини ћуприја*); Грађевина се смањила и претворила у другу грађевину, из које је допирала вика дече (Пекић, *Айланџида*).

У свим наведеним реченицама у оквиру ове групе предлози *из* и *са* означавају порекло звука, а на сличан начин они могу да означе и порекло светлости или мириса (Кликовац 2000: 217).

Код сензорних путања, оно што се концептуализује као путања јесте пут којим „путује” или опажање од чула до опаженог, нпр. *Поштом су сва шројца погледала ка селу* или опажај од опаженог до чула, нпр. *Погледа на ону страну, одакле се чуо шушањ*. Путања је фиктивна јер се у оба случаја ради о надражајима чула и примању спољних утисака преко органа чула. Како је показао узорак, у српском језику најчешће је описана визуелна путања, тј. утисци примљени чулом вида.

Српски узорак указао нам је на знатне сличности у лексичком и структурном погледу са енглеским конструкцијама које даје Талми (TALMY 2000: 116–117). Што се тиче повратних глагола које смо анализирали под (в), са њима можемо упоредити енглеске реченице *The old wallpaper shows through the paint* (срп. *Стари тапает се види кроз фарбу*), у којој би глагол *show* одговарао глаголи *види се*, док би пасивне конструкције *can be heard/smelled/seen* одговарале глаголима *чује се*, *осећа се* и *види се*.

Што се тиче еманације, уопштено говорећи, основни когнитивни принцип који Талми (TALMY 2000: 117–122) дефинише јесте принцип на коме се заснива концептуализација једног објекта као извора еманације (енгл. *source*), а другог као циља (енгл. *goal*). Тај принцип се назива принцип активности и детерминативности (енгл. *active-determinative principle*), и он подразумева да се објекат који се схвата као активнији од двају објеката на путањи приказује као извор еманације. Овај принцип можемо илустровати на основу претходно испитаних српских примера, а важи у пет типова еманације, а оне су следеће:

(а) Путање радијације јесу оне путање код којих светлосна или топлотна енергија путује од неког извора и усмерава се ка другом објекту; како се види из српског узорака, најчешће је описано емитовање светлости, а затим топлоте, из извора какви су сунце, бакља, огањ, светлост, и слично. У путањама емитовања енергије активнији објекат је онај који емитује топлоту или светлост, јер има већу енергију од другог објекта, па је зато он као извор еманације почетна тачка путање.

(б) Путање сенке су путање код којих сенка неког објекта путује од тог објекта до површине другог, активан елемент путање није сенка, већ објекат

који баца сенку, јер сенка и њен положај зависе од положаја тог објекта и извора светлости. Објекат од кога почиње путања сенке је, стога, извор еманације, и он заклања одређени простор тако да у њега не продире светлост, што ствара сенку.

(в) Сензорне путање налазимо у случајевима код којих је извор еманације ентитет који опажа, чак и у случају када се опажај приказује као надражај који потиче од неког објекта и стимулише орган вида, јер је онај који опажа активнији од опаженог. У реченицама које смо претходно анализирали у вези са овом путањом извор еманације је увек живи ентитет, људско биће, чак и у реченицама са глаголом *доишраћи*, у којима извор еманације није поменут, јер је субјекат изостављен, али се подразумева.

(г) Путање усмеравања су путање код којих је активни фактор, а самим тим и извор еманације и почетна тачка путање, лице које уперује оружје, усмерава камеру или рефлектор у одређеном правцу;

(д) Показне путање представљају путање код којих је извор еманације и почетна тачка путање лице које некога упућује у извесном правцу.

2.3.2. ПУТАЊЕ ОБРАСЦА (енгл. *pattern paths*) обухватају концептуализацију неке конфигурације у простору. Дословно значење реченица са овим типом путање одсликава кретање неке материје у одређеном распореду дуж одређене путање. Овде се фиктивност остварује, наиме, кроз низ или шару у коју се материја ређа. Из енглеског језика Талми (TALMY 2000: 129) даје пример *As I painted the ceiling, paint spots slowly progressed across the floor*, који приказује како се свака кап фарбе креће према поду, где ствара шару која се привидно креће сама по себи. Талми (TALMY 2000: 129) истиче да је, за разлику од путања еманације, код овог типа путање потребно је стварно покретање да би се остварило фиктивно кретање.

У српском узорку нисмо забележили пример који садржи представу о томе да некаква шара има одређену путању кретања. Овој путањи може сличити низ суза које лију једна за другом, у реченици *Сћарцу се низаху сузе за сузама* (Јов. I. 4, 154, РСЈ), али оне кретањем не стварају низ нити шару који би дефинисали путању кретања, већ се на својој путањи губе.

2.3.3. КРЕТАЊЕ У ОДНОСУ НА ОКРУЖЕЊЕ (енгл. *frame-relative motion*) посматрача приказује као непомичног, а оно што га окружује приказује у покрету, у зависности од посматрачеве перспективе. У енглеском језику такав пример је *I sat in the car and watched the scenery rush past me* (TALMY 2000: 132). У оваквим конструкцијама фиктивни су и непомичност посматрача и кретање предела.

У реченицама из узорка запажамо да се ова путања представља уз помоћ глагола *промицаћи*, чије значење је БРЗО ПРОЋИ ПОКРАЈ НЕКОГА, НЕЧЕГА, на пример:

- (16) Ушла је у возило, док је њена бебица мирно посматрала како велики број очева и мајки са малом децом у носилкама или у наручју, једнако несвесних икакве међусобне сличности или везе, пуни аутобус и чека да та гаштимована грдосија позатвара врата и крене према другом крају града. Жена се држала чврсто и посматрала како напољу промичу вишеспратнице начичкане дуж новобеоградских булеvara (Скробоња, *Накоћ*, ПР); Све те куће које су израњале

из измаглице, та лица која видим у пролазу, ти зидови о које се очешала моја срећна и лепа досада из педесетих година, све ће ми то једнога дана сигурно затребати, али како да задржим све те призоре када тако брзо промичу с ону страну стакала, попут телевизијске емисије која је изненада изгубила тон? (Капор, *Најбоље године и друге приче*, АСК); Сада се коначно ослободио Хелене Лифка, свакога трага о њој. Задржао се у ходнику, пушећи са осталима, намерно одлажући повратак међу сапутнике у купеу, да би му што више времена возње прошло без њих; гледао је поља како промичу... (Тишма, *Капо*).

Кретање у односу на окружење подразумева путање које су очигледно нереалне јер се представа о кретању односи на предео у окружењу онога који га посматра док се кроз тај предео креће. Путања је фиктивна јер се не остварује онако како је у датим конструкцијама приказана; тако, у примеру *...гледао је поља како промичу...* кретање се приписује непомичним објектима (поља), на које се, у ствари, смењује поглед дуж путање онога који се креће. У енглеском примеру видимо употребу глагола *rush*, који је глагол кретања, у приказивању фиктивног кретања, а српски узорак показује контрастивне сличности између двају језика у том погледу, јер се ова врста путање такође приказује глаголом кретања *промицајући*.

2.3.4. Путање појављивања (енгл. *advent paths*) приказују локацију неког објекта глаголом који одсликава како је тај објекат заузео ту локацију или како се на њој манифестује. Подврсте овог типа су заузимање локације (енгл. *site arrival*), нпр. у енглеском језику *The palm trees clustered together around the oasis* (TALMY 2000: 135) и појављивање на локацији (енгл. *site manifestation*), нпр. *This rock formation occurs/recurs/appears/reappears/shows up near volcanoes* (TALMY 2000: 135).

Српски узорак указао нам је на употребу следећих глагола:

(а) глагола *низајти се*, којим се остварује путања заузимања локације, а фиктивно кретање се огледа у представи о кућама које се ређају у низу, док заправо оне стоје у низу. У првој реченици налазимо предлошку конструкцију са предлогом *по*, који овде има своје прототипично значење „простирање или кретање по извесној површини” (Кликовац 2000: 240), док нам предлог *низ* из друге реченице указује на фиктивно кретање од више тачке ка нижи:

(17) Погледа жалостиво на сеоца што се нижу по рубовима (Мат. 12, 186, РСЈ); Иза Крстине биртије нижу се низ улицу велике српске радње (Ћоп. 12, 42, РСЈ);

(б) глагола *начичкају се*, у значењу ОКУПЉАТИ СЕ У ВЕЛИКОМ БРОЈУ, у оквиру заузимања локације:

(18) Ту су се, између џамија и синагоге, начичкале мале и велике куће, углавном турске, и нека живост и скривено кретање слутили су се под измаглицом многих прошлости која се ковитлала око коњушница и ханова, око амама и капилика (Велмар-Јанковић, *Дорћол*, АСК);

(в) глагола *раширцају се*, који упућује на фиктивно кретање при коме се нешто расуло на разне стране по датој површини, такође у заузимању локације:

(19) На овисоком брежуљку... раштркале се куће и кућице као козе (Кол., РМС; РСЈ);

(г) глагола *појави́ти се*, у типу појављивања на локацији, са именицама за непомичне објекте, и то:

(а) небеска тела:

- (20) Како су умели да ходају по дворишту беспослено, с рукама на ленима, да искрећу лица, још од марта, према сунцу које би се пре подне појавило над кровом трговине... (Тишма, *Ујојпреба човека*);

(б) биљке:

- (21) Чуваркућа на крову појавила се и разрасла се у читаву башту (Сек., РМС; РСЈ);

(в) алге:

- (22) Кад је киша мало престала и кад почеше лепо јесењи дани, над празним, жутиим пољима, над врбацама, у којима се појавише бескрајне, зелене жабокречине, ноћу, кад је месечина долазила са шуме што се простирала уз брдо, она се појави јашући на моткама, јашући на јармовима, пењући се на дудове (Црњански, *Сеобе*, АСК).

Путање појављивања су фиктивне јер се у датим конструкцијама приказује локација или размештај непомичних објеката, и то тако као да они на тај терен кретањем доспевају, како фиктивно доспева сунце до крова у примеру... *према сунцу које би се пре подне појавило над кровом трговине*, или као да се на неком терену разврставају, како се чичкају куће у примеру *Ту су се, између џамија и синагоге, начичкале мале и велике куће*... Како се реално ради о непомичним објектима, они не могу кретањем до датог терена допрети (своју путању сунце прелази за једну галактичку годину, што је проток времена стран људском искуству), нити се непомични објекти кретањем сами од себе размештају.

Узорак показује сличности са енглеским конструкцијама, па су и енглески и српски глаголи који показују распоред на локацији глаголи кретања (*cluster*; *начичкају се*), а глаголи који показују појављивање су глаголи настајања (*appear*; *појави́ти се*).

2.3.5. Путање приступа (енгл. *access paths*) одређују локацију непомичног објекта на основу путање којом би се неки ентитет кретао до тачке у којој се тај објекат налази. Оно што је код ових путања стварно јесте непомичност тог објекта, а представа неког ентитета који се креће по датој путањи је фиктивна. У енглеском језику, у реченици *The bakery is across the street from the bank* локација пекаре приказана је путем представе о путањи која почиње од банке, води преко улице и долази до пекаре (ТАЛМУ 2000: 137). Како објашњава Талми (ТАЛМУ 2000: 137), ова путања се заиста прати онда када се овај опис схвата као смерница како доћи до пекаре, али се може пратити усмереном пажњом, као фиктивна путања.

Узорак нам је показао да се у српском језику најчешће користе следеће конструкције у приказивању ове путање:

(а) трпни придев *удаљен*, мером за раздаљину и предлошком конструкцијом која показује правац фиктивне путање, у значењу на одстојању:

- (23) Радиом се ставио у везу с најближом полицијском потером, удаљеном двадесет миља према југоистоку (Пекић, *Аџиланида*);

(б) прилози *низводно* и *узводно*, који одређују правац путање, у правцу воденог тока или супротном правцу од воденог тока, са предлошком конструкцијом са предлогом *на* и мером за раздаљину:

- (24) Утолико више их је поразила једна неочекивана вест: прочуло се да је на десетак километара од града, низводно на обали реке, пронађен један го мушки леш, избачен водом у врбак, сав надувен и ужасно унакажен (Јанковић Бели, *Бледа месечева свейлоси*, ПР);

(в) прилози за стране света са мером за раздаљину и предлошком конструкцијом са предлогом *од*, која показује почетну тачку путање:

- (25) Пет километара јужно од Србице налази се манастир Девич (Ћукић, *Косово: Знаменијоси и лейоше*).

Фиктивност забележена код путања приступа огледа се у томе што путања која води до неког објекта и којом се до тог објекта може стићи није и трајекторија стварног кретања. Такве конструкције су заправо опис локације непомичног објекта, али се путања замишља као пут којим се реалним кретањем том објекту може приближити. Иако у овим путањама постоји и почетна и крајња тачка, оне само одређују у ком просторном односу стоје објекат у почетној и објекат у крајњој тачки. Језичка средства којима се приказују ове путање у српском језику обухватају прилошке одредбе и трпни придев, док се у енглеском, како показује Талмијев пример (TALMY 2000: 137), ова путања приказује предлошким конструкцијама.

2.3.6. ПУТАЊЕ ПРОСТИРАЊА (енгл. *coextension paths*) одсликавају облик или позицију издуженог објекта, тако што се дужином тог објекта приказује путања кретања. То кретање се углавном приказује као кретање самог објекта по сопственој путањи. У енглеској реченици *The fence goes/zigzags/descends from the plateau to the valley* (TALMY 2000: 138) фиктивно кретање се интерпретира на основу дословног значења реченице: замишљена је путања која иде дуж оgrade, од њеног почетка до завршетка, коју би пратила посматрачева пажња.

Приметили смо да се у узорку у приказивању ове врсте путања користе разноврсни глаголи кретања, док именице обухватају имена за ентитете који се протежу у дужину, какви су стаза, линија, друм, пут, алеја, ходник, и слично. У употреби су следећи глаголи:

(а) глагол *ићи*, који од свих глагола кретања има најопштије значење:

- (26) Линија иде дужином целе црте, заталасана, затим се, при крају, успиње и лопи (Киш, Рани јади); Село је на брегу крај самог утока Жепе у Дрину, а једини пут за Вишеград иде преко Жепе, педесетак корака повише ушћа (Андрић, *Мост на Жепи*);

(б) глагол *скрећати*, који подразумева промену правца удесно или улево:

- (27) Стаза је скретала удесно, заобилазећи каменог Мислиоца коме је из темена текла вода (Пекић, *Айланџида*);

(в) глаголи *вијугати* и *врлудати*, који упућују на начин кретања, али се њима заправо одсликава извијен облик објекта:

- (28) Да ли ће се умети да снађе, јер ходници често вијугају (Радић Д. 6, 17, РСЈ); Залеђен пут... се вијуга ка планини (Живој. 3, 78, РСЈ); Упутио се преко хума по коме је врлудао узан, стрменит пут (Џунић С. 1, 158, РСЈ);

(г) глагол *кривудаићи*, који упућује на честу промену правца:

- (29) Изнад обје куће диже се брдо, преко кога кривуда нешто шира путања (Ћор. С. 6, 53, РСЈ).

Код путања простирања у српском језику се описују издужени објекти, пре свега они дуж којих се реално кретање може остварити, какви су пут, путања и стаза. Фиктивност се заснива на томе што се правац у коме ти ентитети воде или простор по коме се протежу описује као њихово кретање, а не кретање оног који би се том путањом упутио. Што се тиче језичких средстава у употреби у српском и енглеском језику, постоје знатне подударности, јер се у оба језика путање ове врсте приказују глаголима кретања које је својствено људима, какви су глаголи *go* и *descend* у енглеским примерама и *ићи* и *скрећати* у српским.

3. Дискусија и закључци. На основу поставки когнитивне семантике, на које смо се позвали у уводу у предмет овог рада, као и оних које смо размотрили у вези са појединачним врстама фиктивног кретања, овде ћемо изнети запажања у вези са језичким приказима фиктивног кретања у српском језику. Како је показао узорак, у српском језику је заступљена већина путања које описује Талми (TALMY 2000). У узорку нисмо пронашли примере за путање равнања и путање обрасца. Прво, у поређењу са реченицом коју даје Талми (TALMY 2000: 108), *The snake is lying toward/away from the light*, нисмо могли потврдити постојање истоветних структура које показују да се непомичан објекат равна са одређеним другим објектом, тако да његов врх буде у истој линији са тим објектом. Непостојање структура које би описале замишљено кретање дуж путање која иде од врха једног објекта (као што је глава змије) до другог објекта може значити да се глаголи који у своме основном значењу подразумевају радњу у којој нема никаквог кретања, већ статичности, какав је глагол *лежати*, у српском језику не могу употребити за приказ путање фиктивног кретања, тако да прилог за правац одређује крајњу тачку путање, да путања почиње у истуреном делу објекта и да се протеже праволинијски дуж осе тог објекта. Друго, узорак није указао на то да се у српском језику глаголима кретања уобичајено приказује путања обрасца тако да се неки образац, шара или поредак неке материје описује као да се сами по себи крећу у простору. Како смо у анализи узорка поменули, опис суза које се нижу низ образе не можемо довести у везу са овом путањом, судећи према Талмијевом (TALMY 2000: 129) одређењу по коме фиктивно кретање ове врсте почива на шари која се образује, а не на реалном кретању појединачних елемената шаре који се реално крећу, како се нижу сузе једна за другом. У недостатку представа ових двеју путања у српском језику лежи контрастивна разлика између српског и енглеског језика, у коме се те путање приказују. Стога, како смо на почетку поменули, иако се фиктивно кретање среће у великом броју језика, оно се у различитим језицима остварује различитим језичким средствима, а неки типови фиктивног кретања могу у неком језику и изостати.

Када говоримо сличностима међу језицима у приказивању фиктивног кретања, поменућемо запажање које износи Мацумото (MATSUMOTO 1996: 194) да и у енглеским и у јапанским конструкцијама са фиктивним кретањем увек постоји податак о одликама путање (енгл. *path condition*). Како су показале реченице из узорка, податак о одликама путање у српском језику даје прилошка одредба или предлошка конструкција. То је пре свега податак о томе у ком се правцу протеже путања, односно у коме се замишља кретање, тако да се дата путања може прећи или реалним кретањем или визуелно пратити. Што се тиче другог услова који наводи Мацумото (MATSUMOTO 1996: 194), податка о начину кретања (енгл. *manner condition*), њиме се утврђује повезаност начина кретања и одлике путање, тако што се начин кретања приказује само онда када се на тај начин одсликава облик путање. Овај услов смо такође препознали у српском узорку, код употребе глагола какви су *вијуџајти*, *врлудајти* и *кривудајти* код путања простирања, којима се заправо приказује облик путање која може бити трајекторија реалног кретања. У другим типовима фиктивног кретања облик путање није значајан податак, јер је путања или визуелна или непроходна, па овакви глаголи нису употребљени.

Конечно, показали смо да се у српском језику у употреби бележе прикази скоро свих типова фиктивног кретања, да српски језик показује изузетно богатство и разноврсност у средствима којима се приказује фиктивно кретање и да постоји знатан степен поклапања у изражавању фиктивног кретања у енглеском и српском језику. Даљим контрастивним истраживањима могу се осветлити разлике и сличности које у когнитивном и језичком погледу постоје између српског и енглеског језика у концептуализацији и исказивању засебних типова путања. Анализа коју смо овде спровели указује на то да се српски језик придружује групи језика у којима постоји концепт фиктивног кретања, са свим забележеним специфичностима у одабиру језичких средстава којима се фиктивно кретање исказује.

ИЗВОРИ

Електронски извори

- (1) РСЈ: *Речник српског језика* <<http://www.srpskijezik.com>> 6.10.2014.
РСАНУ: *Речник Српске академије наука и уметности*.
РМС: *Речник Мајнице српске*.
(2) АСК: *Антологија српске књижевности* <<http://www.ask.rs>> 7.9.2014:
Велмар Јанковић, Светлана. *Дорћол – имена улица* (АСК).
Капор, Момо. *Белешке једне Ане* (АСК).
Капор, Момо. *Најбоље године и друге њриче* (АСК).
Олулић, Гроздана. *Гласам за љубав* (АСК).
Олулић, Гроздана. *Небеска река и друге бајке* (АСК).
Петровић, Растко. *Африка* (АСК).
Црњански, Милош. *Сеобе* (АСК).
Црњански, Милош. *Сеобе* (књига друга) (АСК).
(3) ПР: *Пројекат Раско* <<http://www.rastko.rs>> 19.9.2014:
Јанковић Бели, Миле. *Бледа месечева свейлоси* (ПР).
Кнежевић, Бобан. *Заклана у Лайис Лазулију* (ПР).
Петровић, Миомир. *Панкраишон* (ПР).

Штампани извори

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

✱

ARNHEIM, Rudolf. *Visual Thinking*. Berkeley: University of California Press, 1969.

BLOOM, Paul et al. (eds.). *Language and Space (Language, Speech, and Communication)*. Cambridge, MA: The MIT Press, 1999.

BRDAR, Mario. *Kognitivno lingvistička istraživanja hrvatskoga i drugih jezika (projekat)*. Osijek: Filozofski fakultet, 2007.

EVANS, Vyvyan, Paul CHILTON (eds.). *Language, Cognition and Space: The State of the Art and New Directions*. London: Equinox, 2010.

FAUCONNIER, Gilles. Conceptual Blending. Neil J. Smelser, Paul B. Baltes (eds.). *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences*. Oxford: Elsevier, 2001, 2495–2498.

HAMPE, Beate (ed.). *From Perception to Meaning: Image Schemas in Cognitive Linguistics*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 2005.

HICKMAN, Maya, Stéphane ROBERT. *Space in Languages: Linguistic Systems and Cognitive Categories*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2006.

JACKENDOFF, Ray. *Consciousness and the Computational Mind*. Cambridge, MA: The MIT Press, 1987.

JACKENDOFF, Ray. *Semantics and Cognition*. Cambridge, MA: The MIT Press, 1983.

JOHNSON, Mark. *The Body in the Mind: The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason*. Chicago: University of Chicago Press, 1987.

JOHNSON, Mark. *The Meaning of the Body: Aesthetics of Human Understanding*. Chicago: University of Chicago Press, 2007.

- LAKOFF, George, Mark JOHNSON. *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press, 1980.
- LAKOFF, George. *Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal About the Mind*. Chicago: University of Chicago Press, 1987.
- LANDAU, Barbara, Elizabet S. SPELKE, Henry GLEITMAN. Spatial Knowledge in a Young Blind Child. *Cognition* 16 (1984): 225–160.
- LANDAU, Barbara, James E. HOFFMAN. Parallels between Spatial Cognition and Spatial Language: Evidence from Williams Syndrome. *Journal of Memory and Language* 53/2 (2005): 163–185.
- LANGACKER, Ronald W. *Foundations of Cognitive Grammar*. Volume 1: *Theoretical Prerequisites*. Stanford: Stanford University Press, 1987.
- LEVINSON, Stephen C. *Space in Language and Cognition*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- MANDLER, Jean M. On the Birth and Growth of Concepts. *Philosophical Psychology* 21/2 (2008): 207–230.
- MANDLER, Jean M. *The Foundations of Mind: Origins of Conceptual Thought*. Oxford: Oxford University Press, 2004.
- MATSUMOTO, Yo. Subjective Motion and English and Japanese Verbs. *Cognitive Linguistics* 7/2 (1996): 183–226.
- MUNNICH, Edward, Barbara LANDAU, Barbara A. DOSHER. Spatial Language and Spatial Representation: A Cross-linguistic Comparison. *Cognition* 81 (2001): 171–207.
- OAKLEY, Todd. *From Attention to Meaning: Explorations in Semiotics, Linguistics, and Rhetoric* (Series: European Semiotics – Sémiotique Européenne, Volume 8). New York: Peter Lang Publishing, Inc., 2009.
- SHEETS-JOHNSTONE, Maxine. *The Primacy of Movement*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1999.
- STRAUSS, Erwin. *Phenomenological Psychology*. New York: Basic Books, 1966.
- SWEETSER, Eve E. *From Etymology to Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
- TALMY, Leonard. How Language Structures Space. Herbert L. Pick, Jr., Linda P. Acredolo (eds.). *Spatial Orientation: Theory, Research, and Application*. New York: Plenum Press, 1983, 225–282.
- TALMY, Leonard. *Toward a Cognitive Semantics. Volume I: Concept Structuring Systems*. Cambridge, MA: The MIT Press, 2000.
- TAREMAA, Piia. Fictive and Actual Motion in Estonian: Encoding Space. *SKY Journal of Linguistics* 26 (2013): 151–183.
- VALENZUELA, Javier, Ana ROJO. Fictive Motion in Spanish: Travellable, Non-travellable and Path-related Manner Information. Javier Valenzuela, Ana Rojo, Cristina Soriano (eds.). *Trends in Cognitive Linguistics: Theoretical and Applied Models*. Frankfurt: Peter Lang, 2009, 243–260.
- VIDANOVIĆ, Đorđe. Conceptual Blending and Intentionality. *Facta Universitatis, Series Linguistics and Literature* 10/1 (2012): 41–52.
- YOUNG, Iris Marion. Throwing Like a Girl. *Information and Control* 8 (1980): 338–353.

Violeta Stojičić
Dušan Stamenković

CONCEPTUALIZATION AND CATEGORISATION OF FICTIVE MOTION IN SERBIAN

S u m m a r y

The main objective of this research is to examine the conceptualization and categorisation of fictive motion in the Serbian language by employing a cognitive semantic perspective suggested by L. Talmy's research (TALMY 2000) related to fictive motion in English. The existence of fictive aspects of motion has been recorded in many languages, in which it exhibits specific linguistic properties. For Talmy (TALMY 2000) fictive motion is the result of overlapping models of cognitive organization, and although there are entities that are factively motionless, we can construe them as fictively in motion. Talmy (TALMY 2000) describes the following types of fictive motion paths: emanation, pattern paths, frame-relative motion, advent paths, access paths and coextension paths. As can be concluded from Talmy (TALMY 2000: 269), the path of fictive motion is an imaginary path of unreal motion,

since there it is not a trajectory of motion of a physical body. Fictive motion constructions in Serbian, as in other languages, do not relate to changes in the position of an object relative to the reference body, but most often, fictive motion is an image that includes feasible trajectories of motion, visual trajectories limited by two points and the orientation of an object in relation to another object or to the environment. The analysis conducted in the paper is qualitative and focuses on the properties of linguistic exponents of fictive motion in Serbian. The sample analyzed illustrates the use of verbs of various denotational meanings to represent and construe fictive motion. In the analysis, we have also pointed to the differences and similarities in linguistic and cognitive aspects which exist between Serbian and English in the conceptualization and representation of specific types of fictive paths.

Виолета Стојичић

Универзитет у Нишу

Филозофски факултет

Департман за англистику

Ђирила и Методија 2, 18000 Ниш

violeta.stojicic@filfak.ni.ac.rs

Душан Стаменковић

Универзитет у Нишу

Филозофски факултет

Департман за англистику

Ђирила и Методија 2, 18000 Ниш

и Центар за когнитивне науке Универзитета у Нишу

Универзитетски трг 2, 18000 Ниш

dusan.stamenkovic@filfak.ni.ac.rs

Милена Јакић

ФОРМАЛНО ОЗНАЧАВАЊЕ АНТОНИМИЈЕ У РЕЧНИКУ САНУ*

У раду је анализирано формално означавање антонима у Речнику САНУ. Најпре су експлицитна правила о коришћењу антонима при дефинисању упоређена са лексикографском праксом, а након тога је дат квантитативни опис употребе квалификатора специјализованог за идентификацију антонима. Описана је и структура одредница којима је антоним приписан. Поред тога испитана је симетричност идентификације антонимије у овом речнику. Добијени резултати анализирани су у светлу других речника који идентификују антонимију.

Кључне речи: лексикографија, антонимија, српски језик, Речник САНУ, квантитативни опис.

In this paper we analyze the formal annotation of antonyms in the SASA Dictionary. Explicit rules of their usage in the definitions are compared to the lexicographic practice. A quantitative description of the qualifier specialized for the identification of antonyms is given. We also describe the structure of entries in which such a qualifier is used. Furthermore, we examine the symmetry of antonymy identification in this dictionary. The results are discussed in the light of the analysis of other dictionaries that identify antonymy.

Key words: antonymy, lexicography, SASA dictionary, quantitative description, Serbian language.

1. Увод. Најопштија дефиниција антонимије говори да су то речи супротне по значењу (KRISTAL 1985; БУГАРСКИ 1989: 141; ДРАГИЋЕВИЋ 2007: 265), међутим, као што Стивен Џонс примећује, чини се да је антонимија фундаментални механизам организације искуства (JONES 2002: 3). Ово сугеришу многа истраживања која показују да се антонимија усваја на најранијем узрасту, већ око треће године живота (VASIĆ 1976; CRUSE 1986: 197) и да се на задате стимулусе у тестовима слободних асоцијација антоним веома често наводи као одговор (CHARLES – MILLER 1989; FELLBAUM et al. 1993: 26–27; ДРАГИЋЕВИЋ 2007; SAVIĆ – KOSTIĆ 2008). Значење речи боље разумемо уколико знамо шта је њена супротност, те следи да антонимија може послужити као један од успешнијих лексикографских инструмената при дефинисању значења речи. Ипак, како Д. А. Круз наводи, није лако добро дефинисати шта све потпада под овај феномен (CRUSE 1986: 197). Док изворни говорници немају дилема око прототипичних парова антонима (*добар* – *лош*, *леј* – *ружан* и сл.), постоји делимично неслагање око мање типичних чланова (*змицљен* – *сћваран*, *добар* – *рђав*).¹ Лексикографи пак будући да обрађују целокупну

* Рад је настао у оквиру пројекта *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (бр. 178009), који у потпуности финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Неки од парова речи који означавају избор између две алтернативе, или се учестало појављују а по нечему су различити, чине се као супротности у значењу, иако то (у највећем

лексику, не могу се задовољити типичним представницима феномена, јер за сваки конкретан случај треба да донесу одлуку како ће га обрадити. Задатак је утолико тежи јер не постоји прецизна дефиниција антонимије, која би класификовала сваки конкретан случај у категорије које се у литератури наводе,² нити постоји прецизно упутство и образложење лексикографима шта све треба обрадити у речнику, а шта не и зашто. Како Парадисова и сарадници примећују, при одлучивању које јединице треба представити у речнику као репрезенте антонимије, истраживачи се ослањају на своју интуицију и то често доводи до неизбалансираних и нерегуларних резултата (PARADIS et al. 2009).

Тако на пример Љ. Шарић анализира употребу антонима у општим описним речницима хрватског (V. Anić, *Rječnik hrvatskoga jezika*, 1991, у даљем тексту: RHJ), енглеског (*Longman Dictionary of the English Language*, 1984, у даљем тексту: LDEL) и немачког језика (*Deutsches Wörterbuch*, 1986/1991, у даљем тексту: DW) (ŠARIĆ 1994). Она примећује да се и у RHJ и у LDEL јављају одступања од систематске обраде, пре свега по питању симетричности идентификовања антонимије. Наиме, док се код придева X наводи антоним Y, код придева Y не постоји упућивање на антоним X (нпр. код придева *једносџаван* наведени су антоними *комџилициран*, *сложан*, *џежак*, али ни код једног од тих придева није наведен придев *једносџаван*; код придева *bad* наведен је антоним *good*, док код придева *good* није наведен антоним *bad*). Поред тога, Љ. Шарић наводи да у неким случајевима лексикографи везују антоним за само једно од значења, иако је јасно да се две речи супротстављају и у другим значењима. Исто тако, некада се дешава да је код две речи успостављен однос антонимије у свим значењима, иако то не одговара стању у језичком систему. За разлику од тога, она наводи да је у DW антонимија успостављена код мањег броја одредница, али доследно, тј. у оба смера, и искључиво када су аутори сматрали да је антоним битна допуна дефиницији (ŠARIĆ 1994). Поред тога, ауторка наводи да се у општим речницима врло често наводе антоними из области стручне терминологије (нпр. *индукција* – *дедукција*, *алиџуизам* – *еџоизам*).

Парадисова и Вилнерсова отишле су корак даље, спровевши квантитативну анализу обраде антонима на речнику за напредно учење енглеског језика (J. Sinclair (ed.), *Collins COBUILD Advanced Learner's English Dictionary*, 2003, у даљем тексту Речник CCALED). Оне наводе податак да је у том речнику са преко 110.000 одредница, антоним приписан код свега 1.750 одредница (PARADIS – WILLNERS 2007). То чини свега 1,6% обрађене лексике у том речнику. Највећи број одредница су придеви (59%), а затим долазе именице (18%) и глаголи (13%), док преосталих 10% припада осталим врстама речи. Ауторке су поред тога приметиле да је свега 37% антонима наведено у оба смера.

Такође, у литератури не постоји слагање око тога да ли је антонимија однос који се успоставља између две лексеме или између појединих значења лексема (SULLIVAN 2012). Донекле надовезујући се на претходно питање, а за

броју случајева) нису (*џодрум* – *џаван*, *рука* – *ноџа*, *џика* – *џеџа*, *сунце* – *киџа*, па можда чак и *џас* – *сџуџа*, *џај* – *каџа*).

² Аутори антонимију дефинишу на различите начине и праве разлике засноване углавном на логичким, творбеним и семантичким критеријумима.

лексикографију од велике важности јесте и то да ли једна лексема може имати више од једног антонима. Према једном становишту лексема може имати један антоним, или уопште нема антоним (lexical categorical model: MILLER et al. 1990: 242; ДРАГИЋЕВИЋ 2007: 275–276; PARADIS et al. 2009: 418), као на пример *лей* – *ружан*. Други аутори сматрају да речи могу имати више од једног антонима једино ако су антоними међусобно у односу синонимије (ДРАГИЋЕВИЋ 2007: 275–276).³ Неки аутори тврде да ако је реч полисемична, она може имати више антонима који међусобно нису у односу синонимије (МРШЕВИЋ-РАДОВИЋ 1977: 228–229; CRUSE 1994; Станојчић – Поповић 2002: 174; cognitive prototype model: PARADIS et al. 2009: 381), као нпр. *бисџар* – *муџан* и *бисџар* – *џлуж*. Постоје и мишљења да једно исто значење може имати антониме који међусобно нису у односу синонимије (Б. Хлебџец наводи пример речи *woman* (‘жена’) чији су антоними *girl* (‘девојчица / девојка’) и *man* (‘мушкарац’) (ХЛЕБЕЦ 2007: 65)).

У овом раду анализираћемо употребу антонима у Речнику САНУ, будући да је то најобимнији дескриптивни речник српског језика. У анализи ћемо најпре утврдити каква експлицитна правила о коришћењу антонима постоје при дефинисању одредница. Након тога испитаћемо да ли се лексикографи у својој пракси придржавају датих правила. Главни циљ овог истраживања јесте да утврдимо начин, учесталост и структуру одредница код којих је употребљен антоним при дефинисању. Додатно нас интересује у којој мери су антоними симетрично обрађени у овом речнику.

2. Антонимија у Речнику САНУ. Речник САНУ је једнојезични речник, дескриптивног типа, са стандардизационим упутствима, који је поред писаних извора заснован и на богатој бази говорног језика. Према одабиру одредница спада у речнике општег типа, а одреднице су уређене према алфабетском принципу.

У *Упутствима за израду РСАНУ* (у даљем тексту *Упутства РСАНУ*), интерном документу Института за српски језик САНУ, чији сарадници израђују Речник САНУ, правила о употреби антонимије при конструисању лексикографског чланка веома су штура. Антоними се у *Упутствима РСАНУ* спомињу у два члана. У Члану 70 наводи се следеће:

Чл. 70: Одмах иза дефиниције дају се најпре синоними (са ознаком „син.“) и антоними (са ознаком „супр.“), затим упућенице (са ознакама „вар.“ и „исп.“), као и речи које је потребно ради допуне дефиниције споменути на том месту.

Након тога, у Члану 98 наводи се готово иста информација као у претходно наведеном члану:

Чл. 98: Иза дефиниције (и иза евентуалног синонима) даје се по потреби и антоним, одвојен од претходног текста тачком и запетом, са ознаком „супр.“ в. пр. код **белац** (2) и **бео**.

На основу наведених чланова видимо да *Упутства РСАНУ* за овај парадигматски однос предвиђају посебно место, тј. иза дефиниције, као и то

³ Р. Драгићевић наводи пример лексеме *истина* чији су антоними *лаж* и *неистина*, који су међусобно синонимни (2007).

да у РСАНУ постоји формална ознака резервисана за однос антонимије, тј. квалификатор супр. Ако пак погледамо примере на које упућује члан 98, као и остале примере употребе квалификатора супр., приметимо да у пракси није у потпуности спроведен принцип који је експлициран у *Ујујисџивима РСАНУ*. На пример, већ код придева *бео* приметимо да се квалификатор супр. не мора налазити само *иза* дефиниције већ се може наћи и *исџред* ње, односно испред свих дефиниција (више о овоме у Јакић 2014: 173–174).⁴

бео, бела, бело [...] супр. црн; исп. белан **1.** *који је боје снежа или млека а. о материјама које су њо љироди у њојџуносџи џакве боје.* [...] ⁵

Која је разлика између употребе квалификатора супр. испред свих дефиниција и у оквиру једне од дефиниција? Уколико се овај квалификатор употреби испред дефиниције, то је знак да лексикограф сматра да се наведене речи међусобно супротстављају по значењу у свим својим семантичким реализацијама. Стога, за успостављање оваквог односа антонимије није потребан контекст, већ се две речи супротстављају по значењу чак и када су изоловане од било каквог контекста. За потребе овог рада лексеме код којих је квалификатор употребљен испред свих дефиниција назваћемо *лексичким анијонимима*. Ако се пак квалификатор супр. употреби у оквиру једног од значења, то је знак да се антоним односи само на дато значење. Уколико је квалификатор везан за примарно значење (наведено у речнику под бројем 1) такав случај у овом раду зваћемо *ђравом анијонимџом*, а уколико је квалификатор везан за једно од секундарних значења (сва значења која су наведена иза првог значења) такав случај зваћемо *конџексџуалном анијонимџом*. Што је неко значење наведено под већим бројем у полисемантичкој структури, оно је мање познато и често је контекстуално ограничено.

Поред недоследне примене експлицираних *Ујујисџава РСАНУ*, приметили смо да многе речи које имају квалификатор супр. не спадају у општепознати лексички фонд (исп. **арза** →⁶ *џеза*, **лоћкав** → *једар*, **аркаш** → *ункаш*, **несклапно** → *џечно*, **јач** → *нејач*). Са друге стране, код познатих речи за које знамо да имају антониме, у РСАНУ податак о антониму не постоји (**велик(и)**, **здравље**, **здрав**, **богатство**, **обиље** и сл.). Такође, уочили смо потврде навода из литературе о несиметричном упућивању на антониме (нпр. **невеслач** → *веслач*, **истац** → *коџиле*, **врлина** → *мана*, **лош** → *добар*, али не и обрнуто). У неким случајевима то се може донекле сматрати оправданим, јер се поставља питање да ли мање познате речи постоје у општем лексичком фонду, док у другим случајевима таква лексикографска одлука није сасвим јасна, будући да су у питању општепознате речи.

На основу ових опсервација, као и анализе употребе антонимије у општим описним речницима, дате у литератури, дефинисали смо циљеве истражи-

⁴ При изради тако обимних дела као што је тезаурусни речник типа Речника САНУ неопходно је имати у виду да лексикографска методологија има неколико фаза у непрестаном циклусу: полазна правила, лексикографска интуиција, метаанализа, формулисање додатних правила (више о овоме в. у Јакић 2014: 168 и даље). Стога не чуди што између *Ујујисџава* и праксе не постоји потпуно преклапање.

⁵ В. и друге примере различитих позиција квалификатора супр. у Јакић 2014: 173.

⁶ Са леве стране знака → налази се одредница, а са десне њен антоним.

вања. У наставку рада следи анализа лексикографских чланака у којима се у Речнику САНУ јавља квалификатор супр.

2.1. ЦИЉЕВИ ИСТРАЖИВАЊА. У овом истраживању поставили смо четири основна питања, која смо даље разложили:

I. *Прво ишћање* односи се на квантитативни опис употребе квалификатора супр.:

I.a. Колико је одредница у РСАНУ добило квалификатор супр.?

I.b. Како изгледа дистрибуција квалификатора супр. по томовима РСАНУ?

I.v. Како изгледа дистрибуција квалификатора супр. по врстама речи?

I.g. Колико антонима се наводи под једним квалификатором?

I.d. Колико пута је квалификатор супр. употребљен унутар једне одреднице?

II. *Друго ишћање* тиче се структуре лексикона коме се приписује квалификатор супр.:

II.a. Да ли речи којима су приписивани антоними имају једно или више значења? Уколико имају више од једног значења, ком значењу је приписан антоним?

II.b. Какав је бројчани однос општепознатих и мање познатих одредница којима је додељен квалификатор супр.?

III. *Треће ишћање* у овом истраживању односи се на симетричност означавања антонимије у РСАНУ. Желимо да утврдимо у ком проценту је квалификатор супр. коришћен у оба смера, код чланова једног антонимског пара.

IV. *Четврто ишћање* у извесној мери ослања се на претходна, и тиче се могућности експлицирања принципа одабира одредница којима ће се приписати квалификатор супр.

2.2. МЕТОД АНОТАЦИЈЕ. Анотирање грађе сачињене од лексикографских чланака одредница у којима се појавио квалификатор супр. имало је неколико нивоа. Свакој одредници приписали смо следеће информације:

a. Врста речи одреднице;

b. Број употребљених квалификатора супр. у оквиру дате одреднице и број антонима у оквиру сваког употребљеног квалификатора;

v. Реч која је помоћу квалификатора супр. идентификована као антоним у датом лексикографском чланку;

г. Нумеричка ознака значења под којим се јавља квалификатор супр. (значење 1a, 1b и сл.);

д. Квалификатор области и употребе речи који је наведен у оквиру датог лексикографског чланка. (Под овом ставком бележили смо да ли одредница припада општем лексичком фонду, те није квалификована на посебан начин, или припада области музике, географије итд. Такође бележили смо да ли се ради о покрајинској речи, речи нераспрострањене употребе, индивидуално скованој речи и сл.);

ђ. Постојање етимолошке информације о речи (квалификатори који објашњавају порекло преузимања дате речи, нпр. лат.(ински), нем.(ачки), тур.(ски) и сл.);

е. Након уношења ових информација у базу, за сваку од одредница проверили смо да ли се код речи које су идентификоване као њихови антоними,

оне саме појављују као антоними уз квалификатор супр. (нпр. код речи *зао* као антоним наведена је реч *добар*, те стога проверавамо да ли је и код *добар* идентификован придев *зао* као њен антоним).

ж. На крају, свакој одредници приписан је одговарајући том Речника САНУ, у коме се налази.

Како бисмо илустровали систем анотације, приказаћемо пример анотације једне од одредница (в. Табелу 1):

Табела 1: Анотација једне одреднице из Речника САНУ.

Одредница	благ
Врста речи	придев
Број квалификатора супр.	4
Број речи под једним квалификатором супр.	1
Реч наведена под квалификатором супр. у РСАНУ	тежак; строг; блештав; стрм
Под којим значењима је наведен квал. супр. у РСАНУ	5; 6; 9а; 10а
Квалификатор области	нема
Квалификатор етимологије	општи лексички фонд
Двосмерност антонимије у РСАНУ	1 објављен (блештав): није у оба смера
Том РСАНУ	I

2.3. РЕЗУЛТАТИ АНАЛИЗЕ

1.а. Први од циљева овог истраживања тицао се *броја одредница у којима је употребљен квалификатор супр.*

Анализа је показала да је квалификатор супр. употребљен у свега 425 одредница.⁷ Ово сматрамо релативно малим бројем одредница, будући да се процењује да је у 18 објављених томова обрађено преко 200.000 одредница.⁸ Од тога, у 9 одредница квалификатор супр. јавио се једино у одељку *Изрази*. На пример:

број, броја м [...]

Изр. [...] **имагинарни** ~ 1) *теоријски квадрантни корен негативног броја*; супр. стварни, реални број; исп. иреални број. [...] **ирационални** ~ *број који није ни цео ни разломак, број чија се вредност не може до краја израчунавати, изразаити (нпр. квадрантни корен из 2)*; супр. рационални број.[...]

кеса ж [...]

Изр. [...] **дебела, масна** ~ *многo новаца, велико богајство*; супр. мршава, плитка, сува кеса [...]

⁷ Уколико су у речнику наведени и екавски и ијекавски облици, рачунали смо само екавске, нпр. *беда* – *биједа*, *делилац* – *дјелилац*. У случајевима када је у РСАНУ у заглављу наведено две (фонетске) варијанте одреднице, рачунали смо само једну, као у следећим примерима: *афел* – *афелијум*, *дејџајсџи* – *дејџајсџија*, *исџежнуџи* – *исџежџи*, *кајџалекџичан* – *кајџалекџички*, *орлеанџија* – *орлеанац*.

⁸ Ово истраживање рађено је пре објављивања 19. тома РСАНУ.

(В. и одреднице **војник, детаљ, дуговати, идеалан, леђа, лига, нехомологан.**)

Будући да се у оваквим случајевима ради о антонимији синтагми, а не лексема, овакве случајеве искључили смо из даље анализе.

1.6. Након пребројавања одредница које су добиле квалификатор супр. интересовала нас је *дистрибуција квалификатора супр. у (до сада) објављеним томовима РСАНУ*. Дистрибуцију идентификованих антонима у РСАНУ, анализирали смо на материјалу првих 18 објављених томова. Свесни смо тога да дистрибуција антонимије по словима не мора бити хомогена, поготово имајући у виду префиксе којима се у српском могу изградити антоними, те смо ову чињеницу узели у обзир. Томови који садрже лексику префиксирани на овај начин, могли би имати више антонима од других томова: том I (који садржи префиксе: а-, ан-, анти-, без- (бес-), II (ван-), IV (де-, дис-), V (егзо-, екс-, ендо-), VII (и-, изван-, ин- (им-)), VIII (ин-, интро-), X (контра-), XIV (не-), XV (не-). Ипак, наша анализа показује да ови префикси немају значајнијег утицаја на број употребљених квалификатора супр. по томовима, а примећује се тенденција опадања употребе овог квалификатора током времена (в. Сliku 1).

Слика 1: Број употребљених квалификатора супр. у РСАНУ. Сиви стубићи – збирни број одредница код којих је употребљен квалификатор супр., бели стубићи – број одредница код којих је употребљен квалификатор супр., а које имају неки од префикса за творење антонимије.

Тенденција опадања употребе антонима могла би бити условљена променом теоријских поставки које би значајно утицале на концепцију речника, или по среди могу бити други, нелингвистички фактори (нпр. лексикографски пропуст). Ипак, на ово питање за сада не можемо прецизније одговорити.

И.в. У литератури је често навођен податак да је антонимија парадигматски однос карактеристичан за придеве (FELLBAUM et al. 1993: 26–27). Стога смо проверили како изгледа *дистрибуција квалификатора супр. по врстама речи одредница у којима је ујошребљен*.

Анализа је показала да је квалификатор супр. у Речнику САНУ најчешће приписиван именицама, а за њима следе придеви, прилози и глаголи. Остале врсте речи незнатно доприносе укупном броју одредница које имају овај квалификатор (в. Табелу 2).

Табела 2: Дистрибуција квалификатора супр. у РСАНУ, по врсти речи.

Врста речи	Фреквенција квалификатора супр.	Процентуална заступљеност квалификатора супр. (%)
именица	219	52,52
придев	131	31,41
прилог	29	6,95
глагол	26	6,24
предлог	5	1,20
речца	2	0,48
узвик	2	0,48
афикс	1	0,24
предлог и прилог	1	0,24

Однос антонима по врстама речи веома варира у различитим речницима, о чему ће више речи бити у дискусији (в. стр. 170–171).

И.г. и И.д. Као што смо већ раније у уводу напоменули, у литератури постоји дебата о томе да ли једна лексема може имати више од једног антонима. Став да речи могу имати само један антоним, или у супротном немају антоним уопште, у Речнику САНУ могао би бити сигнализирани тиме да се у читавом лексикографском чланку наводи само један квалификатор супр. под којим је наведен један антоним.⁹ Мишљење неких аутора да речи могу имати више од једног антонима једино ако су антоними међусобно у односу синонимије, у Речнику САНУ поклапа се са тиме да под једним квалификатором супр. постоји више од једног наведеног антонима. Став да полисемична реч може имати више антонима који међусобно нису у односу синонимије, у Речнику САНУ поклапа се са тиме да је у оквиру лексикографског чланка једне одреднице употребљено више од једног квалификатора супр., који су везани за различита значења. Сматрамо да мишљење да једно исто значење може имати антониме који међусобно нису у односу синонимије није потврђено ни у једној од одредница у Речнику САНУ.

Када смо испитали *број квалификатора супр. по одредници и број антонима под једним квалификатором супр.* утврдили смо да се у лексикограф-

⁹ Треба бити опрезан, јер тек увид у језички систем говори да ли је у питању став стручњака или у самом систему заиста не постоји ниједна друга реч која би могла бити антоним датој лексеми.

ском чланку одреднице у убедљиво највећем броју случајева употребљава само један квалификатор супр. и под њим се даје само један антоним (в. Табелу 3). У случајевима лексичке антонимије (када се квалификатор употреби испред свих значења) један квалификатор је довољан да припише антоним свим значењима. Међутим, ако рачунамо само одреднице које имају више од једног значења (дакле, значења која су означена бројевима, а не словима), примећујемо да је лексичких антонима у Речнику САНУ било свега 35 (о чему ће више речи бити у даљем тексту, под тачком II.а).

У веома малом броју одредница јавља се више од једног квалификатора супр., а исто тако ретко се даје више од једног антонима под једним квалификатором супр.¹⁰ Имајући у виду да од 415 испитаних одредница 203 има више од једног значења (не рачунајући одреднице код којих је наведено неколико блиских значења, означених бројевима) ово се чини као веома мали број антонима.

Табела 3: Број употребљених квалификатора супр. у лексикографским чланцима одредница Речника САНУ.¹¹

Број квалификатора у лексикографском чланку	Број одредница	Пример
1 квалификатор супр., 1 антоним	401	антипатија – <i>симпатија</i> доцни – <i>рани</i> извоз – <i>увоз</i> лабилан – <i>стабилан</i> нов – <i>стар(и)</i>
1 квалификатор супр., али више од једног антонима	4	благо – 1. <i>куку</i> , <i>леле</i> , <i>ишешко</i> идеализам – 1.а. фил. <i>материјализам</i> , <i>реализам</i> идеалиста – 1. <i>материјалиста</i> , <i>реалиста</i> некретнина – [једино значење] <i>крејнина</i> , <i>покрејнина</i>
2 квалификатора супр.	6	мањина – 1.а. <i>већина</i> , 1.б. <i>већина</i> ¹¹ не – 4.а. <i>да</i> , 4.б. <i>да</i> одређен – 1.в. <i>неодређен</i> , 3. грам. <i>неодређен</i> левак – 1. <i>дешњак</i> , 8. покр. <i>ирисоје</i> бео – [испред првог значења] <i>црн</i> , 16.а. <i>црвени</i> мек – 1.а. <i>тврдо</i> , 7.а. <i>љутиа</i>
3 квалификатора супр. (у неким од значења више од 1 антонима)	1	одречан – 2.б. <i>позитиван</i> , 3.б. лог. <i>позитиван</i> , <i>афирмативан</i> , 3.в. правн. заст. <i>позитиван</i>
4 квалификатора супр. (у неким од значења више од једног антонима)	3	лице – 3.в. <i>иисмо</i> , 3.г. <i>наличје</i> , 3.е. <i>полеђина</i> , 7. покр. <i>иосијава</i> изгубити – 1. <i>наћи</i> , 3. <i>добити</i> , <i>напредовати</i> , 6. <i>победити</i> , <i>добити</i> , 7. <i>ухваћити</i> благ – 5. <i>ижежак</i> , 6. <i>сироџ</i> , 9.а. <i>блештав</i> , 10.а. <i>сирм</i>

¹⁰ Случајеве када су као антоними дате различите фонетске реализације исте речи (нпр. *додно* → *с(а)врх*; *еџоисц(а)* → *алируисц(а)* и сл.) рачунали смо као један антоним.

¹¹ Приметимо да је код неких одредница употребљен исти антоним под квалификаторима везаним за различита значења (в. одреднице *мањина*, *не*, *одређен*, *одречан*, *изгубити*). Другим речима, антоними могу у делу полисемантичке структуре развијати значења у истом правцу.

На основу оваквог стања закључујемо да аутори Речника САНУ сматрају да реч може имати више од једног антонима, било да они јесу или нису међусобно у односу синонимије. Ипак, за највећи број лексема наведен је само један антоним. Прецизнија анализа конкретних лексема у будућим истраживањима показаше да ли је језички систем највећег броја обрађених лексема заиста такав да постоји само један антоним, или је у питању став аутора да одредница може имати један антоним.

П.а. *Упоишреба квалификаѿора суѿр. са осврѿом на редослед значења одредница у којима је упоишребљен*. Као што смо у уводу напоменули, позиција употребљеног квалификатора унутар лексикографског чланка сигнализира тип антонимије. Квалификатор се може употребити испред свих значења, или у оквиру једног од наведених значења. Значења се у речницима наводе одређеним редоследом, те предност имају обичнија, фреквентнија, доминантнија, која се реализују без посебних контекстуалних ограничења, тј. налазе се у слободној семантичкој и синтаксичкој позицији. Гранање значења у Речнику САНУ означава се системом ознака који подразумева бројчану (арапске и римске бројеве) и словну нумерацију (слова азбуке). Веће разлике у значењу означавају се арапским бројевима, док се мање међусобне разлике међу значењима означавају словима. Римски бројеви¹² користе се код глагола да раздвоје транзитивне од рефлексивних облика.¹³

У анализи која следи, све употребе квалификатора значења која се налазе под бројем 1, без обзира на додатну словну ознаку, сматрали смо примарним значењима или подзначењима примарних значења. Сва значења одредница која су била распоређена само према словним ознакама, сматрали смо примарним. Једина значења моносемичних речи такође би се могла сматрати примарним, али смо их за потребе истраживања сматрали посебном категоријом. У случају глагола *исѿеѿнуѿи*, *исѿезаѿи* и *оѿородиѿи*, питали смо се да ли прво значење под рефлексивним обликом треба да сматрамо примарним или секундарним значењем, али смо након упоређивања првог значења транзитивног и рефлексивног облика одлучили да и њих сматрамо примарним. Сва остала значења сматрали смо секундарним.

Имајући у виду значења одредница код којих је овај квалификатор употребљен, примећујемо следеће:

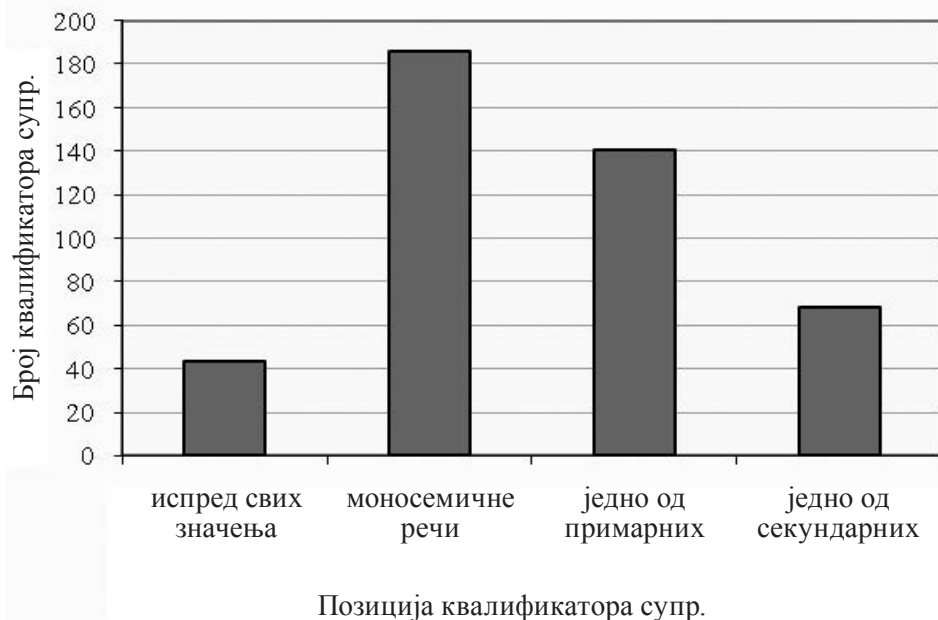
Квалификатор супр. употребљен је код 186 моносемичних одредница (45% од укупног броја употреба квалификатора), док је употребљен 229 пута код одредница које имају више од једног значења (55%);

Квалификатор супр. везан је 141 пут за примарно значење или његова подзначења, 68 пута за једно од секундарних значења, а 43 пута се нашао испред свих значења (в. Слику 2). На основу овог налаза видимо да се лексикографи ретко одлучују да нешто прогласе *лексичким антионимом*, а поготово уколико одредница има више од једног значења (у свега 16% случајева).

¹² Римски бројеви јављају се и у неким другим случајевима, али то није релевантно за предмет овог рада.

¹³ За описани систем гранања значења в. нпр. полисемантичку структуру придева *нов*.

Употребе квалификатора супр. у РСАНУ, са освртом
на број и поредак значења одредница

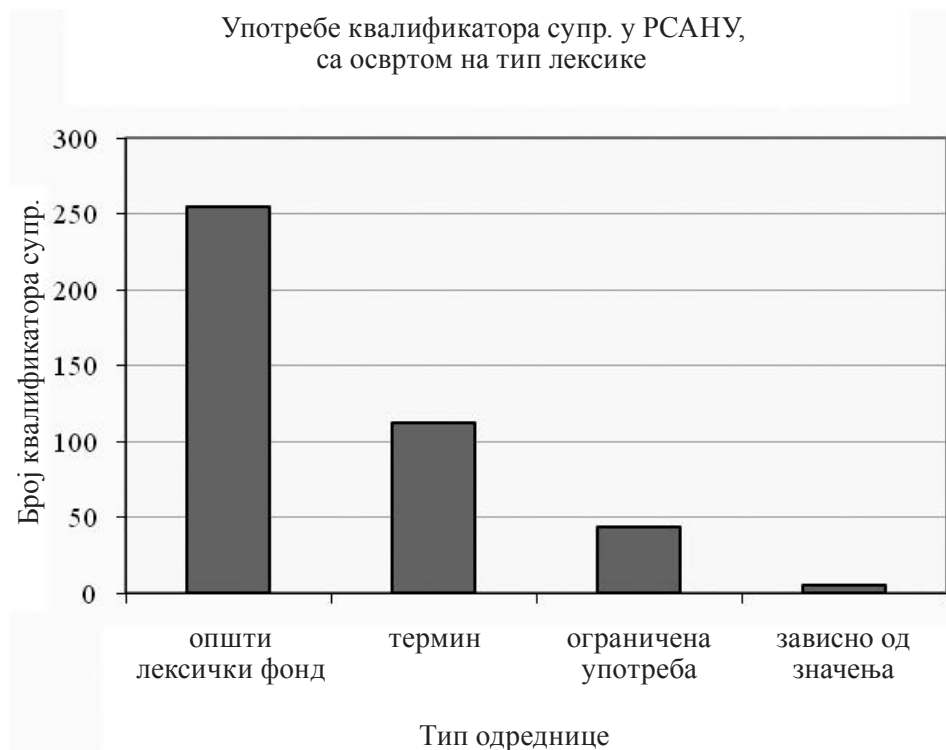
Слика 2: Дистрибуција квалификатора супр. у РСАНУ, узимајући у обзир тип одреднице (моносемична / полисемична) и значење за које је квалификатор везан.

П.6. *Квалификатор супр. у РСАНУ, са освртом на тип одредница у којима је употребљен.* Што се тиче дела лексичког фонда за који се у РСАНУ користи квалификатор супр., анализа је показала следеће:

1. Од 415 одредница у којима се квалификатор супр. појављује, 108 су речи којима је назначено страно порекло (највећи број одредница (46) потиче из латинског: *ајосіериори*, *окциденті* итд.; грчког (27): *асиндеј*, *мерокарсі* итд.; француског (9): *аверс*, *еџоизам* итд.; италијанског (7): *аліуризам*, *крешендо*; 6 из турског: *аркаш*, *бајат*, итд.; и немачког (4): *анода*, *афел*; а за шест речи је као порекло преузимања наведено више од једног језика).

2. Од 415 одредница, њих 249 спада у општи лексички фонд (нпр.: алтруиста, десни, кратак). Остале одреднице су термини (112) или имају ограничен домен употребе (43). Међу терминима највише је оних из области филозофије (11; нпр.: априоран, идеализам), математике (8; крива, одузимати), логике (7; дедукција, дискурзиван), биологије (6; аеробни, дегенерација), ботанике (6; ангиосперма, бујер), физике (6; анода, негатрон), граматике (5; активан, деминутив) и медицине (5; алопатија, мазохизам). Под одредницама ограничене употребе сматрамо оне које су квалификоване као покрајинске (20; нпр.: бесхаерник, горма, надолњичав), застареле (9; криведан, маличати), нераспрострањене (8; дотиснути се, копнар, откартати), индивидуализми (2; блисковидан, отходак), морфолошки или творбено необичне речи (2; задњачити,

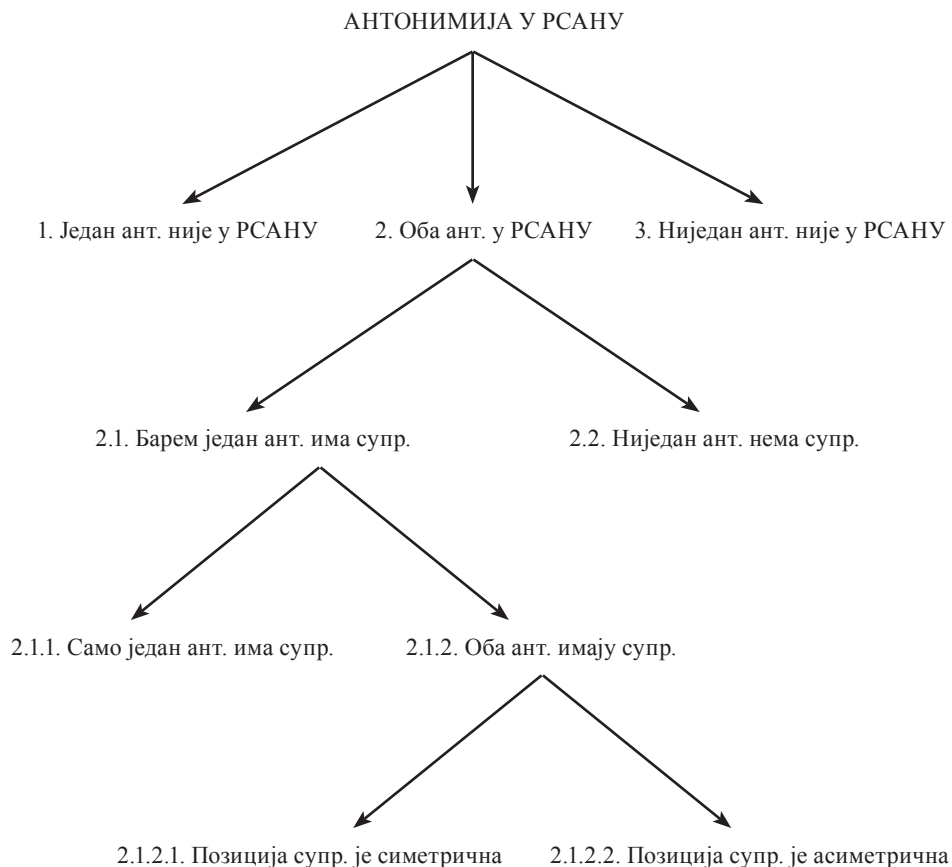
нападеник), народне речи (1; остарина) и ијекавске кованице (1; јечан). Шест одредница, будући да имају више од једног квалификатора супр., сврстали смо у категорију „зависно од значења”, јер нека њихова значења припадају општем лексичком фонду, а нека имају ограничену употребу (в. Сliku 3).

Слика 3: Дистрибуција квалификатора супр. узимајући у обзир тип одреднице (или значења) за коју је квалификатор везан.

Чини се да је број речи општег лексичког фонда којима је приписан антоним, веома мали, имајући у виду укупан број речи општег лексичког фонда. Да ли је то реално стање у језичком систему посебно је емпиријско питање, али пилот истраживање које смо раније спровели сугерише да није (Јакић 2014: 187–189).

III. Симетричност употребе квалификатора супр. у РСАНУ. По питању симетричности обележавања антонимије у РСАНУ треба најпре напоменути да постоји неколико могућности. Представимо их стаблом, у коме се грађају само случајеви који су од интереса за ово истраживање (в. Стабло 1):

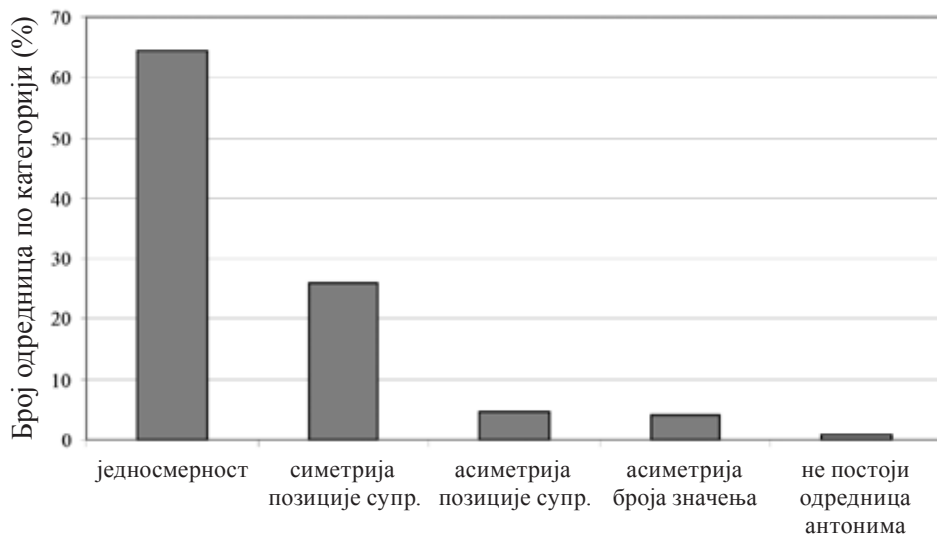

Стабло 1: Приказ логичких могућности по питању симетрије употребе квалификатора супр. у РСАНУ.

Као што се на Стаблу 1. види, у овом истраживању интересују нас случајеви када су у РСАНУ објављена оба члана потенцијалног антонимског пара, а барем код једног од њих је употребљен квалификатор супр. (на Стаблу 1. случај 2.1.). Исход овога може бити: једносмерност (2.1.1.), или двосмерност (2.1.2.). Уколико постоји двосмерност, такође можемо имати два случаја: симетрију позиције квалификатора супр. (2.1.2.1.) и асиметрију позиције квалификатора супр. (2.1.2.2.).

Резултати наше анализе показују да је код две трећине одредница антоним приписан само у једном смеру (на Стаблу 1. случај 2.1.1.: *лоћкав* → *једар*, *једар* → ∅; *крисџалоид* → *колоид*, *колоид* → ∅), а код трећине свих одредница којима је приписан антоним, антонимија је приписана и у супротном смеру (на Стаблу 1. случај 2.1.2.: *аеробни* ↔ *анаеробни*; *дужодневица* ↔ *крајкодневица*). Од те трећине, у неким случајевима постоји потпуна симетрија позиције квалификатора супр., а у неким случајевима таква симетрија позиције не постоји, и то из различитих разлога (в. Слику 4).

Приказ симетричности употребе квалификатора супр. у РСАНУ

Категорије симетричности

Слика 4: Процентуални приказ статуса симетрије употребе квалификатора супр. у РСАНУ.

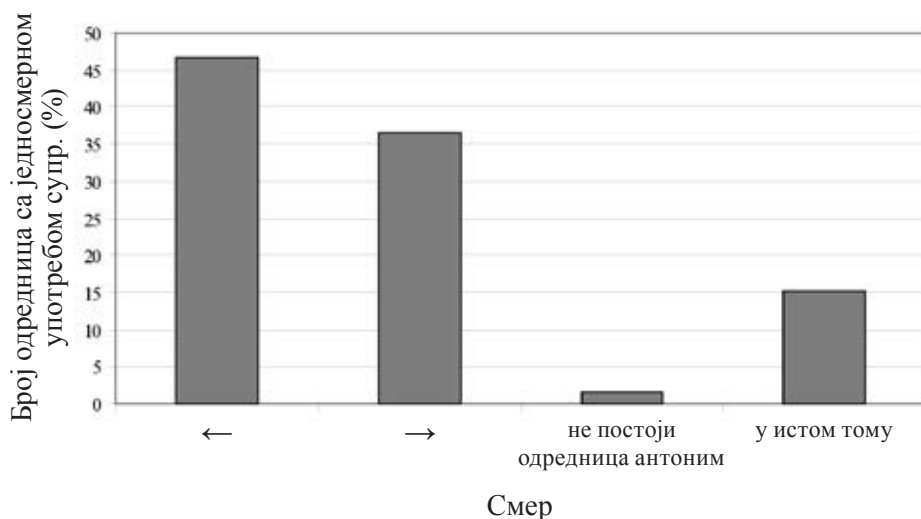
Код 6 парова примећујемо да антоними немају симетричан број значења. У тим случајевима без обзира на то што код оба члана пара постоји квалификатор супр. и што су унакрсно међусобно упућени по супротности, асиметрија употребе квалификатора проистиче из асиметричног броја значења у РСАНУ (в. *ајосѿериоран* – *ајриоран*, *ајсѿиракѿиан* – *конкретѿиан*, *висија* – *низија*, *дедукција* – *индукција*, *крешендо* – *декрешендо*, *максималан* – *минималан*). Код 4 пара позиција квалификатора није симетрична, јер је код једног члана пара антоним наведен у статусу лексичког антонима (*да* → *не*; *дивергенција* → *конвергенција*; *назадан* → *најредан*; *офанзива* → *дефанзива*), а код другог у статусу контекстуалног антонима (обрнути смер). Код 3 пара антоним је у једном смеру везан за примарно значење (*ексѿензиван* → *инѿензиван*; *наличје* → *лице*; *благо* → *куку*), а у другом смеру за неко од секундарних значења (обрнути смер).

Као маргиналну опсервацију наводимо да у случајевима када постоји потпуна симетрија позиције употребљеног квалификатора супр., у мањем броју случајева не постоји симетрија употребљеног квалификатора области (*барелѿеф* нема назначен квалификатор области, што би значило да припада општем лексичком фонду – *орелѿеф* према РСАНУ припада области вајарства; *дужодневица* припада области астрономије – *крајѿкодневица* нема назначен квалификатор области; *једнобожац* припада области религије, док за *мнобобожац* РСАНУ није навео квалификатор области; *ајосѿериори* је означено

као да припада логици, а *ајриори* филозофији; *анџиосџора* је оквалификована као ботанички термин који је поред тога и застарео, док је *џимносџора* оквалификована само као ботанички термин).

Изненадио нас је тако велики број случајева где квалификатор није употребљен у оба смера. Разлози за то не би морали бити само лексикографски став, или лексикографски пропуст, већ и допуњавање грађе, будући да је први том изашао 1959, а осамнаести 2010. године. Међутим, анализа је показала следећу слику (в. Сliku 5):

Смер једносмерних квалификатора супр.

Слика 5: Процентуални приказ смера једносмерних квалификатора супр.

Петнаест процената антонимских парова налази се у истом тому, али ни поред тога не постоји симетрија употребе квалификатора супр. у одредницама. У 46% случајева квалификатор је употребљен у касније изашлом тому, а није у ранијем, док је у 36% случајева квалификатор употребљен у раније изашлом тому, а није у каснијем.

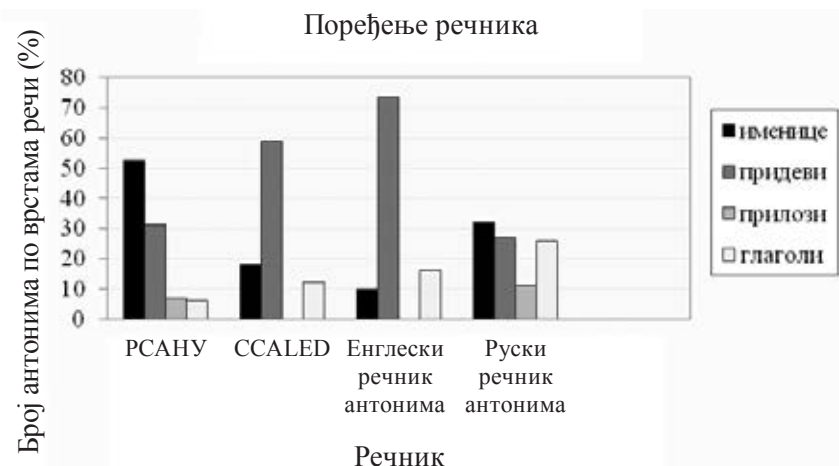
Закључујемо да допуњавање грађе свакако није једини, па чак ни главни разлог асиметричне употребе овог квалификатора. Уколико није у питању лексикографски пропуст, сматрамо да би требало прецизирати због чега не постоји симетрија употребе квалификатора.

3. РЕЗИМЕ НАЛАЗА, ЗАКЉУЧЦИ И ДИСКУСИЈА. На основу истраживања које смо спровели на материјалу лексикографских чланака одредница код којих је у РСАНУ употребљен квалификатор за идентификовање антонимије дошли смо до следећих налаза:

- 1) У *Ујујисџивима за израду РСАНУ* антонимија је обрађена веома штуро. Једино што сазнајемо из *Ујујисџијава* јесте да се квалификатор супр. користи након описног дела дефиниције. Од осталих лексичких односа,

- у *Уџуџсџвима* је споменута још синонимија, која је нешто детаљније обрађена. У члану који се бави антонимијом каже се да се након дефиниције најпре дају синоними, па антоними, затим упућенице, а након тога „речи које је потребно ради допуне дефиниције споменути на том месту” (УПУТСТВА РСАНУ). Оваква формулација могла би сугерисати да је основна функција навођења и синонима и антонима заправо допуна дефиниције, о чему ће нешто касније бити речи.
- 2) Прегледом Речника САНУ уочава се да се овај квалификатор може употребити и испред свих дефиниција, и тада служи да сигнализира *лексичку антионимију*, за разлику од *праве антионимије*, када се квалификатор супр. везује за примарно значење, и *контекстуалне антионимије* која се сигнализира тиме што се везује за неко од секундарних значења. Приметили смо да се некада квалификатор супр. користи чак и испред дефиниције унутар једног од значења (исп. *мањина* значење 1.а; *не* значење 4.а. и 4.б.), али не видимо разлог оваквог лексикографског поступка.
 - 3) У односу на величину лексичког фонда који обрађује овај речник, сразмерно малом броју одредница приписан је антоним, тј. свега 0,2% обрађених одредница. Анализа коју су на речнику ССАLED спровеле Парадисова и Вилнерсова показује да је у том речнику број одредница дупло мањи него у до сада обрађеном делу лексике Речника САНУ, а број означених антонима је око четири пута већи (1,6% обрађене лексике тог речника) (PARADIS – WILLNERS 2007). На овом месту подсетићемо се правила које Згуста у свом *Приручнику лексикографије* наводи: „leksikografska definicija jeste ili treba da bude konstruisana tako da je dovoljna sama [...], bez dodavanja sinonima” те следи „da leksikograf može navesti u tim dodacima i djelomične sinonime” (ZGUSTA 1991: 245). Сматрамо да исто правило важи и за антониме, поготово знајући да се у Речнику САНУ никада не користе сами, без описног дела дефиниције. Стога, овако мали број идентификованих антонима сматрамо неоправданим, јер је из реченог јасно да није потребно избегавати успостављање односа контекстуалне антонимије.
 - 4) У највећем броју случајева за одредницу се наводи само један антоним (97,6% одредница), а ретко се под једним квалификатором супр. наводи више од једног антонима (који су међусобно у односу синонимије, нпр. *анималан* → *духовни*, *сџириџуалан*; *наџредан* → *назадан*, *реџироџрадан*; *изнаџре* → *џосле*, *џоџом*, *наџџосле*), и још ређе у одредници постоји више од једног квалификатора супр. (нпр. код одреднице *лице* идентификована су 4 антонима у различитим значењима: *лице* → 3.в. *џисмо*; 3.г. *наличје*; 3.е. *џолеџина*; 7. покр. *џосџава*). Овакву ситуацију сматрамо такође недовољно оправданом, јер лексема добивши ново значење ступа у нови систем синонимско-антонимских односа са другим јединицама лексичког система. Сматрамо стога да се антонимијом (поред синонимије) у речнику најбоље потврђује појава нових значења речи.
 - 5) У РСАНУ, супротно наводима литературе да је антонимија пре свега однос карактеристичан за придеве као врсту речи (FELLBAUM et al. 1993: 26–27), антоним је најчешће приписан именицама (52% случајева), а тек онда придевима (31%), глаголима (7%) и прилозима (6%). Упоредивши

овај налаз са анализом других речника увидели смо да овај проценат веома варира. У речнику CCALED Парадисова и Вилнерсова уочиле су да 59% антонима чине придеви, 18% именице, 13% глаголи, а преосталих 10% остале врсте речи (PARADIS – WILLNERS 2007). У анализи речника антонима енглеског језика А. Спунера (SPOONER 1999) коју смо спровели показало се да је овај речник забележио нешто другачију слику: 73,6% придевских антонима, 16,15% глаголских, 10,2% именичких и 0,04% прилошких антонима (ЈАКИЋ, докторска теза у изради). Анализом речника антонима руског језика М. Љвова (ЉВОВ 1978) утврдили смо да од 710 антонимских парова у заглављима овог речника, именички антоними учествују са 32%, придевски са 27%, глаголски са 26%, а прилошки са 11%.¹⁴ Остатак одлази на предлоге, заменице и изразе (ЈАКИЋ, докторска теза у изради). Примећујемо да у енглеским речницима постоји изразита доминација придевске антонимије у односу на друге врсте речи (у два различита типа речника), док је у српском и руском речнику придевска антонимија мање заступљена од именичке (в. слику 6.).

Слика 6: Поређење речника по броју антонима у одређеној врсти речи: PCANU, CCALED, Енглески речник антонима (SPOONER 1999), Руски речник антонима (ЉВОВ 1978).

Такав однос могао би имати везе са међујезичким разликама али и са разликама у методологији израде речника, тј. могао би бити последица лексикографске одлуке, али и језичке ситуације. Другим речима, емпијско је питање да ли се језици међусобно разликују по броју антонима у одређеној врсти речи, те би се до овде приказаних односа дошло и након уједначавања методологије израде речника. Уколико би се показало да се у различитим језицима антонимија различито понаша по питању процентуалне заступљености по врстама речи, то би био веома интересантан налаз.

¹⁴ Б. Тошовић анализирајући све наведене антонимске парове у руском речнику антонима М. Љвова наводи да 24,3% припада глаголима (1993: 89).

- 6) Један од циљева овог истраживања био је да утврдимо који тип антонима аутори Речника САНУ најчешће приписују, што се огледа кроз позицију у којој је употребљен квалификатор супр. Анализирали смо укупни број значења лексема које су добиле квалификатор супр. и редни број значења коме је антоним приписан. На основу овакве анализе увидели смо да су у Речнику САНУ антоними полисемичним лексемама (55%) приписани у нешто већем броју него моносемичним (45%). Уколико посматрамо само лексеме које имају више значења (полисемичне лексеме), примећујемо да лексикографи веома ретко аотирају *лексичку* антонимију, тј. ретко тврде да се две лексеме значењски супротстављају у свим својим семантичким реализацијама (17%). Нешто чешће означавају *контекстуалну* антонимију, тј. везују антоним за једно од секундарних значења (27%), а најчешће аотирају *праву* антонимију, тј. везују антоним за примарно значење (56%).¹⁵

Поређења ради, спровели смо истраживање на енглеском речнику антонима А. Спунера (SPOONER 1999) и добили знатно другачије резултате (Јакић, докторска теза у изради). Антоними су чешће приписивани моносемичним лексемама (64%), него полисемичним (36%), а уколико посматрамо само полисемичне лексеме, приписано је 71% *контекстуалних* антонима, ниједан *лексички* и 29% *правих* антонима, везаних за примарно значење.

Подаци о типу антонимије констатоване у ова два речника упућују на то да се лексикографи радије одлучују да припишу антоним када лексема има само једно значење, а ако има више од једног значења, лексикографи антоним радије везују за једно од значења, него за читаву полисемантичку структуру. Занимљиво је емпиријско питање да ли такав начин обраде одговара стању у језичком систему. На овом месту интересантно је подсетити се речи Д. Гортан-Премк, која у својој студији о полисемији наглашава да је вишезначност својствена речима општег лексичког фонда, док једно значење могу имати речи које припадају термилошким областима или су преузете из страних језика (ГОРТАН-ПРЕМК 2004).¹⁶ Ова тврдња је у сагласности са Зипфовим законима. Према првом Зипфовом закону у језику постоји веома мали број веома фреквентних речи и веома велики број речи које се ретко јављају (ZIPF 1949). Екстрем ретко употребљаваних речи јесу оне које се у датом корпусу, који служи као узорак на коме се одређено испитивање врши, јаве само једанпут, и оне се називају *хаџаксима*. Други Зипфов закон постулира да је фреквенција појављивања речи директно пропорционална броју њених значења (ZIPF 1949). Комбинацијом ова два закона можемо устврдити да су моносемичне речи најчешће хапакси, тј. веома ретко у употреби. Укупни збир

¹⁵ Једино значење моносемичних лексема може се сматрати примарним, те такву антонимију можемо звати и лексичком и правом.

¹⁶ У литератури се може наћи сличан податак. На пример, Денисов цитира Фиљина у наводима да је 2/3 лексема у руском моносемично, а да те лексеме припадају области различитих терминологија, експресивима, дијалектима, или су у питању позајмљенице (Денисов 1993: 88). Међутим, нешто касније Денисов такође наводи да о овом питању нема потпуног слагања међу истраживачима.

значења полисемичних лексема из овог истраживања износи 710, а монсемичних 212. То наводи на помисао да су лексикографи имали много више прилика да антоним припишу полисемичним лексемама, које према Д. Гортан-Премк и према Зипфовим законима припадају општем лексичком фонду, али ту прилику нису искористили. Стога смо као следећи циљ поставили испитивање припадности лексема које су добиле квалификатор супр. општем или специфичном лексичком фонду.

- 7) Уколико у заглављу одреднице није наведен ниједан од квалификатора употребе или етимологије речи, сматра се да она припада општем лексичком фонду. Наши налази показују да само 60% одредница које су добиле квалификатор супр. припада општем лексичком фонду, а остале одреднице су термини (27%) или имају ограничен домен употребе (покрајинске, застареле речи, речи нераспрострањене употребе и сл.) (10%). Што се тиче порекла анализираних одредница, 26% има назначену етимологију. Проценат речи страног порекла је заправо и већи, јер се етимологија наводи само код мотивне речи, а не и код свих њених изведеница (етимологија је наведена код *еџоизам*, али не и код *еџоиста*, такође наведена је код *брахицефалија* али не и код *брахицефалан* и *брахицефал*, а код свих наведених речи употребљен је квалификатор супр.). Подаци из пилот истраживања које смо раније објавили упућују на то да великом броју лексема општег лексичког фонда није приписан антоним, иако постоји у језичком систему (Јакић 2014: 187). Ипак, прецизнији квантитативни подаци подразумевају засебно истраживање на већем броју лексема.
- 8) Анализа симетричности употребе квалификатора који повезује речи по супротности, показала је да од свих парова антонима код којих су оба члана у првих 18 до сада објављених томова само трећина упућује на антоним у оба смера.¹⁷ Код осталих одредница антоним је идентификован само у једном смеру, а у другом изостаје. Од свих двосмерно идентификованих антонима, код четвртине парова, позиција квалификатора није симетрична, делимично (у 12% случајева) због асиметрије броја значења два члана антонимског пара, а делимично (14%) због различите позиције квалификатора (нпр. у једном случају испред свих дефиниција, а у другом смеру тек под једним од секундарних значења). Код осталих двосмерно идентификованих антонима (74%), квалификатор супр. је симетрично употребљен (или оба пута испред свих дефиниција, или везано за примарно значење, једино значење, или једно од секундарних значења). Квалификатори области (нпр. област биологије, математике, хемије, музике и сл.) код симетрично идентификованих антонима углавном су такође симетрично употребљени, али и ту постоје мања одступања (17%). Питали смо се да ли су разлози за тако велики проценат асиметрично идентификованих антонима лексикографске, корпусне или језичке природе, или је то питање пропуста. Због тога смо анализирали и један од фактора који је могао утицати на пропуст, а то

¹⁷ Исп. налаз Парадисове и Вилнерсове за речник CCALED, да је само 37% антонима наведено у оба смера (PARADIS – WILLNERS 2007).

- је даљина обраде два члана антонимског пара у томовима РСАНУ. Уколико парове антонима обрађују два лексикографа, или ако су њихове обраде у удаљеним томовима, то би могло довести до пропуста. Поред тога, допуњавање грађе у међувремену могло је довести до нових сазнања, те да се тек након објављене обраде првог члана пара дође до податка о постојању односа супротности. Податак о томе да је 46% квалификатора супр. употребљено у касније објављеном тому, а није код антонима који је обрађен у ранијем тому, могао би указивати да објашњење за недоследност делом лежи у употпуњавању грађе. Ипак, у 54% случајева у РСАНУ то није разлог, јер се 15% обрада антонимских парова налази у оквиру истог тома, а у 39% случајева антонимија је идентификована код првог члана антонимског пара, а није код другог (тј. у каснијем тому обрађеног члана). Питање у колико случајева је асиметрија антонимског односа реално стање у језику биће предмет наших будућих истраживања.
- 9) Анализа броја идентификованих антонима по томовима показала је да се након првог тома променила концепција идентификације антонимије. У првом тому РСАНУ број идентификованих антонима је значајно већи од броја антонима у свим другим томовима (у првом тому има 67 квалификатора супр.). Поред тога, и у осталим томовима примећујемо нехомогену дистрибуцију квалификатора супр. Питали смо се да ли је у питању нехомогеност дистрибуције антонима у језичком систему, на шта би могла утицати лексика са префиксима за творење антонима, али је анализа показала да то није случај. На број антонима у једном тому не утиче префиксирана лексика, већ други, нама за сада непознати разлози (у првом тому има свега 8 антонима добијених префиксима за грађење антонимије). То постаје јасно ако погледамо у којим томовима има највише антонима. Након I тома, по броју антонима следе том IV (43 квалификатора супр.) и том XII (39 квалификатора супр.). Том XII не обрађује лексиком са неким од стандардних префикса за грађење антонима (граничне речи овог тома су *маквен* – *мозурица*), а томови XIV и XV у којима се обрађује лексика са префиксом не- (најчешћим префиксом за грађење антонима), сразмерно гледано, имају изразито мали број идентификованих антонима (16 квалификатора супр. у тому XIV, односно 15 квалификатора супр. у тому XV).

Када узмемо у обзир све наведене налазе, поставља се питање односа језичког система, корпуса на коме се израда речника заснива и методологије израде речника, тј. лексикографских поступака, њихове функције и примене тих поступака у пракси. Функција тезаурусног речника јесте да што потпуније и тачније прикаже стање у језичком систему. Да би се то постигло, прави се узорак језика за који се сматра да ће приказати све, или најважније језичке чињенице, и у коме ће бројчани однос језичких феномена одговарати њиховом односу у језику. Стога се сматра да закључци који се донесу на основу језичког корпуса одговарају реалном стању. Ипак, поред одсликавања реалног стања у језику, тезаурусни речници за циљ имају и дидактичку функцију, тј. треба да на најбољи начин опишу значења одредница које су у његовом саставу. У контексту управо реченог, питамо се чему служи идентификација

антонима у РСАНУ и сличним речницима. Да ли је циљ лексикографа био да укажу на систем односа међу значењима речи или су се превасходно служили њоме да употпуне дефиниције мање познатих речи? Да ли је важније идентификовати антоним за *брахицефалан* или за *велик* или је подједнако важно идентификовати га код оба та придева? Јасно нам је да мање познате речи, које највећи део корисника РСАНУ нема у свом вокабулару (било пасивном, било активном), за већину говорника немају никакве асоцијативне везе са остатком лексичког фонда (нпр. *исџац*, *јач*, *лоћкав*, *маличаџи*). Стога сматрамо да је у тим случајевима идентификовање антонима покушај лексикографа да што боље објасне на ком месту, у ком контексту итд. се може очекивати употреба датих речи. Помињање њихових антонима, поготово ако спадају у познатији део лексике, заправо сугерише како и када се та реч може употребити. Са друге стране, антоними не морају бити само допуна дефиниције, већ се могу користити да потврде настанак новог значења. Ако нека реч у једним контекстима има један антоним, а у другим контекстима други, то је најбољи доказ да се не ради о истом значењу. Зато сматрамо да је подједнако важно идентификовати антоним у свим случајевима где је извесно да постоји у лексичком систему односно у корпусу, који се у дескриптивној лексикографији (начин израде речника који се практикује и при изради РСАНУ) сматра меродавним.

Поред тога, на основу прегледане грађе, тј. актуелног стања у РСАНУ, предложили бисмо да се члан *Уџујсџава* о употреби и обради антонимије у РСАНУ употпуне.

Наш предлог допуне чланова 70 и 98 *Уџујсџава за израду РСАНУ*:

Антоними у РСАНУ идентификују се помоћу квалификатора супр., у комбинацији са описним делом дефиниције, а никада уместо њега. Позиција квалификатора супр. варира зависно од статуса антонима на који се упућује. Уколико лексикограф утврди да се сва значења две речи супротстављају по значењу, квалификатор се ставља испред свих дефиниција, па се тиме сигнализира да је у питању лексичка антонимија. Уколико се антоним супротставља само у једном свом значењу другој речи, он се ставља иза описног дела дефиниције, одвојен тачком и запетом од претходног текста, након (евентуално) наведених синонима одреднице која се обрађује. Након антонима наводе се и упућенице дате одреднице, као и речи које је потребно ради допуне дефиниције споменути на том месту.

Принципи којима су се руководили лексикографи при обради антонима у РСАНУ нису нам до краја јасни. Нисмо сигурни да ли се ради о пропусту, теоријском ставу, или чак и страху од постулирања односа који није увек сасвим теоријски јасан.

Чињеница да не постоји речник антонима српског језика утиче на то да је дескриптивни лексикограф при идентификацији антонимије поред корпуса (који често није исцрпан) ослоњен на своју интуицију, која се међу лексикографима може разликовати.¹⁸ Знајући да постоји читав континуум

¹⁸ Аутору није познато да постоји исцрпан списак свих антонимских односа у српском језику, те ово остаје као један од будућих задатака.

на скали од добрих / лексичких антонима до лошијих / контекстуалних антонима, лексикограф нема лак задатак. Зато би било добро изнаћи објективнији критеријум, који би лексикографу помогао у овом послу.

На основу истраживања која анализирају обраду антонима у другим описним речницима стекли смо увид да је питање избора одредница које ће у описном речнику добити антоним готово универзалан лексикографски проблем. Многи описни речници бележе сразмерно мали број антонима у односу на ситуацију у језичком систему (ŠARIĆ 1994; PARADIS – WILLNERS 2007). Стога истраживања, пре свега корпусна и психолингвистичка, иду ка томе да лексикографима олакшају посао. На пример, у серији истраживања показало се да се антоними појављују заједно у реченици далеко чешће него што би се то претпоставило на основу случаја (JUSTESON – KATZ 1991; JONES 2002). Такође је показано да се прави антоними јављају заједно у реченици чешће него контекстуално ограничени антоними (WILLNERS 2001). Стога су развијени различити софтверски алати који би аутоматски анализирали текст и пронајали речи које се заједно јављају чешће него што би се очекивало. На пример, Парадисова и Вилнерсова извештавају о два алата развијена да прорачунавају очекиване и пронађене појаве речи у реченици или да анализирају колокације и интерпретирају конкорданције у задатом корпусу (софтвери под називом *Coco* и *Elexico*) (PARADIS – WILLNERS 2007: 271). Помоћу софтвера *Coco* анализирали су придеви у шведском корпусу, док је *Elexico* коришћен управо за проналажење парадигматских односа у корпусу. Такав приступ назива се *приступом вођеном корпусом*, за разлику од истраживања која су *заснована на корпусу* (*corpus-driven* и *corpus-based approach*) (STORJOHANN 2005). У приступу *вођеном корпусом* лексикограф нема почетне хипотезе, већ софтвер, на пример, упућује на то које речи се јављају често заједно, а потом лексикограф интерпретира добијене налазе. Приступ *заснован на корпусу* пак подразумева почетне хипотезе, за које се онда у корпусу тражи потврда (о разлици између ова два приступа и предлогу њихове комплементарне употребе в. више у: STORJOHANN 2005).

Ипак, ове алате могуће је користити на корпусима који су припремљени на одређени начин, поготово за флективни тип језика као што је српски (припрема корпуса подразумевала би лематизацију, означавање почетка и краја реченице, приписивање врсте речи, дубљу морфолошку анотацију и сл.). Стога смо у пилот истраживању приступили алтернативним начинима провере ваљаности антонимије у српском језику. Прелиминарни резултати на одређеном броју придева српског језика показују да психолингвистичке методе у виду коришћења асоцијативних тестова, скала процене и хијерархијске кластер анализе у великој мери могу помоћи лексикографу при анализи и утврђивању парадигматских односа (ЈАКИЋ – ŠEVA 2013a; ЈАКИЋ – ŠEVA 2013b). Будућа истраживања, на већем узорку антонимских парова, показале нам у којој мери се ови налази могу генерализовати на антонимију у другим врстама речи и у каквом су односу према корпусним истраживањима.

ИЗВОРИ

- ЛЬВОВ, М. Р. *Словарь антонимов русского языка*. Москва: Русский язык, 1978.
 РМС: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, т. I–VI. Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.
 РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, т. 1–19. Београд: САНУ, 1959–2014.

*

- SPOONER, A. *A Dictionary of Synonyms and Antonyms*. Oxford – New York: Oxford University Press, 1999.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- БУГАРСКИ, Ранко. *Увод у ојшћу лингвистику*. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Завод за издавање уџбеника, 1989.
 ГОРТАН-ПРЕМК, Даринка. *Полисемија и орџанизација лексичког сисџема у срџскоме језику*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2004.
 ДЕНИСОВ, Петр Никитич. *Лексика русског језика и принципи ње описания*. Москва: Русский язык, 1993.
 ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна. *Лексиколоџија срџског језика*. Београд: Завод за уџбенике, 2007.
 ЈАКИЋ, Милена. Парадигматски лексички односи у српским описним речницима. Рајна Драгићевић (ур.). *Савремена срџска лексикоџрафија у теорији и пракси*. Београд: Филолошки факултет, 2014, 167–193.
 ЈАКИЋ, Милена. *Придевска аниџонимија у речнику, конџекстиу и коџниџивном сисџему*, докторска теза у изради.
 КОСТИЋ, Ђорђе. *Фреквенцијски речник савременог срџског језика*. Београд: Институт за експерименталну фонетику и патологију говора и Лабораторија за експерименталну психологију, 1999.
 КОСТИЋ, Ђорђе. *Корџус срџског језика*. Београд: Институт за експерименталну фонетику и патологију говора и Лабораторија за експерименталну психологију, 2001.
 МРШЕВИЋ-РАДОВИЋ, Драгана. Глаголи супротног значења. *Књижевност и језик* 2–3 (1977): 226–237.
 СТАНОЈЧИЋ, Живојин, Љубомир Поповић. *Грамаџика срџскога језика за I, II, III, IV разред средње школе*. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Завод за издавање уџбеника, 2002.
 УПУТСТВА РСАНУ: *Уџуџства за израду „Речника срџскохрватског књижевног и народног језика САНУ“*, Институт за српски језик [интерно издање].

*

- CHARLES, Walter G., George A. MILLER. Context of Antonymous Adjectives. *Applied Psycholinguistics* 10 (1989): 357–375.
 CRUSE, D. Alan. *Lexical Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1986.
 CRUSE, D. Alan. Prototype Theory and Lexical Relations. *Rivista di linguistica* 6 (1994): 167–188.
 FELLBAUM, Christiane, Derek GROSS, and Katherine MILLER. Adjectives in WordNet. George A. Miller, Richard Beckwith, Christiane Fellbaum, Katherine Miller (eds). *Five Papers in WordNet*. Technical Report, Cognitive Science Laboratory, Princeton University, 1993, 26–39.
 HLEBEC, Boris. *English Semantics*. Beograd: Ćigoja štampa, 2007.
 JAKIĆ, Milena, Nada ŠEVA. Klasifikacija antonima na osnovu testa asocijacija: Kvantitativni kriterijum umesto intuicije. Konferencija *Empirijska istraživanja u psihologiji*. Beograd: Filozofski fakultet u Beogradu, 22–24.3, 2013a, 50–51.
 JAKIĆ, Milena, Nada ŠEVA. Antonymy as a Continuum: Can the Judgement Task Predict the “Goodness of Opposability”? Konferencija *SinFonIJA* 6. Niš, 26. –27.9.2013b.
 JONES, Steven. *Antonymy. A Corpus-based Perspective*. London – New York: Routledge, 2002.
 JUSTESON, John S., Slava M. KATZ. Co-occurrences of Antonymous Adjectives and Their Contexts. *Computational Linguistics* 17/1 (1991): 1–19.
 KRISTAL, Devid. *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*. Beograd: Nolit, 1985.
 MILLER, George, Richard BECKWITH, Christiane FELLBAUM, Derek GROSS, Katherine MILLER. Introduction to WordNet: An On-line Lexical Database. *International Journal of Lexicography* 3(4) (1990): 235–244.

- PARADIS, Carita, Caroline WILLNERS. Antonyms in Dictionary Entries: Methodological Aspects. *Studia Linguistica* 61(3) (2007): 261–277.
- PARADIS Carita, Caroline WILLNERS, Steven JONES. Good and Bad Opposites. Using Textual and Experimental Techniques to Measure Antonym Canonicity. *The Mental Lexicon* 4(3) (2009): 380–429.
- SAVIĆ, Irena, Aleksandar KOSTIĆ. Proporcije kategorija asocijata i struktura semantičke memorije. *Psihologija* 41 (1) (2008): 103–120.
- STORJOHANN, Petra. Corpus-driven vs. Corpus-based Approach to the Study of Relational Patterns. Proceedings of the Corpus Linguistics Conference 2005 in Birmingham, 2005.
- SULLIVAN, Karen. It's Hard Being Soft: Antonymous Senses Versus Antonymous Words. *The Mental Lexicon* 7(3) (2012): 306–325.
- ŠARIĆ, Ljiljana. Antonimija u strukturi jednojezičnih rječnika. *Filologija* 22–23 (1994): 269–274.
- TOŠOVIĆ, Branko. Glagolska antonimija u ruskom i srpskohrvatskom jeziku. *Зборник Матѳице српске за славистику* 43 (1993): 89–95.
- VASIĆ, Smiljka. *Razvojne govorne norme u naše dece*. Beograd: Prosveta – Institut za pedagoška istraživanja, 1976.
- WILLNERS, Carita. Antonyms in Context. A Corpus-based Semantic Analysis of Swedish Descriptive Adjectives. *Working Papers, Department of Linguistics, Lund University*, 2001.
- ZGUSTA, Ladislav. *Priručnik leksikografije*. Sarajevo: Svjetlost, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1991.
- ZIFF, George Kingsley. *Human Behavior and the Principle of Least Effort*. Addison-Wesley Press, 1949.

Milena Jakić

FORMAL ANNOTATION OF ANTONYMY IN THE SASA DICTIONARY

S u m m a r y

In this paper we analyze the formal annotation of antonyms in the SASA Dictionary. Explicit rules of their usage in the definitions are compared to the lexicographic practice. A quantitative description of the qualifier specialized for the identification of antonyms is given. We also describe the structure of entries in which such a qualifier is used. Furthermore, we examine the symmetry of antonymy identification in this dictionary. The results suggest the following: the lexicographic practice is not in a complete accordance with the *Instructions for making the SASA Dictionary*, the antonym is attributed to a relatively small percentage of entries (0.2%), and most often just one antonym is given for each entry (97.6%). Contrary to the findings in the literature that antonymy is characteristic of adjectives, in the SASA Dictionary it is usually attributed to nouns (52%). The SASA Dictionary lexicographers attributed *real antonyms* in 56%, *contextual antonyms* in 27%, and *lexical antonyms* in 17% of cases. Relatively often antonymy is ascribed to technical terms and words of foreign origin and just one third of antonyms is treated symmetrically. The heterogeneous distribution of antonymy in volumes of the SASA Dictionary does not depend on the prefixes for antonym formation, but is caused by nonlinguistic reasons, which are not transparent. In the conclusion we offer additional instructions for making the SASA Dictionary and suggest some tools that could help a lexicographer in identifying antonymy.

Институт за српски језик САНУ
Буре Јакшића 9, 11000 Београд, Србија
Milena.Jakic@isj.sanu.ac.rs

Милена Мрдак-Мићовић

СОЦИОЛИНГВИСТИЧКИ АСПЕКТИ ИСКАЗИВАЊА ЗАХВАЉИВАЊА И ЧЕСТИТАЊА: ПАРАМЕТРИ РЕГИЈА И ЖИВОТНА ДОБ*

У овом раду бавимо се утицајем социолингвистичких варијабли *регија* и *животна доб* на одабир одређене језичке формулације приликом исказивања *захваљивања* и *честитијања*. Након теоријских разматрања у вези са феноменом учтивости у језику и прегледа социолингвистичких истраживања којима су се бавили аутори на енглеском говорном подручју, у Србији и Црној Гори, износимо резултате до којих смо дошли испитујући говорнике у три регије различите старосне доби, са циљем да утврдимо везу између степена тентативности одређене форме, животне доби појединца и регије у којој живи.

Кључне ријечи: говорни чин захваљивања, говорни чин честитања, тентативност, параметар *регија*, параметар *животна доб*.

The aim of this paper is to highlight the influence of sociolinguistic variables of *area* and *age* on the speakers' choice of a particular linguistic formulation while expressing thanks and congratulations to the interlocutor. After theoretical considerations regarding the phenomenon of politeness in language, and of sociolinguistic research carried out in the English-speaking area and in Serbia and Montenegro, we provide the results we obtained by examining speakers of different ages in the three regions, in order to identify the relationship between the degree of tentativeness of a certain polite form, the age of the speaker and the region in which they live.

Key words: speech act of thanking, speech act of congratulations, tentativeness, parameter *living area*, parameter *age*.

1. Увод. Циљ овога рада јесте да укаже на важност утицаја социолингвистичких варијабли на одабир одређене језичке формулације, као и на чињеницу да иза сваког језичког избора појединца стоји одређени социолингвистички контекст, односно да су дистинкције на језичком плану неумитно повезане са онима на друштвеном, и обратно. Водећи се тезом да су језички феномени увијек и социокултуролошки, те да се неријетко о једном друштву највише може закључити изучавајући управо језичке форме за којима посежу његови говорници, спровели смо истраживање о употреби говорних чинова *захваљивања* и *честитијања* са посебним освртом на параметре *регија* и *животна доб* на територији Црне Горе, са циљем да утврдимо да ли они утичу на употребу ова два говорна чина, односно на степен тентативности којим се они исказују, како у писаном, тако и у говореном језику.

Социолингвисти примарно разликују *језичке*¹ и *друшћивене* варијабле, у оквиру којих се прве односе на промјене до којих долази у језичким фор-

* Ово истраживање представља дио једног ширег истраживања, у оквиру којег смо изучавали социолингвистичке аспекте који се тичу и говорних чинова *молбе*, *извињења* и *саучешћа* – примј. аут.

¹ Језичке варијабле подразумевају различите фонолошке, граматичке, прагматичке, те семантичке и синтаксичке облике које користи говорно лице у зависности од различитих друштвених фактора – примј. аут.

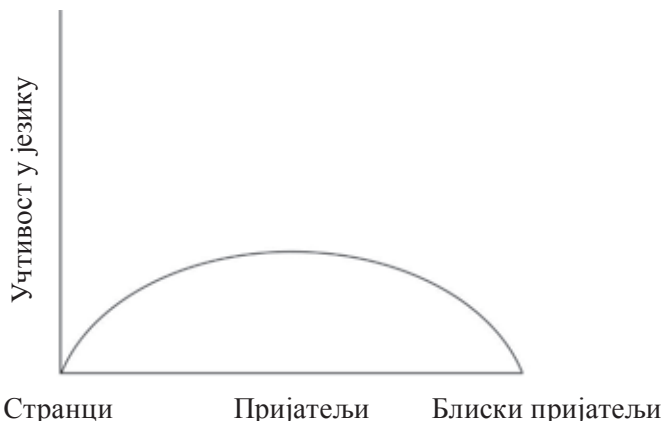
мама говорника одређеног језика, а друге на друштвени контекст којим су оне условљене. За наше истраживање су од примарне важности, као што смо већ навели, различити степени тентативности приликом исказивања наведених говорних чинова и њихов однос, тј. узрочно-последична релација са параметрима *реџија* и *живојина доб*.

2. Учтивост у језику као социолингвистички феномен. Учтивост у језику немогуће је посматрати пренебрегавајући друштвене услове у којима он опстаје, будући да се наведене форме усвајају интуитивно још у најранијем дјетињству, кроз комуникацију са породицом, на игралиштима и у вртићима. Џенет Хоумз (HOLMES 1995: 11) издваја три, према њој, најбитније димензије које утичу на формулисање и употребу форми учтивости: *димензију социјалне дисцијанце* (енгл. *solidarity – social distance*), *димензију моћи* (енгл. *the power dimension*) и *димензију формалности* (енгл. *the formality dimension*), у оквиру којих релативна дистанца између говорника и адресата представља један од основних и, свакако, најважнијих фактора како употребе тако и разумевања језичке учтивости. У сваком случају, лингвисти који су својим истраживањима дали изузетан допринос изучавању процеса комуникације (BROWN–LEVINSON 1987; LEECH 1983; WOLFSON 1988), а који се сматра „...најосновнијим и најуниверзалнијим начином обављања људских послова” (KRISTAL 1987: 116), слажу се у ставу да је феномен учтивости у језику веома специфичан, те самим тим и компликован за научно изучавање и посматрање, и једногласни су у констатацији да је праћење социолингвистичких аспеката неизбјежно при посматрању свих језичких појава, без обзира на то о којем језику је ријеч.

Чињеница да саговорници припадају истој социјалној групи, да раде у истом окружењу или да су истог пола, не смију се посматрати одвојено од контекста јер би то могло да нас наведе на погрешан траг и резултира погрешним тумачењем језика, док је фреквентност сусретања саговорника од једнаке важности будући да се, према њиховом мишљењу, подразумева да саговорници који редовно комуницирају, било да је томе разлог пословне или приватне природе, неће бити на једнакој дистанци као они који то не чине. Нарочит допринос изучавању проблематике контекста у процесу комуникације дала је Неса Волфсон (WOLFSON 1988) радом објављеним у оквиру зборника под називом *Second Language Discourse: A Textbook of Current Research*. Она посебну пажњу посвећује моделу интеракције међу саговорницима који назива *моделом њричљивосићи*², према којем се проналазе велике сличности у опхођењу између странаца и људи који су веома блиски, за разлику од оних који се налазе негдје на средини скале познаника. То значи да се говорници, без обзира на пол, најмање труде да буду учтиви према људима које уопште не познају, као и према људима са којима су веома присни, док највећи степен учтивости у језику исказују према људима са којима су у релативно блиским и пријатељским односима, гдје се са посебном пажњом труде да их не увриједе: „...и овдје налазимо, увијек изнова, да

² На енглеском: *bulge theory*. Директни еквивалент јесте *њтеорија избочине*, међутим, нама се превод термином *њричљивосићи* чини много прикладнијим.

се у оквиру два екстрема социјалне дистанце саговорници понашају на готово идентичан начин, док се код оних који су смјештени на средини, тј. избочини дијаграма примјећују различитости у језичком понашању”³ (WOLFSON 1988: 32).

Слика 1: *Теорија љичљивосћи* према Неси Волфсон (HOLMES 1995: 14)

2.1. Једно од веома важних питања код исказивања учтивости у језику свакако је чињеница да се оно разликује у различитим културним контекстима. Чини се да људи исказују негативну учтивост према онима са којима су на већој дистанци, док позитивну учтивост исказују према пријатељима. Не треба, свакако, заборавити да припадници различитих култура имају различите критеријуме према којима сврставају саговорнике у групе пријатеља, познаника или блиских пријатеља. Док позитивном учтивошћу наглашавамо блискост са саговорником, негативном, са друге стране, избегавамо да га увриједимо, тако да се социјална дистанца продубљује у процесу комуникације. Дакле, степеном учтивости у процесу комуникације говорник одређује социјалну дистанцу у односу на саговорника, тако да су у овом свијетлу објављене и многе посебне студије (Половина 1983; Јосић 1981; ПЕРОВИЋ 2009; VASIĆ 1979; ŽIBREG – SAVIĆ 1982) у оквиру којих се, између осталог, обрађала пажња како на ословљавање, тако и на обраћање саговорнику првим именом и персирање, док су се поједини аутори (RADIĆ-BOJANIĆ 2007) фокусирали на, све актуелније, начине ословљавања и поздрављања у комуникацији на интернету.

Будући да се различите друштвене групе користе различитим језичким средствима како би исказале (не)учтивост, очекујемо да ће се нешто слично испоставити када су у питању говорници различите животне доби који живе у развијенијим или слабије развијеним подручјима. Управо на тој хипотези засновали смо истраживање чије резултате представљамо у овом раду.

³ WOLFSON (1988: 32): „...we find again and again that the two extremes of social distance – minimum and maximum seem to call forth very similar behaviour, while the relationships which are more towards the center show marked differences.”

3. ТЕОРИЈА ГОВОРНИХ ЧИНОВА И ЊЕН ЗНАЧАЈ ЗА ИЗУЧАВАЊЕ УЧТИВОСТИ У ЈЕЗИКУ. Аутори који су поставили темеље теорије о проучавању говорних чинова, међу којима предњаче Остин (AUSTEN 1962) и Серл (SEARLE 1969), сматрају је неизбјежном за било какву врсту прагматичке анализе.

Док Остин посматра језик на један сасвим нови, револуционаран начин – као средство којим се може извршити нека радња, посебан нагласак стављајући на тежиште перформативног говорног чина (енгл. *performative act*) и перформативног глагола (енгл. *performative verb*) који функционишу у одређеном контексту, те је неопходно да одговарају датој ситуацији, гдје говорне чинове пореди са ритуалима у процесу комуникације који се исказују кроз карактеристичне језичке форме, Џон Серл одлази корак даље, те Остинову идеју разрађује стављајући у први план *намјеру љоворноћ лица* као примарну у процесу комуникације, препознавши двије основне врсте правила: *рећула-тивна* и *конститутивна*, уз напомену да се регулативним правилима „уређују облици понашања чије је постојање логички независно од њих и могу се изразити у облику заповести” (Милосављевић 2007: 30), док конститутивна „уређују нове облике понашања, чије је постојање логички зависно од тих правила” (Милосављевић 2007: 30).

Изразе учтивости, посматране кроз форму говорних чинова контрастивно су изучавали аутори окупљени око лингвистикење Шошане Блум-Кулка и сарадника (BLUM-KULKA – HOUSE – KASPER 1989), а у оквиру великог пројекта по називом *Међукултурна исћраживања образаца реализације љоворних чинова* (енгл. *Cross-Cultural Study of Speech Act Relization Patterns*), који је за циљ имао контрастивну анализу реализације говорних чинова *молбе* и *извињења*. Пројекат је мотивисао друге иностране ауторе да се позабаве контрастивном анализом појединих говорних чинова, као што су Кумико Мурата (MURATA 1998), која се бавила контрастивном анализом говорног чина *извињења* у јапанском и енглеском језику, те Химеира Кан (CAN 2011), која се бавила говорним чином *чесћићања* у турском и енглеском, а посебно мјесто припада Ани Вјежбицкој (WIERZBICKA 1985), чији су предмет истраживања говорни чинови енглеског и пољског језика у контрасту. Са друге стране, бројни аутори су се бавили проблематиком форми учтивости одређених језика у специфичном културном контексту (Милосављевић 2007; PEROVIĆ 2009; TSILIPAKOU 2001), и дали значајан допринос науци о језику.

4. ИСТРАЖИВАЊА СПРОВЕДЕНА НА ЕНГЛЕСКОМ ГОВОРНОМ ПОДРУЧЈУ, У СРБИЈИ И ЦРНОЈ ГОРИ. Идеја о истраживањима утицаја социолингвистих варијабли у језику доспјела је у фокус у лингвистичким круговима онда када је Ото Јесперсен (JESPERSEN 1922: 245) установио да „мора [се] признати да се са становишта фонетике *једва* примјећује разлика између говора мушкараца и жена”.⁴ Иако се на први поглед чини како аутор закључује да се на овом пољу не може много шта истражити, адверб *једва* је ипак учинио своје и подстакао лингвисте да се позабаве разликама у употреби језика. Седамдесете године двадесетог вијека обиљежила су, тада револуционарна, истраживања

⁴ JESPERSEN 1922: 245: „We must say that from a phonetic point of view there is *scarcely* any difference between the speech of men and that of women.”

Вилијама Лабова (LABOV 1971), Питера Традгила (TRUDGILL 1974) и Роналда Маколија (MACAULAY 1978) који у фокус изучавања стављају друштвени слој испитаника, те она која је спровела Едина Ајсковиц (EISIKOVITS 1987), док Пенелопа Екерт посебну пажњу поклања варијабли *живојина доб* релативизујући је и повезујући са улогом говорника у друштву, при чему његово годиште ставља у други план: „Језичко понашање дио је стратегије повезане са улогама говорника у друштву, а у зависности од њих он бира одређену језичку форму”⁵ (ECKERT 1984: 224).

4.1. Емпиријска истраживања која су утицала на наш рад тичу се проблема ословљавања у оквиру којих су социолингвистички приступ користили Радовановић (1979), Половина (1983), те Киш и Савић (2007), док су проблематику са психолошког аспекта освјетлили Васић (1979), Јоцић (1981), Ивона Жибрег и Свенка Савић (1982). Истраживањима о ословљавању и поздрављању у 21. вијеку бавила се Каталин Озер (2009), која нуди упоредне податке добијене за њемачки и српски језик, као и Мирјана Јоцић (2011) са посебним освртом на лексичке јединице или етикете, као и обраћање *Tu/Vi*.

Славица Перовић (2009: 10) покренула је питање изучавања учтивости, тачније говорног чина *извињења* међу студентском популацијом у Црној Гори. Перовићева отвара питање утицаја социолингвистичких параметара, као и културног кода на употребу израза учтивости, позивајући се на теорију *културног сценарија* (енгл. *cultural script theory*) ауторке Ане Вјежбицке и, неизбјежну, *теорију учтивости* (енгл. *politeness theory*) Пенелопе Браун и Стивена Левинсона. Будући да је истраживање обухватило само једну друштвену групу и један говорни чин, сматрали смо да би истраживање о употреби свих говорних чинова којим би биле обухваћене особе различитих старосних доби, настањене у различитим дијеловима Црне Горе, представљало својеврстан допринос истраживањима чији су резултати већ објављени.

5. УЗОРАК, МЕТОДОЛОГИЈА И ХИПОТЕЗА ИСТРАЖИВАЊА. Истраживање је изведено у априлу и мају 2013. и квантитативне је природе. Узорак је обухватио укупно сто осамдесет испитаника (180) подијељених у три регије: сјевер – општина Беране, централни дио – Никшић и Подгорица, те југ – Бар са околином, и то по шездесет (60) у свакој. У оквиру сваке групе испитаници су подијељени у три једнаке подгрупе:

- Испитаници старости 20–40 година;
- Испитаници старости 41–60 година;
- Испитаници старији од 61 годину.

У истраживању је примијењена дескриптивна метода, а анкетање је истраживачка техника коју смо користили. Упитник је употребљен као инструмент истраживања и састојао се из два дијела, која чине општи подаци и подаци о употреби исказивања учтивости на црногорском говорном подручју.

Први дио упитника односио се на опште податке о субјектима истраживања, док су испитаници у другом дијелу имали задатак да одаберу ону

⁵ ECKERT (1984: 224): „...linguistic behaviour is a part of strategy associated with social roles, it is the roles each individual plays that correlate with linguistic variation.”

форму којом би исказали учтивост у односу на адресата. Испитаницима је дата могућност да покажу на који начин би се учтиво изразили како у писаној, тако и у усменој форми у оквиру говорног чина *молбе*, *чесћиишања*, *извињавања*, *захваљивања* и *саучешића*, а овај рад приказује резултате који се односе искључиво на говорне чинове *захваљивања* и *чесћиишања*. Како бисмо што прецизније утврдили у којој мјери ће се одлучити за учтивије форме, замолили смо говорнике да означе ону која би била најближа њима својственом начину исказивања учтивости, а могућност да произвољно дописују додатне варијанте није им дата. Испитанике смо замолили да се, код питања које се односе на говорени језик у писаној форми, одлуче за ону којом би формулисали одређени говорни чин, при чему треба да изузму текстуалне поруке (енгл. *SMS*), будући да је комуникација која се остварује путем њих неформалнија, те ће се говорно лице свакако одлучити за краћу и мање формалну језичку форму на коју неће битно утицати параметри чији утицај смо посматрали. Упитник није садржао специфичне податке о контексту у којем би се говорно лице нашло у датом моменту, већ смо у фокус истраживања ставили основни репертоар и дистрибуцију форми учтивости.

Хипотеза овог истраживања заснована је на закључцима до којих су дошли лингвисти са других говорних подручја, како енглеског (GREENBAUM 1985; ЕСКЕРТ 1984), тако кинеског (GU 1990) и грчког (SIFIANOU 2000), а који се тичу односа учтивост – савремено друштво и комуникација, те утицаја различитих фактора на избор говорника. Истраживање смо, ослањајући се на већ споменуту тезу Пенелопе Екерт, формулисали на основу претпоставке да ће говорници који спадају у трећу старосну групу (од шездесет једне године и више) бити склонији употреби учтивих форми од оних који припадају млађим генерацијама, будући да савремени језик одсликава процесе демократизације у друштву и да се креће ка поједностављивању форми, те да све више служи само за пуку комуникацију. Такође смо претпоставили да ће се показати да постоје разлике приликом избора у употреби форми учтивости, односно степена тентативности у регијама, те да ће говорници који живе у сјеверној регији бити склонији употреби мање формалних облика од оних који живе у континенталном и јужном дијелу Црне Горе, гдје се налазе политички, економски и универзитетски центри. Параметар *регија* нам је био нарочито занимљив зато што се у протеклих десетак година, према подацима Завода за статистику Црне Горе⁶, знатан број становништва, из групе млађе и популације средњих година, са сјевера преселио у централну и јужну регију. Треба напоменути да смо водили рачуна да минимум степена образовања испитаника буде средња и виша, односно висока спрема, те параметар „степен образовања” нијесмо узели у обзир приликом испитивања.

У циљу њихове боље прегледности и јасноће, добијене резултате смо представили у табелама, гдје смо резултат за свако појединачно питање исказали путем процената које смо дали како у односу на број испитаника из одређене старосне групе тако и у односу на укупан број испитаника из све три групе једне регије.

⁶ Подаци којима располаже Завод за статистику доступни су на сајту: <http://www.monstat.org/cg/> – примј. аут.

5.1. Говорни чин *ЗАХВАЉИВАЊА*: ОПШТЕ НАПОМЕНЕ И ОПИС РЕЗУЛТАТА. Говорни чин *захваљивања* спада у најфреквентније комуникативне чинове, будући да говорно лице свакодневно исказује захвалност, како лицима са којима је у блиским односима, тако и онима са којима се налази на дистанци, без обзира на језик којим говори. Формулисање и разумијевање овог говорног чина спада у суштину прагматике и онога што она подразумева, будући да свако неразумијевање и неприкладна формулација било којег говорног чина резултира неразумијевањем и неспоразумима у процесу комуникације. Овај говорни чин дефинише се као илокуциони чин којим говорно лице исказује захвалност у односу на саговорника, а у вези са неким поступком саговорника у односу на говорно лице. Многи аутори (Милосављевић 2007; COULMAS 1981; EISTEIN – BODMAN 1986; Hymes 1972; WOLFSON 1988) истичу важност културног кода средине у којој се исказује захвалност. Он може да буде од великог значаја управо говорницима који захвалност саговорнику исказују на мајинском језику, те им у том случају интуиција неће бити од велике помоћи. Истраживањем смо обухватили писани и говорени језик, под утицајем аутора (Милосављевић 2007; LAKOFF 1990; RADIĆ-BOJANIĆ 2007) који указују на важност контекста у оквиру којег се врши одређени говорни чин, те на начине степеновања тентативности у оквиру истих – било да се ради о релативној употреби глаголских времена, односно претерита или одређеног глаголског вида (Милосављевић 2007: 113), употреби модалних глагола (TRBOJEVIĆ-MILOŠEVIĆ 2004: 52), или одабиру одређених интензификатора којима ће говорно лице градити степен учтивости у односу на оно којем се обраћа.

Табела 1: Приказ резултата о исказивању *захвалности* у писаној форми у односу на параметре *регија* и *животиња доб* – БЕРАНЕ(Ба), НИКШИЋ и ПОДГОРИЦА(Нк Пг), БАР(Бар)

Одговори	Ст. доб 20–40 (%)			Група 41–60 (%)			Група 61+ (%)			Укупно (%)		
	Ба	Нк Пг	Бар	Ба	Нк Пг	Бар	Ба	Нк Пг	Бар	Ба	Нк Пг	Бар
Посебну захвалност желио/жељела бих да упутим	-	1,66	-	1,66	-	-	6,66	6,66	-	8,33	8,33	-
		5		5			20					
Желио/жељела бих да се захвалим	5	5	11,6	15	13,33	28,38	1,66	23,33	28,33	21,46	41,46	68,33
	15	15	35	45	40	85	5	70	85			
Желим да се захвалим	10	6,66	18,33	13,33	11,66	-	8,33	1,66	3,33	31,66	20	21,66
	30	20	55	40	35	-	25	5	10			
Хвала што	18,33	20	3,33	3,33	8,33	5	16,66	1,66	1,66	38,33	30	10
	55	60	10	10	25	15	50	5	5			

Резултати добијени у сјеверној и најслабије развијеној регији, који се тичу писаног језика, показују да се највећи број испитаника одлучио за најдиректнију варијанту *Хвала што* (38,33% од укупног броја испитаника), потом за презентно *Желим да се захвалим* и исту варијанту али у форми потенцијала. Свега 8,33% испитаника одабрало је најтентативније *Посебну захвалност желио/жељела бих да упутим*, а међу њима нема анкетираних из најмлађе старосне групе. Ако резултат упоредимо са оним добијеним у

Табела 2: Приказ резултата о исказивању *захвалности* у усменој форми у односу на параметре *регија* и *животиња доб* – БЕРАНЕ(Ба), НИКШИЋ и ПОДГОРИЦА(Нк Пг), БАР(Бар)

Одговори	Ст. доб 20–40 (%)			Група 41–60 (%)			Група 61+ (%)			Укупно (%)		
	Ба	Нк Пг	Бар	Ба	Нк Пг	Бар	Ба	Нк Пг	Бар	Ба	Нк Пг	Бар
Хтјела/хтио сам да се захвалим	-	1,66	5	3,33	5	18,33	1,66	6,66	16,66	5	13,33	40
	-	5	15	10	15	55	5	20	50			
Захваљујем се...	6,66	8,33	1,66	1,66	13,33	1,66	-	5	-	8,33	26,66	3,33
	20	25	5	5	40	5	-	15	-			
Хвала најљепше	3,33	1,66	-	16,66	1,66	6,66	5	3,33	5	25	6,66	11,66
	10	5	-	50	5	20	15	10	15			
Хвала.	23,33	21,66	26,66	11,66	13,33	6,66	26,66	18,33	11,66	61,66	53,33	45
	70	65	80	35	40	20	80	55	35			

Никшићу и Подгорици, уочићемо да се у Беранама знатно више испитаника одлучило за неформалне варијанте, док је у централној регији највише њих одабрало опцију *Желио бих...* Ако ове резултате упоредимо са онима из Бара и околине запазићемо да се у тој регији свега 10% од укупног броја испитаника одлучило за неформално *Хвала што...*, док најформалнију форму није означио нити један, а ону исказану потенцијалом маркирала је већина анкетираних лица.

Упитани како би у говореном језику исказали захвалност у односу на саговорника, готово двије трећине испитаника из општине Беране одлучило се за „окамењено” *Хвала*, од којих нешто мање од пола (26,66%) припада најстаријој групи. Нити један испитаник из ове старосне групе није одабрао презентну варијанту *Захваљујем се*, а тек 5% се одлучило за најтентативније, модално транспоновано *Хтјела/хтио сам да се захвалим*. Половина анкетираних из средње старосне групе изјаснила се за варијанту *Хвала најљепше*, док се најмлађа старосна група у 70% случајева одлучила за најнеформалније *Хвала*. Стога се може закључити да су испитаници из ове регије најчешће бирали мање формалне варијанте.

Резултати истраживања писаног дискурса у централној регији показали су да се највећи број испитаника одлучио за форму *Желио/жељела бих да се захвалим...* у оквиру које потенцијал као начин служи како би додатно „омекшао” исказ, те садржај који слиједи учинио учтивијим. Потом су се испитаници (махом они који припадају најмлађој старосној групи) одлучивали за најпростије *Хвала што...*, док је тек један из најмлађе групе одабрао најтентативније *Посебну захвалност желио/жељела бих да уиштим...* Највећи број испитаника треће старосне групе (70% од укупног броја из ове старосне групе) одабрао је опцију *Желио/жељела бих да се захвалим*, док се за исту, али презентну варијанту, као и најпростије *Хвала што...* одлучио свега по један анкетирани, што износи 5% у односу на старосну групу. Ако ове податке упоредимо са резултатима говорника из Бара, уочићемо да је највећи број испитаника бирао исту опцију, уз напомену да се знатно више лица из централне регије одлучило за најједноставнију варијанту *Хвала што*.

Говорни чин *захваљивања* посматран у говореном језику за говорнике централне регије углавном значи захвалити се просто, путем „окамењеног“ *Хвала*, будући да се за дату опцију изјаснило нешто више од половине испитаника. Потом су се одлучивали за опцију у презенту, док је најтентативнију варијанту са претеритом одабрало свега осам од шездесет испитаника, а за „окамењено“ *Хвала* у комбинацији са интензификатором *најљеише* одлучила су се свега четири лица. На основу овога закључује се да говорници централне регије, баш као и они из јужне, најчешће бирају најпростију варијанту приликом захваљивања у усменој форми, уз напомену да се испитаници из Бара и околине у много већем броју од говорника из осталих регија одлучују за најтентативнију варијанту. Највећи број испитаника из најмлађе старосне групе из ове регије одлучило се за најпростију варијанту *Хвала* (65%), док су припадници средње старосне групе у подједнаком броју бирали *Хвала* и презент глагола *захвалии се*. Више од половине говорника из треће старосне групе означило је *Хвала* као форму којом би исказали захвалност у односу на саговорника.

Упитани за начин на који би исказали захвалност у писаној форми, испитаници из јужне регије су у више од половине случајева одговорили да би се одлучили за форму са потенцијалом *Желио/жељела бих да се захвалим*, а потом за ону исказану презентом. Свега 10% од укупног броја испитаника из ове регије одабрало је кратку форму *Хвала шћо*, а нити један најтентативнију *Посебну захвалносћ желио/жељела бих да ућућим*. Најстарија старосна група готово већински се одлучила за формулу потенцијала глагола *жељеиши*, а исту варијанту одабрала је и већина испитаника средње старосне доби. Најмлађа старосна група у више од половине случајева одлучила се за претеритну форму *Желим да се захвалим*. Веома мали број испитаника из ове старосне групе одлучио се за најједноставнију и најтентативнију формулу *Хвала шћо*.

Када је ријеч о говореном језику, код говорника из јужне регије уочавају се двије крајности: говорници су се у приближном броју одлучивали за најтентативнију варијанту са једне, и окамењену форму са друге стране. Резултати показују да се половина испитаника из најстарије испитиване групе одлучила за најтентативнију формулу, док су најмлађи испитаници у 80% случајева бирали варијанту *Хвала*.

Укупно гледано, када је у питању говорени дискурс највећи број испитаника одабрао је најједноставнију формулу, а више од половине припада одговорима младе популације. Најстарија старосна група најчешће се одлучивала за претеритну форму *Хијела/хишо сам да иши се захвалим*, а за њу се определијелио и највећи број испитаника средње старосне доби. Генерално гледано, уочавамо двије крајности, како према одабиру, тако и према старосним групама.

5.2. Говорни чин *ЧЕСТИТАЊА*: ОПШТЕ НАПОМЕНЕ И ОПИС РЕЗУЛТАТА. Говорним чином *честиићања* говорник исказује задовољство због неког важног догађаја или успјеха лица којем се обраћа. Овим говорним чином саговорнику исказујемо задовољство због неког догађаја који се не односи само на њега већ и на групу којој припада. Користи се како би се честитали одређени

празници, било да су вјерске природе или су од значаја за саговорника по неком другом основу. Иако поједини аутори (LEECH 1983) сматрају да је овај говорни чин израз *истинске учтивости* (енгл. *intrinsic politeness*) у односу на саговорника, други се (CAN 2011; TSILIPAKOU 2001; WIERZBIŃSKA 1986) баве његовим културолошким аспектима, претпостављајући их поруци коју треба да пренесу саговорнику, сматрајући га чином уз чију помоћ се превасходно указује подршка саговорнику, за разлику од, на примјер, говорног чина *извињења* помоћу којег говорно лице покушава да изглади нечим нарушене односе, те поново успостави пријатељску комуникацију (JAKUBOWSKA 2003).

Табела 3: Приказ резултата о исказивању *честитића* у писаној форми у односу на параметре *режија* и *животиња доб* – БЕРАНЕ(Ба), НИКШИЋ и ПОДГОРИЦА(Нк Пг), БАР(Бар)

Одговори	Ст. доб 20–40 (%)			Група 41–60 (%)			Група 61+ (%)			Укупно (%)		
	Ба	Нк Пг	Бар	Ба	Нк Пг	Бар	Ба	Нк Пг	Бар	Ба	Нк Пг	Бар
Жељела/желио бих од срца да Вам/ти честитам на.....	1,66	1,66	1,66	5	5	6,66	15	25	30	21,66	31,66	38,33
	5	5	5	15	15	20	45	75	90			
Прими/примите најискреније честитке поводом...	-	20	18,33	5	26,66	23,33	1,66	5	3,33	6,66	51,66	45
	-	60	55	15	80	70	5	15	10			
Честитам ти/Вам на...	25	8,33	10	16,66	-	3,33	3,33	3,33	-	45	11,66	13,33
	75	25	30	50	-	10	10	10	-			
Свака част/Браво за...	6,66	3,33	3,33	6,66	1,66	-	13,33	-	-	26,66	5	3,33
	20	10	10	20	5	-	40	-	-			

Табела 4: Приказ резултата о исказивању *честитића* у усменој форми у односу на параметре *режија* и *животиња доб* – БЕРАНЕ(Ба), НИКШИЋ и ПОДГОРИЦА(Нк Пг), БАР(Бар)

Одговори	Ст. доб 20–40 (%)			Група 41–60 (%)			Група 61+ (%)			Укупно (%)		
	Ба	Нк Пг	Бар	Ба	Нк Пг	Бар	Ба	Нк Пг	Бар	Ба	Нк Пг	Бар
Најсрдачније ти/Вам честитам на	-	1,66	3,33	1,66	18,33	1,66	3,33	6,66	6,66	5	26,66	11,66
	-	5	10	5	55	5	10	20	20			
Хтио/хтјела сам да ти/Вам честитам на...	1,66	10	16,66	5	15	15	23,33	21,66	23,33	30	46,66	55
	5	30	50	15	45	45	70	65	70			
Честитам ти/Вам на...	25	16,66	10	21,66	-	10	5	1,66	1,66	51,66	18,33	21,66
	75	50	30	65	-	30	15	5	5			
Свака част/Браво за...	6,66	5	3,33	5	-	6,66	1,66	3,33	1,66	13,33	8,33	11,66
	20	15	10	15	-	20	5	10	5			

Добијени резултати, који се тичу исказивања задовољства због нечијег успјеха у писаној форми, показују да је највећи број испитаника из Берана одабрао мање формалне варијанте. Нешто мање од половине испитаника, 45% од укупног броја, одлучило се за форму *Честитам ти/Вам на...*, а нешто више од четвртине за најдиректније *Свака част/Браво за...* Највећи број

анкетираних из најстарије старосне групи одлучио се за потенцијал глагола *жељеџи*, док је 75% најмлађих одабрало неформално, презентно *Чесџиџам џи/Вам на...* Говорници који живе на сјеверу Црне Горе знатно су директнији приликом исказивања говорног чина *чесџиџања* од говорника из Никшића, Подгорице и Бара са околином, чији су резултати са мањим одступањима готово идентични.

Резултати истраживања спроведеног међу становницима сјеверне регије који се тичу говореног језика показују да је преко половине испитаника одабрало неформално *Чесџиџам џи/Вам на...*, те да је међу њима већина оних који припадају најмлађој, а потом средњој старосној групи. За претеритну формулу *Хџио/хџјела сам да џи/Вам чесџиџам на...* одлучило се 30% од укупног броја испитаника, од којих већина припада најстаријој старосној групи, што чини 23,33% испитаника у односу на укупан број испитаних у овој регији. Форму *Најсрдачније џи/Вам чесџиџам на...* обиљежило је свега троје или 5% од укупног броја анкетираних.

Резултати истраживања спроведеног на испитаницима у централном региону који се тичу исказивања честитања у писаној форми показују да они најчешће користе форму императива којем претходи интензификатор *нај-искреније*. Уочили смо да су се за ту варијанту, у највећем броју случајева, одлучивали (51,6% од укупног броја) испитаници који припадају средњој старосној групи, док су се најстарији, у чак 75% од укупног броја старијих испитаника, опредјељивали за најтентативнију *Жељеља/желио бих од срца да Вам/џи чесџиџам на...*, а свега три испитаника, или 5% од укупног броја, маркирала су најнетентативније *Свака часџи/Браво за*, од којих два припадају најмлађој старосној групи, а свега један средњој. Нарочито привлачи пажњу да нити један анкетирани из најстарије старосне групе није забиљежио наведену форму као ону коју би користио у датој прилици.

Када је у питању говорени дискурс, од укупног броја испитаника из ове регије, двадесет и осам, или 46,66% одабрало је претеритну формулу *Хџио/хџјела сам да џи/Вам чесџиџам на...*, од којих тринаест или 46% припада најстаријој старосној групи. Више од половине анкетираних из средње старосне групе одлучило се за формулу *Најсрдачније џи/Вам чесџиџам на*, као и свега један из најмлађе старосне групе. Најмлађи испитаници су се у 50% случајева изјашњавали за неформалну, презентну форму *Чесџиџам џи/Вам на...*

Уколико резултате упоредимо са оним добијеним у Бернама, уочићемо значајну разлику, будући да су се испитаници из Никшића и Подгорице већином изјаснили да би честитку у усменој форми исказали формално, употребом претерита, док би се њихови сународници са сјевера ипак изразили неформалније, презентом. Поклапања између ове двије регије евидентна су код старосних група, гдје се поново уочава тенденција старијих испитаника ка употреби формалнијих формулација при исказивњу, у овом случају, задовољства због неког успјеха који је постигло лице којем се обраћају.

Резултати до којих смо дошли испитујући становнике јужне регије показују да се највећи број испитаника, 45% од укупног броја, када је у питању писани дискурс, одлучио за формулу *Прими/џе најискреније чесџиџиџе џо-водом*, док се нешто мање анкетираних (38,33% у односу на укупан број)

опредијелило за најтентативније *Жељела/желио бих од срца да Вам/џи честийџам на...* Свега два говорника одабрала су најједноставнију форму *Свака часџ/Браво за...*, и то оба из најмлађе групе испитаника. Резултати су веома слични онима у Никшићу и Подгорици који указују на значајну сличност у одабиру учтивих форми у односу на параметар *живојџна доб*, будући да су се најстарији испитаници из регије Бар са околином у највећем броју случајева изјаснили за најтентативнију формулу за исказивање радости због неког успјеха лица којем се обраћају. И овдје примјећујемо веома низак проценат (свега 3,33%) лица која су се одлучила за најнеформалније *Свака часџ/Браво за...* која припадају најмлађој старосној групи, а добијени резултат готово је идентичан резултату добијеном у Никшићу и Подгорици.

Када је ријеч о говореном језику, већина испитаника (више од половине) одлучила се за најтентативнију, претеритну варијанту *Хџио/хџџела сам да џи/Вам честийџам*. Ову форму одабрао је највећи број говорника из групе најстаријих испитаника и нешто мање од половине испитаника средње старосне доби. Друга по реду форма коју су маркирали становници јужне регије јесте она формулисана уз помоћ презента глагола *честийџаџи*. За њу се одлучио свега један испитаник из најстарије групе, а најмлађи и говорници из средње старосне групе ове регије у подједнаком броју.

6. ЗАКЉУЧАК. Резултати до којих смо дошли потврдили су нашу хипотезу да ће старији говорници бити склонији употреби формалнијих израза учтивости од оних који припадају млађој популацији. Ако се упореде резултати из све три регије који се односе на говорни чин *захваљивања* у писаној форми, евидентно је да су се за најтентативније формуле, оне које садрже несвршени глаголски вид са додатком *џосебну захвалносџ*, одлучивали припадници најстарије групе говорника, док су говорници средње генерације бирали како тентативно *Желио/жељела бих да се захвалим...*, тако и исту форму али исказану презентом. Лица из најмлађе групе су се у знатнијем броју од својих старијих сународника одлучивала за најнетентативније *Хвала џџио...* Иако су се остварила очекивања да ће се за исти говорни чин у усменој форми испитаници из све три регије у највећем броју одлучити за најједноставнију, окамењену форму *Хвала*, примјећује се да су је, ипак, најчешће бирали припадници најмлађе старосне групе, док су се најстарији и припадници средње групе одлучивали или за претеритно *Хџџела/хџио сам да се захвалим* или за окамењено *Хвала* појачано интензификатором – прилогом исказаним суперлативом *најџеџице*.

Анализа резултата који се тичу говорног чина *честийџања* у писаном језику такође указују да су говорници најстарије доби склонији употреби тентативнијих форми исказаних потенцијалом, док су се говорници који припадају средњој групи, као и они најмлађи, одлучивали за најдиректније *Свака часџ/Браво за...* Резултати истраживања који се односе на говорени језик веома су слични онима добијеним за писани, будући да је убједљиво највећи број испитаника који припадају најстаријој групи бирао формулу исказану перфектом глагола *хџџеџи*, док су се најмлађа и средња генерација у већој мјери одлучивале за презент глагола *честийџаџи*.

Добијени резултати могу се објаснити чињеницом да млади људи лакше усвајају и користе савремени језик са свим његовим промјенама, на који утиче, између осталог, константна ерозија класних разлика проистекла из културних и друштвених промјена током протекле двије деценије, што за последицу има употребу директнијих израза. Осим тога, млађа популација, као и она средњих година, свакодневно користи интернет и комуницира путем друштвених мрежа у оквиру којих све чешће исказује захвалност или задовољство због нечијег успјеха или жаљење због нечијег губитка на што „економичнији” начин.

Упоредном анализом уочили смо сличне резултате код одговора испитаника из централне и јужне регије, а то се може објаснити чињеницом да су ове регије инфраструктурно веома добро повезане, те да, према званичним подацима, све већи број становника свакодневно путује из Бара и Никшића у Подгорицу и обратно, како због пословних, тако и обавеза школовања, што, по свему судећи, има за последицу коришћење сличних језичких форми. Повезаност међу регијама је у знатно мањој мјери транспарентна у односу на ону која се односи на параметар *живојина доб*, а претпостављамо да разлог за то лежи у чињеници да Црна Гора представља мање говорно подручје, те да млађе и средње генерације све више вријеме проводе у виртуелним заједницама, у којима различитости временом блиједе, те су из тог разлога језичке разлике мање упадљиве. Такође се слажемо са ауторима Савић и Станојевић (2012: 99–153) који указују на значај контекста приликом изучавања различитих појава у језику, те сматрамо да би истраживања ове врсте у будућности требало да обухвате не само параметре који се тичу степена развијености одређеног говорног подручја, образовања испитаника, регије или пола, већ и степен социјалне дистанце међу саговорницима, што значи да би било неопходно у анализе овога типа укључити и саговорника, тако што би упитник нудио различите контекстуалне ситуације, или на начин што би испитивач дошао у лични контакт са саговорником, те тим путем темељније прикупио језичке податке. Овако конципирана истраживања, без обзира на језик који се изучава, била би од изузетне користи не само због тога што би помогла да се из више углова осветли нераскидиви однос између језика и друштва, већ и зато што би допринијела развоју стратегија када је у питању усвајање језика, будући да је, нарочито приликом усвајања форми учтивости, неопходно указати на значај и разноврсност контекста у којем се оне користе. Такође, очекујемо да ће будућа истраживања овог типа за предмет имати и језик припадника друштвених група специфичне сексуалне оријентације, који, судећи по најновијим социалингвистичким изучавањима (CAMERON – KULICK 2003; COATES 2004; JONES 2012) постаје све актуелнији и занимљивији лингвистима широм свијета.

ПРИЛОГ

Упитник коришћен приликом анкетирања испитаника о учтивости у односу на параметре *регија* и *животиња доб*

Име и презиме

Старосна група којој припадам:

а) 20–40 година

б) 41–60 година

в) 61 и више година

Мјесто становања

1. Када се некој особи или институцији обраћате са молбом у ПИСАНОЈ форми, молбу започињете на следећи начин:

Најљубазније бих Вас замолио/ла да

Обраћам Вам с молбом да

Молио/ла бих Вас да

Молим Вас да

2. Када се некој особи обраћате УСМЕНО са молбом, исту формулишете на следећи начин:

Хтио/хтјела бих да те/Вас замолим да

Замолићу те/Вас да

Молио/ла бих те/Вас да

Молим те/Вас да

3. Када се некој особи или институцији обраћам како бих се извинио/ла у ПИСАНОЈ форми, извињење ћу формулисати на следећи начин:

Хтио/хтјела/желио/жељела бих да се извиним што

Дугујем/Изражавам извињење што

Извињавам се што

Молим Вас/те да ми опростиш/те што

4. Када се некој особи обраћам како бих се извинио/ла УСМЕНО, извињење ћу формулисати на следећи начин:

Молим Вас/те да ми опростите/ш што

Дугујем/Изражавам извињење што

Извињавам се што

Жао ми је што/Опрости што

5. Када се некој особи обраћам како бих се захвалио/ла, ПИСМЕНУ захвалност формулисаћу на следећи начин:

Посебну захвалност желио/ла бих да упутим

Желио/жељела бих да се захвалим

Желим да се захвалим

Хвала што

6. Када се некој особи обраћам како бих се захвалио/ла УСМЕНО, то најчешће чиним на следећи начин:

Хтјела/хтио сам да се захвалим

Захваљујем се

Хвала најљепше

Хвала

7. Када се некој особи обраћам ТЕЛЕГРАМОМ или МЕЈЛОМ како бих изразио/ла саучешће, најчешће то чиним на следећи начин:

Желио/жељела бих да упутим најдубље/најискреније саучешће

Желим да изразим најдубље саучешће

Примите изразе најискренијег/најдубљег саучешћа

Жао ми је због

8. Када се некој особи обраћам УСМЕНО како бих изразио/ла саучешће, најчешће чиним то на следећи начин:

Прими/примите моје саучешће

Много/јако ми је жао

Учествујем у жалости

Жао ми је због

9. Када некој особи нешто честитам, уколико то чиним у ПИСАНОЈ форми, моја честитка почиње на следећи начин:

Жељела/желио бих од срца да Вам/ти честитам на

Прими/-те најискреније честитке поводом

Честитам ти/Вам на

Свака част/Браво за

10. Када некој особи нешто честитам, уколико то чиним УСМЕНО, моја честитка почиње на следећи начин:

Најсрдачније ти/Вам честитам на

Хтио/хтјела сам да ти/Вам честитам на

Честитам ти/Вам на

Свака част на/Браво за

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Јоцић, Мирјана. Ословљавање и обраћање. Вера Васић, Гордана Штрбац (ур.). *Говор Новој Сада*. Св. 2: *Морфосинтаксичке, лексичке и прагматичке особине*. Лингвистичке свеске 9. Нови Сад: Филозофски факултет, 2011, 297–346.
- Киш Наташа, Ивана Савић. О неким тенденцијама у избору језичких средстава у ситуацији обраћања, ословљавања и поздрављања. *Прилози проучавању језика* 38 (2007): 243–248.
- Милосављевић, Бојана. *Форме учтивости у српском језику*. Београд: Учитељски факултет, 2007.
- Половина, Весна. Употреба једине и множине личних заменица у обраћању саговорнику у српскохрватском језику. *Научни саставак слависта у Вукове дане* 13/1 (1983): 185–195.

*

- AUSTEN, John L. *How to Do Things with Words*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1962.
- BLUM-KULKA, Shoshana, Juliane HOUSE, Gabriele KASPER. Investigating Cross-Cultural Pragmatics: An Introductory Overview. S. Blum-Kulka, J. House, G. Kasper (eds.). *Cross-Cultural Pragmatics: Requests and Apologies*. Norwood N. J.: Ablex Publishing Corporation, 1989, 1–34.
- BROWN, Penelope, Steven LEVINSON. *Politeness. Some Universals in Language Usage*. Cambridge: CUP, 1987.
- CAMERON, Deborah, Don KULICK. *Language and Sexuality*. Cambridge: United Kingdom at the University Press, 2003.
- CAN, Hymeira. *A Cross-Cultural Study of the Speech Act of Congratulations in British English and Turkish Using a Corpus Approach*. <<http://etd.lib.metu.edu.tr/upload/12613525/index.pdf>> 10.02.2014.
- COATES, Jennifer. *Women, Men and Language: A Sociolinguistic Account of Sex Differences in Language*. Harlow: Pearson Longman, 2004.
- COULMAS, Florian. 'Poison to Your Soul'. Thanks and Apologies Contrastively Viewed. F. Coulmas (ed.). *Conversational Routine: Explorations in Standardized Communication Situations and Prepatterned Speech*. The Hague: Mouton, 1981, 69–91.
- ECKERT, Penelope. Age and Linguistic Change. D. I. Kertzer, J. Keith (eds.). *Age and Anthropological Theory*. Ithaca, New York: Cornell University Press, 1984, 219–233.
- EISIKOVITS, Edina. Sex Differences in Inter-Group and Intra-Group Interaction among Adolescents. A. Pauwels (ed.). *Women and Language in Australian and New Zealand Society*. Sydney: Australian Professional Publications, 1987, 45–58.
- EISTEIN, Miriam, Jean W. BODMAN. 'I Very Appreciate': Expressions of Gratitude by Native and Non-native Speakers of American English. *Applied Linguistics* 7/2 (1986): 167–185.
- GREENBAUM, Sidney. *The English Language Today*. Oxford: Pergamon Press, 1985.
- GU, Yueguo. Politeness Phenomena in Modern Chinese. *Journal of Pragmatics* 14 (1990): 237–257.
- HOLMES, Janet. *Men, Women and Politeness*. London – New York: Longman, 1995.
- HYMES, Dell. On Communicative Competence. J. B. Pride, J. Holmes (eds.). *Sociolinguistics*. Harmondsworth: Penguin, 1972, 269–285.
- JAKUBOWSKA, Ewa. Everyday Rituals in Polish and English. K.M. Jaszczolt, E. Turner (eds.). *Meaning Through Language Contrast*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2003, 331–343.
- JESPERSEN, Otto. *Language: Its Nature, Development and Origin*. London: Allen and Unwin, 1922.
- JOCIĆ, Mirjana. Osobine jezičkog komuniciranja vaspitača sa decom predškolskog uzrasta. *Прилози у проучавању језика* 17 (1981): 103–117.
- JONES, Lucy. *Language and Identities in a Lesbian Group*. New York: Palgrave Macmillan, 2012.
- KRISTAL, Dejvid. *Kembrička enciklopedija jezika*. Beograd: Nolit, 1987.
- LABOV, William. *Sociolinguistic Patterns*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1971.
- LAKOFF, Robin. *Talking Power: The Politics of Language in Our Lives*. New York: Basic Books, 1990.
- LEECH, Geoffrey. *Principles of Pragmatics*. London: Longman, 1983.
- MACAULAY, Ronald. Variation and Consistency in Glaswegian English. P. Trudgill (ed.). *Sociolinguistic Patterns in British English*. London: Edward Arnold, 1978, 132–143.
- MURATA, Kumiko. *Has He Apologised or Not?: A Cross-Cultural Misunderstanding Between the UK and Japan in the Occasion of the 50th Anniversary of VJ Day in Britain*. *Pragmatics* 8 (1998): 501–513.
- OZER, Katalin. *Diskursne osobine oslovljavanja u nemačkom i srpskom jeziku: doprinos metodama proučavanja*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2009 (odbranjen magistarski rad).
- PEROVIĆ, Slavica. *Jezik u akciji*. Podgorica: CID, 2009.
- RADIĆ-BOJANIĆ, Biljana. *Neko za čat?! Diskurs elektronskih časkaonica na engleskom i srpskom jeziku*. Novi Sad: Filozofski fakultet – Futura publikacije, 2007.
- RADOVANOVIĆ, Milorad. *Sociolingvistika*. Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod, 1979.
- SAVIĆ, Svenka, Danijela STANOJEVIĆ. Oslovljavanje i pozdravljanje u srpskom jeziku: pregled istraživanja (1979–2011). Danijela Stanojević, Svenka Savić (ur.). *Iz riznice multijezičke Vojvodine. Oslovljavanje i pozdravljanje u savremenim jezicima nacionalnih zajednica u Vojvodini*. Novi Sad: Pedagoški zavod Vojvodine, 2012, 99–153.
- SEARLE, John. *Speech Acts: an Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge: CUP, 1969.
- SIFIANO, Maria. *Politeness Phenomena in England and Greece: A Cross-Cultural Perspective*. Oxford: Oxford University Press, 2000.

- TRBOJEVIĆ-MILOŠEVIĆ, Ivana. *Modalnost, sud, iskaz: epistemička modalnost u engleskom i srpskom jeziku*. Beograd: Filološki fakultet – Čigoja štampa, 2004.
- TRUDGILL, Peter. *The Social Differentiation of English in Norwich*. Cambridge: CUP, 1974.
- TSILIPAKOU, Marianthi Makri. Congratulations and Bravo! A. Bayraktaroğlu, M. Sifianou (eds.). *Linguistic Politeness Across Boundaries: The Case of Greek and Turkish*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2001, 137–176.
- VASIĆ, Ivona. Govorno ponašanje predstavnika savremenog srpskohrvatskog jezika u situaciji obraćanja. *Прилози проучавању jezika* 15 (1979): 57–70.
- WIERZBICKA, Anna. Different Cultures, Different Languages, Different Speech Acts: Polish vs. English. *Journal of Pragmatics* 9 (1985): 145–178.
- WIERZBICKA, Anna. Does Language Reflect Culture? Evidence from Australian English. *Language in Society* 15 (1986): 349–374.
- WOLFSON, Nessa. The Bulge: A Theory of Speech Behaviour and Social Distance. J. Fine (ed.). *Second Language Discourse: A Textbook of Current Research*. Norwood: N. J. Ablex, 1988, 21–38.
- ŽIBREG Ivona, Svenka SAVIĆ. Neki aspekti oslovljavanja u govoru dece predškolskog uzrasta. *Прилози проучавању jezika* 18 (1982): 5–26.

Milena Mrdak-Mićović

SOCIOLINGUISTIC ASPECTS REGARDING EXPRESSING THANKFULNESS AND CONGRATULATIONS: PARAMETERS *LIVING AREA* AND *AGE*

S u m m a r y

The issue of politeness in language has been one of the most popular ones in linguistic studies since the second half of the 20th century, and the fact that, at the beginning of the 21st century, linguists all around the world have become more interested in sociolinguistics has resulted in numerous minority social groups being scrutinized. Therefore we found the theme of the paper very interesting but at the same time complex, since it required both the theoretical study and the review and comparison of the results obtained in practice.

The objective of this paper is to describe the results of research concerning the speech acts of expressing thanks and congratulations which was carried out in 2013 in order to show whether, and to what extent, speakers tend to use tentative forms while expressing thankfulness or congratulations to the addressee in written and spoken language and to what extent the obtained forms can be associated with the parameters *age* and *living area* of the speaker.

The research included 180 respondents from three Montenegrin regions and three age groups. The results showed that older speakers are more inclined to use tentative forms of expressing thankfulness and congratulations than younger ones, while the results obtained by examining the speaking area showed a similarity in the choice of more or less tentative forms among speakers from the central and southern regions, which have good infrastructural connections and are more developed than the northern part of the country. In the concluding remarks the author suggested that further research should include parameters such as *gender*, *level of education* and the like.

Универзитет Црне Горе
Филозофски факултет
Студијски програм за енглески језик и књижевност
Данила Бојовића бб, 81400 Никшић, Црна Гора
milenche@t-com.me

Ксенија Шуловић
Драгана Дробњак

ПОЈАМ *НОВЦА* У СРПСКОМ, ФРАНЦУСКОМ И ШПАНСКОМ ЈЕЗИКУ*

Предмет рада је поимање *новца* у српском, француском и шпанском језику. Концептуалну анализу спровешћемо најпре на појмовним метафорама у минималним концептуалним окружењима лексема срп. *новац*, фр. *argent*, шп. *dinero*. У другом делу испитаћемо асоцијативно поље посматраних лексема на основу вербалних асоцијација говорника српског, француског и шпанског језика, са циљем да уочимо прототипични сценарио.

Кључне речи: концептуализација, новац, српски, француски, шпански.

The paper deals with the conceptualization of *money* in Serbian, French and Spanish. The conceptual analysis is first conducted on conceptual metaphors in minimal conceptual environments of the lexemes *novac* in Serbian, *argent* in French and *dinero* in Spanish. In the second part of the paper we investigate the associative field of the lexemes observed on the basis of verbal associations of the speakers of Serbian, French and Spanish, with the goal of finding the prototypical scenario.

Key words: conceptualization, money, Serbian, French, Spanish.

1. Увод. „Свака култура образује специфичан оквир унутар којег се интерпретирају одабрани спољни знаци ‘реалности’” (Бугарски 2005: 17). Будући да је језик основни механизам интерпретације културе, наше интересовање усмерено је ка концептуализацији *новца* у три лингвокултуралне заједнице, српској, француској и шпанској.

Пажњу ћемо најпре посветити појмовним метафорама, са циљем да уочимо истоветне и/или културно специфичне аспекте поимања *новца* трију заједница. Појмовне метафоре посматраћемо у минималним концептуалним окружењима лексема срп. *новац*, фр. *argent*, шп. *dinero*, без намере да у анализу уврстимо све постојеће језичке реализације са посматраним лексемама и без понирања у економски дискурс. У истраживање нисмо уврстиле све прототипичне лексеме чија је семантика у ближој или даљој вези са *новцем* (нпр. *обогаћивање се*, *богаћивство*, *благо*, *сиромаштво*), пошто би таква анализа била преобимна. Корпус за ово истраживање ексцерпиран је из различитих извора на српском, француском и шпанском језику: општих и фразеолошких речника, дневних и недељних новина, електронских медија.

Будући да је асоцијативна метода драгоцену у испитивању утицаја културе и традиције једног народа или више њих на значење лексема, истраживање ћемо употпунити анализом асоцијативног поља *новца* на основу вербалних асоцијација савремених говорника српског, француског и шпанског језика. На основу добијених резултата понудићемо прототипични сценарио.

* Рад је урађен у оквиру пројекта *Језици и културе у времену и простору* (бр. 178002), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

2. КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЈА *НОВАЦА*. Развој робне производње и размене издвојио је из робног света новац као специфичну робу са циљем да монополски остварује улогу општег еквивалента. Новац је тиме постао основно средство размене и мера вредности. Данас новац постоји како у металном и папирном, тако и у кредитном облику, док се функција плаћања остварује како готовинским (ефективним), тако и виртуелним путем (нпр. путем платних картица).

2.1. ДЕФИНИЦИЈА *НОВАЦА*. Према Речнику САНУ (књ. 15: 731–732) *новац* је: 1. а. *нарочитио израђен метал или папир одређеног облика и величине уишврђене вредности, који издаје држава, а служи као општио средство размене добара, одн. као признаио средство плаћања при размени свих производа људског рода; уопштио средство плаћања*. б. *новчаница у металу*. в. *заст. новчана јединица различитио (углавном основне) вредности, у разнo доба код појединих држава*. г. *ист. њеина гроша у Србији до 1918. године*. 2. *имовина, богатство*; *капитал*. Значења наведена под 1. в. и г. неће бити предмет нашег истраживања. Према лексикографским изворима, лексема *новац*¹ изведена је од придева *нов* (Влашић-Поповић 2010).

Према француском речнику *TLF* (књ. 3: 467–468), прво значење лексеме *argent* (од латинског *argentum*) јесте ‘сребро’, потом ‘предмет од сребра’ и ‘сребрни новац’. Предмет нашег истраживања јесу искључиво потоња значења ‘новац’ и ‘имовина, богатство’.

Значења лексеме *dinero* (од латинског *denarius*) које наводи шпански речник *RAE* (1: 753) истоветна су значењима српске именице (осим под 1. в. и г.).

2.2. *НОВАЦ* И ПОЈМОВНЕ МЕТАФОРЕ. Појмовна метафора је когнитивни механизам код којег се изворни домен (обично конкретан и јасно дефинисан појам, нпр. људско тело, животиње, здравље, болест, машине, грађевине, игре, спорт, храна, светлост, топлота) делимично пројектује на циљни домен (најчешће апстрактан, нпр. емоције, моралне категорије, жеље, мишљење, друштво, политика, религија, економија, међуљудски односи, време) (KÖVECSSES 2002). Разумевање циљног домена произилази из сложених знања о изворном домену, односно из свих знања о стварима и појавама које нас окружују, било на свесном или несвесном нивоу.

Наш циљни домен може да се посматра двоструко. С једне стране, *новац* је прототипични тродимензионални предмет будући да је опипљив (чврст), перцептивно одвојив од околине (има облик на основу којег се може препознати) и функционалан (преносив је и може се њиме руковати). С друге стране, услед све присутнијег виртуелног „циркулисања”, *новац* се не перципира чулима (не види се и није опипљив), већ је исказан цифрама.

Наша пажња, међутим, неће бити усредсређена на разлучивање границе између опипљивог и неопипљивог новца, будући да ју је често немогуће са прецизношћу одредити, а свакако није пресудна за наш рад.

¹ Питање непосредног порекла лексеме *новац* још заокупља пажњу појединих научника. Према једнима, *новац* је био скраћени назив за новобрдски динар (по средњовековном граду Новом Брду, у којем се налазила ковница српских владара). Према другима, будући да назив *новац* није посведочен у предтурско доба, он се односио на неке нове монете и означавао је нови динар или нови пенез (пратећи истоветни творбени модел по којем је *бео човек* = *белац*, *мали дечак* = *малац*).

У анализи метафора у свим одабраним језичким реализацијама у нашем корпусу не полазимо од значења целокупног исказа, него од семантике речи (најчешће глагола или придева) које су у најближем окружењу лексема срп. *новац*, фр. *argent*, шп. *dinero* и од којих заправо зависе њихове концептуализације. Тако, на пример, у хиперболичним изразима *седећи*, *лежачи*, *сјаваћи* на новцу и *давићи* се у новцу не узимамо у обзир значење ‘имати пуно новца’, ‘бити богат’, него посматрамо глаголе *седећи*, *лежачи* и *сјаваћи* и њихове допуне (нпр. *на столице*, *кревету*, *лоду*, *лежаљци*, отуда и *на новцу*), односно *давићи* се (нпр. *у води*, *реци*, *мору*, отуда и *у новцу*). Исто тако, *новац можемо да ишчујамо* некоме као што можемо да *ишчујамо кабл*, *обрве* или *цвети*. Код метафора где не налазимо пример у српском језику у загради наводимо дослован превод за француски и шпански, а не значење целокупног исказа.

У већини примера на месту лексема срп. *новац*, фр. *argent*, шп. *dinero* могу се користити и синонимске лексеме које припадају различитим регистрима (нпр. срп. *џаре*, *лова*, *кинџа*, *банка* / фр. *pognon*, *fric*, *blé*, *oseille*, *beurre*, *pèze*, *flouze* / шп. *duro*, *lana*, *lata*, *pasta*, *plata*, *trigo*, *cuartos*, *moneda*, *guita*, *efectivo*, *parné*), али се у раду тиме нећемо бавити.

За проучавање концептуализације *новца*, сматрамо важном метафору „великог ланца постојања” (KÖVECSES 2002), која је проистекла из тежње да се објасни поредак у космосу, и самим тим се заснива на чврсто дефинисаној хијерархији свега постојећег. Будући да имају свест, вољу и друге особине несвојствене животињама, људи су бића вишег нивоа. Животиње красе искључиво инстинктивни и условљени облици понашања, те су оне бића нижег нивоа у односу на човека, али вишег у односу на биљке које имају биолошка својства и понашање. Извесна хијерархија постоји и међу животињама, те су сложеније врсте на вишем нивоу (нпр. пас и мачка су виша бића у односу на птицу и инсекта). Испод биљака налазе се сложени предмети са структурним својствима и функционалним понашањем, а испод њих, на најнижем нивоу, природне физичке ствари са природним физичким својствима и понашањем. Метафора заснована на великом ланцу постојања настаје када се један његов ниво (нпр. човек) преслика на неки други ниво (нпр. сложени предмети).

2.2.1. Метафоричност ‘природног ланца’ запажамо већ код прве генеричке онтолошке метафоре, будући да се *новац*, који се налази на нижем нивоу, концептуализује као *биће*:

срп. *новац никад не сјава* / фр. *l'argent ne dort jamais* / шп. *dinero nunca duerme*,²
срп. *мртав новац* / фр. *argent mort* / шп. *dinero muerto*.

Због своје антропоцентричности, човек често персонификује предмете и појаве који га окружују. Отуда и метафора *новац је човек*:

срп. *језик новца* / фр. *le langage de l'argent* / шп. *el lenguaje del dinero*,
срп. *новац му је заиграо пред очима* / фр. – / шп. –.

Уочена метафора се потом прелива у прави појмовни ланац будући да генерише бројне конкретизације:

² Најпре наводимо поклапање метафоре у три језика, потом у два, те примере који постоје само у једном језику.

НОВАЦ ЈЕ РОБОВЛАСНИК:

срп. *биџи роб*³ *новца* / фр. *être esclave de l'argent* / шп. *esclavo del dinero*;

НОВАЦ ЈЕ ВЛАДАР:

срп. *новац влада свеџом* / фр. *l'argent gouverne le monde* / шп. *el dinero gobierna al mundo*;

НОВАЦ ЈЕ ЗАРОБЉЕНИК:

срп. *заробљен му је новац у банци* / фр. – / шп. –;

НОВАЦ ЈЕ РАДНИК:

срп. *новац ради за мене* / фр. – / шп. *el dinero trabaja para mí*.

2.2.2. *Новац* као прототипични тродимензионални ПРЕДМЕТ може се вредновати у складу са естетским критеријумима (нпр. *леје њаре*), односно квалификовати (нпр. *сијине, велике, крујне, ољромне њаре*).

Према другом наведеном значењу у РСАНУ, *новац* је 'имовина', те се такође може поимати као тродимензионални предмет, преносив (нпр. кола, накит) или фиксиран (нпр. кућа, базен). *Новац* у значењу 'богатство' поима се и као тродимензионални предмет и као прототипична МАТЕРИЈА која се потенцијално бесконачно простира без границе и облика.

Овде проналазимо следећи појмовни ланац:

НОВАЦ ЈЕ ЛЕПЉИВ ПРЕДМЕТ:

срп. *новац се леји за нас* / фр. – / шп. –;

НОВАЦ ЈЕ ПОДЛОГА ЗА СЕДЕЊЕ/ЛЕЖАЊЕ/СПАВАЊЕ:

срп. *седеји, лежаји, спаваји на новцу* / фр. – / шп. –;

НОВАЦ ЈЕ КЉУЧ:

срп. *новац отвара сва врати* / фр. *l'argent ouvre toutes les portes* / шп. *el dinero abre mil puertas*.

2.2.3. За разлику од прототипичног ПРЕДМЕТА, који може да мења облик, али мора да остане препознатљив, прототипична МАТЕРИЈА нема границе, а тиме ни облик. Она може да тече и да се сипа, видљива је, опипљива и пружа отпор кретању. МАТЕРИЈА се потенцијално бесконачно простира, али је по изгледу и особинама иста у свим деловима (КЛИКОВАС 2000). Прототипичну МАТЕРИЈУ опажамо путем више чула.

Будући да је течност једна од прототипичних МАТЕРИЈА, можемо да генеришемо метафору *новац је течност*:

срп. *новац каиље са свих сипана* / фр. *l'argent dégouline de partout* / шп. *el dinero gotea por todas partes*,

срп. *иприв новца* / фр. *afflux de l'argent* / шп. *afluencia del dinero*,

срп. *одлив новца* / фр. *écoulement, fuite de l'argent* / шп. *drenaje del dinero*,

срп. *новац се ипрелива* / фр. *l'argent déborde de partout* / шп. *el dinero se desborda*,

срп. *новац му цури кроз ипрцие* / фр. *argent lui coule des doigts* / шп. *el dinero se le escurre entre los dedos*,

срп. *исцедији њаре од некоља* / фр. – / шп. *exprimirle el dinero a alguien*,

³ Ова метафора није својствена искључиво *новцу*, те су могуће и друге концептуализације, нпр.: *бији роб њосла, љубави, мржње*. Ова напомена односи се и на неке друге примере у нашем корпусу, нпр. *оипјеноси новцем, славом*.

срп. – / фр. *boire l'argent du ménage* ('(по)пити породични новац') / шп. *dinero bebido* ('попијен новац').

Поменућа метафора гради следећи појмовни ланац:

НОВАЦ ЈЕ (НЕ)ПОКРЕТНА ВОДЕНА МАСА:

срп. *и́ливајџи у новицу* / фр. *nager dans l'argent* / шп. *estar nadando en dinero*,

срп. *давијџи се у новицу* / фр. – / шп. –,

срп. – / фр. *l'argent coule à flots* ('новац тече у таласима') / шп. –,

срп. – / фр. – / шп. *el río de dinero se secó* ('река новца је пресушила');

НОВАЦ ЈЕ КИША/ПЉУСАК:

срп. *новац и́љушџи са свих сџџрана* / фр. *il pleut de l'argent* / шп. *llueve dinero*;

НОВАЦ ЈЕ ТЕЧНОСТ КОЈА ИМА ИЗВОР:

срп. *извори новца су и́ресушџили* / фр. *les sources de l'argent se sont asséchées* / шп. *la fuente de dinero se secó*;

НОВАЦ ЈЕ АЛКОХОЛНО ПИЋЕ:

срп. *оџијеностџи новцем* / фр. *ivresse de l'argent* / шп. *embriaguez de dinero*,

срп. *и́рошџи новца* / фр. – / шп. –.

Уланчавање маргиналнијих чланова категорије МАТЕРИЈЕ може да иде у правцу 'отврдњавања'. Мање чврсти чланови (нпр. прашина, песак) могу да се сипају, али не и да теку, за разлику од оних потпуно чврстих (нпр. дрво, мермер, камен) који немају ту могућност. У нашем корпусу уочавамо неколико таквих примера:

НОВАЦ ЈЕ ХРАНА:

срп. *џлад за новцем* / фр. *faim pour l'argent* / шп. *hambriento por dinero*,

срп. *и́рождџирајџи новца* / фр. *engloutir, dévorer de l'argent* / шп. *devorar el dinero*,

срп. – / фр. *manger son argent* ('појести свој новац') / шп. *dinero comido* ('поједен новац'),

срп. – / фр. *croquer de l'argent* ('крцкати новац') / шп. –;

НОВАЦ ЈЕ МАТЕРИЈА ПОДЛОЖНА ТРУЉЕЊУ:

срп. *и́рули новца* / фр. *argent pourri* / шп. *dinero podrido*;

НОВАЦ ЈЕ МАТЕРИЈА КОЈА МОЖЕ ДА СЕ ТОПИ:

срп. *новац му се и́оџи* / фр. *l'argent lui fond dans les mains* / шп. *el dinero se le ha fundido*.

Један пример у нашем корпусу показује да се новац истовремено концептуализује као течност и као мање чврста материја:

срп. – / фр. *verser de l'argent* ('сипати новац') / шп. *verter el dinero* ('сипати новац').

Поред 'отврдњавања', маргиналнији чланови категорије МАТЕРИЈЕ могу бити подложни 'разређивању', те се не опажају свим чулима (нпр. *дим*, *и́ара*, *свеи́лостџи*, *и́ишџина*). Бележимо један такав пример у којем је исказана метафора НОВАЦ ЈЕ ВАТРА:

срп. – / фр. *l'argent lui brûle les doigts* ('новац му пече прсте') / шп. *el dinero le quema las manos* ('новац му пече шаке').

2.2.4. У овој групи наводимо примере у којима се речи које су у најближем окружењу лексеме *новац* (нпр. *џрљав*, *долазији*, *џролазији*, *џрчаји* за) односе на низ појмова, те се истовремено може генерисати више метафора:

НОВАЦ ЈЕ БИЋЕ/ПРЕДМЕТ:

срп. *џрљав новац* / фр. *argent sale* / шп. *dinero sucio*;

НОВАЦ ЈЕ БИЋЕ/ПРЕВОЗНО СРЕДСТВО:

срп. *новац долази са свих сџрана* / фр. *l'argent vient de partout* / шп. *el dinero llega de todas partes*,

срп. *џролази му велики новац кроз руке* / фр. — / шп. —;

НОВАЦ ЈЕ БИЋЕ/ПРЕВОЗНО СРЕДСТВО У ПОКРЕТУ/ПРЕДМЕТ У ПОКРЕТУ:

срп. *џрчаји за новцем* / фр. *courir après l'argent* / шп. *correr por el dinero*;

НОВАЦ ЈЕ ПРЕДМЕТ/ДЕО ТЕЛА/БИЈКА:

срп. *ишчуџаји новац некоме* / фр. *arracher de l'argent à quelqu'un* / шп. *arrancarle el dinero a alguien*,

срп. — / фр. *blanchissement de l'argent* ('бељење новца') / шп. —;

НОВАЦ ЈЕ ПРЕДМЕТ/ДЕО ТЕЛА:

срп. *џраји новац* / фр. — / шп. *lavado de dinero*.

2.2.5. Оријентационе појмовне метафоре настају на искуственој основи одмеравањем просторних односа и њихови изворни домени су појмови као што су горе/доле, унутра/споља, близу/далеко, напред/назад, дубоко/плитко, централно/периферно. У нашем корпусу проналазимо следеће оријентационе метафоре:

НОВАЦ ЈЕ ЛЕВО:

срп. — / фр. *mettre de l'argent à gauche* ('ставити новац лево') / шп. —;

УШТЕЂЕНИ НОВАЦ⁴ ЈЕ ПЕРИФЕРНО:

срп. *сџављаји новац на сџрану* / фр. *mettre de l'argent de côté* / шп. *poner el dinero de lado*.

2.3. Асоцијативна метода у анализи концептуализације *новца*. Како бисмо добиле рељефнију слику појма *новца*, наше истраживање настављамо асоцијативним експериментом са циљем да утврдимо „асоцијативне профиле” менталних представа у три посматране културе.

Асоцијативна поља су најпогоднији извор за испитивање односа између језика и културе и дају богату представу о животу и схватањима савремених говорника. Према Уфимцевој (Уфимцева 2011: 208) „асоцијативно поље стимулуса је не само фрагмент вербалне меморије човека, већ и фрагмент слике света етноса, која се одсликава у свести просечног носиоца културе, његових мотива и оцена, и, као последица тога, његових културних стереотипа”⁵. Сходно броју реакција, структура сваког асоцијативног поља сачињена је од центра, ближе, даље и крајње периферије, те се лако уочава граница међу њима.

⁴ У овом примеру уочавамо и метонимију.

⁵ „(...) ассоциативное поле (...) это не только фрагмент вербальной памяти человека, но и фрагмент образа мира того или иного этноса, отраженного в сознании «среднего» носителя той или иной культуры, его мотивов и оценок и, следовательно, его культурных стереотипов” (прев. аутори).

Култура у којој испитаници живе значајније утиче на језичку свест неголи језик којим се служе, те припадници исте језичке заједнице који живе у различитим културама имају различите асоцијације. Стога, како бисмо добиле релевантну представу о језичкој слици света српског, француског и шпанског народа, у истраживању су учествовали искључиво испитаници којима је српски, француски или шпански матерњи језик, и то са простора Србије, Француске и Шпаније. У истраживању смо користиле тест дискретних слободних асоцијација, очекујући од испитаника различите старосне доби и професионалне оријентације да на речи-стимулусе срп. *новац*, фр. *argent*, шп. *dinero* писменим путем реагују једном речју, и то оном које се најпре сете. Слободне асоцијације указују на три врсте језичких односа: 1) на семантичку везу међу речима, 2) на заједничко појављивање речи у језику (нпр. у фраземима), 3) на заједничко појављивање у говору (синтагматско повезивање речи).

2.3.1. Новац. Велика фреквенција прве асоцијације истиче снажну асоцијативну везу стимулуса и реакције, као и њихову блиску семантичку везу. У нашем истраживању можемо да повучемо прецизну границу између центра и периферије, будући да се реакција *моћ* појављује 30 пута и значајно се издваја у односу на остале, те чини центар асоцијативног поља *новац*. Остале забележене реакције јављају се у опадајућем низу, градећи ближу (*богајство* (13), *џајир* (9), *џаре* (9), *сиђурносћ* (9), *зелено* (9), *џојшеба* (9)) и даљу периферију (*џрљаво* (7), *зло* (6), *банка* (5), *средство* (5), *срећа* (4), *евро* (4), *кујовина* (4), *материјализам* (4), *новчаник* (4), *џујовање* (4), *бриџа* (3), *динар* (3), *долар* (3), *могућносћ* (3), *рад* (3), *злајо* (3), *живој* (3)). Крајњу периферију чини 21 реакција са фреквенцијом 2 (*аујо*, *блажосћање*, *кајџиализам*, *манијулација*, *несрећа*, *новчанице*, *одећа*, *џлаја*, *џохлеја*, *џосао*, *џојшебан*, *џролазан*, *џроблем*, *рачун*, *радосћ*, *рај*, *свеј*, *време*, *задовољство*, *злајник*, *раскош*) и 57 идиосинкратичних реакција (нпр. *амбиција*, *бесјарица*, *богаћење*, *болест*, *брдо*, *цљ*, *цџеле*, *црно*, *дуџ*, *еџзисћенија*, *џрамзивосћ*, *извор*, *јело*, *кајџица*, *кеш*, *клубови*, *корисћ*, *кућа*, *лаџодносћ*, *мач са две ошћрице*, *материјално задовољство*, *мучење*, *несиђурносћ*, *несћацица*, *обезбеђеносћ*, *одржавање*, *олакшање*, *ојасносћ*, *џајџа*, *џокварено*, *џоклон*, *све се врији*, *сиромашћиво*, *сћијан*, *слава*, *сћијендија*, *сћвари*, *џреба*, *усћех*, *велики*, *волим*, *забава*, *зарада*, *зависћ*, *зелени долари*, *зла коб*, *зној*).

Распршеност асоцијација је важна одлика асоцијативног поља. Код 234 испитаника забележиле смо 101 различиту реакцију на задату реч-стимулус, што указује на њену нестабилност у асоцијативном систему испитаника и упућује на ширу, неодређенију семантику и продуктивнију спојивост лексеме *новац* са другим лексемама у синтагматским и парадигматским релацијама. Именице-стимулуси претежно изазивају парадигматске асоцијације, што потврђују и наши резултати, у којима проналазимо мали број синтагматских асоцијација (*брдо џара*, *сћјне џаре*, *велики новац*, *црни новац*).

Поједине реакције испитаника упућују на одређену валуту – *евро*, *динар*, *долар*, *зелено*, као и на материјал од којег новац може да се направи – *џајир*, *злајо*. По две реакције указују на место где се новац обично налази (*новчаник*, *банка*) и на начин плаћања (*кајџица*, *кеш*). Новац се стиче *знојем*

и радом, за који се добија *илаиџа*, зарада, *сиџиендија*. Новац асоцира и на *дуџ* и *раиџ*.

Испитаници новац доживљавају као *средств*о које омогућава *моћ*, *сиџурносџ*, *славу*, *усџех*, *блаџосџање*, *задовољсџиво*, *раскош*, *радосџ*, *лаџодносџ* и којим се може купити *кућа*, *ауџио*, *одећа*, *џиџеле*, *џоклон*, *јело*. Новцем се плаћају *рачуни*, *џуџивања*, *забаве*, одласци у *клубове*. С друге стране, испитаници новац доживљавају и као *зло*, *бриџу*, *несрећу*, *џохлеџу*, *џроблем*, *болесџ*, *џрамзивосџ*, *мучење*, *маниџулаџиџу*, *несиџурносџ*, *оџасносџ*, *џаџиџу*, *зависџ*, *злу коб* и као нешто *џрљаво* и *џокварено*.

Асоцијативни тест представља вид дијалога између истраживача и испитаника, те поједине реакције тумачимо као одговоре на стимулус који се доживљава као питање: новац – *да, све се врџи, волим, џреба, мач са две оџиџриџе*.

Бележимо и 3 неправа антонима – *бесџариџа*, *несџаџиџа*, *сиромашџиво*, као и 1 синоним – *џаре*.

2.3.2. ARGENT. Лексеме *billet* ('новчаница', 20) и *richesse* ('богатство', 19) чине центар асоцијативног поља лексеме *argent* ('новац'). Као и у српском, остале забележене реакције јављају се у опадајућем низу, градећи ближу (*pouvoir* ('моћ', 12), *or* ('злато', 11), *fric* ('лова', 10)) и даљу периферију (*besoin* ('потреба', 7), *bonheur* ('срећа', 6), *travail* ('рад', 'посао', 5), *bijoux* ('накит', 4), *euro* ('евро', 4), *problème* ('проблем', 3), *trop cher* ('веома скуп(о)', 3), *utile* ('користан', 3)). Крајњу периферију чини 17 реакција са фреквенцијом 2 (*banque* ('банка'), *beaucoup* ('много'), *brillant* ('сјајан'), *confort* ('комфор'), *corruption* ('подмићивање', 'морална исквареност'), *dangereux* ('опасан'), *facilité* ('лакоћа'), *gloire* ('слава'), *malheur* ('несрећа'), *matériel* ('материјал', 'материјалан'), *métal* ('метал'), *poison* ('отров'), *pauvreté* ('сиромаштво'), *sale* ('прљав'), *vice* ('порок'), *vivre* ('живети'), *voyage* ('путовање')) и 57 идиосинкратичних реакција (нпр. *ambigu* ('двосмислен'), *baguе* ('прстен'), *belle vie* ('леп живот'), *beurre* ('лова'), *bourse* ('стипендија'), *capitalisme* ('капитализам'), *chèque* ('чек'), *chic* ('шик'), *chiffre* ('цифра', 'бројка'), *crise* ('криза'), *cupidité* ('похлепа'), *désir* ('жеља'), *économie* ('економија'), *équilibre* ('равнотежа'), *finances* ('новчане прилике', 'финансије'), *gagner* ('зарадити'), *gérer* ('управљати'), *guerre* ('рат'), *Hermes* ('Хермес'), *idole* ('идол'), *important* ('важан'), *manque* ('недостатак'), *modération* ('умереност'), *moyen* ('средство'), *peinture* ('слика'), *piège* ('замка'), *possibilité* ('могућност'), *réussite* ('успех'), *sexe* ('секс'), *tromperie* ('превара'), *vulgaire* ('вулгаран')).

Код 198 испитаника забележиле смо 87 различитих реакција на стимулус *argent*, те се и овде уочава нестабилност ове лексеме у асоцијативном пољу испитаника. Бележимо само 1 синтагматску асоцијацију – *argent gris*⁶ ('сив новац').

Као и у српском, бележимо реакције које означавају валуту (*euro* ('евро')), материјал од којег новац може да се направи (*or* ('злато'), *métal* ('метал')), место где се новац обично налази (*banque* ('банка')), начин плаћања (*chèque* ('чек')), начин стицања новца (*travail* ('рад', 'посао'), *bourse* ('стипендија'), *pari* ('опклада')).

⁶ Назив за новац стечен превасходно преваром и утајом пореза.

Француски испитаници новац поимају као *moyen* ('средство') којим се обезбеђује *richesse* ('богатство'), *pouvoir* ('моћ'), *bonheur* ('срећа'), *confort* ('комфор'), *facilité* ('лакоћа'), *gloire* ('слава'), *belle vie* ('леп живот'), *équilibre* ('равнотежа'), *indépendance* ('независност'), *luxe* ('луксуз'), *vie heureuse* ('срећан живот') и којим се могу купити *bijoux* ('накит'), *bague* ('прстен'), *vêtement* ('одећа'), односно платити *voyage* ('путовање'), *vacances* ('годишњи одмор').

Новац се, с друге стране, доживљава као *problème* ('проблем'), *corruption* ('корупција'), *dangereux* ('опасан'), *malheur* ('несрећа'), *poison* ('отров'), *sale* ('прљав'), *vice* ('порок'), *contrainte* ('присиљеност', 'сила', 'стега'), *crise* ('криза'), *cupidité* ('грамзивост'), *guerre* ('рат'), *oppression* ('потлаченост', 'угњетавање'), *piège* ('замка'), *tromperie* ('превара'), *vulgaire* ('вулгаран').

Поједине реакције појављују се у облику одговора: *j'aimerais en avoir assez pour pouvoir m'en foutre* ('волео/ла бих да га имам довољно да ме боли уво'), *merci, avec plaisir* ('хвала, са задовољством'), *bonheur ?* ('срећа?'), *aide* ('помаже').

Реакције понекад произлазе из прецедентних текстова будући да су део изрека, пословица, наслова дела (филмова, романа, песама и слично) или се са њима доводе у везу. Прецедентни феномен је добро познат представницима лингвокултуралне заједнице и актуелан је на когнитивном плану говорника. У нашем корпусу бележимо три прецедентна феномена: *Lune*⁷ ('Месец'), *coule*⁸ ('тече'), *Hermès*⁹ ('Хермес').

Бележимо 1 неправи антоним – *pauvreté* ('сиромаштво'), 2 жаргонска синонима – *fric*, *beurre* ('лова'), као и 1 слободну асоцијацију – *peinture* ('слика').

2.3.3. DINERO. И у асоцијативном пољу лексеме *dinero* ('новац') можемо да повучемо јасну границу између центра и периферије, с обзиром на то да се лексема *riqueza* ('богатство') појављује код 36 испитаника. Лексеме *billete* ('новчаница', 18), *poder* ('моћ', 15), *comprar* ('купити', 12) чине ближу периферију овог асоцијативног поља, док даљу периферију чине лексеме *felicidad* ('срећа', 9), *euro* ('евро', 8), *corrupción* ('подмићивање', 'морална исквареност', 5), *necesidad* ('потреба', 5), *ayuda* ('помоћ', 4), *tranquilidad* ('смиреност', 3), *lujo* ('раскош', 3), *pobreza* ('сиромаштво', 3), *trabajo* ('рад', 'посао', 3), *viajes* ('путовања', 3). Крајњу периферију чини 10 реакција са фреквенцијом 2 (нпр. *alegría* ('радост'), *dólar* ('долар'), *libertad* ('слобода'), *ganar* ('зарађивати'), *importante* ('важан'), *vida* ('живот'), *suficiente* ('довољан'), *avaricia* ('тврдичлук') и 30 идиосинкратичних реакција (нпр. *ahorro* ('штедња'), *casa* ('кућа'), *casino* ('казино'), *capitalismo* ('капитализам'), *economía* ('економија'), *fama* ('слава'), *innecesario* ('непотребан'), *pasta* ('лова'), *peligro* ('опасност'), *placer* ('задовољство'), *oportunidad* ('прилика', 'погодност')).

Код 177 испитаника забележиле смо 53 различите реакције на стимулус *dinero*, те уочавамо нешто мању нестабилност ове лексеме у односу на српски и француски еквивалент. Као и у српском и у француском, бележимо реакције које означавају валуту (*euro* ('евро'), *dólar* ('долар')), начин стицања

⁷ Према француској пословици: *Lune d'argent, c'est du beau temps*.

⁸ Према француском изразу *couler à flots*.

⁹ Хермес је угледна француска модна кућа која у свом асортиману нуди луксузну женску одећу, сатове, торбе, обућу.

новца (*trabajo* ('рад', 'посао')). За разлику од српског и француског асоцијативног поља, у шпанском бележимо не само место где новац може истовремено да се заради и изгуби – *casino* ('коцкарница'), него и групу људи који се доводе у везу са новцем – *políticos* ('политичари').

Шпански испитаници новац поимају као *instrumento* ('средство') којим се обезбеђује *poder* ('моћ'), *felicidad* ('срећа'), *tranquilidad* ('смиреност'), *fama* ('слава'), *lujo* ('луксуз'), *alegría* ('радост'), *libertad* ('слобода'), *estabilidad* ('стабилност'), *futuro* ('будућност'), *placer* ('задовољство'), *comodidad* ('удобност') и којим се могу *comprar* ('купити') *casa* ('кућа'), *coche* ('кола'), *mansión* ('луксузна кућа', 'вила'), односно платити *viajes* ('путовања').

Међутим, новац се доживљава и као *problema* ('проблем'), *corrupción* ('подмићивање', 'морална исквареност'), *peligro* ('опасност'), *infeliz* ('несрећан'), *crisis* ('криза'), *cruel* ('окрутан'), *dependencia* ('зависност'), *sacrificio* ('жртвовање'), *soledad* ('самоћа', 'усамљеност').

Једна реакција је у облику одговора – *ayuda* ('помаже'). Бележимо 2 неправна антонима – *pobreza* ('сиромаштво'), *escasez* ('беда', 'оскудица'), 1 жаргонски синоним – *pasta* ('лова') и 1 синтагматску асоцијацију – *montón de dinero* ('огромна количина новца').

2.4. Прототипични сценарио. Резултати асоцијативног теста указују на знатан број истоветних асоцијација у три језика, те можемо да закључимо да три посматрана етноса на врло сличан начин концептуализују новац, градећи прототипични сценарио са следећим компонентама: 1) два учесника – *новац* (средство) и *човек* (корисник средства); 2) извор/начин стицања новца: *рад*, *посао*, *зној*, *илајта*, *сџијендија*, *коцкарница*; 3) разлог стицања новца: а) потреба – *јело*, *рачуни*, *одећа*, *циџеле*, *кућа*, *сџвари*; б) материјално задовољство – *накиј*, *кола*, *вила*, *раскош*, *комфор*, *блаџосџање*; в) забава – *џуџовања*, *џодиџњи одмор*, *клубови*; г) жеља за постизањем одређеног циља – *слава*, *моћ*, *усџех*; 4) последица (не)стицања новца – *срећа*, *сиџурносџ*, *радосџ*, *задовољсџиво*, *лаџодносџ*, *смиреносџ*, *слобода*, *несиџурносџ*, *сиромашџиво*, *ојасносџ*, *џаџиња*, *бриџа*, *џроблем*, *несрећа*, *самоћа*, *џрамзивосџ*, *џврдичлук*. Поједини сегменти компоненте 3 (б), в), г)) могли би се сврстати и у компоненту 4.

3. Закључак. Спојем појмовних метафора и асоцијативне методе добиле смо слојевиту слику о појму *новца*. Истраживање показује да се *новац* скоро истоветно концептуализује у три лингвокултуралне заједнице. Већ и сама речничка дефиниција показује да је *новац* прототипични тродимензионални ПРЕДМЕТ ('средство плаћања', 'новчаница у металу', 'имовина'). *Новац* у значењу 'богатство' поима се како као тродимензионални предмет, тако и као прототипична МАТЕРИЈА која се потенцијално бесконачно простире без границе и облика.

Уочене појмовне метафоре: *новац* је МАТЕРИЈА (23), *новац* је БИЋЕ (8), *новац* је БИЋЕ/ПРЕДМЕТ/ДЕО ТЕЛА/ПРЕВОЗНО СРЕДСТВО/БИЉКА (7) и *новац* је ПРЕДМЕТ (3) такође указују на конкретност *новца*. Изразита сличност у поимању *новца* уочљива је и на језичком нивоу. Од 45 посматраних метафора лексичко и семантичко поклапање у три језика присутно је код чак 24 језичке реализације.

Анализа асоцијативних поља упућује на то да код испитаника сва три етноса постоји подударност међу најфреквентнијим реакцијама које су, додуше, различито дистрибуиране: *богајисџиџво, моћ, њојџреба*. Поклапања проналазимо и међу другим реакцијама (нпр. *рад, кућа, раскош, комфор, њуџиовања, евро, кујовина, срећа, њроблем, сиромашџиџво*) што чини основу за истоветан прототипични сценарио у коме *новац* има врло конкретну сврху. Француски и шпански испитаници *новац* поимају као врло конкретан, будући да лексема *billet* ('новчаница') представља центар француског асоцијативног поља, а шпанска лексема *billete* ('новчаница') ближу периферију.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- ВЛАЈИЋ-ПОПОВИЋ, Јасна. Порекло новца. *Јужнословенски филолоџ* LXVI (2010): 163–185.
 БУГАРСКИ, Ранко. *Језик и култура*. Београд: XX век, 2005.
 РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, 1–. Београд: САНУ, 1959–.
 УФИМЦЕВА, Наталья Владимировна. *Языковое сознание: динамика и вариативность*. Москва: Российская академия наук. Институт языкознания, 2011.

*

- Diccionario de la lengua española*. Madrid: Real Academia Española, 1992.
 KLIKOVAC, Duška. *Semantika predloga*. Beograd: Filološki fakultet, 2000.
 KÖVECSES, Zoltán. *Metaphor. A Practical Introduction*. New York: Oxford University Press, 2002.
 TLF: *Trésor de la langue française : dictionnaire de la langue du XIXe et du XXe siècle* (1971-1994). Paris : Éd. du CNRS – Klincksieck: Gallimard.

Ksenija Šulović
 Dragana Drobňjak

THE CONCEPT OF MONEY IN SERBIAN, FRENCH AND SPANISH

S u m m a r y

The paper deals with the conceptualization of *money* in Serbian, French and Spanish. The very definition of the dictionary units demonstrates that *money* is a prototypical three-dimensional object ('means of payment', 'coin', 'assets'). *Money* in the sense of 'wealth' is conceived as a three-dimensional object, such as the prototypical substance that is potentially endless without borders and shapes. The results of the analysis reveal that *money* is conceptualized in almost identical ways in the three language communities observed (24). The concepts which are found in the majority of examples are: MONEY IS SUBSTANCE (23) and MONEY IS BEING (8).

The analysis of the associative field points to the overlapping between the subjects of all the three language groups in terms of the most frequent reactions, despite the differences in their distribution. Those are *wealth, power and need*. Parallels are also found among other responses (e.g. *work, home, luxury, comfort, travel, euro, shopping, happiness, problem, poverty*), which makes the basis for the identical prototypical scenario in which *money* has a very specific purpose. French and Spanish respondents perceive *money* as very concrete since the center of the French associative fields is the lexeme *billet* ('notes'), and the Spanish lexeme *billete* ('notes') represents a closer periphery.

Универзитет у Новом Саду
 Филозофски факултет
 Одсек за романистику
 Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
 ksenijasulovic@gmail.com
 dashayuyu@yahoo.fr

Sanja Četković

“A FIT AND PROPER POLICE OFFICER”: SEMANTIC STRUCTURE OF BINOMIAL EXPRESSIONS IN POLICE WRITTEN REPORTS*

This paper aims to present the semantic relations between the members of binomial expressions common in police written reports in English. The use of binomial (and for certain purposes multinomial) expressions and clustering of synonymous words are some of the distinctive features of police register which could be easily defined as a specific variety of legal language. The results show that the most common types of semantic relationships between binomials in the police reports are semantic opposition, synonymy, complementarity and hyponymy. We postulate that the tendency to include all the possible aspects of some legal procedures or illegal acts and to prevent arbitrary inferences has created the need for binomial expressions in police reports.

Key words: police reports, legal language, binomial expressions, semantic relations.

У раду настојимо да представимо семантичке односе међу члановима биноминалних израза у полицијским извјештајима на енглеском језику. Употреба биноминалних или мултиноминалних израза представља дистинктивно обиљежје полицијског регистра који се може дефинисати и као особени варијетет језика права. Резултати овог истраживања показују да су најчешћи типови семантичких веза међу члановима биноминалних израза односи опозиције, синонимије, комплементарности и хипонимије. Полазимо од претпоставке да је намјера да се обухвате сви аспекти одређене правне процедуре или почињеног кривичног дјела и предуприједи произвољни закључци створила потребу за примјеном ових израза у полицијским извјештајима.

Кључне ријечи: полицијски извјештаји, правни језик, биноминални изрази, семантички односи.

1. INTRODUCTION. Binomial expressions represent a very interesting subject in contemporary linguistic studies due to their presence and pervasiveness in almost all languages. Many linguists have studied the determinants which influence the pairing and (ir)reversibility of elements in such phrases. This linguistic phenomenon has been treated under different labels, including *irreversible binomials* (MALKIEL 1959; BOLINGER 1962; GUSTAFSSON 1984), *freezes* (COOPER – ROSS 1975; ODEN – LOPES 1981; GILL 1988) or *conjoined lexical pairs* (BAKIR 1999).

Hiltunen (1990: 11) claims that in the case of written language, the study of texts has come into the foreground, especially from the point of view of the interaction between function and structure. He also comments that “new terms such as register, special language, sublanguage and languages of the professions were introduced into discussions of style” (12) because “languages do not function in

* This paper presents the results of a research of binomials in police written reports conducted as a part of the PhD thesis named *Police Discourse from the Perspective of Forensic Linguistics*. The paper entitled *Semantic Relations between the Members of Binomial Expressions in Police Reports in English* was presented at the 10th International Conference on English Language and Literary Studies, *Re-entering the Old Spaces*, organized by the Department of English Language and Literature, Nikšić, Montenegro, October 2–4, 2014.

a vacuum” and context, intra- and extralinguistic (social and physical) factors need to be taken into account because they create a continuum. On the lexical level, the stylistic analysis is concerned with the way in which individual words and phrases tend to pattern in different contexts.

The police written language, as well as legal language with which this register shares many lexical and syntactic characteristics, is pervaded with binomial and multinomial expressions composed of two or more elements representing usually very formal, technical terms. Broadly speaking, enumeration of synonymous words in legal register arises from the attempt to be perfectly clear, unambiguous and all-inclusive and to avoid wrong interpretations of legal documents.

Although the police reports which constitute our corpus represent personal experience narratives written by the initial investigating officers who made the report, their language is extremely formal and highly bureaucratic, with explicit tendency to provide all the necessary details which might be considered important at some point of the investigative process. Furthermore, the prosecutor needs to understand the full range of the event simply by reading the police reports. He or she will then have to decide whether all of the elements of the crime have been presented correctly in order to sustain the proper charge and eventually prove the case. In addition to the prosecutor, judges, other attorneys and juries will have to rely on specific information recorded in police reports to make a decision about the honesty, deception, guilt or innocence of the parties involved in the reported event (REDWINE 2003: 3). One of the linguistic devices used for providing data that confirm correct following of established legal procedures is the usage of binomial and multinomial expressions which will be the subject of this particular research paper. The primary focus will be on the types of semantic relations between the elements of such expressions in police reports.

2. DATA AND METHODOLOGY. This research has been conducted on the corpus of police reports in English. In 2009, owing to our personal contacts with professor John Olsson, a renowned British forensic linguist and the author of several well-known books on forensic linguistics, we were allowed to use his personal database containing 104 police reports made between 2001 and 2008 for our research purposes. These reports were made by British and Australian police officers and they are all partially anonymized so that the names of the participants, towns, police stations and other relevant details which could jeopardize their anonymity are hidden, usually by using the capitalized words NAME, ACCUSED, TOWN etc. These reports generally contain information about the particular methods a crime has been carried out, the specific injuries or property damages sustained by a victim and all the different actions an officer took to investigate the crime. There are also reports of domestic violence, suspicious behavior and drunk driving. The reports vary in their length, but a typical report contains between 450 and 620 words.

It is worth noting that this particular research represents a part of a broader study of lexical and syntactic properties of police written discourse situated in the relatively new but growing field of forensic linguistics which covers different aspects of interface between linguistics and the law, including law enforcement. The aim of the overall study is describing linguistic features of police written

discourse in order to provide grounds for easier identification of possible intrusion of the police register in the sense of intentional or unintentional changing of parts of original statements or written confessions given by suspects or witnesses to the crimes. In the United Kingdom, many cases involved questioning the authenticity of interrogation transcripts or suspects' statements¹ which had provided crucial incriminating evidence against the people accused of the crimes. Jönsson and Linell (1991) found that in the written versions of these records there is a more elaborate and visible narrative structure, more emphasis on a legally relevant perspective, as well as a movement from vagueness to precision, from incoherence to coherence, and from emotionality to a more neutral tone.

Discourse analysis and, particularly, stylistic analysis which strives to identify patterns of usage in speech and writing constitute the main framework of this research. It is supported by a qualitative analysis of different types of semantic relations between the items conjoined in binomials and multinomials found in the police reports and supplemented by a quantitative analysis of the data presented in the final part of the paper. We are concerned with the effect an author of a report tries to communicate to the reader by using binomial expressions. In other words, we try to establish the most important communicative purposes of such expressions within the context of police institutional discourse. The analysis of semantic relations is based on componential analysis. The results of the analysis present the most frequent types of semantic relationships between the elements of binomials and multinomials in the police reports.

3. POLICE REGISTER AS A SUB-REGISTER OF LEGAL LANGUAGE. According to Coulthard (2007: 78) "speaking and writing like a police officer (or in police register) is something we can recognize stylistically, and statements by the police have their own distinctive style, motivated by the need for precision and accuracy". The unique language of police has been the subject of many studies focusing primarily on different aspects of interrogations of suspects and witnesses in police stations (JÖNSSON – LINELL 1991; SHUY 1998; 2005; HAWORTH 2002; GIBBONS 2003; COTTERIL 2007; ROCK 2008 etc.). The majority of these studies focused on the language of police interviews, especially the issues related to asking questions during interviews, the transformation of the spoken dialogue in police interrogations into the written text of the police record and the asymmetry of power between the participants in the institutional context. Our paper, on the other hand, investigates certain lexical features of police language in the written medium, out of the context of police-suspects encounter and interaction.

Police register is closely related to legal discourse in its overly bureaucratic nature distinctive for its high formality, complex sentence structure, use of archaisms and numerous terms with specific legal meaning different from the one a word or phrase has in its everyday usage. Both lawyers and linguists agree that

¹ "Notable cases included appealing against the convictions of Derek Bentley (posthumously pardoned) the Birmingham Six, The Guildford Four, the Bridgewater Three, and so on. These last four cases all relied on the work of Britain's most distinguished forensic linguist, Professor Malcolm Coulthard of Birmingham University, a discourse analyst who had first taken an interest in forensic questions following an inquiry from a colleague." Olsson, J. What is Forensic Linguistics?, p.5, <www.thetext.co.uk/docs/what_is.doc> 03.04.2011.

the law “is an overwhelmingly linguistic institution” (GIBBONS 2003: 1). Many collocations of two or more synonymous words found in legal documents stem from the Norman period of British history. As Hiltunen (1990: 53) puts it, the “core of English legal vocabulary is of French origin, and usually, the more ‘legal’ a word is the more likely it is to be French”. There was a clear tendency in early medieval English to use a French word along with its native synonym because the latter functioned “more or less openly as an interpretation of the former for the benefit of those who were not yet familiar with the more refined expression” (GUSTAFSSON 1975: 11). However, these expressions have been preserved as distinctive features of modern legal language. Tiersma (1999: 61) claims that “sometimes conjoined phrases and lists have a legitimate function. Elsewhere, they are a creature of habit, used in contexts where a single word or phrase would do just as well” and concludes that “conjoining words and phrases [...] seems endemic in legal writing”.

Strict rules govern police report writing and different departments train their officers to do it properly. The incident report they learn to write is the factual narrative account of a crime. An officer must not only be able to do his/her job within the scope of the law, but he or she must also be able to accurately record information concerning those activities and present it to those who were not there. The initial investigating officers are the first responding officers to the scene of an incident and it is extremely important “to accurately and descriptively record short-lived evidence” (REDWINE 2003: 2). This sort of responsibility implies constant concern with precision, objectivity and clarity of the narrative which eventually confirms the officer’s credibility and professional competence. Many people both inside and outside the criminal justice system can get access to police reports and, accordingly, draw conclusions about the choices a police officer made while dealing with a particular situation. An omission of critical details cannot later be added to a report without doubting its veracity. Consequently, lexical choices a police officer makes in the process can be of extreme importance for proving his/her own competence and testifying that he or she followed proper policies and procedures of the department as well as legal guidelines for justifying an arrest or disciplinary action.

4. THE NATURE AND STRUCTURE OF BINOMIALS. Malkiel (1959: 113) says that a binomial represents “the sequence of two words pertaining to the same form-class, placed on an identical level of syntactic hierarchy, and ordinarily connected by some kind of lexical link”. He does not regard them as idioms or phraseological formulas as their meaning may be compositional. Furthermore, binomials can range from free combinations to irreversibles, from instant formations to stereotyped combinations (KLÉGR – ČERMÁK 2008: 41). The most common coordinating conjunction in a binomial is *and*, which suggests addition, expansion of meaning or a creation of a cohesive whole (KOPACZYK 2013: 71). Less frequent lexical links between the two conjuncts are *or* and *nor* (which introduce contrast or excluding options), *to*, *by*, *neither*, *against*, *but* and *after*.

The structure and the role of fixed expressions has become an important focus of different linguistic studies, especially with regard to the idiom principle introduced by Sinclair (1991: 110) and his observations such as that “a language

user has available to him or her a large number of semi-preconstructed phrases that constitute single choices, even though they might appear to be analysable into segments". As far as legal discourse is concerned, binomials have been regarded as examples of formulaic and conventional language use (MELLINKOF 1963; DANET 1980; GUSTAFSSON 1984; MALEY 1994 and many others). Danet (1985: 283) claims that "the legal register is striking for its use of elaborate parallel structures" and explains that "binomial expressions are a special case of parallelism". Gustafsson (1975: 76) defines binomials as sequences of words belonging to the same form-class which are syntactically coordinate and semantically related and suggests that some binomials are extreme cases of collocation. She also points out that "when a binomial becomes popular in language and reaches a formulaic stage, the sequence of members tends to become fixed and the binomial is virtually irreversible" (p.19) as is the case with the phrases *to have and to hold*, *ladies and gentlemen*, *sick and tired* or *back and forth*. In such instances, the fixed order of members is preferred so strongly that the reverse is regarded as highly marked and may even be difficult to understand or at least sound unnatural.

Binomials are certainly quite productive in contemporary English and some phonetic properties have probably contributed to their popularity and continuing existence. Damova (2007: 37) suggests that "the repetition of initial consonants or vowels is frequent, and even the extension of the repetition from the first consonant to the following vowel is not unique (*cash and carry*). The second phonetic device widely used is rhyme (*blood and mud*, *highways and byways*). Assonance is a less common device in binomials, though some instances can be found (*hard and fast*). Damova (p. 33) suggests that, as far as legal texts are concerned, "the 'poetic adornments' would have served as mnemonic devices to remember a legal text easily". Many binomials are composed of foreign and native words (*last will and testament*, *rules and regulations*) and most of them are ordered according to the "end weight" principle (LEECH 2002: 210) i.e. the prevalent order is short plus long word (*give and bequest*, *unable and unwilling*, *full and absolute*). Gustafsson claims that binomials occur in law language five times more than in novels, journalism, or popular scientific style" (1975: 25). Apparently, the quest for precision and explicitness represents the main reason for their overwhelming presence in legal discourse.

5. SEMANTIC RELATIONS BETWEEN BINOMIAL EXPRESSIONS IN POLICE REPORTS. Semantic correspondence, apart from the syntactic one, represents one of the most important aspects involved in forming binomials and multinomials since these expressions cannot be composed of two or more semantically unrelated words. In this paper we will try to illustrate the most common types of semantic relations between these expressions found in our corpus of police reports. Police officers often quote whole paragraphs of certain legal documents in their reports in order to support or justify their actions in different situations, so it is not uncommon to find examples of very formal, legal binomial expressions typical of the language of law. The below classification is based on componential analysis by which we can analyze a set of related linguistic items, especially word meanings into combinations of features in terms of which each item can be compared with any other.

5.1. SEMANTIC OPPOSITION. To paraphrase Cruse (1986: 197), opposites differ in only one dimension of meaning, but are similar in most other respects, including similarity in grammar. Accordingly, in such binomials, the conjoined items must share a certain degree of similarity but their relation is polarized such as in the example *husband and wife*. Both elements can be marked (+Concrete), (+Animate), (+Human) and (+Married), but A differs from B in terms of the feature (Male) – *husband* is (+Male) and *wife* is (-Male). The following represents examples of the subcategories of semantic opposition we have found in the police written reports. Some of the sentences which contain binomials are rather long and complex, so we intentionally give only the part of a clause that exemplifies the usage of a specific binomial.

- (1) ...on a count of any and all injuries and damages, *known and unknown*, both to person and property...;
- (2) Every person in charge of a motor vehicle or street car who is *directly or indirectly* involved in an accident shall...;
- (3) ...persons *residing or having resided* in the same household...;
- (4) The police can decide *whether or not to* arrest and to lay charges... .

The type of opposition shown in examples 1 and 2 is based on a morphological differential feature which is present in one member and absent in the other. This differential feature may be said to mark one of the members of the opposition positively and the other one negatively. In the first two examples this kind of opposition is marked by negative prefixes. Besides, it is possible to find binomials in which opposition is achieved by syntactic means (e.g. the active versus passive voice, the affirmative or negative) like in examples 3 and 4. According to Gustafsson, such binomials are rare (1975: 88).

There are also examples of opposition between animate and inanimate entities in police reports. In this respect, the specific semantic criteria which determine the syntactic features of such binomials are *personality* (in the sense 'human') and *animacy* (animate or similar to animate) as it is sometimes difficult to determine what entities can be categorized as animate considering the fact that even a firm, entity or organization can be regarded as animate because they are constituted of people. Here are some of the examples from the police reports:

- (5) *No person, firm, organization or corporation* shall hold a garage sale for a longer period than two days...;
- (6) *No person or entity* shall give or send cause to be given or sent in any manner any alarm or unlawful entry which he knows to be false.

The above examples represent the parts of the reports in which officers quote prescribed regulations in order to support the police procedures they followed for arresting people who violated them. In this respect, they represent examples of legal language in its fullest sense, which is quite evident not only from the presence of very formal binomial expressions but also from the usage of the modal verb *shall* in its special meaning, indicating obligation, which is typical of legal documents.

Another case of oppositional relations in binomials is directional opposition which can be seen in its simplest form in the everyday notion of contrary motion. Cruse (1986: 223) points out that any direction from a base point must be established

either with respect to some second reference point, or by reference to the orientation or motion of some entity. Consequently, we have found that such binomials are typically characterized by location, movement or change which can be seen in the following examples:

- (7) Persons *entering or leaving* a business after hours could be burglars...;
- (8) ...it is strictly forbidden for an officer to exercise police authority while under the intoxicants *whether on or off* duty;
- (9) ...police powers to gather information relating to flights and voyages *to or from* the United Kingdom...

Reciprocity is another type of opposition designating variation of combining items which refer to opposite activities. Completion of the first activity in a binomial is the implied condition for another to take place later. These expressions have many things in common with complementary binomials which will be discussed later in the paper:

- (10) The NAME Police Department also combats the *purchase and sell* of drugs by use of confidential informants;
- (11) Personnel *commence and terminate* duty from these locations with their primary focus being the NAME Network.

It is rather obvious that the main function of the binomials designating incompatible binary relationship between the constituents is to emphasize the importance of certain laws and regulations as being all-inclusive and definite. Police officers consistently try to be as specific as possible and also to foresee all probable scenarios for a certain situation in which an offence can be committed or a law broken, so the detailed information needs to be included in the report for the sake of comprehensive understanding of a procedure.

5.2. SYNONYMY. Members of binomial expressions belonging to this category share the same set of features in componential analysis. Binomials composed of foreign and native words originate from the Norman period when French, along with Latin, was used as the language of legal documents. The linguistic situation in medieval England seems to have created the need for this type of usage since it was often necessary to explain foreign words in the documents. For this reason, French and native words were used simultaneously in pairs. However, these conjoined lexical pairs of equivalent words have been retained for centuries and completely absorbed into everyday vocabulary. This type of synonymy reflects the unique character of modern English composed of words of Greek and Latin origins marked by precision, erudition and abstraction, French words distinguished by their elegance, and Anglo-Saxon words which form the basis of its lexicon, characterized by brevity and explicitness. The practice of combining synonymous words of different origins has settled in modern language of law as one of its most distinguishable features. Usually, the first item in a binomial is a native and the second one is a foreign word as in our examples:

- (12) This is the most common category of *hazardous materials and dangerous goods* shipments that occur;
- (13) The Accused NAMES are directly *liable and responsible* for the acts of Accused NAME and because they knowingly failed to enforce the laws of the State of...;

- (14) ...a count of any and all *injuries and damages*, known and unknown, both to person and property...;
- (15) I hereby acknowledge that this statement is *true and correct* and I make it in the belief that a person making a false statement in the circumstances is liable to the penalties of perjury.

Some of the above examples may also fall into the following subcategory of technical accuracy because sometimes it is hard to determine exactly which words are of native and which of foreign origin, and which are the terms implying technical accuracy in certain legal or professional contexts. Our analysis proves that they are generally employed by virtue of precision and unambiguity, but there are cases where doubling-up serves no specific purpose (GUSTAFSSON 1984: 123):

- (16) At that time no offences were *disclosed or detected*, and their details were obtained and verified before we left the address;
- (17) Such services shall be provided under the *sole and exclusive* direction of the Washington Township Chief of Police;
- (18) Where an offence under this Act is proved to have been committed with the *consent or connivance* of an officer...;
- (19) The PLACE car park has to be kept *clear and sterile* of vehicles of any kind throughout the event times, this is essential;
- (20) The grounds for this objection are that under Section 5 (3) (a) of Schedule 1 of the Civic Government Act, 1982, the applicant is not a *fit and proper* person to be the holder of such a licence.

One of the aspects that endow police language with additional precision is a rich technical vocabulary. We can clearly observe that there is no specific purpose for the usage of pairs such as *disclosed or detected*, *sole and exclusive*, *consent or connivance*, *clear and sterile* and *fit and proper* in the above sentences considering the fact that the second word in each of the binomials does not contribute to further clarification. It seems that such binomials exemplify the tendency for using elevated, lofty terms in police register as a rhetorical device by which, as far as binomials are concerned, the second element simply echoes the first.

Binomials denoting technical accuracy are inherent to administrative, legal, or technical jargons in which both words can have a distinctive meaning. The difference in meaning may be so subtle that only an expert can recognize and define it properly. Legal domain is certainly the one in which these fixed combinations of words are predominant. Tiersma (1999: 182) insists that for lawyers, even if words are similar, they are apparently never identical but instead, they exhibit subtle differences in their connotational value. The choice of such elements may be strategic or it may depend on the knowledge of extralinguistic entities, processes, generic conventions, etc. In this respect, binomials do not break the language economy principle since they represent a strategy designed to choose precise linguistic forms in order to correct certain imperfections of the language. Accordingly, our corpus is abundant with such lexical pairs.

5.3. SEMANTIC COMPLEMENTARITY. These pairs are composed of words which are neither opposite nor synonymous. Broadly speaking, one element of a pair lacks a feature present in the other. However, the semantic connection between the elements is clearly felt by the speaker or writer. The binomials belonging to

this category found in the police reports can be classified into three categories whose boundaries can be rather fuzzy.

- a) Binomials formed by the rules of *chronological or logical order* are prevalent among the examples of this type of semantic relation in our corpus. Everything needs to be precisely formulated in legal documents in order to prevent undesirable accidental or intentional misinterpretations. The imperative is exactly the same when police written discourse is concerned because police reports represent important evidence in a court of law. Most of our examples contain conjoined word sequences which explain the order of certain police procedures step by step:
 - (21) About 19:45 hours same date, I *cautioned and charged* the ACCUSED as libelled, in the presence of Police witness NAME;
 - (22) ...but *be alert and respond* to any strike at the locus and provide support...;
 - (23) The situation is to *be monitored and evaluated* over the next two months when it is hoped an improvement will be noticeable;
 - (24) *A hit and run* involving a truck and another vehicle was reported.
- b) Another subcategory of semantic complementarity found in the corpus is the one representing a relation in which action A *results* in action B. The following examples from our corpus illustrate this type of complementarity:
 - (25) The TOWN resident was *arrested, processed and released* on summons for several motor vehicle violations;
 - (26) I was present when Federal Agent NAME identified the items that had been *located and seized* by police during the search and explained this process to ACCUSED;
 - (27) *Breaking and entering* a motor vehicle was reported at a residence on South Chase Court.
- c) There are also pairs in which one of the members reinforces the explicitness of the other, which can be ascribed to the subcategory of *specificity*. Usually, the second element gives additional precision to the previous one:
 - (28) ...if the accused is *unable or unwilling* to establish their identity or, when applicable, submit to being fingerprinted as required by law;
 - (29) ...*failing or refusing* to take appropriate action to halt the effects of discriminatory treatment of complainant;
 - (30) There is *little or no* check upon persons going aboard ships in Halifax while loading.

In many cases, the second element is also the one giving more straightforward information about the behavior of the parties involved in a certain situation which becomes a matter of concern for the police. For instance, a person is far more likely to be *unwilling* than *unable* to establish their identity and someone who *fails* to take appropriate action often *refuses* to do their job in the expected way. There is a strong negative evaluation in example 30 in which, by saying that there is *little or no check*, the writer feels that *little* is insufficient to be worth considering.

5.4. SEMANTIC HYPONYMY. According to Gustafsson (1975: 107) hyponymy is the relation between two items if the "meaning of one of the items contains all the components occurring in the meaning of the other item, but not vice versa". The relation between the items is hierarchical and asymmetrical, i.e. the relation which holds between *dollars and cents* (dollars > cents) is not the same as the relation

between *cents and dollars* (cents < dollars). The following are some examples from the corpus of police reports:

- (31) Defending an officer's integrity from accusations of *unprofessional, immoral or unethical* behavior definitely shouldn't be about *dollars and cents*;
- (32) ...an interactive engagement among police employees and community members to enhance *understanding and support* for one another's role in providing and maintaining the safety and quality of life...;
- (33) To say that someone without a valid license has taken your vehicle without your *knowledge or permission*, is in fact, cause for a stolen vehicle report to be filed.

There are conceptual categories in the above examples in which the second member is added for the sake of greater precision and specificity (*unprofessional, immoral or unethical, understanding and support*). One member implies the existence of the other, and as a result, is necessary for the conveyance of meaning. In the binomial *dollars and cents* (31) the relation refers to measurable units in which one member, *cents*, represents the unit of the superordinate concept *dollars*. In example (33) the notion of *permission* is logically included in the concept of *knowledge* since permitting something implies knowing about it.

5.5. MISCELLANEOUS SEMANTIC RELATIONS: a) Semantic vagueness: Some binomials expressing specificity or attitude show a certain degree of vagueness or ambiguity as far as meaning of the first member of the pair is concerned so the second member is added to facilitate clear and desirable interpretation. Gustafsson (1975: 109) suggests that "some of the most common adjectives belong to this group: they are devoid of an exact meaning that the speaker has to resort to a binomial if he wants to be clear". She explains that some of the most common adjectives with fuzzy meaning are *good, great or full*. We have also recognized the efforts to clarify the scope and meaning of certain adjectives in the police reports:

- (34) The absence of representation at critical stages is capable of causing *grave and irreparable* injury to persons who will not be convicted;
- (35) In less than 10 days, the state of emergency, which gives the police *full and absolute* authority to arrest and detain, is expected to expire.

It is clear in the above examples that the second item in the binomial *grave and irreparable* serves to specify (and, at the same time, to emphasize) the severity of the injury, and that *absolute* in *full and absolute* gives the exact information about the extent of the legally approved authority of the police in certain circumstances. Effective communication is obviously of the greatest importance when police reports are concerned to avoid risks of misinterpretation of any kind.

d) Prepositional binomials are used to express different logical and syntactical relationships between parts of sentences. When used in isolation, most of them convey no meaning at all. These expressions are mostly used for expressing relations between objects or two possible alternatives. Such binomials are common in the police reports:

- (36) ...with several incidents of violence/disorder occurring either *within or outside* the premises;
- (37) I interviewed NAME *with and in the presence of* his solicitor by means of a tape-recorded interview;

- (38) Officer NAME, was operating his vehicle *within the scope and in the course of* his employment based upon the NAME Police Department's...;
- (39) Depending on the evidence, the police may make an arrest *before or after* questioning suspects/witnesses...;
- (40) ...victims are asked to report whether they believe the offenders had consumed alcohol *prior to or during* the crime.

Sometimes, we can find combinations of adverbs and prepositions as in the following example:

- (41) It is when someone dies *during or immediately following* contact with the police during the course of arrest...

It is not uncommon that the second member of such a binomial increases the explicitness of the previous one (*with and in the presence of, within the scope and in the course of*) so that such phrases can be included under the semantic category of complementarity, providing additional precision and specificity. It can be argued that prepositional binomials implying chronological order (*before or after, prior to or during and during or immediately following*) also exhibit the properties of complementarity as the actions they refer to are ordered chronologically, following one another.

- e) Conjunctions operate on the syntactic level showing the relations between words and clauses. The most common types of conjoined conjunctions in legal discourse are *when and if* or in the reverse order, *if and when* (DAMOVA 2007: 84). However, our corpus gives only the combination *unless and until* as in the following example:

- (42) I will not close any police stations, I will not move officers out of any police stations *unless and until* alternative accommodation can be found in that local community.

It is clear that both *when and if* and *unless and until* indicate that performing an action depends on fulfilling a precisely defined condition(s) stated in a sentence. The second element reinforces the explicitness of the previous one so that, from a functional perspective, conjoined conjunctions share many semantic features with the binomials belonging to the category of complementarity.

6. QUANTITATIVE ANALYSIS OF THE DATA. Police officers strive to be as precise as possible and precision is best achieved by using conjoined sequences of words encompassing all the aspects of a certain qualification, procedure or personal judgment. We have found that, although commonly redundant, sequences of nearly synonymous words can be useful in police reports since more general terms sometimes do not provide enough information. This is especially the case with binomials illustrating the relation of complementarity, hyponymy or those serving to avoid semantic vagueness. In such instances, the lists of items ensure that nothing is overlooked which the law should cover, so the different audience having access to a report know later whether or not it applies in a particular case.

In order to get a precise picture of the frequency of binomial and multinomial expressions in the police reports we have undertaken a quantitative analysis of the data. Table 1 illustrates the types of semantic relationships between the elements of such expressions in the police reports as well as the number of examples found for each of these types in the corpus:

Table 1: Semantic relations between binomial expressions in the police reports

Type of semantic relation	Examples in the corpus	Total %
Semantic opposition (<i>morphological opposition, animate opposition, direction, reciprocity</i>)	16	13 %
Semantic synonymy (<i>foreign and familiar words, technical accuracy</i>)	40	32%
Semantic complementarity (<i>logical order, result, part</i>)	39	31%
Semantic hyponymy (<i>measurable units, conceptual categories, implied relations</i>)	8	6 %
Miscellaneous (<i>semantic vagueness, prepositions, conjunctions</i>)	22	18 %
	Total 125	100%

As we can see from the results presented in the Table 1, the most frequent types of semantic relations between such conjoined items are those of synonymy and complementarity, i.e. combinations of words with similar meaning illustrating the need for better and fuller qualification of a certain notion or sequences of words designating actions or situations resulting from each other, chronologically or logically ordered and usually prescribed by the law. Furthermore, although we have found 22 examples of the so-called miscellaneous relations between the binomials, we have already recognized their close connection with the semantic relation of complementarity. As far as communicative purpose is concerned, it can be argued that binomials belonging to each of the above categories display a similar purpose which is essential to binomials in general – they are all employed for the sake of all-inclusiveness, specificity and clarification.

Obviously, the police and the legal written languages have the same priorities as far as communicative goals are concerned. It may be the case that excessive use of different terms which clarify all the aspects of a certain legal document, although obligatory for those involved in legislative arena, can be questioned in terms of its true justification and necessity. However, the motivation to be clear and precise seems to be even stronger in police work as it concerns not only the reputation and the authority of the institution but also the individual who needs to prove his or her professional competence in maintaining public order and law enforcement.

7. CONCLUSION. Binomial expressions found in the police reports have been analyzed from the perspective of their semantic and syntactic properties in order to distinguish the prevalent types of semantic relations which govern their pairing in the police reports. We have observed that the most common semantic relations are those of synonymy and complementarity, but there are also instances of opposition and hyponymy. When it comes to binomials whose semantic relation is based on resolving vagueness, or those representing conjoined prepositions or conjunctions, we have found that they frequently belong to the category of complementarity having the same basic function: to provide detailed information and specify all the necessary particulars.

Regardless of the type of semantic relation, the majority of these expressions have the same general communicative purposes – they are employed for the sake of accuracy and elimination of obscurity or misinterpretation of a certain police procedure conducted by an officer in charge as well as to ensure proper implementation of law. An officer is obliged to use recommended technical vocabulary for the purpose of acquiring positive evaluation of his/her professional competence, bearing constantly in mind the audience and their assessment of his/her actions and decisions at a given situation. Fulfilling the requirements for being an adequate witness at the court of law induces great pressure on a police officer. He or she will work diligently on improving self-representation which is best achieved by following the prescribed conventions of report writing. Therefore, deep formality characterizes police written reports, since binomial expressions (along with other means of evading vagueness or misinterpretation, such as the passive voice and repetitive usage of nouns instead of pronouns) are employed for the sake of unequivocal understanding of the intended meaning.

REFERENCES

- BAKIR, M. J. Ordering Principles in Conjoined Lexical Pairs. *Linguistic Research* 4/1–2 (1999): 9–33.
- BHATIA, Vijay K. *Analysing Genre: Language Use in Professional Settings*. London: Longman, 1993.
- BOLINGER, D. L. Binomials and Pitch Accent. *Lingua* 11 (1962): 34–44.
- COOPER, W. E., John R. Ross. World order. R. E. Grossman, L. J. San, J. J. Vance (eds). *Papers from the Parasession on Functionalism*. Chicago: Chicago Linguistic Society, 1975, 63–111.
- COULTHARD, M. *An Introduction to Forensic Linguistics: Language in Evidence*. London – New York: Routledge, 2007.
- CRUSE, D. A. *Lexical Semantics* (Cambridge Textbooks in Linguistics). Cambridge: Cambridge University Press, 1986.
- DAMOVA, Petra. *The Language of Law: A Stylistic Analysis with a Focus on Lexical (Binomial) Expressions*, MA Thesis, Brno, 2007. < http://is.muni.cz/th/79361/pdf_m/THESIS.pdf > 14.02.2014.
- DANET, Brenda. Language in the Legal Process. *Law and Society Review* 14/3 (1980): 445–564.
- DANET, B. Legal Discourse. T. A. Van Dijk. *Handbook of Discourse Analysis*. London: Academia Press, Volume 1, 1985, 273–291.
- GIBBONS J. *Forensic Linguistics: An Introduction to Language in the Judicial System*. Oxford: Blackwell Publishing, 2003.
- GIL, David. Freezes, Prosodic Theory, and the Modularity of Grammar. *Folia Linguistica* 23 (1989): 375–386.
- GUSTAFSSON, M. *Binomial Expressions in Present-Day English. A Syntactic and Semantic Study*. Turku: Annales Universitatis Turkuensis, 1975.
- GUSTAFSSON, Maria. The Syntactic Features of Binomial Expressions in Legal English. *Text* 4/1–3 (1984): 123–141.
- HILTUNEN, R. *Chapters on Legal English: Aspects Past and Present of the Language of the Law*. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia, 1990.
- JÖNSSON, Linda, Per LINELL. Story Generations. From Dialogical Interviews to Written Reports in Police Interrogations. *Text* 11/3 (1991): 419–440.
- KLÉGR, Aleš, Jan ČERMÁK. Binomials in a Historical English Literary Perspective: Shakespeare, Chaucer, Beowulf. M. Procházka, J. Čermák (eds). *Shakespeare between the Middle Ages and Modernity: From Translator's Art to Academic Discourse*. Prague: Charles University, Faculty of Arts, 2008, 40–62.
- KOPACZYK, Joanna. *The Legal Language of Scottish Burghs. Standardization and Lexical Bundles (1380–1560)*. New York: Oxford University Press, 2013.
- LEECH, Geoffrey, Jan SVARTVIK. *A Communicative Grammar of English*. Harlow: PEL, 2002.

- MALEY, Yon. The Language of the Law. John B. Gibbons (ed.). *Language and the Law*. London: Longman, 1994, 11–50.
- MALKIEL, Yakov. Studies in Irreversible Binomials. *Lingua* 8 (1959): 113–160.
- ODEN, Gregg, Lola L. LOPES. Preference for Order in Freezes. *Linguistic Inquiry* 12 (1981): 673–679.
- OLSSON, J. What is Forensic Linguistics?, p.5, <www.thetext.co.uk/docs/what_is.doc> 03.04.2011.
- REDWINE, K. B. The Importance of the Police Report, Criminal Justice Institute School of Law Enforcement Supervision, Session XXII (2003). <http://www.cji.edu/site/assets/files/1921/importance_of_police_reports.pdf> 12.07.2014.
- SINCLAIR, John. *Corpus, Concordance and Collocation*. Oxford: Oxford University Press, 1991.
- TIERSTRA, Peter. *Legal Language*. Chicago: University of Chicago Press, 1999.

Сања Ћетковић

СЕМАНТИЧКА СТРУКТУРА БИНОМИНАЛНИХ ИЗРАЗА
У ПОЛИЦИЈСКИМ ИЗВЈЕШТАЈИМА НА ЕНГЛЕСКОМ ЈЕЗИКУ

Резиме

У овом раду говоримо о употреби биноминалних израза у полицијском писаном дискурсу који дефинишу специфична лексичка, граматичка и стилска обиљежја. Наше истраживање фокусирано је на природу семантичке везе између оваквих парова или група ријечи у полицијским извјештајима на енглеском језику као и на комуникативне циљеве који се њиховом употребом остварују. Значајно присуство биноминалних израза у полицијским извјештајима показује висок степен повезаности овог регистра са ширим, правним, односно законским контекстом његове употребе. Таква пракса најчешће је мотивисана намјером да се покрије и предвиди свако могуће тумачење неке законске одредбе или поступака дефинисаних полицијском процедуром и обезбиједи максимална прецизност, елиминише двосмисленост и онемогући погрешно или непотпуно тумачење одређене полицијске процедуре или законске обавезе чије је спровођење у надлежности полиције. Полицајац се служи препорученом правном терминологијом како би обезбиједио позитивну евалуацију свог рада, имајући константно у виду своју публику која кредибилитет његових одлука или поступака у контексту евидентирања почињеног кривичног дјела или свједочења може у супротном довести у питање.

University of Montenegro
Faculty of Philosophy
Department of English Language and Literature
Danila Bojovića bb, 81400 Nikšić, Montenegro
sanja.cetkovic@gmail.com

XIX МЕЂУНАРОДНА И ОПШТЕПОЉСКА
ОНОМАСТИЧКА КОНФЕРЕНЦИЈА У ГЊЕЗНУ*

У пољској лингвистици, и славистици уопште, велика се пажња посвећује ономастици као научној дисциплини и истраживању ономастичке грађе. У Пољској се традиционално сваке друге године одржава међународна и општепољска конференција посвећена кључним ономастичким питањима. Тако је, прошле, 2014. године од 20. до 22. септембра одржана XIX Међународна и општепољска ономастичка конференција под називом *Функције властитих имена у култури и комуникацији* (*Funkcje nazw własnych w kulturze i komunikacji*) на Институту за европску културу (Instytut Kultury Europejskiej UAM) у Гњезну.¹ Скуп су организовали Институт за пољску филологију УАМ, Одсек за граматику савременог пољског језика и ономастику, Институт за словенску филологију УАМ, Институт за европску културу УАМ у Гњезну. На конференцији су, поред великог броја пољских лингвиста, учествовали и представници из Чешке, Словачке, Белорусије, Украјине, Бугарске, Македоније, Србије и Немачке тако да је на скупу изложено око стотину реферата, који ће бити објављени у посебном зборнику. Засад постоји збирка сажетака свих пријављених реферата, који су се уклопили у десетак тематских целина: а) најстарија и најновија властита имена у контексту савремених културолошких и комуникацијских промена, б) *nomina propria* у савременом и историјском дискурсу, в) ономастичка мода, г) нови називи – нови медији, д) ономастичка прагматика, ђ) ономастички контексти, е) функције властитих имена у књижевном и узусном простору, ж) хијерархије функције и класе онима, з) функције природног језика и функције властитих имена, и) идентификација и комуникација, ј) разлози ономастичких промена (антропонима и топонима), к) когнитивне основе ономастичких процеса.

На свечаном отварању конференције учеснике скупа поздравили су организатори и градоначелник Гњезна, а затим су уследила пленарна пре-

* Овај прилог настао је у оквиру пројекта *Стандардни српски језик: синтаксичка, семантичка и прагматичка истраживања* (бр. 178004), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Гњезно (Gniezno) је омањи град, који се налази педесетак километара источно од Познања. Значајан је као прва престоница Пољске и као краљевски град. Први су у њему крунисани краљ Болеслав I и његов син Мјешко (1024). Надбискупску катедралу са два звоника, по којој је Гњезно шире познато, подигао је краљ Болеслав II, који је, такође, ту крунисан 1076. године. Допадљива архитектура једног малог града, богатог културним знаменитостима, свакако је допринела укупном утиску о месту где је скуп одржан и Пољацима као веома предуслетљивим домаћинима и изузетним организаторима.

давања. Најпре је о функцији властитих имена (*Vlastní jména a jejich funkce*) говорио члан председništva Чешке ономастичке комисије и члан Научног комитета Милан Харвалик (MILAN HARVALÍK). Затим су излагали угледни пољски ономастичари: Александра Ћесликова (ALEKSANDRA CIEŚLIKOWA), која је одржала предавање о промењеним функцијама властитих имена (*Jeszcze o zmianie funkcji nazw własnych na wybranych przykładach*), и Роберт Мрозек (ROBERT MRÓZEK), који је говорио о категоријалним детерминантама у разликовању онимијске функције у језику (*Kategorialne determinanty różnicowań onimicznej funkcjonalności językowej*). Пленарни део завршен је излагањем Богдана Валчака (BOGDAN WALCZAK) о симболичкој функцији властитих имена (*O funkcji symbolicznej nazw własnych*).

Надаље се рад одвијао по секцијама. Тематски оквири реферата показали су главне теоријске аспекте и методологије у изучавању ономастичке грађе. Уочљива је етимолошка и дијахрона теоријска оријентација у следећим радовима: EDWARD BREZA, *Beus(z), Deus, Dreus(z), Meus(z), Teus(z) i podobne*; MARZENA GUZ, *O nazwiskach niemieckiego pochodzenia spolonizowanych sufiksami -ski i -cki na Warmii w XVIII wieku*; LILIA CITKO, *Onimy w Aktach Horodelskich 1413 r. Przyczynek do historii nazw heraldycznych*; RAFAŁ ZAREBSKI, *Nazwy miejscowe w polskich przekładach Nowego Testamentu – rekonesans badawczy*; ANDRZEJ CHŁUDZIŃSKI, *Nazwy mieszkanców Białogardu w „Liber beneficiorum Domus Corone Marie prope Rugenwold (1406–1528)”*; BOŻENA HRYNKIEWICZ-ADAMSKICH, *Funkcje rosyjskich nazw miejscowych motywowanych przez nazwy osobowe w ujęciu diachronicznym* и др., док су у појединим рефератима осветљена питања ономастике одређених региона: JERZY DUMA, *Znaczenie analizy terenowych nazw Pomorza Zachodniego dla zmian językowych tego obszaru*; MARIUSZ KOPER, *Obraz onomastyczny powiatu omaszowskiego w świetle ojkonimii i mikrotoponimii regionu* и др.

Ономастичке теме сагледане су и са семантичко-дериватолошког аспекта: GORDANA ŠTASNI, *Semantička baza u derivaciji srpskih antroponima*; HENRYK DUSZYŃSKI-KARABASZ, *Nazwiska odimienne członków parafii prawosławnej w Rypinie (1894–1911)*; VESNA MIOVSKA, *Sufiksne obrazovanja od lichnoto ime Konstantin // Kostadin (segashnost – minato)*; WANDA SZULOWSKA, *Współczesne nazwiska olsztyńian z sufiksem -‘ak* и др.

Многи аутори бавили су се ономастиком у различитим типовима дискурса: MONIKA KRESA, *Nazwy własne w funkcji wykładników stylizacji gwarowej (na przykładzie wybranych filmów i seriali polskich)*; ADAM SIWIEC, *Funkcjonowanie nazw własnych w reklamie zewnętrznej (aspekt werbalno-wizualny)*; MALGORZATA KLINKOSZ, *Funkcja tożsamościowa kaszubskich chrematonimów, identyfikacja i komunikacja*; MARTA ULANSKA, *Funkcje nazw firm (na przykładzie łódzkich chrematonimów)*; IZABELA LUC, *Nazwa własna jako ponowoczesny nosnik wartościowania* и др. Велики број радова посвећен је ономастици у књижевним делима: KATARZYNA KUCZYŃSKA-KOSCHANY, „Natan der Weise” G. E. Lessinga i „Weiser Dawidek” P. Huellego – *rozważania o imionach własnych tytułowych bohaterów i (coraz mniej czytelnym) kodzie kulturowym*; EWA ŚLAWKOWA, *W świecie kultury, etyki i biografii autora: antroponimy w poezji Czesława Miłosza*; MARIA CZAPLIKA-JEDLIKOWSKA, *Funkcje nazw własnych w przestrzeni literackiej*; ŽANETA DVORÁKOVÁ, *Charakteristika charakterizacní funkce u literárních proprií*; GORDANA

ŠTRBAC, *Antroponimija u funkciji karakterizacije književnih likova (na primeru romana Očevi i oci Slobodana Selenića)* и др. Нарочито су биле занимљиве ономастичке теме на корпусу савремених облика масовне комуникације: ALINA NARUSZEWICZ-DUCHLINSKA, *Pseudonimy internetowe jako forma autocharakterystyki*; DOROTA SUSKA, *Strategie nazewnictwa w blogosferze tematycznej (nazwy blogów kulinarnych i modowych)*; MARCIN KOJDER, *Identyfikatory użytkowników tematycznych forów internetowych*; IZABELA DOMACIUK-CZARNY, *Funkcje nazewnictwa w wybranych utworach literackich i grach komputerowych z gatunku fantasy* и др.

Функционални аспект имена истакнут је у следећим радовима: ELZBIETA WESOŁOWSKA, *Helena i magia jej imion*; MIROSLAV KAZÍK, *Funkcie birmovných mien*; EWA ZMUDA, *Imie Maria jako imie zakonne*; JUSTYNA WALKOWIAK, *Od Katażiny do Edvina, czyli o imionach Polaków na dzisiejszej Litwie*; VLADIMÍR PATRÁŠ, *Funkcia proprii v procese mediálnej kolokvializácie*; STANISŁAWA SOCHACKA, *Uwagi o funkcjach imion zakonnych* и др.

На свечаном затварању скупа одржано је пет пленарних предавања: MARIA MALEC, *Kulturowe przyczyny zmian w polskim imiennictwie osobowym (w ujęciu diachronicznym)*; BARBARA CZOPEK-KORCICH, *Urzędowe zmiany nazw miejscowości*; ЛИЛЯНА ДИМИТРОВА-ТОДОРОВА, *Сѣраїиѣрафски ѣласїове славянски имена в Бѣлѣария*; ARTUR GAŁKOWSKI, *Funkcja marketingowa chrematonimii* и ZOFIA ZIERHOFFEROWA, KAROL ZIERHOFFER, *Toponimy i chrematonimy na tle ich związku z kulturą*.

Иако у нашој лингвистици постоји традиција бављења ономастиком, која је постављена на добрим темељима у радовима Милице Грковић и других аутора, овакви скупови нису само подстицај за наставак бављења овом дисциплином већ и добар показатељ теоријско-методолошког правца у којем та истраживања треба да иду.

Гордана Шћасни

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
gordanastasni@yahoo.com

Гордана Шћрбац

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
strbacs@eunet.rs

HAGIOGRAPHIA SLAVICA

Johannes Reinhart (Hg.). *Hagiographia Slavica*.
(Wiener Slawistischer Almanach – Sonderbände 82).
München – Berlin – Wien: Verlag Otto Sagner, 2013, 299 стр.

Славистичка научна библиографија обogaћена је недавно зборником радова *Hagiographia Slavica*, објављеним код угледног издавача, а под уредничким окриљем врсног слависте Јоханеса Рајнхарта. Књига је, како се истиче у предговору (*Vorwort*, стр. 5) резултат међународног научног симпозијума посвећеног словенској хагиографији, одржаног октобра 2008. године на Институту за славистику Бечког универзитета. Садржи деветнаест, абecedним редом сврстаних радова, аутора из осам земаља (Аустрија, Бугарска, Немачка, Русија, Србија, Хрватска, Чешка, Швајцарска). Представимо их у кратким цртама.

Прилог „*Другото житие*“ на св. *Николай в южнославјански староизводни чети-минеи (предварителни набљудения)* Диане Атанасове (стр. 7–16) бави се „другим житијем“ мирликијског чудотворца (прво је Житије Симеона Метастафа), које је из грчке традиције рано ушло у цео словенски свет. Ауторка анализира овај текст у четири српска рукописа из периода XIV–XVII века, поредећи их међусобно и наводећи разнотченија која се међу њима јављају на фонетском, лексичком, морфолошком и текстолошком нивоу, пратећи на овај начин и текстолошку традицију која лежи у њиховој основи.

Весна Бадурина-Стипчевић у раду *Legenda o Jeronimu u starijoj hrvatskoj književnoj tradiciji* (стр. 17–26) пише о култу св. Јеронима међу Хрватима, кога су нарочито поштовали глагољаша, као претпостављеног аутора глагољице и преводиоца Библије на хрватски. Детаљно се приказују старији хрватски легендарни текстови о овоме свецу, засведочени на хрватскоцрквенословенском, хрватском и латинском језику: у глагољским брeвијарима, нелитургијском глагољском *Пејрисовом зборнику*, (глагољском) чакавском преводу *Трансијџа свeтџоџа Јеролима*, (латиничним) варијантама дванаестерачке песме и *Живџа свeтџоџа Јеролима*, те у два Марулићева прозна текста на латинском.

У раду *Житието на св. Теодора Александрийска – славјански преводи и редакцији* (стр. 27–43) Анета Димитрова истражује историју текста популарног житија Св. Теодоре Александријске, поредећи 14 од 28 познатих његових преписа, и узимајући као основу за поређење најмлађи, Бечки препис, који, иако из XIII–XIV века, чува многе архаичне језичке црте попут асигматског аориста и супина. Уз то, поредећи одломак Житија запажен у Изборнику из

1076. са одговарајућим местом у тексту пуног превода, ауторка закључује да је реч о два независна превода, настала на основу различитих грчких верзија текста.

Марија-Ана Диригл (Dürigl) у студији *Na marginama hagiografije – hrvatskoglagoljske eshatološke vizije* (стр. 45–58) пише о четири есхатолошке визије (од којих је једна у крађој и дужој верзији) у хрватскоглагољској књижевности, преводним делима, од којих су два византијске провенијенције (Павлова визија, Богородичина апокалипса), док су два са латинскога запада (краћа верзија Павлове визије, Чистишиште св. Патриција и Тундалово виђење. „Литературу визија”, која дели заједничке симболе и мотиве, ауторка пореди са хагиографском, запажајући заједничке одлике ових текстова („превођење” доктрине у догађаје, важност телесности, егземпларност и др.) али и разлике међу њима.

Прилог Кристијана Ханика (Christian Hannick) *Versuch einer Typologie der byzantino-slavisches hagiographisch-homiletischen Sammlungen* (стр. 59–65) бави се типологијом византијско-словенских хагиографско-хомилетских зборника. Ослањајући се на резултате истраживања католичког теолога Алберта Ерхарда, који се бавио овом врстом текстова у византијској литератури од почетака до краја XVI века, на примерима више грчких и словенских текстова Ханик показује да ни византијска ни словенска традиција не нуде прецизне термине за класификацију датих зборника и предлаже неколико критерија на основу којих би се могла начинити њихова типологија.

Некоторые проблемы изучения южнославянской переводной агиографии (стр. 67–90) рад је Климентине Иванове. У њему се представљају резултати систематизације 220 преводних житијних текстова у каталогу *Bibliotheca Hagiographica Balkano-Slavica* (2008), засноване на календарском и типолошком принципу. Ауторка указује на проблеме који су се јављали приликом систематизације, почев од непостојања јединствене палеославистичке терминологије у овој области, при чему детаљно анализира постојеће термине и њихову употребу на јужнословенском плану (*зборник, хомилија, ѿанаџирик, чѿи-минеј, златѿоусѿи* итд.), уз типолошко поређење са одговарајућим византијским саставима.

Томислав Јовановић у прилогу *Узори српских хаѿиоѿрафа* (стр. 91–98) пише о три основна вида узора који су били пред писцима српских житија: Библија, као темељни узор (цитати, парафразе, алузије, поређења са библијском ликовима), потом одговарајућа преводна дела и састави српских писаца. Цитате из Библије, истиче он, писци преузимају по сећању, не преписивањем, а превагу је над Новим заветом имао Стари завет, посебно Псалтир, изузев код Светога Саве. Поред тога, на оригиналну хагиографску литературу утицали су делимично и апокрифни састави. Све речено аутор илуструје примерима из житија која су саставили Доментијан, Теодосије, Стефан Првовенчани, архиепископ Данило Други, патријарх Пајсије и други.

У раду Јаниса Какридиса (Yannis Kakridis) *Zur Systematisierung der Übersetzerkorrekturen von Dečani 88* (стр. 99–107) анализирају се преводилачке коректуре у рукопису Дечани 88, тексту насталом шездесетих година XIV века, који има двоструки значај, историјски (у осветљавању тзв. паламитског спора) и филолошки. Текст у филолошком погледу чини посебним чињеница

да је реч о аутографу, радном тексту преводиоца, са исправкама које сведоче о самом процесу преводјења. Какридис детаљно и прегледно систематизује ове исправке, које обухватају, поред словних (дакако драгоцених јер у одређеним случајевима сведоче о фонетским процесима који су се одигравали у српском језику, истиче аутор) и језичке: лексичке, творбене, морфолошке и синтаксичке.

Радослав Катичић приложио је рад *Die Erneuerung deg hagiographischen Tradition in den kaiserlichen Städten Dalmatiens im 9. Jahrhundert* (стр. 109–121), у којем говори о обнављању хагиографке традиције у Далмацији у IX веку. У фону историјских и културних прилика у Далмацији тога времена, аутор се с посебном пажњом задржава на култу Свете Анастасије Сирмијумске и Светог Хрисогона Аквилејског, чије су мошти пренете у Задар, тада византијску метрополу. На изворима овог хагиографског латинског циклуса рађају се бројни текстови, а најстарији међу рукописима који их садржи јесте драгоцени пергаментни фрагмент из XIII века, настао у Самостану Светог Кршевана.

Студија Ирине Кузидове *Житието на св. Иларион Велики в јужно-славјанските староизводни чети-минеи* (стр. 123–133) бави се јужнословенским текстовима Житија Светог Илариона, чији латински изворник има више грчких превода односно редакција превода, које су послужиле као основа словенскога текста житија. Ауторка указује на то да се текст јавља не само у ћирилној писмености јужних и источних Словена већ и да је дело познато и у хрватској глагољској традицији. Она пореди пет текстова (већином из XIV века) закључујући да сви они представљају исти превод, а да разлике међу њима указују на дугу историју Житија. Међутим, закључак ауторке да ово житије треба уврстити у „старобългарския житиен репертоар” морао би ипак за сада остати на нивоу претпоставке, будући да сви примери из проучаваних текстова који се наводе језички јасно припадају српскословенском језику, при чему је најтачнији и највернији у односу на грчки оригинал – управо српскословенски Цетињски текст.

Прилог *Славјанская рукописная традиция Жития Панкратия Тавроменийского* (стр. 135–143) Јавора Милтенова анализира историју Житија Панкратија Тавроменијског, преведеног са грчког. Превод је начинио презвитер Јован, о чијем пореклу постоје две различите хипотезе (савременик Јована Егзарха, X век, или савременик охридског архиепископа Јована, XI век). Житије се сачувало у кодексима атонске провенијенције, два српска, једном с краја XIII – почетка XIV века, другом из XIV века, и једном касном руском, начињеном са српског предлошка. Аутор закључује да, иако је историја рукописа данас позната, историја самога текста још увек остаје непознаница.

Рад Александра М. Молдована *Из набљудений над лексикой древнейшего славянского перевода Жития Андрея Юродивого* (стр. 145–155) разматра лексику Житија Андреја Јуродивог, у Византији популарног дела, које је не после прве половине XII века преведено на рускословенски. Угледајући се на грчки оригинал, који обилује елементима разговорног језика те га одликује хибридни карактер синтаксе и лексике, преводилац је користио лексичке ресурсе који се обично не употребљавају у црквенословенској књижевности. Тако у Житију налазимо много ретких речи и хапакса, нерегистрованих у постојећим

речницима, а који могу помоћи и у расветљавању семантике одговарајућих хапакских грчких лексема, уз то и значајни сегмент специфично источнословенских речи. Аутор изводи и вредан закључак у погледу проблема везаних за хронолошку и територијану атрибуцију старих словенских превода: с обзиром на то да се није практиковала замена књижевне лексике некњижевном (напротив), присуство регионалних лексичких елемената јасно указује на провенијенцију архетипа превода. Истовремено се показује како се овакви подаци морају посматрати у светлу лексичког блага засведоченог у вернакуларним документима. Иако се бави једним житијем, рад је драгоцен прилог општим теоријским и методолошким питањима проучавања старих словенских споменика.

Стефан Михаел Неверкла (Stefan Michael Newerkla) у студији *Wenzelskult und Patrozinien als mittelalterliche Spuren böhmischen Einflusses in Deutschland und Österreich* (стр. 157–170) бави се култом Светог Вацлава у средњем веку. Аутор даје најпре основне податке о чувеном чешком кнезу, симболу чешке државности, те ширењу његовог култа међу јужним и западним Словенима у X веку. Потом подробно приказује ширење његовог култа ван чешких земаља у XIV веку, које је подстакао Карло IV, цар Светог римског царства (иначе Чех).

Иванка Петровић и Милан Михаљевић приложили су обиман рад *Hrvatskoglagoljski fragmenti Legende o sv. Eustahiju i Pasije sv. Marine* (стр. 171–215), чији је први сегмент посвећен Легенди о Светом Еустахију а други Пасији Свете Марине. У првоме делу указује се на популарност Легенде, која је из грчке ушла у оријенталне књижевности, потом је рано преведена на латински, одакле је нашла свој пут у европске вернакуларне литературе. Након представљања садржаја овога дела, аутори се баве грчким текстовима Легенде, њеним латинским и западноевропским преводима, словенским текстовима и, посебно, хрватскоглагољским (Пазински одломак и Одломак из Новог места). Језичком анализом показује се архаичност текста (нпр. чување асиматског аориста, лексички архаизми), као и чињеница да је преведен са грчкога а не латинскога, те аутори претпостављају да његово порекло треба тражити у Охридској књижевној школи. О везама хрватскоглагољске књижевности са грчко-словенском литературом сведочи и фрагмент Пасије Св. Марине (чија је хагиографија долазила и из западних извора). Аутори су приложили и латиницом транслитероване текстове, као и снимке рукописа, што све заједно чини овај рад узорном филолошком расправом.

Прилог Јадранке Проловић *Die künstlerische Ausstattung des Apostolos des Anastasie Crimca aus dem moldauischen Kloster Dragomirna (cod. vindob. slav. 6)* (стр. 217–234) анализира, из угла историчара уметности, апостол Анастасија Кримке из манастира Драгомирне, који се чува у Бечкој националној библиотеци. Митрополит Анастасије Кримка један је од најзначајнијих представника молдавске средњовековне уметности, илуминатор, калиграф и писац, који је током XII века преписао бројне рукописе. Ауторка темељно представља илуминацију бечког апостола, доносећи у прилогу и три његове илустрације.

Рад *Най-старото мъчение на св. Георги (ВНГ 670) в славянската ръкописна традиция* (стр. 235–243) Ане Стојкове бави се архаичном редакцијом

Мучења Св. Георгија, запаженом само у јужнословенској рукописној традицији (12 рукописа, међу којима је 10 српских, који се темеље на истом преводу, и 2 хрватскоглагољска фрагмента), те питањима провенијенције превода овога текста. Ауторка закључује да ови текстови „всхождат кѣм старобългарски преводи” (стр. 237), поткрепљујући дати став навођењем црта које, по њеном мишљењу, несумњиво доказују „старобугарску основу” текста: слободни инструментал за место, присвојни датив, сложене форме пасива, форме будућег времена са глаголима *идѣти* и *хотѣти* и сл. У обзир, нажалост, нису узета бројна истраживања која показују да српскословенски језик, како сведоче не само преводна већ и оригинална њиме писана дела, наслеђује старословенске синтаксичке обрасце, међу њима и све наведене, те да они не могу бити валидни доказ да је реч о преводу насталом у Бугарској.

Татјана Суботин-Голубовић је приложила студију *Децембарске службе св. Николи у српским минејима сѣтаријеѡ ѡериода* (стр. 245–263). У њој је представљена текстолошка анализа српских преписа службе Светом Николи у минејима за децембар, насталим у периоду од XII до XV века. Ауторка указује на то да бројне разлике међу текстовима сведоче о томе да је химнографска подлога култа Светог Николе била веома разуђена. У раду се табеларно даје преглед канона по рукописма, стихира „на Господи вазвах” (вечерња) и стихира „на Хвалите Господа” (после канона). Као Додатак I прилаже се препис Службе Светом Николи из Братковог минеја (НБС 647), а као Додатак II – табеларни преглед састава канона пастирѣ христовѣ ѡвѣць у грчком и словенским преписима.

Студија Анатолија А. Турилова *Житие преподобномученика Антония Супраслѣскогo и славянские жития балканских мучеников XVI в. (к постановке проблемы)* (стр. 265–275) приказује до скоро непознато житије новомученика Антонија, схимника Супрасаљског манастира, који је последње године живота провео у Карејској ћелији Светога Саве, пре но што је мученички пострадао почетком XVI века. Време настанка Житија одређује се широким временским распоном, од 1508. до средине XVI века, мада је, како Турилов истиче, вероватно ближе времену мучеништва. Националну припадност аутора овога текста тешко је одредити, то је могао бити и Србин и Рус. У покушају да одговори на питање зашто Житије није шире познато, Турилов као претпоставку износи то што је Антонијево тело било спаљено (уништење потенцијалног предмета поклоњења) али и чињеницу да је његово мучеништво било добровољно, отуда и двосмислено. Студију прати и препис Житија.

Татјана Википелова (Taťána Vykypělová) у прилогу *Česky spis Divotvorná Marije, starodávni a častou pobožností poutníkův oslavená v Tuřanech z roku 1657 a jeho vztah k Balbínovu spisu Diva Turzanensis* (стр. 277–299) приказује два текста из седамнаестовековног рукописа који се налази у Моравском архиву у Брну: латинским писан *Diva Turzanensis* чешког језуите Бохуслава Балбина, и *Divotvorná Marije*, на чешком. Ауторка се бави њиховим пореклом и међусобним односом, износећи обиље историографских и историјских података, уз приказ претходних истраживања ових текстова, закључујући да рукопис *Divotvorná Marije* завређује пажњу филолога из многих разлога, а као један од основних задатака за будућа истраживања поставља испитивање

језика овога дела, драгоценог за чешку историјску дијалектологију и познавање чешкога језика епохе барока. Текст је праћен илустрацијама два рукописа.

Да закључимо. Зборник посвећен словенској хагиографској литератури осветљује сложену проблематику словенске житијне књижевности с различитих аспеката, преводилачког, текстолошког, књижевног, језичког, са становишта историје текста и у светлу рукописне традиције. Проучаваоцима писаног наслеђа он представља и посебне и опште теме, указује на постојеће проблеме у овом домену славистичких проучавања и отвара нове просторе за приступ отвореним питањима, а посебно га краси то што умешно представља бројна укрштања, прожимања и међусобне утицаје словенских културних средишта у средњем веку.

Јасмина Грковић-Мејнор

Универзитет у Новом Саду

Филозофски факултет

Одсек за српски језик и лингвистику

Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија

jgrkovicns@sbb.rs

UDC 811.163.41(497.16)(091)(049.32)

*Српско језичко наслеђе на њпросџору данаџње Црне Горе
и српски језик данас.* Никшић: Матица српска – Друштво чланова
у Црној Гори (Одјељење за српски језик и књижевност) – Нови Сад:
Матица српска, 2012, 565 стр.*

Последњих година сведоци смо настајања нових, политичких језика на простору који је донедавно препознаван и именован као простор српског (/ „српскохрватског”) језика. У Црној Гори је до тога дошло 2004. године када се у школама уместо наставног предмета *Српски језик и књижевност* уводи *Матерњи језик и књижевност*. Добро организовано и осмишљено поништавање улоге и историјског трајања српског језика на овом историјски хетерогеном простору (што је видљиво кроз дијалекатску дисперзију, а нарочито кроз груписање говора у два велика дијалекатска блока за које на терену не важе административне границе и природно се настављају у Србији), кулминирало је проглашењем тзв. *црногорског језика*. У таквим околностима проучаваоцима српског језика, који је у Црној Гори упркос свим притисцима и даље виталан, с највећим бројем говорника, остало је мало простора за јавно деловање у оквиру установа државног система. Године 2010. основано је Друштво чланова Матице српске у Црној Гори које се одмах истакло својим издавачким подухватима. Прва књига је објављена 2011. године: *Пућевима*

* Прилог је настао у оквиру пројекта 178020 – *Дијалектолошка истраживања српског језичког њпросџора*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја РС.

српског језика и ћирилице аутора Јелице Стојановић. Након ове књиге објављене су још две које су посвећене статусу српског језика и књижевности у данашњој Црној Гори: Милош Ковачевић, Михаило Шћепановић – *Српски језик у врлоју ђолићке* (2011), и Веселин Матовић – *Ноћ дућих маказа* (2012). Издавањем споменице обележена је крупна годишњица која сведочи о живом трајању српске језичке културе на простору старе Зете – 750 година од настанка Иловичког преписа Законоправила светог Саве Српскога (1262), најстарије црквенословенске књиге на тлу Црне Горе и уједно најстаријег преписа ове сложене канонске књиге којом је устројено деловање Српске архиепископије 1219. године. Такође, Друштво је покренуло данас већ афирмисани часопис Октоих – до сада изашла четири броја – у коме се штампају језички и књижевни прилози. Поред издавачке делатности, године 2012. Друштво је успешно организовало научни скуп *Српско језичко наслеђе на ђросћору данашње Црне Горе и српски језик данас*, у садејству са Матицом српском из Новог Сада. Радни део скупа одржан је у Херцег Новом, а учесници су посетили и манастир Савина где су имали прилике да виде јединствену манастирску ризницу у којој се чувају и неке од средњовековних повеља и рукописних књига. Током одржавања скупа представљена је и издавачка делатност Матице српске у Црној Гори, у чему су узели учешћа и неки од учесника скупа. Матица српска у Црној Гори је, и поред све скромнијих материјалних могућности, наставила са својом издавачком делатношћу, и другим јавним радом, па је недавно, у сарадњи са Студијским програмом за српски језик и јужнословенске књижевности Филозофског факултета у Никшићу, организовала централну прославу два Вукова јубилеја у Црној Гори (1814/1864), на којој су учествовале и колеге из Института за српски језик САНУ (Никшић, 25. септембар 2014).

Зборник *Српско језичко наслеђе на ђросћору данашње Црне Горе и српски језик данас* доноси радове са међународног научног скупа одржаног у Херцег Новом од 20. до 23. априла 2012. године. Организатори скупа били су Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори и Матица српска у Новом Саду.

Да је тема скупа била занимљива и привлачна, не само домаћим већ и страним научницима, види се по броју реферата преточених у радове. Књига, односно зборник радова који овом приликом представљамо, сачињена је од четрдесет четири научна прилога, при чему су четрдесет три ауторска и један коауторски. Потписују их филолози из девет земаља са славистичких и србистичких катедара и научних институција: Русија (Москва, Санкт Петербург и Саранск), Србија (Нови Сад, Београд, Бачка Паланка, Косовска Митровица, Крагујевац и Ужице), Црна Гора (Подгорица, Никшић и Цетиње), Швајцарска (Берн), Република Српска (Источно Сарајево, Пале и Бања Лука), Данска (Копенхаген), Чешка (Брно), Бугарска (Пловдив и Софија) и Румунија (Тимишвар). Два рада су писана на руском језику, а остали на српском.

Највећи број радова у овом зборнику посвећен је историјскојезичкој проблематици. Прилози из овог тематског оквира могу се разврстати у две групе. У прву иду они који се баве писаним наслеђем на српкословенском језику, и навешћемо их редоследом како су одштампани у самом зборнику: Анатолий А. Турилов, *К истѳории двух древнейших чейѳых рукописей черноѳорских монастѳырских собраний: Милещевский Панеѳирик (Цейинский*

свештеномонаха Макарија из цетињских и влашких штампаних књига, на основу анализе акценатског система, долази до претпоставке да је он пореклом из Херцеговине („Чрна гора” је само место његовог подвизавања), а затим показује да су „влашки” и „цетињски” Макарије, по свему судећи, ипак једна личност. Марина Курешевић је испитивала синтаксичке одлике српскословенског језика нижег стила на нивоу хипотаксе на апокрифном тексту *Варухово ошкровење* у препису из 15. века. Дошла је до закључка да се у тексту у знатној мери прожимају хипотактичке структуре наслеђене из старословенског језика и оне које су пореклом из вернакулара. Другу групу чине прилози чији су предмет истраживања споменици писани народним језиком: Слободан Павловић, *Позиционирање енклиитика у Пашићровским исцравама*, Мира Чановић, *Конјинуанити вокала јайи у Крјолским исцравама (17, 18. и 19. вијек)*, Наташа Ж. Драгин, *О суду Ивана Црнојевића у Цетињском љејојису*, Марија Пејовић-Зековић, *Изведене именице у Законнику Данила Пејировића* и Владан Јовановић, *О језичким особинама Законика Данила Првог (у свейлу срјске књижевнोजезичке ситиуације око љоловине 19. века)*. Предмет истраживања Маре Чановић јесу Кртолске исправе. Околина Тивта, односно подручје Кртола занимљива је за језичка истраживања. Према њеним речима „говори овог подручја нијесу истражени, те нам писана документа представљају изузетно занимљив материјал на пољу дијахроних и ареалних истраживања приморских говора српског језика”. Владан Јовановић у својим истраживања закључује да је „Законик кнеза Данила I написан на истом типу књижевног језика и правописа на којем су издаване књиге у службеној употреби у тадашњој Кнежевини Србији и у Војводини”.

У Зборнику су своје место нашли и радови посвећени Његошу и Вуку Караџићу као и неким савременим писцима: Милка В. Николић, *Орјографски и методички аспекти Буквара Адама Драгосављевића (1825) и Огледа срјског буквара Вука Караџића (1827)*, Лидија Томић, *Пјеснички канон у четири канона Ивана Л. Лалића*, Драго Перовић, Душан Крцуновић, *Космичко-ејзистичкијални јайос Луче микрокозма*, Радоје Симић, *Велика истјоријска метафора М. Вуковића о савременостји (Ситилске и нарајолошке особеностји Вуковићевог дела Енглеска јосла)*, Јелена Р. Јовановић Симић, *Научни ситил Нова Вуковића (Текстјуална и инјерјекстјуална анализа научног дискурса у књизи Путићеви ситилистичке идеје)*, Ана Јањушевић-Оливери, *Језичко-ситилске одлике дијалога у драми Пелиново Жарка Команина*, Љиљана Костић, *Сјавови Владана Ђорђевића у одбрани Вукових идеја увођења срјског народног језика у књижевностј*, Миодраг Јовановић, *Ситјем замјеница у Горском вијенцу*, Ружица Левушкина, *Лексика у делу Св. Серафима Царића (ијумана манасјира Св. Тројице код Пјеваља)*. Сви радови из ове групе привукли су нашу читалачку пажњу, али посебно бисмо се осврнули на рад Милке В. Николић. Према речима аутора овог чланка, „ови буквари теже да словопис буде писмена копија говорног језика” а на методичком плану посебно је значајно „напуштање методе срицања и усавршавање синтетичке методе увођењем тзв. аналитичких вежбања”.

Следећу групу сачињавају радови посвећени веома важном и актуелном проблему: статусу српског језика данас у Црној Гори, али и шире: Милош М. Ковачевић, *О актјуелном јравојису и јрамајитици „црногорског језика”*,

Миланка Ј. Бабић, *Међузависносћ сѣаѣуса срѣског језика у Босни и Херцеговини и Црној Гори*, Стана С. Ристић, *Неки асѣкѣи акѣуелног сѣања срѣског језика на ѣросѣорима данасѣне Црне Горе*, Драга Бојовић, *Научни и меѣодолошки асѣкѣи „црногорског језика“*. У ову групу могао би се уврстити и рад Драгане Дракулић-Пријма који се тиче положаја и стања србистике на Државном универзитету у Санкт Петербургу. Уместо да појединачно представљамо радове навешћемо илустративне речи М. Ј. Бабић да је „мало језика у свијету чији су интегритет и идентитет до те мјере угрожени до које је угрожен српски. Још мање оних који су распарчани и преименовани, као што је распарчан и преименован језик српски, у складу са идеолошко-политичким сепаратистичким циљевима различитих етникума који њим говоре”. Посебно ћемо још издвојити рад Милоша Ковачевића. Аутор даје критички осврт на три нормативна приручника: *Правойис црногорског језика*, *Грамаѣика црногорског језика* и *Научно-меѣодолошке основе сѣандардизације црногорског језика*. Примењујући лингвистичке критеријуме у анализи ових трију приручника, показало се да у њима постоји велики раскорак између лингвистичких критеријума и теоријско-методолошких начела које су аутори поставили како би одбранили тезу о постојању „црногорског језика”. Милош Ковачевић сматра „да су ови приручници пуни различитих научних огрешења, од којих многа имају карактер елементарних материјалних грешака”.

Да су теме реферата на скупу, па самим тим и радова у зборнику *Срѣско језичко насљѣје на ѣросѣору данасѣне Црне Горе и срѣски језик данас* обухватили широк спектар научних интересовања говори и чињеница да имамо радове који се тичу и шире проблематике савременог српског језика. Аутори су се бавили и преводилачким, етнокултуролошким и дијалектолошким питањима: Валентина Питулић, *Последњи заѣиси говорних народних ѣворевина са Косова и Меѣохије / функција и значење*, Митра Рељић, *Протѣотѣиѣични узрочници сѣраха у асоѣијацијама косовских ресѣонденатѣа*, Per Jakobsen, *Forma i supstancija u jeziku. Policentrični jezici na štokavskom području*, Павел Крејчи, *Хороними Србија и срѣски као ѣранслаѣолошки ѣроблем (ѣѣѣање чеѣких еквиваленатѣа)*, Славка Тр. Величкова, *Усѣаљене јединице с ѣемѣоралном лексемом дан у срѣском језику*, Јованка Ј. Радић, *Мама, маѣи, мајка – ѣри речи за ѣри логичка нивоа*, Димка Савова, *Троклани ѣасив у савременом срѣском језику (на маѣеријалу из дневних новина)*, Драгана Керкез, *Претѣриѣална времена и неочекиваносћ у срѣском језику (у ѣоређењу са руским)*, Алина Ј. Маслова, *Сѣрукѣурни модели и ѣрагмаѣички ѣѣиови инсѣрукције у срѣском језику и руском језику*, Видан В. Николић, *Инерција развоја говора Сѣарог Влаха у односу на маѣичне исѣочнохерцеговачке гворе (соѣолингвистѣички асѣкѣи)*, Михај Н. Радан, *Порекло ѣојединих зајѣдничких конјугацијских особина у караѣевским, банаѣским и ѣризренско-ѣѣмочким срѣским гворима*, Ольга И. Трофимкина, *Библиезмы в лиѣѣерѣурном сербском языке*. У овом зборнику нашао се оправдано и рад Невенке М. Антовић, *Примјена нуклеарних меѣода у заѣѣѣѣи кулѣурног насљѣја*. Занимљив је рад Јованке Радић. База српске народне епике и непубликована дијалектолошка истраживања били су корпус за испитивање и представљање вредности именица *мама*, *маѣи* и *мајка* у српском језику. Закључак је да „ове именице чине јединствену језичко-логичку структуру

(*мама/маји – мајка*), у оквиру које јединице стоје у односу непосредно (/по себи) одређена персоналност | посредно одређена персоналност – неутрално у односу на персоналност”. С тим у вези је и фреквенција ових именица у писаним текстовима као и њихов статус у српским дијалектима и књижевном језику. Нашу пажњу на посебан начин привукао је и рад Невенке М. Антовић, у коме се закључује да „коришћење нуклеарних метода и техника за карактеризацију и заштиту културног наслеђа обезбјеђује низ предности у односу на конвенционалне методе”. Рад Алине Маслове може се схватити као леп пример конфронтативног истраживања једне врсте говорних чинова.

Зборник *Српско језичко наслеђе на њосиору данашње Црне Горе и српски језик данас* представља крупан допринос нашој филолошкој науци те је стога нашао своје место и у многим библиотекама и ван граница Србије и данашње Црне Горе. Велики број истакнутих домаћих и страних научника својим прилозима оправдао је очекивања научних институција које су биле организатори међународног научног скупа чији су резултати изложени у зборнику. Представљени су неки важни проблеми из живота српског језика у Црној Гори, ширем региону и донекле свету, и пружени су одговори на читав низ савремених питања, занимљивих за србистику, употпуњена је, прецизирана и унеколико коригована наша представа о српској језичкој прошлости – чиме је још једном посведочен непрекинути континуитет српског књижевног и народног – писаног језика на тлу данашње Црне Горе.

Мирјана Пејровић-Савић

Институт за српски језик САНУ
Кнеза Михаила 36, 11000 Београд, Србија
mirjana.petrovic@isj.sanu.ac.rs

UDC 821.163.41(497.5)09”18”

РАЗВОЈ СРПСКОГ КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА У ОГЛЕДАЛУ КРАЈИШКИХ ПИСАЦА

Милош Окука. *У врџлоџу мајице. Дојриноси крајишких њисаца развоју српског књижевног језика у њрвој њоловини 19. сџољећа.*
Загреб: СКД Просвјета, 2014, 471 стр.

У издању СКД Просвјета из Загреба објављена је најновија монографија др Милоша Окуке, угледног лингвисте и редовног професора на Одсеку за јужнославенске језике Филозофског факултета Универзитета у Загребу. Књига *У врџлоџу мајице* представља исцрпан увид у доприносе крајишких писаца (Ј. Дошенивића, С. Мркаља, Г. Зелића, К. Пеичића, Г. Балаћа, С. Јовића, Б. Петрановића, Н. Боројевића, У. Миланковића, Ј. Новића Оточанина, Н. Грујића и Н. Беговића) развоју српског књижевног језика у првој половини

19. века. Ово изузетно драгоцено издање значајног обима богато је фототипским илустрацијама насловних страна и појединих делова разноврсних текстова које аутор анализира. Научној и стручној јавности проф. Окука је овом приликом представио двадесет један прегледан рад који осветљава различите уделе крајишких, далматинских и славонских језикословаца у процесима трансформације српскога књижевног језика у првој половини 19. века.

Прво поглавље у својој монографији проф. Окука је насловио „Умјесто увода: Епоха превирања” (стр. 9–14). У њему је сажето и систематично приказан преглед српске књижевнојезичке ситуације у 18. и 19. веку. Аутор полази од барокне епохе, у којој су се паралелно користила три језичка идиома – српскословенски, рускословенски и народни, а затим описује коегзистенцију трију књижевнојезичких типова у просветитељству и предромантизму, стилским формацијама карактеристичним за другу половину 18. и прву половину 19. века. Триглосија успостављена у просветитељству, истиче аутор, веома се разликовала од оне у барокном добу, јер су тада код Срба у употреби били славјански (србизирани варијанта рускословенског), славеносрпски (мешавина рускословенског, руског и српског) и вернакулар (српски народни језик). Наведени књижевнојезички идиоми одговарали су високом, средњем и ниском стилу, изражајним варијантама класицистичке поетике. Епоху предромантизма проф. Окука описује као „доба конкурентних идиома, доба превирања и тражења” (стр. 12). Коегзистенција и конкуренција рускословенског, славеносрпског и народног (говорног) језика условила је полемике о профилу српског књижевног језика. Отворене расправе водиле су се од средине друге деценије 19. века, инициране ступањем Вука Стефановића Караџића на српску филолошку сцену. Проф. Окука издваја четири фазе у Вуковим полемичким текстовима. Прву подразумевају оштро супротстављени концепти Вука и М. Видаковића о српском књижевном језику и она је трајала од 1815. закључно са 1817. годином. Сучељавање ове двојице језикословаца у дискусију је увукло и друге српске књижевнике – С. Мркаља, М. Грујића и П. Атанацковића. Друга фаза спорова настала је након појаве Вуковог *Српског рјечника* (1818) и песме Л. Мушицког „Глас народолупца” (1819), а у расправу су се, поред поменутих аутора, укључили и Ј. Вујић, Г. Гершић и други. И прва и друга фаза спорења, наглашава проф. Окука, базирале су се на сукобљавању славеносрпског и народног језика, основних двају концепата с почетка 19. века. Трећој фази припадају спорови између Вука и Ј. Хацића, вођени тридесетих година 19. века, и они излазе из тих оквира, јер су предмет њихових полемика чинили различити концепти кодификације српског народног језика, „што значи да су у основи већ били одбројани дани славеносрпском језику и књижевности ствараној на томе идиому” (стр. 13). Четврта фаза спорова настала је након оснивања Друштва српске словесности (1841) и Вуковог превода *Новоџ завјейѿа* (1847).

Овако конципиран уводни чланак пружа сажете темеље неопходне за разумевање књижевнојезичке ситуације код Срба с краја 18. и почетком 19. века. У тим језичким процесима учествовали су многи српски књижевници и филолози, међу којима је било доста крајишких, далматинских и славонских Срба, те аутор у наредних двадесет чланака представља њихов допринос развоју српскога књижевног језика.

Јовану Дошеновићу, крајишком песнику и Мркаљевом претходнику, проф. Окука посветио је три студије. У првом чланку, насловљеном „Јован Дошеновић о српском језику и језик његових дјела” (стр. 15–48), аутор након исцрпне анализе истиче да је Ј. Дошеновић писао екавски, а да су све икавске форме које је употребљавао саставни део ондашњег српског књижевног језика екавског изговора. Дошеновић пак, наводи аутор, није писао народним језиком, како се у србистичкој науци тврдило, већ србизираним варијантом славеносрпског језика. Његов гласовни систем био је углавном српски, народни, и у морфологији су преовладавале српске особине. Творбена анализа указала је на многе црквенословенске форме, док је Дошеновићева синтакса углавном српска, уз елементе барокне славеносрпске реченице. Проф. Окука такође наглашава да је Ј. Дошеновић био један од најважнијих претходника реформе српске ћирилице коју је радикално извео његов земљак, С. Мркаљ. Графијско-ортографска анализа Дошеновићевог језика показала је да је овај писац користио упрошћену, реформисану графију и етимолошку ортографију. Његове најважније заслуге су, према речима проф. Окуке, у томе што је: а) потпуно елиминисао употребу дебелог јера у свим позицијама у речи; б) употребу графема <ѣ>, <њ> и <ѣ> свео на најмању меру; в) прихватио многа решења својих претходника у упрошћавању и реформи српске грађанске ћирилице; г) подстакао друге српске књижевнике (пре свега С. Мркаља, Л. Милованова и Вука) да истрају у свом реформаторском раду и д) пружио значајан допринос развоју двају функционалних стилова у српском књижевном језику – научног и књижевноуметничког.

Други текст посвећен овом крајишком писцу носи наслов „*Речи новосковане, и друже ујошћребљајеме* код Јована Дошеновића” (49–68). У првом делу рада, аутор објашњава да је писац под појмом „стране речи” подразумевао лексеме које су ван словенског језичког круга, одн. европеизме и оријентализме. Дакле, славенизме и рускословенизме Ј. Дошеновић је сматрао саставним делом српског (славеносрпског) језика, те је и нове речи стварао служећи се тим језичким потенцијалом. Проф. Окука затим наводи фототипску илустрацију Дошеновићевог списка (ново)кованица и других „употребљајемих” речи из *Численице*, књиге посвећене рачунским (књиговодственим) питањима (стр. 53–58), а затим анализира пишчеву употребу ових кованца у самоме тексту. Дошеновић је, наиме, на прво место стављао посрбицу, а одмах иза ње изворник (најчешће контактни синоним из немачког, италијанског и мађарског језика), а онда се у даљем тексту служио само предложеним српским еквивалентом (нпр. числоучителии – Арѣтметици; у рукодѣлиямы – фабрикама). Други део рада посвећен је Дошеновићевим иновацијама у песничком језику, одн. у збирци *Лирическа Пјенија* – аутор најпре наводи списак европеизама и оријентализама употребљених у поменутој збирци, а затим издваја ојкониме, хорониме и етнониме из Дошеновићевих дела у облицима у којима су се појављивали.

Трећи, завршни прилог о Дошеновићевом језику, попут претходног, такође се бави лексичким особеностима. У тексту „Дошеновићеви доприноси српском пјесничком језику” (стр. 69–75) истакнута је значајна песникова улога у развоју српске лирике. Он је изданак европске песничке традиције, из које у српску поезију преноси многе мотиве и версификацијске форме. Пруживши властите обрасце у версификацији, Ј. Дошеновић постаје родо-

начелник у обнови српске поезије (модернизује српске поетизме, гради песнички метајезик и др.).

Наредна четири рада у књизи проф. Окуке посвећена су Сави Мркаљу, најзначајнијем Вуковом претходнику и великом реформатору српске црквене ћирилице, а њима претходи фототипски приказ насловне стране Мркаљевог чувеног *Сала дебелога јера либо азбукойроџреса* (стр. 76). Студија „Сава Мркаљ и српски књижевни језик” (стр. 77–80) истиче да је С. Мркаљ, устајући против *славјанског језика*, тражио да се Срби окрену *ѣросѣонародњем*, одн. српском народном језику. Иако је С. Мркаљ, стицајем животних околности, остао у диглосијском канону који је тада владао у српској писмености, проф. Окука наводи да су искораци које је овај мудри језиколовац направио у српској ортографији и теоријски ставови о народном језику оставили дубоке трагове у српској филологији.

Мркаљев филозофски допринос српској филологији представљен је у чланку „Сава Мркаљ о уму и језику” (стр. 81–85). Аутор запажа да је С. Мркаљ стварао на размеђи филозофске и емпиријске лингвистике. Прва, коју назива још и просветитељском, полазила је од умних категорија и универзалних поставки на којима је заснован језик, док је друга заснована на општим уредбама и универзалним законима који настају компарацијом језичких особина посведочених у различитим језицима. Проф. Окука даље констатије да је С. Мркаљ остао традиционалан, веран филозофској, просветитељској лингвистици и да његово *Сало дебелога јера либо азбукойроџрес* представља један од првих огледа филозофског мишљења код Срба.

У студији „Сава Мркаљ као реформатор ћирилице” (стр. 87–92) аутор износи срж Мркаљеве радикалне реформе: увео је принцип биунивоцитета у односу графема–фонема, из тадашње азбуке је искључио сувишна слова која нису имала одговарајућу фонему у српскоме језику, створио је „лако применљиву” ћирилицу и први је практично применио ново писмо на последњим страницама своје књижице, показујући читаоцима како реформисана ћирилица изгледа у пракси. Он даље закључује да је С. Мркаљ „први реформатор српске ћирилице у правом значењу те ријечи” (стр. 91).

Чланак „Сава Мркаљ као фонолог” (стр. 93–103) 2010. године објављен је у часопису *Наш језик*, а проф. Окука га износи и у овој монографији како би са свих аспеката заокружио и представио Мркаљев утицај на развој српског књижевног језика у првим деценијама 19. века. У раду су анализирани Мркаљеви доприноси проучавању фонетско-фонолошке структуре српског језика – он је први у српској филологији класификовао гласове српског језика и одредио им физиолошко-фонетску природу, уочио је да самогласно /р/ има посебан фонолошки статус када се, након ишчежавања сугласника /х/, нађе уз вокал и и пружио је значајан удео у тумачењу лингвистичког појма *слоџ*.

Наредна студија, „Западна ијекавштина у славеносрпском омоту: *Жиѣије* Герасима Зелића из 1823. године” (стр. 105–119), посвећена је језику и стилу наведеног Зелићевог дела. И овом чланку претходи фототипски приказ насловне стране *Жиѣија* (стр. 104). Аутор запажа да је Зелићев језик „жив народни језички израз натруњен славеносрпским језичким елементима” (стр. 106), одн. „ијекавштина класично источнохерцеговачко-крајишка, у

основи Вукова из прве фазе његовог стваралаштва” (стр. 111). Затим анализира статус фонеме /x/ у Зелићевом матерњем идиому и издваја морфолошке особености његовог језика (нпр. употреба старијих падежних форми с предлогом *їред*: *їредъ врайїе црквенїе*; жива употреба аориста и имперфекта: *Я неимадо* прве среће, еръ *быяше* безъ едне ноге), као и лексичке (нпр. употреба црквенословенизама са карактеристичним суфиксом *-ије*: *окаянїе*, *расужденїе*; заступљеност романизама, пре свега италијанизама: *бандијера*, *шкале*; и германизама: *баронъ*, *кучеръ*).

Предмет рада „Опрезно уз Вука с просвјетитељским наслеђем: Константин Пеичић” (стр. 121–131) представља језичка анализа књижевног опуса К. Пеичића, просветитеља, књижевника и доктора медицинских наука из прве половине 19. века. Проф. Окука у првом делу рада преноси Пеичићеве афоризме, а затим представља кратак преглед његовог стваралаштва, које обухвата љубавне песме, прозне и драмске текстове, као и публицистичко-стручна дела. Други део рада посвећен је анализи језика овог ученог и странега лекара, који је, закључује проф. Окука, писао народним, вуковским језиком, али екавског изговора. С друге стране, К. Пеичић није прихватио Вукову графичку и ортографију, те је чак и у седмој деценији 19. века писао славеносрпским правописом, користећи се обиљем славенизама и рускословенизама, поготово у научном стилу.

Језичка анализа народних песама које је Вук сакупио и записао слушајући Гаја Балаћа, слепог гуслара из Лике, представљена је у студији „Ријеч народна, вуковска: Гајо Балаћ” (стр. 133–144). На почетку се налази фототипска илустрација насловне стране четврте књиге Вукових *Народних српских ѿјесама*, објављених у Бечу 1833. године (стр. 132). Аутор се у уводном делу кратко осврће на уметничку вредност песама које је Вук забележио од овог народног певача (попут „Малог Радоице”, „Старине Новака и кнеза Богосава” итд.), закључивши да Балаћев језик припада источнохерцеговачко-крајишком дијалекту. У питању је песнички језик који није у потпуности чисти матерњи говор Личанина Г. Балаћа, већ „научени” књижевни језик са свим епским формама и књижевним маниром из богате српске усмене књижевности. У прилог наведеној тврдњи иде ауторова анализа фонетских и граматичких карактеристика Балаћевих стихова, а на крају су описане Вукове интервенције у обликовању Балаћевог језика и стила, које су, према речима проф. Окуке, „биле ситне, минималне” (стр. 143).

Будући да у србистичкој филолошкој литератури нема много података о Спиридону Јовићу, Вуковом савременику, песнику и етнографском писцу, анализа његовог језика презентована у чланку „Он се зором ѿјави, међ’ књижевство дође: Спиридон Јовић” (стр. 145–156) веома је драгоцен. Проф. Окука најпре представља фототипско издање насловне стране забавника *Српска зора*, који је овај песник уредио (стр. 146), а затим, као илустрацију његовог поетског стваралаштва, у оригиналу наводи песму „Спомен”. Аутор даље приказује Јовићеве погледе о српском језику, који би и данас могли бити актуелни, и његово тумачење српских народних песама и преводе на немачки језик. Попут Г. Зелића, и С. Јовић је писао народним језиком западне провинијенције источнохерцеговачко-крајишког дијалекта, што значи да је био ијекавац,

иако се то из његових дела не може јасно видети, будући да је замена јата скривена графемом <ѣ>.

Исцрпна студија „Србски писатељ 'србском народу језиком србским писати мора': Божидар Петрановић” (стр. 157–185) подељена је на четири одељка. У првом сегменту аутор описује језички дуализам у Далмацији у првој половини 19. века, који је подразумевао напоредну употребу италијанског и народног језика, а затим и борбу против унијатске политике бечког двора, која је, између осталог, манифестована објављивањем првог српског часописа у Далмацији под називом *Любийѣль ѣросвѣщенія. Србско-далмаѣинскій Алманахъ* 1836. године, чији је покретач и уредник био Теодор (Божидар) Петрановић. Други део рада чини приказ основних података о Петрановићевом списатељском раду пре него што је покренуо далматински забавник, а затим су изнети његови погледи на књижевни језик објављени у трима филолошким расправама. У трећем одељку представљени су Петрановићеви ставови о књижевности, језику, правопису и проблемима начина писања народа из Далмације, који се служи „књижевним језиком српским или хрватским или илирским” (стр. 169). Четврти део доноси ауторове закључке о Петрановићевим погледима на књижевни језик, који су супротстављени Вуку и његовој језичкој и правописној реформи. На самоме крају представљена су Петрановићева два филолошка чланка из 1838. године, који, према мишљењу проф. Окуке, „у србистици нису имали адекватну резонанцу и који су ... важни за историју српског књижевног језика” (стр. 174).

Три наредна текста аутор посвећује Николи Боројевићу, српском песнику из прве половине 19. века. У првome проф. Окука покушава да одговори на дилему постављену у самоме наслову – „Вуковац или антивуковац: Никола Боројевић” (стр. 187–211) – и констатује да је Н. Боројевић прихватио и покушао да примени Вукову правописну норму тек пред крај живота, крајем шездесетих година 19. века, али је углавном писао на новоштокавском ијекавском идиому источнохерцеговачко-крајишког типа, што је било видљиво само у текстовима штампаним латиницом, будући да су ћирилички текстови сакривали изговор јата славеносрпском графијом и ортографијом.

Други чланак, насловљен „У страним водама: Посуђенице код Николе Боројевића” (стр. 213–230) бави се позајмљеницама у лексичком фонду овог песника. Аутор најпре истиче велики број црквенословенизама, рускословенизама и русизама у Боројевићевом лексикону и запажа да су они утицали на отежану рецепцију његовог песничког дела, а затим издваја и грађом богато поткрепљује четири велике групе страних речи у Боројевићевом лексикону. Прву групу чине интернационализми, и то: англицизми (нпр. *ѣунч*, *фунѣа*), германизми (нпр. *бирѣац*, *харфа*), грецизми (нпр. *елеѣија*, *феникс*), латинизми (нпр. *декор*, *консѣиѣуѣија*), талијанизми (нпр. *дукаѣ*, *колајна*), хебрејизми (*мана* и *месија*), французизми (нпр. *бонѣон*, *ѣерика*) и шпањолизми (*елдорадо* и *макао*). Другој групи припадају оријентализми (без поделе на арабизме, персизме и/или турцизме), нпр. *бадава*, *чардак* и др. У трећој групи налазе се мађаризми (нпр. *асѣал*, *вармеѣа*), а у четвртој славенизми, који су раслојени на: црквенословенизме (нпр. *анѣел*, *величесѣиво*), рускословенизме (нпр. *бљусѣиѣѣѣљ*, *ѣочесѣи*) и русизме (нпр. *движеније*, *љубов*).

И наредна студија посвећена је лексици Н. Боројевића, али овога пута посрбицама – „’Речословије’ и/или посрбице код Николе Боројевића” (стр. 231–241). Проф. Окука излаже исцрпан списак производа Боројевићеве „језичке лабораторије”, а уз сваку лексему наводи потврду из песникових дела. На крају рада издвојене су лексеме за које постоје потврде у *Посрбицама од Орфелина до Вука В. Михајловића* и Вуковом *Српском рјечнику* из 1852. године.

Значајан простор у својој монографији проф. Окука је пружио и Урошу Миланковићу, мислиоцу, теоретичару, економисти и филозофу из прве половине 19. века, и то у раду „Од српског до јужославенског (и општеславенског) језика: Урош Миланковић” (стр. 243–263). У уводном делу он најпре износи већи део Миланковићеве расправе о српском књижевном језику, објављене у пештанском *Србском народном лисћу*, у којем је писац изразио своје идеје о потреби за стварањем јединственог језика за све јужне Словене – *јужославјанског језика*. Аутор Милаковићеве ставове оцењује као „наивно и утопијско реактивирање илирских (и панславистичких) идеја из тридесетих година 19. вијека”, али такође истиче да су „оне изнесене романтичарски, смушено, без лингвистичке аргументације” (стр. 257). Завршни део посвећен је српским присталицама Милаковићеве идеје о *јужославјансџу* и о *јужославјанском језику* (А. Стојковић, С. Југовић, Н. Беговић, Д. Медаковић и Н. Боројевић).

О Јоксиму Новићу Оточанину, верном Вуковом присталици, проф. Окука је писао у тексту „Допринос Вуковој побједи у реформи језика и правописа: *Лазарица или Бој на Косову* Јоксима Новића Оточанина из 1847. године” (стр. 265–272). Чланку претходи фототипски приказ насловне стране Оточаниновог епа, а рад је концепцијски сегментиран у две целине. У првој су укратко представљени Вукови следбеници и присталице, а у другој је истакнут значај Новићеве *Лазарице*, која је афирмисала Вуков језик и веома допринела његовој победи и усвајању нове (орто)графије.

Последње три студије проф. Окука посвећује противницима Вукове реформе – Н. Грујићу, Б. Петрановићу и Н. Беговићу. У чланку „Никанор Грујић контра Вук Карацић” (стр. 275–337) аутор представља три стручна осврта на Вуков превод *Новог завјешта*. Оценивши да су Стејићеве и Даничићеве рецензије Вуковог превода похвалне, проф. Окука истиче да су Грујићеве примедбе „оштра и бескомпромисна критика” (стр. 279) и наводи фототипске илустрације првог, најопширнијег поглавља Грујићеве рецензије, и самог закључка (стр. 281–337).

Затим следи још један текст о Б. Петрановићу – „Божидар Петрановић контра Вук Карацић (Или: Хрватско-српски разликовни рјечник правне и политичке терминологије из 1853. године)” (стр. 339–440), у којем проф. Окука најпре излаже предисторију издања овод дела, затим истиче „Петрановићев конзервативизам” у погледу графије и ортографије насупрот модерним схватањима о књижевном језику као инструменту цивилизације. Аутор даље издваја разлоге услед којих је дошло до одвајања хрватског, српског и словеначког термилошког речника и наводи неке језичке одлике српског лексикона у односу на хрватски (нпр. хрватски лексикон се темељи на класичној ијекавштини западне провинијенције, а српски на новоштокавском

екавском идиому војвођанских говора; специфичности у морфолошком систему попут разлике у роду именица: *jezgra*–*єзѣро*, *sustava*–*сусѣавъ* итд.). На самоме крају проф. Окука је из огромног материјала четворојезичног речника (немачко-српско-хрватско-словеначког), који броји преко 700 страна, саставио засебан „разликовни хрватско-српски рјечник ријечи, израза и фразеологизама, азбучно пореданих” (стр. 363), с циљем да пружи својеврсну слику о међусобном односу хрватског и српског књижевног језика средином 19. века (стр. 365–440).

У завршном раду „Никола Беговић контра Вук Караџић (Или: Никола Беговић и његове мисли о писму, језику и правопису)” (стр. 441–453) изложене су Беговићеве опсервације о српском језику. Овај крајишки богослов био је у раскораку између идеје о једном књижевном језику за све Словене, с једне стране, традиционалних грађанских и црквених схватања о српском књижевном језику, на другој, и Вукове језичке реформе, на трећој страни. Његова занимљива запажања о азбуци и страним речима у предговору дела *Библїйска Повѣсѣница Сїѣроѣа и Новоѣа завѣѣа и Айосїѣолска дѣла са оїи-санѣмѣ Палесїїне, оїѣ Хрїсїа до наѣи времена у изводу за дѣцу* проф. Окука доноси у оригиналу (стр. 445–453).

На самоме крају књиге налази се богати списак коришћене литературе (стр. 455–465) и „Регистар имена” (стр. 467–471).

Својом тематском свеобухватношћу и методолошком доследношћу, студије у књизи *У врилоѣу маїице* сачињавају кохерентан корпус научних текстова који објективно представљају улогу и значај крајишких писаца у књижевнојезичким превирањима прве половине 19. века. Њена вредност не лежи само у свеобухватном сагледавању проучене тематике већ и у богатству језичке грађе, предочених идеја и путева који воде до њихових остварења. Ова монографија проф. Окуке представља само још једну у низу потврда креативности и делотворности његовог научног стваралаштва, али на прецизно уочавање проблематичног, превазилажење методолошких ограничења, интердисциплинарни и разнолики приступ, детаљну, поступну и потпуну анализу код овог аутора већ смо се навикли.

Ана Ранђеловић

Институт за српски језик САНУ
Ђуре Јакшића 9, 11000 Београд, Србија
randjelovicana@yahoo.com

СИНТАКСА ПАСИВА

Срето Танасић. *Синтакса пасива у савременом српском језику*. Београд: Београдска књига – Институт за српски језик САНУ, 2014, 260 стр.*

У монографији *Синтакса пасива у савременом српском језику* (од 260 страна), објављеној у Библиотеци *Пути у речи*, књ. 50, код два издавача Београдске књиге и Института за српски језик САНУ, аутор Срето Танасић осветљава једно од несумњиво најсложенијих питања словенске синтаксе које се тиче дијатезе (или глаголског стања), будући да су са том глаголском категоријом повезане и категорије глаголског вида, времена и начина, и да постоји хомонимичност између пасивних и активних конструкција. Све је то обухваћено овом књигом и, на аутору својствен начин, обрађено у оквиру више поглавља. Поред тога, ова тематика којом се аутор већ дуже време веома успешно бави¹, свакако заслужује позорност језичких стручњака, посебно нормативиста, те аутор на то скреће пажњу на одређеним местима у самом тексту као и у фуснотама приложеним уз текст. Јер, премда је реченично устројство српског језика данас претежно активно, пасивне конструкције се све више употребљавају у савременом српском језику, поготово у публицистичко-новинарском дискурсу, одакле се и шире и у друге функционалне стилове. Аутор *Синтаксе пасива* такву појаву илуструје многобројним примерима из језика новина које тумачи врло компетентно примењујући валидне пре свега морфосинтаксичке, функциоално-семантичке и прагматичке критеријуме.

Синтаксу пасива чине две оделите целине: прва глава (I) од укупно 90 страница и друга (II) од 150 страница. Првој претходи кратка *Уводна реч* (стр. 5–9) аутора, а након друге главе следе *Библиографски подаци о радовима у овој књизи* (стр. 251–252), на крају и релевантна славистичка *Литература* (стр. 253–259), од око 90 библиографских јединица.

Први део ове књиге, вредне пажње научне јавности, који носи наслов *Пасивне конструкције са њим њим њим* (стр. 9–100), представља, без сумње, по оцени приказивача, најзначајнију студију у савременом српском језику посвећену структурирању и тумачењу партиципног пасива, где су уграђени резултати ауторових истраживања објављени још 1982. у научном часопису *Radovi IX*, Института за језик и књижевност у Сарајеву.² Аутор

* Овај критички осврт је настао у оквиру петогодишњег пројекта *Стандардни српски језик: синтаксичка, семантичка и прагматичка истраживања* (бр. 178004), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (2011–2015).

¹ Неке од својих студија о пасиву Срето Танасић је објавио и у два претходних књигама: *Синтаксичке шеме* (Београд, 2009) и *Из синтаксе српске реченице* (Београд, 2012). Он је такође као један од коаутора *Синтаксе савременог српског језика: његова реченица* (Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, 2005) у поглављу *Синтакса глагола* (345–476) описао и структуре са пасивним глаголским обликом.

² Истина, десетак година пре тога појавио се рад (под насловом: Темпорално значење и синтаксичка вриједност конструкција *Cor* (praes., perf.) + part.pass. у српскохрватском језику)

Срето Танасић утврђује, на основу статистичке обраде података о употреби конструкција са трпним придевом (стр. 94), да се у новинарском стилу много чешће појављују копулативне пасивне конструкције са трпним придевом (твореним од глагола свршеног вида) него копулативно-адјективне конструкције, јер ове прве карактерише пре свега динамичност, анонимизираност и институционализованост радњи (стр. 98), тако да, сматра аутор, не стоје оцене о реткој употреби пасива у данашњем стандарном српском језику (стр. 99). Овде су глаголи од којих је грађен предикат пасивне реченице разврстани на лексичкосемантичке групе (на трансформативне, креативне, деструктивне, на глаголе кретања, опажања, интелектуалних радњи и говорења, као и интерперсоналних односа) и извршена је исцрпна типологија партиципског пасива према темпоралним и видским вредностима.

Друга глава (стр. 101–251) *Синџаксе њасива* састављена је од 10 поглавља, према следећем, логичком редоследу: *Пасивне конструкције за исказивање референцијалних и нереференцијалних садашњих радњи*; *Пасивне конструкције за исказивање референцијалне и нереференцијалне прошлости*; *Пасивне конструкције за исказивање будућности*; *Опозиција референцијалности / нереференцијалности и њасивна дијалеза*; *Глаголи између реченице и рјечника*; *Један случај везе између значења глаголске лексеме и њија реченице*; *Инструментал за живо у њасивним конструкцијама*; *Агенс у њасивним реченицама у савременом српском језику*; *Међуоднос рефлексивне њасивне и обезличене реченице*; *Међуоднос рефлексивног и њарјичијског њасива*. Наведени наслови поглавља довољно прецизно упућују на основна структурна и парадигматска обележја самих пасивних реченица.

Функционисање глаголских облика не може се ваљано објаснити а да се не узме у обзир категоријална опозиција *референцијалности / нереференцијалности*, како је показао Срето Танасић у прва четири рада другог дела своје књиге.³ Он је пасивне конструкције подробно сагледавао, како на плану просте реченице тако и унутар сложене реченице, и то с обзиром на моменат референције, тј. референтну тачку у односу на коју се могу одмеравати радње њима денотиране.⁴ Ту је и један његов нови научни прилог „Пасивне конструкције за исказивање будућности” (стр. 119–137), где аутор износи другачија гледишта у односу на она која су досад истицана у литератури, пре свега граматичкој и уџбеничкој, а везана су за овај тип пасива. Он је дао и критички осврт на дотадашње интерпретације футурског пасива (нпр. *Хоће ли бићи укинут монопол НИС-а ...*; *План и програм који буде био најправљен ...*, стр. 126–127).

И када пише о могућностима исказивања агенса у пасивним реченицама, чему посвећује два посебна рада „Инструментал за живо у пасивним конструкцијама” (стр. 177–188) и „Агенс у пасивним реченицама у савременом српском језику” (стр. 188–208), аутор заступа своје ставове убедљиво их

Ксеније Милошевић у *Јужнословенском филолоџу* (XXX/1–2, 1973), у коме је ауторка говорила углавном о темпоралној вредности партиципске конструкције.

³ Срето Танасић је ту опозицију доследно први пут применио у својој студији *Презенић у савременом српском језику* (Београд: Институт за српски језик САНУ, 1996).

⁴ На ту разлику у исказивању глаголске радње прва је код нас указала Милка Ивић (*Лингвистички огледи*. Београд: Просвета, 1983, 37–56).

образлажући на добро одабраној и систематизованој грађи (нпр. *Словени њредвођени Аварима ...; Први архијерерски сабор ... очекиван је од мноџих; ... одлуком суда је враћена на њосао; ... у ове две оишћине ... биће одржани њоновљени избори*).

У неким поглављима књиге *Синѡакса ѡасива у савременом срѡском језику*, нарочито у раду насловљеном „Један случај везе између значења глаголске лексеме и типа реченице” (стр. 166–178), аутор се бави реченичном и лексичком, тј. глаголском хомонимијом, коју је иначе тешко решавати ван контекста, како нам предочава сам аутор (нпр. *На улазу у базу види се ѡрансѡарениѡ ...; Кроз ѡрозор вађона назѡру се ѡоља ...*, стр. 171–173). Он утврђује да је у простој реченици српског језика са копулативним глаголом и трпним придевом, хомонимија условљена самом природом трпног придева, будући да може садржати и глаголску и придевску компоненту, те интерпетација примера зависи од тога која од тих компонената долази до изражаја у датом примеру, а која бива потиснута. Указујући и на хомонимичност рефлексивних конструкција са морфемом *се*, аутор истиче да није могуће увек препознати кад је у њима *се* глаголско, односно када је у питању нека друга дијатеза (рефлексивна, медијална), а не пасивна, или је пак реч о прелазном глаголу где је ова морфема *се* знак пасива. Да та хомонимичност има одраза и на лексикографску обраду глагола, аутор је показао у раду „Глаголи између реченице и рјечника” (стр. 145–166), где уједно даје препоруке о могућем представљању трпних глаголских придева и повратних глагола у нашим речницима, што је посебно важно при одабиру примера за илустрацију њихових значења у оквиру речничких одредница.

Међуодносу *рефлексивноѡ* пасива и *обезличене* реченице као и *рефлексивноѡ* и *ѡарѡициѡскоѡ* пасива Срето Танасић је посветио последња два рада (преко 40 страница). Њихова је посебна вредност у томе што аутор, указујући на разлике (у погледу вида, исказивања агенса, затим домена употребе итд.), као и на сличности између два основна структурна типа пасива – *ѡарѡициѡскоѡ* и *рефлексивноѡ*, заправо разоткрива праву природу пасивне дијатезе у српском језику (уп. *Сви неђаѡиви и фоиѡѡрафије ... ѡрођлащени су кулѡурним добром и ... ѡексѡ овоѡ аѡела ... је био ... још један ѡокушаж да се свеѡска јавносѡ ѡѡзна са основним циљем јуђословенских народа*, стр. 241 и 248). Пасив се употребљава, како је то одавно установљено, када је потребно промовисати пацијенс на рачун агенса, али се експлицитни податак о агенсу у партиципском пасиву даје уколико то захтева комуникативни циљ датог говорног акта (нпр. *Он наводи да је ѡошћовање закона који ређулише рад Ађенције верификовано од независних државних орђана*, стр. 226). Значајну улогу при избору једне или друге пасивне конструкције имају различити фактори, а посебну улогу има контекст, на шта је поступно и систематично указивао аутор ове монографије у појединим њеним одељцима.

У монографији је примењена савремена методологија лингвистичких истраживања, а коришћени су резултати теорије граматикализације како би се објасниле различите синтаксичке структуре сличне семантичке садржине, валентна својства њихових предиката, могућности трансформисања, као и вредности које проистичу из контекста.

Синџакса пасива у савременом српском језику аутора Срете Танасића, дакле, представља неспорно изузетан научнотеоријски прилог проучавању пасивних структура у српском језику, утемељен не само на претходним резултатима истраживања те тематике објављеним и у нашој и у иностраној, првенствено руској литератури, већ и заснован на критичким преиспитивањима свих досад понуђених решења, уз врло аргументовано изношење нових ауторових погледа на проблематику пасива уопште. Сва ауторова запажања везана за поједине типове пасивних конструкција емпиријски су поткрепљена, а, притом је анализа примера, ексцерпираних из богате језичке грађе, методолошки доследно и јасно спроведена, уз одмерену примену савремене научне терминологије, што је такође важно истаћи.

Најзад, додајмо и то да ову научну монографију одликује лакоћа и јасноћа излагања врло сложене језичке проблематике као што је пасивна глаголска дијатеа у српском језику, те ју је тако аутор учинио доступнијом не само научној академској заједници и језичким стручњацима него и знатно широј читалачкој публици.

Владислава Ружић

Универзитет у Новом Саду

Филозофски факултет

Одсек за српски језик и лингвистику

Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија

vlaslo@pitt.rs

UDC 811.163.41'373(049.32)

ЛЕКСИКОГРАФСКИ И ЛЕКСИКОЛОШКИ КЉУЧ ЗА ЕТНОЛИНГВИСТИЧКА И АНТРОПОЛИНГВИСТИЧКА ИСТРАЖИВАЊА

Милица Мима Ружичић. *Речник инвалидностии: ка једнакостии у јавном говору*. Нови Сад: Дневник Штампарија – Центар Живеити усјравно – Новосадско удружење студената са хендикепом, 2003, 72 стр.

Zorica Knežević. *Čovek u žargonu: Semantičko-derivaciona analiza žargonizama sa arhisemom ČOVEK*. Beograd: Алма, 2010, 256 str.

Гордана Штасни. *Речи о човеку. (Номинација човека у српском језику)*. Нови Сад: Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду, 2013, 207 стр.

Приказ једног речника – *Речник инвалидностии: ка једнакостии у јавном говору* (РИ) Милице Миме Ружичић – и две књиге – *Човек у жаргону: Семантичко-derivациона анализа жаргонизама са архисемом ЧОВЕК* (ЧЖ) Зорице Кнежевић, *Речи о човеку. (Номинација човека у српском језику)* (РЧ) Гордане Штасни – усмерен је на тражење потврде да лексикографска дела и лексиколошка истраживања могу бити кључ за етнолингвистичка и антро-

полилингвистичка истраживања, будући да лингвистику треба схватити интегралним делом проучавања човека (BUGARSKI 1983: 74). Ако је, како Бугарски истиче, за Сапира језик био ‘симболички водич ка култури’ и „ако се врата сваке културе отварају кључем њеног језика” (стр. 78), нису ли управо речи својим значењем и творбом, најбољи путокази ка њима.

Речник инвалидностии: ка једнакостии у јавном говору Милице Миме Ружичић садржи близу 900 речи и израза, ексцерпираних из *Речника српскохрватскога књижевног језика*, изузимајући оне са квалификатором покрајински и застарело, из специјалних медицинских речника и речника страних речи, те из језика медија и говорног језика, укључујући у њега и, условно речено, специјалне жаргонске идиоме – медицински (нпр. *афазичар, дисцирофичар, квадрилеџичар*), те жаргонизме које у међусобној комуникацији користе оболели од неких облика парализе (нпр. *квадри, квадрић* мушка/женска особа која има знаке квадриплегије). Речник је урађен по принципу семантичко-деривационих гнезда чији је регистар ограничен његовом наменом; на пример: *СЛЕП*, -а, -о, *слејило* с, *слејац* м / *слејница* ж, *слејачки*, -чка, -чко, *слејачки* прил., *слејейи*, -им, *слејимице* прил., *слејоџлув*, -а, -о, *слејорођени*, -а, -о, *слејчовођа*. Највећи број одредница и пододредница припада појмовно-значењским пољима: (1) узрочник инвалидности, (2) особа са инвалидитетом или особа са смањеном способношћу (слуха, вида, говора, хода), (3) научна дисциплина, грана, област (медицина и дефектологија); за новије појмове (нпр. *модел* *инвалидностии*, *йерсонална асисџенција*, *хендикей*) и поједине термине из појмовно-значењског поља система знакова и техничких средстава дате су енциклопедијске дефиниције (нпр. *џесџовни језик*,¹ *верџикализџор*).

Најзначајније за овај приказ, с обзиром на могућност упоређивања са датим монографијама, јесте значењско поље особе са инвалидитетом или смањеним способностима; на пример, *џлувак* (РИ, РЧ), *џлувоња* (РИ, РЧ), *џлуваћ* (ЧЖ, РЧ), у ЧЖ и *џобџија*, *џој*, *џврд на уџима*, а од творбене основе ‘глув’ још и *џлувароџ*, *џлувац* у значењу ‘који не жели да ради, беспосличар’; *џрбавац*, *џрбавица*, *џрба*, *џрбавко* (РИ, РЧ) и према њима у ЧЖ *џрике*; *кљакавац*, *кљакавица*, *кљакавко*, *кљасџица*, *кљасџавац*, *кљасџавица* (РИ, РЧ) према *кљакс* (ЧЖ); *крејџен* (РИ, ЧЖ, РЧ) према *крелац* (ЧЖ, РЧ), *креле* (РЧ), *кребил*, *крејџенозоид* (ЧЖ).

Дефиницију значења употпуњује графички представљен прагматички статус термина у домену јавне употребе говора, на основу следећих обележја: (1) неприхватљиво у формалним ситуацијама (обично у комбинацији са квалификатором разговорни језик, жаргон и сл.), (2) неприхватљиво / увредљиво (обично у комбинацији са квалификатором пејоративно), (3) нетачан назив, (4) неодговарајући назив, (5) начелно реферисање, (6) реферисање о конкретном, (7) застарело, покрајински, (8) препоручљиво у формалним ситуацијама. На основу обележја (1) кодиране су, на пример, лексеме *амџуџирац*, *склероџичар*, *слабоуман*, *слабоумник*; лексема *боџаљ* кодирана је на основу обележја (1) у значењу под 1: мушка / женска особа с тешким телесним недостатком,

¹ Према информацији од Милице Миме Ружичић данас заједница глувих особа користи искључиво термин знаковни језик. У току је израда текста *Закона о српском знаковном језику*.

инвалид, а у значењу под 2. на основу обележја (2): а. сиромаш, просјак. б. неспособна, умно заостала особа; на основу обележја (1) лексема *слепац* кодирана је у значењу: а. слепа мушка / женска особа, а под 1.б. и 2. на основу (2): 1.б. онај који због слепила проси, слепи просјак. 2. пуки сиромаш, гоља; као нетачни називи (3) кодирани су термини *менијални хендикей*, *шелесни хендикей*; као неодговарајућ називи (4) кодирани су лексеми *малоуман*, *непокрећан*, *неспособан*, *поремећен*; као примери начелног реферисања (5) одређени су *психички хендикей* и *физички хендикей*, а као примери реферисања о конкретном (6) *рањен* / *повређен у експлозији*; неприхватљивим у формалним ситуацијама или неприхватљивим и увредљивим (7) третирали су покрајинизми типа *осакашина*, *хромац*, *хромица*, *шкиља*, *шкиљо*. Препоручљивим у формалним ситуацијама (8) сматрају се између осталих и перифрастични начини идентификације, нпр. *особа са смањеном способношћу слуха*, *особа са физичким и/или менијалним сметњама у развоју*,² *особа са смањеним интелектуалним способностима* које се на основу овог критерија супротстављају лексемама *заостао* и *малоумник*.

Речник инвалидности: ка једнакости у јавном говору Милице Миме Ружић први је речник у српској лексикографији експлицитно усмерен на представљање и исправљање прагматичке норме речи из једног појмовног и социјалног домена у циљу стварања и ширења политички коректног говора. Над свим лексикографско-нормативистичким домаћима овог невеликог речника стоји, стога, његов циљ – учинити да особе са инвалидитетом буду равноправне у јавном говору, а то уједно значи и поштовати њихова људска и грађанска права.

Човек у жаргону: Семантичко-деривациона анализа жаргонизама са архисемом *ЧОВЕК* Зорице Кнежевић једна је од ретких књига, уз радове Ранка Бугарског, у којој је жаргонска лексика обрађена са ужег лингвистичког становишта – лексиколошког и дериватолошког, и то на обимном, а у извесној мери и у временском смислу релевантном, корпусу, будући да га чине специјални речници објављени у распону од близу тридесет година: *Двосмерени речник српског жаргона и жаргону сродних речи и израза* (1976) Драгослава Андрића, *Речник савременог београдског жаргона* (2002) Боровоја Герзића, *Београдски фразејски речник* (2003) Петрита Имаија, *Речи – Речник ђачког жаргона* (2000) Мирјане Милојковић и *Речника српскохрватског књижевног језика* (1967–1976). Ознака извора доследно је дата за сваки пример.³

Жаргонизми са архисемом *‘човек’* обрађени су методом компоненцијалне анализе. За разлику од општег лексичког фонда у жаргону практично изостаје лексикализација само на основу диференцијалне семе првог реда

² Током протекле деценије приступ инвалидности се мењао, те је и стандардизација, делимично и рестандардизација, терминологије нужна, како би нови, тачнији и политички коректнији термини указали на промењен, равноправан однос друштва према особама са општећима; стандардизација овог терминологског регистра допринела би и усаглашавању са терминологијом афирмисаном у међународним документима и праксом у земљама са вишим стандардима у заштити њихових људских и грађанских права. Сама ауторка овог речника је у преводу филма *Животи вредни живљења* ([2011] 2014) користила термин *онеспособљене особе* уместо термина *особе са инвалидитетом* и термин *општећења* / *смањене способности у развојном периоду* уместо термина *сметње у развоју*; уп. и Ružić Novković 2012: 11–12.

³ У овом приказу ознака извора је изостављена из техничких разлога.

или доминантне семе (ДС) ‘пол’ (*мушкарац, жена : особа*), иако она има значајну улогу у комбиновању са семама нижег реда (ДС1, ДС2, ...) те се концептуални садржај подвргава даљој спецификацији на основу диференцијалних сема ‘физичка особина’, ‘психосоцијална особина’, ‘социјална улога и статус’ и ‘старост’, које се вреднују као пожељне или непожељне, а даље модификују на основу сема нижег реда; на пример: семантички садржај лексеме *цмекер* чине: ДС: пол и ДС1: физичка особина, ДС1.1. пожељна физичка особина, ДС3: социјални статус и улога, а уже ДС3.3. однос према партнерки (интерперсонални однос) и ДС4: старост /млад/, – *цмекер* је, дакле: мушка особа + наочит + који често излази с девојкама + млад (стр. 25). Релевантност диференцијалне семе ‘пол’ у формирању концептуалног садржаја потврђује се, према ауторки, у различитом семантичком садржају семе нижег реда ‘израженост једног дела тела’, а делом и у садржају семе ‘моралне и психосоцијалне карактеристике’ – заједничко и мушкарцима и женама је да могу бити глупи, брбљиви, покварени (неморални), досадни, примитивни, неспретни, агресивни, наивни, лењи, лажљиви и користољубиви, али се само мушкарци истичу и по јачини (*сџирмина, биволичина*), храбрости и плашљивости (*мудоња, џироња*), а жене по хистеричности, неверности и развратности (*хисџерача, курвача, курвешџина*), при чему се мушкарци по другом и трећем обележју вреднују заправо позитивно (*цар, мачо, цмекер, цмеле, бач, бачје, курвар*) (стр. 110–111). Како примери показују само је мушкарац вођа (*кум, џериф*), провалник (*скакавац, унџароџ, валер*), револвераш (*џисџољерос, џиџиољаци*), криманалац (*алкалац, цачџу, чисџач, хијена, велики иџрач, мафиоза, самосџислалац, жесџок момак, рекеџаци*). Изразите су разлике на основу диференцијалне семе ‘пол’ и по типу диференцијалних сема нижег реда из домена физичког изгледа и типа социјалних односа, као и по бројности лексема; како примери показују мушкарац може бити и висок (*анџена, бамбус, јаблан, џџиркљан, џџорањ, жџирафа*) и низак (*биџа, џџорџан, кикирез, џаџаџон, џевац, џиџојевац, џикавац*), а жена висока (*џџраклџа, жџирафа*), а при том и трома (*камила*), мршава (*џџиркља*) или крупна (*кобила*), или, ретко, ниска (*џиџорак*). Жаргон има речи и за паметног и глупог мушкарца, као и за оног који се само прави да је паметан, а за жену само ако је глупа, из чега следи да је одсуство жаргонизма за паметну жену последица одсуства датог концепта у свету говорника који креирају жаргон. Ширу културно-социјалну матрицу одражавају, уз наведене примере, и многи други, нпр. према жаргонизмима са ДС ‘пол’ /мушкарац/ и семама нижег реда којима се идентификују психосоцијалне особине ‘бити плашљив’, ‘бити улизица’ ‘бити издајица’ изостају жаргонизми са ДС ‘пол’ /жена/, а број жаргонизама којима се именује мушка особа наклоњена особама истог пола далеко надмашује оне којима се именује таква женска особа.

Семантичкој анализи и регистрима жаргонизама за мушкарца, жену и особу прикључују се регистар и анализа жаргонизама за делове људског тела, у којем је диференцијална сема ‘пол’ такође релевантна, што потврђују како примери за оне делове тела који су носиоци полних разлика, тако и за ноге и стражњицу. Метонимијски пренос је двосмеран, са назива дела тела на саму особу и обратно, мада ређе (*фаџа, риба, баџак, кефало; маџан, маџор, маџа, маџкиџа*).

Жаргонизми којима се особа именује на основу етничке, регионалне, расне и верске припадности потврђују да су најзначајнији критерији за ове моделе идентификације територијална блискост, учесталост контаката и искуство, те је стога и очекивано што у српском жаргону постоје називи за готово све етничке скупине у бившој државној заједници; на пример, жаргонизми за Албанце творе се бројним варирањем етника Шиптар (*Шийац, Шийос, Шийтарчина, Шийтаришка, Шица, Шића, Шкијац, Шок, Пйарши, Пйаркаци*), а само у једном случају метонимијски – *вајтерйолисийи*, на основу почетне асоцијације по облику између традиционалне албанске мушке капе и капе какву носе ватерполисти. Варирањем назива у германским и романским језицима за територију Црне Горе изведени су жаргонизовани етници *Монйениџер, Монйенеџрини, Монйенеџрос, Монйененрџина* према којима стоји антропонимизирани апелатив *Бейић*; Мађаре, Словенце и Словаке повезује то што се жаргонизми граде на синедокхом преношењу честог властитог имена на по полу издвојене припаднике целе етничке заједнице. Властитим мушким именима идентификују се Мађари (*Пиција*) и Словенци (*Јанез*), а властитим женским именом идентификују се Словакиње (*Зуска, Зуза*), вероватно стога што се женска народна ношња дуго одржала, те је код њих етничка припадност била уочљивија. По броју жаргонизованих етника издваја се ромска заједница – *Циџа, Циџош, Циџојнер, њийси, Гараџан, Гараџанка, Ганац, Калафонци, Африканац, џанфер, џанглија, џараџан, џарави, џурбейи, калафонац, калофонац, мандов, мандовка*. Без обзира на то што су непосредни контакти ретки и што се јављају тек током друге половине прошлог столећа, за припаднике црне расе постоје велики број жаргонизама – *црнчуџа, црнчина, црња, чама, чамац, чамуџа, чамуља, чоколада, мрак, уљџеца*, што упућује на то да су заједно са називима за црнце преко филмова усвајани и стереотипи о њима. Кинези се идентификују на основу националног и расног критерија – *чајна мен, Жућа, Жућаћ, Жућии*, а самим етником – рођак подстанар.

Посебан регистар чине жаргонизми за називе занимања. Ауторка истиче да „жаргонизацији подлежу многа занимања, првенствено она која су актуелна за творце жаргонске лексике, за ђаке и студенте, војнике, наркомане, криминалце и друге социјалне групе којима они показују свој став према тим занимањима, не/поштовање ауторитета, емотивни став и сл.” (стр. 98). На основу грађе ауторка показује да највише синонима има за занимање *йолицајац*, те да неки називи потичу још из првих деценија XX века (*џајкан, џоријан, џуб, дрош, дрошар, мурја*), што, како истиче, „иде у прилог тези да постоје теме које опстају у жаргонима без обзира на брзу променљивост и несталност жаргонског регистра, и на чињеницу да је жаргон како временски тако и територијално одређен” (стр. 98).

Након семантичке анализе жаргонизама следи поглавље о семантичким модификацијама, са потпоглављем о семантичким модификацијама деривата. Како ауторка истиче разлика између правца метафоре у стандардном језику и жаргону показује се у томе што стандардни језик полази од речи из општег лексичког фонда, а жаргон по правилу од речи из термилолошких регистра фитонима и зоонима, укључујући у њих и називе делова тела животиња, те називе намештаја, музичких инструмената и других. Жаргони-

зација почива на метафоричним асоцијацијама по облику у случају именовања дела тела и, ређе, физичког изгледа; на пример, глава – *йиква*, *лубеница* / *црквено звоно*, *лонац*, *ванџа*; мозак – *карфиол*, а реификацијом и *йениџијум*; нос – *красџавац*, *сурла* / *флауџа*, *клариней*; уши – *блаџобрани*, *йројелери*, а метафоричном асоцијацијом по функцији и *йрислуџивачи*, *звучници*, *радар*; крупна особа – *(й)рокрилни орман*; стара особа – *искојина*, *олујина*; мршава, висока женска особа – *моџка*, *бандера*. Метафоричне асоцијације засноване на семама колективне експресије поред заједничких именица из општег лексичког фонда или из неког термилошког регистра укључују и властита имена људи или фиктивних ликова познатих по одређеним психофизичким особинама, мање или више верно пренетим на циљни домен; на пример, умно поремећена, неуравнотежена особа – *хамлеј*, *паметњаковић* – *сокрај*, човек са великим ушима – *йрајан*, ружан мушкарац – *џарџамел*, *дракула*, *франкенџијан*. Насупрот овима је жаргонизам из домена медицине за наочитог мушкараца – *йеницилин*, *ојров*.

Пажње вредни су анализа и регистри семантичких модификација деривата, будући да показују како постојеће деривирани лексеме најчешће метафоризацијом и синегдохом добијају ново значење. Тако се, на пример, у категорији *nomina attributiva* јављају именице изведене помоћу суфикса *-јак*: *бескичмењак*, *дивљак*, називи за делове тела, посебно за мушки полни орган, за који се синегдохом удруженом са метафором добија назив *лудак*, а метафоричном модификацијом *йајирљак*; суфиксом *-исџа* творе се *nomina attributiva* семантичком модификацијом назива занимања *радарисџа* којима се именује онај ко има велике уши, што је потпомогнуто и тим што се уши у процесу реификације именују *радарима*. Удруживање семантичке модификације у именици *везисџа* на основу заједничке творбене основе са именицом *веза*, у значењу оствареном у перифрастичном предикату *немајџи везе*, омогућило је да она у жаргону има значење *незналица*, као што је и актуализирање основног значења творбених основа омогућило да се „младић који само излази с девојком, *води је за руку*” назове *руководиоцем*.

Обимно поглавље о деривацији жаргонизама пажње је вредно из најмање два разлога – жаргонизовани суфикси, дакле они који чине активан фонд творбених форманата у српском језику без обзира на регистарску припадност лексеме, употребљени у творби жаргонизама одражавају продуктивност датих творбених модела и потенцијал њима активираних семантичких модификација, на пример: *везњак* (везни играч), *злајњак* (златан зуб), *њуџењак* (нос), *чукаџија* (часовничар), *бусоџрудаџија* (онај који се често буса у груди), *ћоџкаџи* (полицајац), *йримењаци* (студент Академије примењених уметности), *безмудаџи* (слабић, кукавица), *ауфинџерка* (веома мршава девојка), *бисерка* (глупа девојка), *кевијановићка* (мајка), *веџејка* (жена која пере јавне тоалете), *џледаљке* (очи), *йеџаљка* (рука), *йеџаљке* (женске ноге), *безбанкић* (особа која нема новаца), *дракуловић* (ружан мушкарац), *уфуријановић* (онај који се уфурео), *џиџрафџач* (редовни шетач), *йаџнер* (отимач ташни, крадљивац), *фрџиуџа* (млада, допадљива девојка; од енгл. first) и многи други. Изворно жаргонски суфикси потврђују не само то да регистар деривационих форманата и творбених модела није затворен, него и то да су они показатељи и носиоци експресивности датих жаргонизама како сматра и Бугарски (BUGARSKI

2003: 98). На пример, међу бројним називима за полицајце Зорица Кнежевић бележи и *ѡајкос*, *ѡубијанер*, *ѡубиш*, *жацман*, *жандареца*. Творбени форманти, суфиксоиди, пореклом из грчког (-*лог*, -*оид*) и енглеског језика (-*ман*/-*мен*) управо на основу промене регистра и другачијег концептуално-семантичког садржаја чине нову, жаргонску, лексему експресивном, на пример: *буѡолоѡ*, *ѡумаролоѡ*, *ѡоведоид*; *дроѡоман*, *ѡајдоман*, *ѡаѡѡсмен*.

Експресивности жаргонске лексике доприносе, како ауторка показује, и композиција и конфлација као творбени механизми познати и општелек-сичком фонду односно другим специјалним регистрима, а посебно промена структуре речи метатезом, палиндромом и редукцијом; на пример: *дуѡеѡла-вац*, *дишомор*, *зубочуѡач*, *чаѡѡиѡа*, *босоѡлав*, *бусоѡрудациѡа*, *радодоѡаѡа*, *сва-ѡѡѡѡеѡб*; *чуѡац* (чувар + ѡуѡац), *миѡкан* (милиционер + друшкан), *жеѡѡман* (жешћи + мангуп), *ѡлуѡаѡѡроѡ* (глупан + [питекан]троп); *дерѡе*, *ѡаѡаѡлу*; *руд-наѡ*; *ѡанѡа*, *ѡован*, *диѡа*.

Представљени параметри анализе у монографији *Човек у жарѡону* и на-ведени примери у овом приказу, усмереном на препознавање кључа за етно-лингвистичка истраживања, потврђују напред изречену тврдњу да је ова моно-графија о жаргону, уз радове Ранка Бугарског, једна од ретких у србистичкој литератури у којој је жаргонска лексика обрађена у складу са најрелевант-нијим лексиколошким стандардима – семантичким и дериватолошким.

Монографија Гордане Штасни *Речи о човеку (Номинаѡиѡа човеѡа у срѡ-ском језику)*⁴ својеврсни је наставак и допуна приказаних истраживања Ми-лице Миме Ружичић и Зорице Кнежевић, допуна у смислу додатних проми-шљања са лексиколошког, али и психолошког и културолошког становишта лексема којима се именује човек. Резултати таквог ширења лексиколошког приступа непосредан су показатељ нужности интердисциплинарног про-жимања, или, можда тачније, интегралности поимања посматраних објеката научног истраживања, у овом случају *речи о човеку*. Циљ својих истраживања ауторка формулише на следећи начин: „Семантичко-деривационом анализом атрибутивних именица требало би, између осталог, да допринесемо осветља-вању проблема о томе како се кроз језик рефлектује поимање човеѡа у нашој култури. Таквим приступом ће се илустровати, с једне стране, перцепѡиѡа индивидуе од стране другог појединѡа или друштва, и, са друге стране – показаће се инвентар деривационих, па и језичких, средстава којима се име-нује човек у нашој култури” (стр. 13). Првим, и универзалним, показатељем поимања човеѡа може се сматрати, како ауторка показује, разлиѡа у семан-тичком садржају лексема *човек* и *нечовек*: „У семантичкој интерпретацији основног значења лексема *човек* не наводе се семе квалитативног типа којима се човек одређује као морално биће, оне ће као потенцијалне семантичке компоненте индуковати секундарно значење ‘особа као носилац високих моралних способности’. У појмовној вредности лексема *нечовек* заступљене су компоненте значења са опозитним вредностима ‘зао, opak, бездушан’

⁴ Будући да су до сада објављена два опсежна прегледна приказа монографије *Речи о човеку* Гордане Штасни – Даринке Гортан Премк у *Књижевности и језику* 60/1 (2013): 157–160, и Гордане Штрбац у *Зборнику Маѡиѡе срѡске за књижевности и језик* 61/2 (2013): 586–589, у овом приказу усмерићу се на оне садржаје, коментаре и податке који су антиципирани њего-вим насловом.

према ‘добар и племенит’, ‘бескарактеран’ према ‘моралан и поштен човек’” (стр. 15). Изостајање сема квалитативног типа у семантичком садржају лексеме *човек* проузрокује дифузност и високу контекстуалну зависност значења у исказима типа ‘Он/она је човек’, а истовремено и бројност лексема којима се човек, као мушкарац или жена, спецификује, а које су творене од придевских, именичких или глаголских творбених основа као носилаца лексичке информације и творбених форманата и помоћу различитих творбених механизма као носилаца информарције о категоријалној припадности.

На корпус од близу хиљаду речи, ексцерпираних из *Речника српскохрватскога књижевног језика* (1967–1976) и *Речника српскога језика* (2007), уз укључивање за ово истраживање релевантних примера из монографија *Жаргон* Ранка Бугарског, *Експресивна лексика у српском језику* Стане Ристић и *Човек у жаргону* Зорице Кнежевић, ауторка примењује три основна параметра за утврђивање концептуалног и семантичког садржаја лексема којима се именује човек – карактер, интелектуална својства и физички изглед. Ови параметри, уз читав низ хијерахијски нижих критерија, добрим делом обједињују типологију жаргонизама у монографији Зорице Кнежевић, односно подударају се са параметрима на основу којих се идентификују особе са инвалидитетом, о чему сведочи *Речник инвалидности* Милице Миме Ружичић.

Предочавајући типолошке карактеристике атрибутивних именица, ауторка констатује: „Денотативно значења именица које припадају овој лексичко-семантичкој групи чине доминантна или диференцијална сема високог ранга или сема која у овом лексичком систему може да се посматра и као архисема ‘човек’ (лице, особа) и идентификационе семе различитог семантичког садржаја ‘морална или карактерна или интелектуална или физичка особина’” (стр. 37), да би затим утврдила да „семантички садржај персоналних *nomina attributiva* чине: архисема или интегрална сема (људско биће) и диференцијалне семе које носе информацију о некој човековој унутрашњој особини (карактеру), интелектуалној способности или физичком изгледу, навикама” (стр. 38). Вредна је пажње напомена да диференцијална сема ‘пол’ углавном није релевантна, будући да се у жаргону, како показује грађа Зорице Кнежевић, на основу ње човек не спецификује само према физичком изгледу већ и социјалном статусу и понашању. Ове именице одликују се високим степеном експресивности, будући да се у њихов концептуални садржај, како ауторка истиче, уграђује и субјективна оцена, односно став према референту (стр. 43), што се постиже „удруживањем семантичког садржаја мотивне речи и творбеног форманта” (стр. 44).

Приступајући анализи деривата из категорије *nomina attributiva* којима се човек идентификује на основу карактерних особина, ауторка прво, сасвим оправдано, предочава психолошки концепт ‘карактер’, да би затим семантички садржај лексеме *карактер* упоредила са блискозначним лексемама *нарав*, *ћуд* и *природа*. Утврдивши да им је ‘морал’ заједничка семантичка и концептуална компонента, те да се њој прикључују и оне које припадају психичком, интелектуалном, емотивном и социјалном домену човека (стр. 47), ауторка приступа детаљној анализи творбених и семантичких деривата којима се именује човек на основу позитивних и негативних карактерних особина. Као и у жаргону, и овде, у условно речено општем лексичком фонду, регистарски

необележеном, број деривата којима се именује носилац негативних особина далеко надмашује оне за носиоца позитивних особина. При томе, како анализа показује, онај који је добар у свему је добар – и зато се и може рећи да је *добрица*, док се својство лошег ограничава, те лексикализован дериват за лошег човека изостаје (стр. 68). Лош човек може бити груб – *џрубијан/џрубијанка*, зао – *зликовац*, суров – *суровњак*, лоши су и *љуџице*, *џрџавци/џрџавице*, *џросџаци/џросџакуше*, *дрзници/дрзнице*, *џодлаци*, *џадови/џадуре* и многи други, а међу њима и они који се именују зоонимима са антропоцентричном секундарном семантичком реализацијом – *асџиде*, *бесџије/бесџије*, *звери*, *зверке*, *бескичмењаци*, *џмизавци*, *џаврани*, *џлодари*, или они на које се примењује назив митолошких и натприродних бића – *аџдаје*, *вешџице*, *вамџири*. Ови регистари структурно су исти са онима у жаргону, што проблематизује статус жаргона и статус лингвистичких термина *ексџресиви*, *колоквијализми*, *жарџонизми*. Разумевању односа према особи именованој атрибутивним именицима, мотивисаним називима карактерних особина, доприноси и разматрање њихових парадигматских односа. Ауторка закључује да лексеме из ове тематске групе регуларно остварују антонимске релације, те да лексеме у оквиру поларизованих подгрупа ступају у синонимне односе (стр. 91).

По истом методолошком обрасцу анализирани су и атрибутивне именице којима се човек именује према интелектуалним способностима, умањеним и развијеним. Разлике између предоченог регистра и регистра жаргонизама, а делом и према оном у *Речнику инвалидности*, из исте појмовно-значењске групе, показују се у броју лексема, често и у творбеном обрасцу, али је начелна подударност, подударност у типу односа и ставу према означеном, готово потпуна. Висок број ових лексема у жаргону, посебно број творбених неологизама, не укида универзалност ових концепата, као што ни не потиरे негативне ставове према особама са умањеним и, наизглед посве супротно, са натпросечним интелектуалним способностима, што потврђују примери готово завршене терминологизације именице *мудрац* у појединим наративима (античком, библијском и сл.), односно ироничност наратива о конкретном и актуелном. Ауторка ово објашњава тиме што се у семантичком садржају придева *мудар* укључује и примарно значење придева *џамеџан* и секундарно придева *лукав* (стр. 113).

У поглављу о именовању човека према физичком изгледу ауторка прво разматра концепте лепог и ружног као основне естетске категорије, да би затим детаљно приказала номинацију човека мотивисану соматизмима. Семантички садржај ових атрибутивних именица одражава, у високој мери, значај датог дела тела за човека, те његово место у наслеђеним и актуелним стереотипима о пристojном и непристojном, и, дакако, његову уочљивост. И у овом случају регистар семантичких деривата се подудара са регистром у монографији *Човек у жарџону*.

Прилог о дистрибуцији суфикса у творби персонaлних *nomina attributiva* пажње је вредан и вишеструко користан. Ако би се детаљни регистри укрестили с подацима о изворима речничке грађе, добили би се довољно поуздани подаци о функционално-стилској, али и регионалној и дијалекатској заступљености лексема с датим творбеним карактеристикама. Поред тога ови

регистри чине добру основу за компаративна дериватолошка истраживања лексема из овог појмовно-значењског домена.

Књига *Речи о човеку* Гордане Штасни прво је монографско дело после књиге Рајне Драгићевић *Придеви са значењем људских особина у савременом српском језику: њиворбена и семантичка анализа* (2001), у којем је семантичко-деривациона анализа доследно примењена на један појмовно-значењски домен – како именовати човека на основу неке његове особине односно како именовати људску особину. Обе књиге су поред тога потврдиле да дисциплинарно укрштање лексикологије и дериватологије води потпунијем и тачнијем одговору о њиховим предметима – речима и творбеним формантима односно механизмима.

Приказ *Речника инвалидностии* Милице Миме Ружичић и монографија *Човек у жаргону* Зорице Кнежевић и *Речи о човеку* Гордане Штасни у оквиру једног текста омогућио је да се пажња обрати на неке податке и коментаре који би у појединачним приказима били мање уочљиви. Сва три дела имају исту тему и исти предмет – како се именује *човек* и то, готово увек, *онај други*, онај који се по нечему разликује, који је бољи, лепши, паметнији или, много чешће, који је лош, ружан, глуп. Наиме, већина забележених лексема којима се именује човек не би се, највероватније, готово никад употребила у акту самоидентификације, а, ако се то и деси, тачност предикације и истинитост исказа релативизује се увођењем партикула и детерминатива (*баи сам идиои, љрава сам слейица кад..., и ја сам ии нека риба кад...*). Осим у *Речнику инвалидностии* овај аспект лексичких идентификатора особе није експлицитно узет у обзир. Индексирајући прагматички статус речи, ауторка речника нас подучава томе како треба именовати особу са оштећењем, упућујући нас и на то какви треба да будемо. Ако замислимо себе као оног другог – као богаља: 1. особу с тешким телесним инвалидитетом, или 2. а. сиромаша, просјака; б. неспособну, умно заосталу особу – можда ћемо схватити колико речито о нашем ставу према људима са инвалидитетом говори лексикографска ознака *фиђураиивно* у исказима типа: *радиийи као богаљ, биийи љрави богаљ*, или уз речи *слейац* и *слейица* и друге.

Речник српскохрватскога књижевног језика један је од извора термилошког речника инвалидности Милице Миме Ружичић, контролни извор монографије о именовању човека у жаргону Зорице Кнежевић, те основни извор монографије Гордане Штасни о именовању човека на основу особине која му је својствена. Како су у корпус самог овог шестотомног речника ушли Вуков *Српски рјечник* (1935), грађа за *Речник српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* и *Рјечник хрватскога или српскога језика ЈАЗУ*, те читав низ извора с краја деветнаестог и почетка двадесетог века, он се може сматрати довољно поузданим извором за утврђивање створених и прихваћених друштвено-културних матрица. На основу лексичке грађе могу се, с више или мање сигурности, уочити негативни стереотипи о другом, различитом, који се вређа и коме се подсмева из страха или незнања, у циљу потврђивања сопствених особина и навика – други је особа (мушкарац, жена, дете) са израженим оштећењем дела тела, онеспособљена за поједине радње, други су и хомосексуалне особе, припадници друге вере, нације и расе. Употреба неприхватљивих, увредљивих, нетачних и неодговарајућих назива

одражава неуважавање те особе, чини је неправомерном, обележеном и издвојеном; у јавном говору и у формалним ситуацијама стога је једино прихватљива стандардизована терминологија на основу модела самоидентификације. Поделе на основу полне разлике типичне за традиционалну културу и те како су живе у урбаном жаргону у којем се слави мушка снага, храброст и потенција, зазире од паметних жена, а диви лепима, zgodним и изазовним макар и да су *ајкуле*. У друштву са дугом традицијом живота на селу и бављења пољопривредом, а кратком традицијом градског живота протитип простог, неуког, често и прљавог човека је *сељак*; *Речник српско-хрватско-ајкуле* књижевности језика овакву употребу у примерима из прве половине прошлог века квалификује као пејоративну. Жаргон је и у овом случају следио разговорни језик и књижевна дела, варирајући саму етикету (*сеља*, *сељачина*, *сељанчуџа*, *сељцов*, *сељобер*, *сељос*). Три посматрана дела нуде још многе примере и многе одговоре, изведене на основу анализе значења и деривационог статуса лексема, о културним обрасцима и предрасудама српске говорне заједнице. Може се, стога, рећи да свако од ових дела потврђује да лексикографска и лексиколошка истраживања јесу кључ за етнолингвистичка и антропологистичка, јер, како истиче Сапир

[с]адржина сваке културе да се изразити властитим језиком, и нема никоје језичке грађе, с обзиром било на садржину или на форму, за коју се не осећа да симболизује актуална значења, ма какав био према томе став оних који припадају другим културама. Нова културна искуства често обавезују на проширивање расположивих средстава једног језика, али такво ширење никада није произвољни додатак грађи и формама које већ постоје; оно је само даља примена начела која се већ користе и, у многим случајевима, једва да је ишта више од метафоричког проширивања старих термина и значења (SAPIR 1974: 24).

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- BUGARSKI, Ranko. *Lingvistika o čoveku*. Drugo, dopunjeno izdanje. Biblioteka XX vek, knjiga 20. Beograd: Prosveta, 1983.
- RUŽIČIĆ-NOVKOVIĆ, Milica Mima. *Uloga umetnosti i medija u onesposobljavanju osoba sa oštećenjima*. Novi Sad: Centar „Živeti uspravno”, 2012.
- SAPIR, Edvard. *Ogledi iz kulturne antropologije*. Biblioteka XX vek, knjiga 17. Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod, 1974.

Бера Васаћ

Универзит у Новом Саду
 Филозофски факултет
 Одсек за српски језик и лингвистику
 Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
 vvasic021@gmail.com

Ксенија Кончаревић. *Сакрална комуникација: нормe, традиције, средства*. Београд: Универзитет, Православни богословски факултет, Институт за теолошка истраживања, 2013, 366 стр.

Име Ксеније Кончаревић добро је познато научној јавности, не само нашој, већ и свјетској славистици. Проф. Кончаревић овај пут нас је обрадовала књигом *Сакрална комуникација: нормe, традиције средства* која, како јој и сам наслов каже, за предмет описа има комуникацију која се одвија под окриљем Цркве. Књига којом су обједињени радови настали у оквиру међународног пројекта *Комуникационо йонацање словенских народа*, и који су углавном већ објављивани, састоји се из три тематски различита дијела: *Сакрална комуникација у йрошлости и данас* (стр. 13–147), *Језици сакрума* (стр. 148–253) и *Релиџиолект, култура, норма* (стр. 254–363).

У првом раду првог дијела књиге, *Сакрална комуникацијска култура као йредмет йроучавања*, изнесена су теоријско-методолошка полазишта и правци истраживања са становишта лингвокултурологије, младе лингвистичке дисциплине чијем је развоју у нашој средини својим радовима значајно допринијела К. Кончаревић. Аспекатски, параметарски и ситуативни модел јесу три модела дескрипције и анализе који се смјењују или преплићу приликом анализе са синхронијског или дијахронијског аспекта, обезбјеђујући „комплексност и систематичност дескрипције како у монолингвалној тако и у контрастивној перспективи” (стр. 19). Нарочито су у овом раду уводнику, који има функцију својеврсног сажетка односно пресека методолошких полазишта и теоријских поставки лингвокултурологије, занимљиви примјери текстова за упознавање сакралне комуникативне културе из периода књижевности српског и руског реализма (стр. 23–33).

Тежиште првог дијела књиге јесте аскетика, феномен комуникативног понашања монаштва, њихових норми и традиција посвједочених на материјалу патристичких списа, и руских и српских типика. На дијахронијском материјалу средњег вијека, у списима представника аскетског богословља: преподобног Исака Сиријског (7. в.) и преподобног Јована Касијана Римљанина (360/365–430/435) идентификује се систем и анализира комуникативна култура у монашкој средњовјековној заједници, јер су бројни аспекти вербалног понашања били регулисани управо овом врстом нормативних докумената. Поглавља *Пайрисички сйиси као извор за йроучавање аскейске комуникацијске културе* (стр. 35–68) и *Комуникацијске традиције руског монаштва (йрема йиийицима из XI–XVII века)* (стр. 69–111), као и поглавље које се односи на српску говорну заједницу *О ушемељењу норми монашке комуникацијске културе код Срба у йиийицима свейог Саве* (стр. 112–124) имају шири значај од научног, будући да читалац, упознајући живот у средњовјековној монашкој заједници са комуниколошког и културолошког аспекта, има прилику за сусрет са светоотачким мислима и поукама које су по природи сакралне стварности инкорпориране у нормативна акта као што су

типичи. Пошто је, како К. Кончаревић наглашава, „монашки живот синергијско проповедање властитим живљењем у Христу, проповедање подвижничтвом, проповедање без речи”, типичи садрже упуте за достизање монашких идеала који могу бити ометани чињењем разних *вербалних* гријеха као што су: богохуљење, псовање, злословљење, празнословље, многорјечитост, лаж, клевета, осуђивање, многорјечитост и бројни други (стр. 81). По ријечима Арсенија Великог који каже: „Често сам се покајао када сам говорио а никада када сам оћутао” и супротном, позитивном домету ка коме ријеч врхуни: „Реч калуђера треба да буде испуњена благодаћу и јеванђељском сољу зачињена, изливајући миомир унутарње мирне икономије” (Василије Велики) (стр. 79).

Формуле које се користе у одређеним стандардним ситуацијама у контакту са сабраћом и посјетиоцима у манастиру као што су: сусрети, поздрављање, успостављање контакта, извињење, честитање и др., важно је нагласити, имају своје специфичности у односу на исте ситуације у секуларној средини. Због тога уз појам *комуникативне сфере* К. Кончаревић уводи и појам *комуникативног шока* рецепијената до кога ће доћи услед непридржавања стандардних вербалних клишеа од стране посјетилаца који не познају норму комуникационог понашања у манастирској средини (стр. 29). Комплексан и системски опис комуникативног понашања монаштва у руској говорној средини, из дијахронијске перспективе и по ситуативном моделу, К. Кончаревић завршава реченицом: „У целини посматрано монашка комуникативна култура и традиција у Русији XI–XVII века по низу параметара (особито у домену невербалног понашања и социјалног символизма) ближа је културама и традицијама монаштва у другим православним срединама него секуларној комуникацији у руској говорној и социокултурној средини” (стр. 107). На низу параметара вербалног и невербалног типа сличан закључак вриједи и за комуникативну културу монаштва средњовјековне Србије (стр. 123).

Прво поглавље књиге, природом грађе прожето и другима наукама, теологијом првенствено, завршава се резултатима параметарског истраживања професионалне комуникационе личности српског парохијског свештеника (стр. 125–147). Овај веома занимљив опит, који почива на методологији разрађеној у руској комуникативној лингвистици, примјењив на било коју професионалну личност, састоји се из следећих етапа и методологија: 1. *Прелиминарна еџаџа (џилоџ анкеџа, меџодолоџија неџосредноџ оџсервирања, меџодолоџија џосредноџ оџсервирања, меџодолоџија ранџирања, меџодолоџија иденџификовања диференџијалних комуникаџивних одлика џовора свешџеника, меџодолоџија иденџификовања џиџичних џговорних манира свешџеника)*; 2. *Еџаџа уоџџџавања експерименџијално добиџених комуникаџивних обелеџја*; 3. *Еџаџа верификаџије иденџификованих комуникаџивних обелеџја*; 4. *Еџаџа оџисивања комуникаџивноџ џонашања свешџеника (моделирање), и резулџаџи исџраживања* такође спроведени по етапама.

Највише простора у другом дијелу књиге, који разматра сакралне језике унутар ареала *Slavia Orthodoxa* у прошлости и данас, посвећено је црквенословенском језику, и то у раду *Соџолинџвисџички асџекџи џолилинџвизма сакралних језика у оквиру Pax Slavia Orthodoxa* (стр. 148–162), феномену полилингвизма који је карактеристика хришћанске традиције унутар овог ареала. К. Кончаревић овим радом, отварајући питање – „у којим условима

коегзистенција двају или више сакралних језика пријети да прерасте у њихов конкуренски однос са перспективом ишчезавања неког од њих” (стр. 151), износи различите резултате у различитим словенским срединама, при чему је анализа социолингвистичких оквира сакралних језика словенских Цркава спроведена уз учешће њихових историјских, културолошких, еклесијалних и интралингвистичких коријена. „Неоспорно је да би стихијско или планско ишчезавање традиционалног богослужбеног израза умногоме осиромашило пуноћу словенских националних култура и сузило национално-духовни идентитет њихових носилаца” (стр. 159). Не истиче К. Кончаревић случајно да је „црквенословенски језик столећима – све донедавно у оквирима *Rex Slavia Orthodoxa* био неодвојиви атрибут животне свакодневнице људи свих сталежа и свих образовних нивоа” (стр. 166). У раду *Црквенословенски језик кроз њризму лингвокултурологије (ољлед сисџемско-сџрукџурне анализе)* (стр. 163–199) наведен је низ примјера из свакодневног живота Срба крајем XIX и почетком XX вијека, чији су свједоци познати словенски писци и научници (попут академика Никите Иљича Толстоја), о живој употреби црквенословенског језика међу становништвом свих узрасних нивоа и сталежа (стр. 167–170). Међутим, вишедеценијска маргинализованост језика и културе коју он опслужује довела је до скоро потпуног непознавања црквенословенског језика у данашњем времену и међу свим слојевима становништва. Стога је за читаоца драгоцјено подсјећање на одређене језичке нивое црквенословенског језика: *љрафијско-орџољрафски ниво*, чије је поштовање норме „представљало атрибут ортодоксије и ортопраксије” (стр. 176–183), *лексички ниво* и преглед најфреквентније лексике сакралног стила и њеног поријекла (стр. 183–185), *ономасџички ниво* (стр. 185–187), *љаремииољџки и афорисџички ниво* тј. књишки и фолклорни фонд и динамизам њихове размјене (стр. 187–189), и црквенословенске *нормџивисџичке* са становишта лингвокултурологије (стр. 189–196). „Развијање културолошке парадигме филолошких истраживања и наставе црквенословенског језика, сматрамо, дакле, једним од приоритетних задатака славистике данас”, јер, како Ксенија Кончаревић закључује, данас више није могуће ни квалитетно конципирање ни извођење наставе „тог архаичног али не мртвог језика“ без узимања у обзир резултата лингвокултуролошких испитивања и поставки културолошког метода наставе црквенословенског језика (стр. 196).

Језичка политика и језичко планирање у окриљу Цркве предмет су истраживања у радовима: *О језичкој џолиџици Цркве у конџексџу лиџурљџјске обнове (руска искусџва из XX и с џочейџа XXI века)* (стр. 200–224), *Срџски језик у лиџурљџјском функционисању: сџање и џерсџекџиве* (стр. 225–253).

Док у прва два дијела књиге доминирају научне методе из области лингвокултурологије и комуникологије, дотле је у прва два рада трећег, посљедњег поглавља *Релиљолекџ, кулџура, норма* примаран социолингвистички приступ теолингвистичкој проблематици, у чијем је средишту појам *љравославнољ социолекџа* и *релиљолекџа* – посебног језичког израза којим се чланови Цркве служе унутар комуникације кроз различите сфере друштвене комуникације: културну, образовну, информативну и др. У радовима конфронтационог методолошког усмјерења, при праћењу истог феномена православног социолекта код Срба и Руса, и кроз више језичких равни: *Релиљолекџ*

као израз идентитетне заједнице и Српски православни социолект (оглед системско-структуралне лингвистике) (стр. 254–272), К. Кончаревић закључује „да се у руском језику може говорити о православном социолекту као релативно стабилној и заокруженој категорији, док је у српској средини то категорија у формирању” (стр. 265). Православни социолект, односно „самостални микросистем, религиолект у оквиру националног језика, са њему својственим специфичним параметрима и конфесионално маркираним елементима на свим нивоима организације језичког система” (стр. 264), по ријечима аутора, у српском језику има слабије изражену стабилност својих иманентних карактеристика у односу на руски социолект као и знатно сужењу репертоар конфесионално маркираних средстава диференцираних у односу на стандардни национални језик а чија ће даља судбина зависити од екстралингвистичких и интралингвистичких фактора (281–282).

Књига се завршава радом значајним за поље нормативистике, *О неким нормативистичким питањима у српском сакралном изразу* (стр. 334–362), које у србистици још није добило своје трајно рјешење и које одликује недоследност и право шаренило у издавачкој дјелатности при писању теонима, теотоконима, агеоантропонима, хеортонима, еклисионима.

Без претјеривања можемо рећи да је Ксенија Кончаревић, радовима обједињеним у књизи *Сакрална комуникација: норме, традиције, средства*, као и досадашњим својим радовима и књигама, примјењујући савремене теоријско-методолошке приступе у изучавању феномена унутарцрквене комуникације у славистичкој теолингвистици, прва у србистици покренула питања сагледавања интеракције језика и духовности рефлектованим кроз комуникативну културу припадника Цркве. Штавише, познавање релевантне и богате литературе из области теолингвистике и њеног изграђеног терминолошког апарата, вишедимензионалност и комплексност методолошких приступа примијењених на разноврсној и богатој емпиријској грађи, као и за лингвисту ванредно познавање теологије, Ксенији Кончаревић и овом књигом дају статус утемељивача теолингвистике у српској средини. Зато са нестрпљењем очекујемо и њене будуће књиге из области теолингвистике.

Зорица Никитовић

Универзитет у Бањој Луци
Филолошки факултет

Студијски програм за српски језик и књижевност
Булевар војводе Петра Бојовића 1а,
78000 Бања Лука, Република Српска, БиХ
zorica.nikitovic@unibl.rs

Engleski jezik i anglofone književnosti u teoriji i praksi. Zbornik u čast Draginji Pervaz. Нови Сад: Филозофски факултет, 2014, 726 стр.

Зборник *Енглески језик и англофоне књижевности у теорији и пракси* припремљен је у част професорици др Драгиње Перваз, а поводом шездесетогодишњице оснивања Филозофског факултета у Новом Саду. Наиме, др Драгиња Перваз је један од оснивача једног од одсека на том Факултету – Одсека за англистику, на којем је радила од његовог оснивања до одласка у пензију 1992. године. Зборник је приредио уређивачки одбор у саставу Твртко Прћић (извршни уредник), Маја Марковић (коуредник), Владислава Гордић Петковић, Предраг Новаков, Зоран Пауновић и Ивана Ђурић Пауновић.

Зборник обухвата 726 страна и након уводне речи, селективне библиографије др Драгиње Перваз и њеног прештампаног чланка „Колокабилност синонима” из 1994. године, садржи 47 радова подељених у два дела: први део са радовима из области енглеског језика у теорији и пракси, и други део са радовима из области англофоне књижевности у теорији и пракси. Радови су написани на српском и енглеском језику, а њихови аутори су како из Србије, тако и из иностранства, углавном из земаља окружења. Редослед прилога у Зборнику је абecedни, према презимену аутора.

Радови у првом делу овог Зборника (Енглески језик у теорији и пракси) обрађују актуелне теме повезане са енглеским језиком зналачки постављене у релевантан теоријски оквир, а закључци у њима изводе се на основу одговарајућег језичког материјала и емпиријских истраживања. Први чланак у Зборнику („Cognitive Analysis in Poetry across Languages and Cultures”) ауторки Мелите Алексе Варга и Драженке Молнар са осигејчког Филозофског факултета, полази од поставки когнитивне лингвистике и проучава појмовне метафоре у језику поезије. За анализу су одабране две песме на енглеском језику савременог нигеријског песника, као и њихови преводи на немачки и хрватски језик, да би се испитала универзалност појединих концептуалних процеса (употреба метафора и метонимија) у стварању и превођењу поезије. У другом чланку под насловом „Why Do We Cook Up Stories, Spice Them Up, and Serve Them with Relish: Some Observations about Metaphors”, ауторка Маја Бјелица Андонов (Филозофски факултет, Нови Сад) такође се бави метафорама које сагледава као начин поимања и изражавања апстрактних појмова. Емпиријско проучавање метафора у овом раду заснива се на корпусу са енглеским фразама и реченицама са глаголима који се односе на процес припреме хране с једне, и њиховим српским еквивалентима с друге стране, а циљ је да се провери да ли та два језика користе исте метафоре у овом контексту. Савка Благојевић (Филозофски факултет, Ниш) у свом раду под насловом „Конференцијски сажети аутора са англофоног и српског говорног подручја – контрастивна анализа” анализира структуру енглеских конференцијских сажетака из области примењене лингвистике које су написали изворни говорници енглеског језика и упоређује их са сажетима на српском језику које су припремили српски аутори за пријаву на домаће конференције. Наиме,

ауторка у оквиру тог упоређивања проверава поставке из стручне литературе о постојању разлика у структурирању сажетака (такозвани англо-амерички и словенски модел) и након разматрања конкретних структура из корпуса констатује да разлике постоје. Прилог нашег реномираног англисте Ранка Бугарског („English Idioms in Theory and Practice: A Personal Account”) разматра концепт идиома са лингвистичког и педагошког становишта, са примерима из енглеског и српског језика. Осврћући се на релевантну литературу о идиомима у оквиру различитих теоријских поставки, професор Бугарски указује на изазове које идиоматске структуре постављају приликом учења енглеског језика, од којих је један устаљена структура идиома која је, на пример, представљала проблем за опис у оквиру генеративне граматике. У вези са педагошким аспектима, у раду се наводи да је ауторов отац, Душан Бугарски, још 1938. године објавио књигу о енглеским идиомима и њиховим српско-хрватским еквивалентима. Татјана Чикара са Високе медицинске школе струковних студија у Београду, припремила је рад под насловом „Деиктичке одлике епистемичких модалних оператора као маркера дистанце у енглеском језику” у којем разматра прагматичке аспекте употребе оператора епистемичке модалности као начина да се успостави дистанца у процесу комуникације, укључујући и аутономију мишљења говорника. Анализа језичког материјала указала је на широк спектар модалних оператора попут модала, модалних партикула, глагола перцепције, катенативних конструкција и другог. Уз то, није запажена одређена правилност у употреби посебних типова стратегија у односу на тему разговора. Прилог Неле Дамјановски (Универзитет Сајмон Фрејзер, Канада) носи наслов „Својства хибридног српско-енглеског језика међу српском дијаспором у Канади: нацрт за истраживање”. У овом врло актуелном прилогу ауторка се усредсређује на одлике хибридног језика који користе припадници српске дијаспоре у Канади, првенствено у Ванкуверу (а који се назива *серблши*), полазећи од писаних извора на српском језику у Канади (новине *Кишобран* које су излазиле 15 година у Ванкуверу); те одлике обухватају лексичка, ортографска, морфолошка и синтаксичка својства *серблшица*. Уз то, прикупљен је и говорни језички материјал путем упитника и интервјуа. Гордана Димковић-Телебаковић (Саобраћајни факултет, Београд), у прилогу „Превођење енглеских специјализованих сложених лексема на српски језик и њихови преводни обрасци” анализира 23 енглеске сложене лексеме (са два, три и четири елемента) које спадају у стручну терминологију из области саобраћајног инжењерства, а затим разматра обрасце у еквивалентима тих термина у српском језику. Анализа је показала да постоји 16 таквих образаца са различитим комбинацијама елемената, што може бити значајно како за теорију превођења, тако и за наставу језика струке. Наредни чланак, рад Соње Филиповић-Ковачевић (Филозофски факултет, Нови Сад) са насловом „Појмовне метафоре у рекламама које промовишу банкарске услуге на енглеском језику” проучава рекламе на енглеском језику које се односе на банкарске услуге са становишта когнитивнолингвистичке теорије појмовне метафоре. Дакле, главни циљ овог прилога је да укаже на употребу појмовних метафора за истицање одређених одлика банака и објасни ту употребу. Ауторка констатује да је основни појам у проученим рекламама појам финансијског неоскудевања, односно финансијских могућности које

банке пружају, а да се тај појам најчешће изражава као кретање напред или према горњем делу вертикале. Татјана Глушац (Факултет за правне и пословне студије Др Лазар Вркатић, Нови Сад) се у раду „Revisiting Continuing Professional Development for English Language Teachers in Serbia: How Continual is it?” бави веома актуелним питањем континуираног образовања наставника енглеског језика. Наглашавајући значај оваквог образовања, ауторка примећује да оно, мада формулисано у одговарајућим правним актима, ипак није потпуно примењено у пракси. Неке тешкоће у његовој примени узрокују недовољно јасно постављени циљеви, понуђени облици додатног усавршавања, неодговарајуће теме, време предвиђено за њих и друго. Прилог Ане Халас (Филозофски факултет, Нови Сад) носи наслов „The Treatment of Polysemy in *The Oxford Dictionary of English*”; ауторка се бави енглеским полисемичним лексемама и њиховом обрадом у једном савременом речнику енглеског језика. Посебна пажња посвећује се структури речничке одреднице која се у том речнику заснива на когнитивистичкој лексикографској теорији, по чему се разликује од стандардних речника, а затим се указује на предности такве организације речничких јединица. Наредни рад ауторке Сабине Халупке-Решетар (Филозофски факултет, Нови Сад) „Compliment Responses – A Study of the Pragmatic Competence of Advanced EFL Students in Serbia” изучава вербалне реакције на комплименте код особа које уче енглески језик, а чији је матерњи језик српски. Главни циљ истраживања је да се сагледају сличности и разлике између тих реакција у српском и енглеском и да се испита да ли том приликом долази до прагматичког трансфера. Установљено је да испитаници користе ограничен број микростратегија, најчешће изражавање захвалности. Бојана Јаковљевић (Филозофски факултет, Нови Сад) у свом раду „Acoustic Description of English and Serbian Affricates” истражује најзначајније акустичке одлике енглеских и српских африката. Током емпиријског истраживања, енглески и српски испитаници су изговарали изоловане речи у којима су африкате биле у иницијалној, интервокалској и финалној позицији, при чему се ауторка фокусирала на присуство фонетске звучности, опсег иницијалних Ф2 транзиција, време успона и однос трајања фриктије и оклузије, а резултати указују на значајне разлике у анализираним параметрима. У наредном раду, „Dysphemisms in Scripted Conversational Humor”, Оља Јојић (Филозофски факултет, Источно Сарајево) изучава елементе вербалне агресивности у неким духовитим исказима у савременим америчким хумористичким телевизијским серијама, укључујући *Два и по мушкарца*, *Сви воле Рејмонда* и другима. Наиме, ти елементи могу представљати део конверзационог хумора који се изражава кроз лексеме и целе реченице, а ауторка се фокусира на речи и фразе које се користе као дисфемизми да би се омаловажили или понизили саговорници. Александар Кавгић (Филозофски факултет, Нови Сад) у свом чланку „Ways of Adaptation of Fantasy Words from English to Serbian: An Analysis of a Parallel Corpus of Two Novels by J.R.R. Tolkien” разматра адаптације Толкинове терминологије из маштовитих светова, односно факторе који утичу на преводиоце када треба да преведу те термине. За истраживање је коришћен енглеско-српски паралелни корпус са изразима из *Хобијита* и *Господара прстенова* из којег су издвојена 162 термилошка пара за анализу метода адаптације (на пример, директно преводјење, калкира-

ње, апроксимација); анализа је показала да је преводлац користио различите методе у преносу тих термина на српски. У наредном прилогу, „The Semantics of the Blue Colour Category in English and Serbian”, Сања Кример-Габоровић (Грађевински факултет, Суботица) проучава дословна и изведена значења плаве боје у енглеском и српском језику, полазећи од претпоставке да се основне асоцијације у та два језика односе на боје природе (небо, море); међутим, категорија плаве боје се у та два језика не подудара конотативно, јер, на пример, у енглеском језику та боја асоцира на меланхолију и конзервативизам, што није типично за српски језик, па ова анализа пружа добар пример културолошког условљеног именовања колористичких утисака. Прилог Маје Марковић (Филозофски факултет, Нови Сад) под називом „Велико померање вокала некад и сад” указује на чињеницу да се у савременом британском енглеском језику на фонолошком плану одиграва процес сличан дијахроној појави названој велико померање вокала (15–18. век). Наиме, уочени процес у савременом британском енглеском језику такође подазумева тенденцију системског померања вокала, а у раду се разматра правац тог померања, као и његови узроци.

Предраг Новаков

Универзитет у Новом Саду

Филозофски факултет

Одсек за англистику

Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија

predragnovakov@sbb.rs

У раду „Forms and Meanings of the Source Word *Armageddon* in English Lexical Blends”, Гордана Лалић-Крстин са Филозофског факултета у Новом Саду истражује појаву нових сливеница у енглеском језику, које као финалну (крњу) основу узимају други део речи *armageddon*, попут речи *stormageddon*, *cartrageddon* и *cybergeddon*. У раду се анализирају укупно 102 сливенице екстраховане на основу електронског корпуса. Ауторка даје исцрпну морфолошку анализу сливеница, указује на аломорфе ове крње основе и утврђује структурне тенденције у погледу облика иницијалних основа. Посебан допринос рада је у прегледу семантичких аспеката таквих сливеница и развоја новог значења анализираних формата. Рад Весне Лазовић са Филозофског факултета у Новом Саду, „The Significance of Distinctive Lexical Repertoire in British Bank Offers” анализира лексичка средства којима британске банке оглашавају своје услуге у рекламама на интернету. Ефекат реклама постиже се пажљивим избором лексема које се повезују са богатством, елеганцијом и моћи, а чије значење је по правилу релативно и субјективно. Истраживање је засновано на подацима прикупљених на интернету у току једне године, а обухвата 770 реклама са интернета, односно 29.757 лексичких јединица. Ауторка закључује да анализа фреквентности оваквих израза чини део културолошке комуникације и тиме може открити вредности и норме циљне публике. Рад Миле Милић са Факултета спорта и физичког васпитања у Новом Саду, „Метафорички спортски термини са изворним доменом рата у енглеском језику и њихово превођење на српски” бави се контрастивном анализом метафоричких спортских термина у енглеском и српском језику

из перспективе когнитивне лингвистике. Анализа се заснива на корпусу од 156 метафоричких термина игара лоптом, ексцерпираних из Енглеско-српског речника спортских термина. Анализа показује да је продуктивност метафоре са изворним доменом рата приближно иста у оба језика, при чему постоји значајан степен формалне кореспонденције у овој врсти концептуализације спортског домена, што може да укаже на значајан степен универзалности метафоре рата у спорту. У раду Татјане Милићев с Филозофског факултета у Новом Саду, „Weak Demonstratives in Old English”, анализира се разлика у синтаксичкој манифестацији личних и показних заменица у староенглеском језику. Ауторка тврди да су ове разлике између личних и показних заменица последица унутрашњих структура ових заменица. На основу бројних примера ауторка показује да су показне заменице синтаксички гранајући елементи, односно, да имају сложенију синтаксичку структуру од личних заменица. Оваква структура одражава чињеницу да се показне заменице односе на својства, а не директно на појединце. Стога се оне користе за нетематске, неодређене и небројиве антецеденте, што директно одражава њихов анафорички потенцијал.

Ауторка Биљана Мишић Илић, са Филозофског факултета у Нишу, у раду „Is there Life in Serbia without Anglicisms? A Pragmatic View” бави се англицизмима у српском језику, полазећи од теоријских постулата лексикологије и контактне лингвистике. Циљ овога рада је да представи један скорашњи прагматичко оријентисани приступ проучавању позајмљеница, којим би се досадашња истраживања допунила још једним углом посматрања појаве англиканизације српског језика. У раду је дата и емпиријска илустрација како би ова прагматичка димензија могла бити употребљена за даља истраживања прагматичких аспеката употребе, перцепције и разумевања англицизама у српском. Коауторски рад Силване Нешковске (Faculty of Administration and Information Systems Management, Битола) и Јованке Лазаревске-Станчевске (Факултет „Блаже Конески” Универзитета „Свети Ћирило и Методије” из Скопља), насловљен „Signaling Irony”, указују на суптилност вербалне ироније и на чињеницу да је интерпретација ироније веома специфичан процес закључивања. У раду се даје преглед новије литературе везане за иронију, на основу којег се види да постоји велико мноштво маркера ироније, односно “метакомуникативних сигнала”, од којих су неки својственији говорном, а неки писаном дискурсу. Ауторке закључују да је неопходно успоставити јасније „границе” између показатеља ироније с једне стране, и ситуационих предуслова у којима одређени видови ироније могу настати, с друге. Рад Предрага Новакова с Филозофског факултета у Новом Саду, „Аспектуалне и темпоралне карактеристике глаголског облика презент перфекат у енглеском језику”, превасходно се бави питањем аспектуалне и темпоралне природе овог глаголског облика. С циљем да установи које од њих су присутне и доминантне, аутор је спровео истраживање на основу корпуса од 203 примера употребе презент перфекта из савременог британског романа *Nice Work* Дејвида Лоца. Анализа показује да енглески презент перфекат првенствено имплицира специфична аспектуална значења, а да су темпорална значења секундарна. Рад „Exploring the Value of Reflection for the Improvement of Students’ Academic Writing Skills” Елене Ончевске Arep

с Факултета „Блаже Конески” Универзитета „Свети Ћирило и Методије” у Скопљу, проучава методу рефлексије у настави енглеског језика. Спроведено истраживање рађено је на основу портфолија у којем студенти примењују рефлексију на процес учења. Резултати показују да ова метода унапређује запажања и дефинисање анализе потреба студената, као и да пружа повратне информације наставнику.

Ауторка Лидија Орчић с Државног факултета у Новом Пазару у раду „Collocations with the Adjective *Heavy* in Business English” анализира значење придева *heavy* (тежак) и његових антонима у колокацијама са именицама у дискурсу пословног енглеског језика. Рађено у оквирима когнитивне лингвистике, истраживање показује да овај придев у фигуративном значењу одговара концептуалној метафори КОНТЕЈНЕРА, било у физичком или психолошком смислу. Рад Олге Панић Кавгић с Филозофског факултета у Новом Саду, „Језичка креативност у формирању филмских наслова на енглеском језику и њиховом преводу на српски” бави се приказом различитих аспеката језичке креативности приликом формирања наслова дугометражних филмова на енглеском језику и њихових преводних еквивалената на српском. Истраживање је рађено на корпусу од око две хиљаде филмских наслова из периода од 1980. до 2010. године. Језичка креативност посматра се на неколико нивоа и међунивоа, а посебно је истакнута игра речима као најкреативнији механизам којим се постиже двосмисленост наслова. Поред директног преводу као најчешћег поступка, истиче се и контекстуална реформулација, која омогућава да се и на циљном језику достигне ниво допадљивости изворног наслова. У раду „Какви нам енглеско-српски и српско-енглески речници највише требају” аутора Твртка Прћића с Филозофског факултета у Новом Саду, износи се предлог за састављање пет енглеско-српских и српско-енглеских речника за којима тренутно код нас постоји највећа потреба, а то су: Савремени енглеско-српски и српско-енглески општи речник, Студентски речник енглеског језика с преводима на српски, Енглеско-српски речник синонима, Енглеско-српски речник колокација и Енглеско-српски речник културно специфичних појмова. Предложени речници описани су из угла типолошке идентификације, примарне циљне групе корисника, коментара, макроструктуре, микроструктуре и могућих узора. Аутор такође разматра најважније методолошке и практичне аспекте израде модерних двојезичних речника сагледавајући, у виду закључка, перспективе домаће лексикографије. Ауторка Диана Продановић-Станкић с Филозофског факултета у Новом Саду у раду „Humorous Effects Created by the Non-observance of Grice’s Cooperative Principle in English and Serbian: A Case Study” проучава свесно нарушавање Грајсовог принципа кооперативности којим се постиже хумористички ефекат. Анализа је рађена на примеру дијалога у телевизијским серијама у теоријском оквиру когнитивне лингвистике, а укључени су и контрастивни аспекти да би се утврдило да ли је свесно нарушавање специфично за дати језик/културу. Ауторка закључује да се хумористички ефекат по правилу постиже кршењем већег броја максима.

Рад Биљане Радић-Бојанић с Филозофског факултета у Новом Саду, „Аутентични материјали и култура у настави енглеског језика као страног”, бави се улогом аутентичних материјала у настави енглеског језика, преци-

зније, у настави англофоне културе. С циљем да испита како наставници енглеског језика школама у Србији користе аутентичне материјале, ауторка је спровела истраживање у које је укључено 23 наставника из основних, средњих и приватних школа у Србији. Резултати показују да све три групе наставника увиђају значај аутентичних материјала у настави, али и да су недовољно упознати са тиме шта све може да се сматра аутентичним материјалима. На основу закључака, ауторка даје педагошке препоруке за унапређење наставног процеса. Надежда Силашки с Економског факултета у Београду у раду „Softening the Blow – Euphemisms and the Language of Dismissal in Today’s English” анализира еуфемистичне изразе за губитак посла у енглеском језику, превасходно фигуративне еуфемизме, који су резултат дејства когнитивних механизма као што су метафора и метонимија. Рад је рађен у оквиру когнитивне лингвистике и теорије еуфемизама и дисфемизама. Анализа показује „ублажујући потенцијал” метафоре и метонимије као моћних извора еуфемистичког изражавања, захваљујући њиховој особини да прикрију негативне и непожељне аспекте циљног домена. Коауторски рад Виолете Стојичић (Филозофски факултет у Нишу) и Радмиле Бодрич (Филозофски факултет у Новом Саду), „Systemic Functional Linguistics Genre Pedagogy in EFL Teaching” разматра примену студије жанра на наставу енглеског језика у оквиру системско-функционалне лингвистике. Ауторке предлажу да наставни план треба да обухвати задатке који се тичу анализе и писања текста у задатом жанру. Преко жанрова, наставник подучава писање на страном језику, а циљ наставног процеса је да ученици спознају спрегу текста и контекста као и сврху, структуру и језичке одлике изученог жанра. Рад Јагоде Топалов с Филозофског факултета у Новом Саду, „Стратегије одржавања мотивације у учењу енглеског језика код студената Англистике”, изучава механизме заштите концентрације и усмереног напора ка задржавању пажње у процесу учења страног језика на академском нивоу. Резултати спроведеног емпиријског истраживања показују да постоје значајне разлике између стратегија које користе успешни и мање успешни студенти, као и да поједине групе стратегија делују заједно. Најзначајнија педагошка импликација приказаног истраживања тиче се изражене потребе да студенти повећају свој репертоар мотивационих стратегија и да их користе чешће и у комбинацији са другим стратегијама.

Маја Марковић

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за англистику

Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
majamarkovic@ff.uns.ac.rs

Други део *Зборника у част Драђињи Перваз*, под насловом „Англофоне књижевности у теорији и пракси”, састоји се од четрнаест радова и једног превода. О каквој је књижевно-теоријској ризници реч сведочи и временски захват прилога – од средњег века, преко викторијанског доба, све до савременог тренутка. У тематском погледу, реч је о још изразитијој разноврсности – аутори обрађују разнородне теме, користећи различите приступе и поступ-

ке утемељене у врском познавању најрецентније литературе. Најбројнији су радови усредсређени на тумачење Шекспировог дела – укупно их је четири – а потом следе прилози о превођењу, те различитим стратегијама превођења. Викторијанске теме обрађене су у два прилога посвећена делима „правих” викторијанских писаца, али и у једном раду који се бави неовикторијанским романом. Налази занимљивих испитивања спроведених међу студентима Одсека за англистику Филозофског факултета Универзитета у Новом Саду представљени су у два прилога. Од четрнаест радова, седам је написано на српском, а седам на енглеском језику. Поређани су по абecedном редоследу презимена аутора, те ће тим редом бити представљени и у овом приказу.

Аутор првог рада је Владимир Цветковски са Одсека за енглески језик и књижевност Факултета „Блаже Конески” Универзитета „Свети Ћирило и Методије” из Скопља. Цветковски у свом прилогу „What is the Name of the River in Macedon in Shakespeare’s *King Henry V*?” сугерише решење једне географске алузије из Шекспирове драме *Хенри V*. Полазиште његовог истраживања јесте комична опаска велшког капетана Флуелина о сличности између Хенрија V, рођеног у Монмуту, и Александра Великог, рођеног у Македонији. Флуелин, између осталог, истиче да и у Монмуту и у Македонији постоји река, с тим што се он не може сетити назива реке у Македонији. Ослањајући се на старе картографе, попут Меркатора, аутор закључује да је реч управо о реци Вардар. У чланку „Студенти у Утопији” Зорице Ђерговић-Јоксимовић, са Одсека за англистику Филозофског факултета Универзитета у Новом Саду, предочени су налази анкете спроведене међу студентима Дипломских академских студија Филозофског факултета у Новом Саду, који су у оквиру курса Утопија у енглеској књижевности добили креативни задатак да напишу утопијску причу. Између осталог, резултати анкете показују да методе примењене у настави Утопије могу бити употребљене и за унапређење наставе уопште. Борислава Ераковић, Наташа Кампмарк и Нина Ивановић Муждека (Одсек за англистику Филозофског факултета Универзитета у Новом Саду), коауторке прилога „О Поароу у преводу на српски и малој преводилачкој радионици у великом пројекту”, анализирају рад студентске преводилачке радионице, чији је задатак био превод детективских прича Агате Кристи. Четири њене приче, у преводу деветоро студената англистике, а под менторством њихових наставника, објављене су у листу *Полиџика*. Владислава Гордић Петковић (Одсек за англистику Филозофског факултета Универзитета у Новом Саду) у свом раду „Језичка инфлација као феномен кризе ауторитета у Шекспировом *Краљу Лиру*”, полазећи од запажања Терија Иглтона о постојању потенцијалног сукоба између поретка речи и поретка света у Шекспировим драмама, анализира тзв. језичку инфлацију, као и субверзивне језичке елементе који подривају ауторитет у Шекспировој трагедији *Краљ Лир*. У закључку, ауторка истиче да Шекспирова „игра речи са светом доказује да ништа не постоји док год не буде успостављено у варљивим оквирима језика” (557).

У прилогу „Урбана готика у савременој фантастици” Младен Јаковљевић (Одсек за енглески језик и књижевност, Филозофски факултет, Универзитет у Приштини с привременим седиштем у Косовској Митровици) сгледава дела Филипа К. Дика, Вилијама Гибсона и Нила Гејмена као примере савремене фантастичне прозе с тематским обележјима урбане готике. Јунаци

савремене фантастике овог типа прогоњени су безмало истим страховима као и њихови књижевни претходници, а значајну разлику чини технолошко окружење у коме живе. Усредсређујући се на готске и натприродне елементе у делима сестара Бронте, фантастиком се бави и Натка Јанкова (Факултет примењених језика, Универзитет ФОН, Скопље) у свом раду „The Gothic and Supernatural Metamorphoses of the Byronic Hero in *Wuthering Heights* and *Jane Eyre*”. Ауторка, при том, анализира њихове протагонисте као представнике понешто измењених, позних бајроновских јунака. И наредни прилог, ауторке Ане Кечан (Факултет страних језика, Универзитет ФОН, Скопље), под насловом „*Dracula – Embodiment of Victorian Otherness*”, обрађује тему из сфере фантастичне књижевности. Указујући на чињеницу да у данашње време популарност вампира у књижевности и на филму муњевито расте, Ана Кечан осветљава овај проблем из психолошког, филозофског, али и културолошког угла. Средишњи део чланка разоткрива различите одлике Другости отелотворене у књижевном лику грофа Дракуле Брема Стокера, које одсликавају скривене страхове и жеље викторијанаца.

У свом раду „Сусрети различитих култура у роману Ђампе Лахири *Имењак*” академик Светозар Кољевић (Српска академија наука и уметности) роман *Имењак* савремене индоамеричке књижевнице Ђампе Лахири разматра у контексту тзв. „етно литературе”, чији ствараоци пишу на енглеском језику, а припадници су емигрантских заједница. Како истиче Кољевић, за разлику од традиционалног западноевропског приступа културама Далеког истока, писци етно литературе, а то свакако јесте Ђампа Лахири, на другачији начин предочавају сусрете два света: „раскол различитих цивилизација и култура огледа се у противречјима унутрашњих личних драма главних ликова” (608). Још један прилог у овом Зборнику посвећен је Шекспировом драмском стваралаштву – у деветом раду, под насловом „Сукоб теорија о божанском праву владара и световном идеалу политичких вештина на примеру Шекспирове историјске драме *Ричард II*”, Милена Костић (Департман за англистику, Филозофски факултет, Универзитет у Нишу) разматра сукоб Ричарда II и Болинбрука, двојице ривала из Шекспировог *Ричарда II*. По ауторки, реч је, заправо, о сукобу два различита система вредности: политичког и личног.

У чланку под насловом „*Discipline and the Body: Social Imprisonment in Sarah Waters' Afinity*” Викторија Кромбхолц, са Одсека за англистику Филозофског факултета Универзитета у Новом Саду, ослањајући се на теорију Мишела Фукоа о настанку модерног система контроле и дисциплиновања, истиче у први план чињеницу да Маргарет Прајор, главна јунакиња неовикторијанског романа *Сродне душе* Саре Вотерс, одступа од хетеросексуалне норме, те да се може повући паралела између строге дисциплине којој је била подвргнута у сопственој породици и ригорозне контроле којој су изложене затворенице у затвору Милибенк. Аријана Лубурић Цвијановић (Одсек за англистику Филозофског факултета Универзитета у Новом Саду) у свом прилогу, под насловом „*Shame and the Maiden*”, истражује родну неправедност, као и облике и средства родног угњетавања жена као оличења Другог у роману *Срамошња* Салмана Руждија. Како примећује ауторка, управо због начина на који представља женске ликове, ово контроверзно дело, чија је радња смештена у Пекавистан (што је јасна алузија на савремени Пакистан),

оставља читаоце и критичаре у недоумици да ли аутор покушава да демистификује традиционални положај жене у једном затвореном друштву или пак оправдава њихову друштвену немоћ.

Рад Данијеле Прошић-Сантовац (Одсек за англистику Филозофског факултета Универзитета у Новом Саду), насловљен „The Socializing Role of Fairy Tales in Childhood Education”, заснован је на налазима анкете спроведене међу студентима Одсека за англистику Филозофског факултета у Новом Саду, а анкетом је требало утврдити какву улогу бајке имају током процеса социјализације у детињству. Резултати истраживања показују да се поједине бајке издвајају од осталих по својој популарности, те да управо оне верно одсликавају патријархални систем вредности. Мирна Радин-Сабадош (Одсек за англистику Филозофског факултета Универзитета у Новом Саду) у свом прилогу „Предлог приступа истраживању политичких и идеолошких аспеката у преводима и поновљеним преводима класика енглеске књижевности на српски језик”, након уводног прегледа теоријских приступа књижевном преводу, истражује улогу и значај поновљених превода класика енглеске књижевности на српски језик. На примеру првог превода и првог поновљеног превода на српски језик Шекспировог *Хамлеџа*, ауторка потврђује своју тезу да је поновљени превод најчешће „сигнал промена и померања унутар књижевног, језичког, политичког или идеолошког система циљне културе” (658). Горан Станивуковић (Department of English, Saint Mary’s University, Halifax, Canada) у раду насловљеном „Doubt, Deliberation, and Shakespeare’s Words”, доноси ново тумачење Шекспировог Сонета 4 и Хамлетовог монолога „Бити или не бити”. Наиме, аутор чланка истиче да су, заправо, двоумљење/сумња (*doubt*) и логичко промишљање (*deliberation*) као концепти оригинално поникли у хуманистичким расправама о дијалектици и логици у пресудној мери утицали на Шекспирову поетску граматику, тако што су, сасвим неочекивано, из уобичајене сфере судских, верских и правних расправа транспоновани у домен приватног.

И најзад, Други део зборника, „Англофоне књижевности у теорији и пракси”, окончава се прилогом „*Бисерово зрно*: Превод са средњоенглеског на српски”. Реч је о преводу средњоенглеске алитеративне поеме, познате под насловом *Pearl* (*Бисерово зрно*), с краја четрнаестог века, која има 1212 стихова. Овај капитални преводилачки подухват Радмиле Б. Шевић (Одсек за англистику Филозофског факултета Универзитета у Новом Саду), пропраћен уводним напоменама о самој поеми, као и о преводилачком поступку, на достојан начин затвара *Зборник у часи Драгињи Перваз*. И као што стихови преведене песме кажу, „И капије града не затварају се,/ Широ отворене у свим правцима” (721–722), тако и странице *Зборника у часи Драгињи Перваз*, надамо се, неће се затварати остајући широ отворене као подстицај за нова читања и тумачења.

Зорица Ђерговић-Локсимовић

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за англистику

Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
dzorica@eunet.rs

САВРЕМЕНИ МЕТОДОЛОШКИ ПУТОКАЗИ У ИСТРАЖИВАЊИМА (ИСТОЧНО)СЛОВЕНСКИХ ДИЈАЛЕКАТА

Ilja A. Seržant, Björn Wiemer (eds.). *Contemporary Approaches to Dialectology: The Area of North, North-West Russian and Belarusian Dialects*. SLAVICA BERGENSIA 12. Bergen: Department of Foreign Languages, University of Bergen, 2014, 402 стр.*

Позиви да се дијалектологија integriше у општу и ареалну типологију, контактну лингвистику и друге сродне поддисциплине све су гласнији. Тиме би се добио потпунији увид у језичке потенцијале човечанства (СОБОЛЕВ 2010: 165). Управо у основи књиге која је пред нама лежи таква идеја.

У питању је зборник радова који је изнедрила, како сазнајемо из предговора, конференција „Northwestern Russian and Belarusian Dialects in the Context of Dialectology, Areal Linguistics and Typology”, одржана 24–25. новембра 2011. године у Норвешком универзитетском центру у Санкт Петербургу.

Поред предговора (8–9), списка скраћеница и симбола (10) и података о ауторима радова (399–402), зборник садржи уводни чланак и пет поглавља – тематских целина у које су радови груписани.

Уводни текст „East Slavic Dialectology: Its Achievements, Especially in the Light of Areal Linguistics” (11–80), чији су аутори приређивачи зборника, Бјорн Вјермер [Björn Wiemer] и Иља А. Сержант [Ilja A. Seržant], чине три целине. У првој целини се критички сагледавају теоријско-методолошки и тематски оквири западноевропске и источнословенске дијалектологије од њихових почетака до данас. Указује се на значај дијалектологије за језичку типологију и општелингвистичка проматрања језика и језичких промена. Скреће се пажња на слабу проученост дијалекатске синтаксе, те на неопходност формирања аотираног дијалекатског корпуса за синтаксичке анализе. Друга целина посвећена је досадашњим истраживањима источнословенских дијалеката, при чему су у фокусу испитивања интересантна за ареалну лингвистику, односно језичку типологију. Тако, на пример, пажњу привлачи један синтаксички архаизам који се бележи у балтским и источнословенским дијалектима и који се, претпоставља се, сачувао под утицајем суседних финских језика – тзв. номинативни објекат (уп. рус. *Опет' бајња надо топит'* [‘Опет сауна треба загрејати’ // ‘Опет сауну треба загрејати.’]¹ и естон. *Nüüd on vaja tappa see draakon* [‘Сада је потребно убити овај змај’ // ‘Сада треба убити овог змаја.’]). У трећој целини аутори уводе читаоце у наредна поглавља сажето представљајући сваки рад.

* Овај прилог настао је у оквиру пројекта *Дијалектолошка истраживања српског језика и просјора* (178020), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Најпре дајемо превод „реч за реч” настојећи да сачувамо релевантна граматичка обележја реченице, а затим ограничено дословни превод.

Прво поглавље „Contemporary Approaches to Dialectology” састоји се из два рада посвећена савременим методолошким приступима у истраживањима дијалеката.

У првом раду „Methods and Objectives in Contemporary Dialectology” (81–92), Бенедикт Смерчањи [Benedikt Szmrecsanyi] се усредсређује на главна обележја савремене дијалектологије: (а) све веће интересовање за дијалекатску граматику и морфосинтаксу; (б) анализа заснована на корпусу спонтаног говора (насупротив анализи заснованој на грађи из дијалектолошких атласа и грађи добијеној помоћу упитника); (в) примена квантитативних, односно математичких метода, које омогућавају прецизно квантитативно утврђивање сличности и разлика између говора одређених области, те картографска визуализација података добијених квантитативном анализом, што би све спадало у домен тзв. агрегационе дијалектолошке анализе, тј. дијалектометрије; (г) приступи дијалектима са становишта перцептивне дијалектологије, коју занима како говорници перципирају дијалекатске варијације и какве ставове имају о њима, што нам помаже да боље разумемо узроке језичких промена.

Са најновијим квантитативним методама које се користе у ономасиолошким и семасиолошким истраживањима језичких, превасходно територијалних, варијетета, упознајемо се у другом раду ове целине, „Putting Meaning on the Map: Integration of Geographic and Semantic Variation in Multivariate Models of Language Use” (93–108), чији је аутор Наталија Левшина [Natalia Levshina]. Ауторка се фокусира на варијационе анализе које су спровођене превасходно на корпусима германских језика (енглеског и холандског). Нарочито су занимљиве анализе које у обзир узимају узајамно деловање семантичких, прагматичких, географских, друштвених и других фактора приликом употребе језика; оне репрезентују интегративне квантитативне моделе језичке варијације. Методе чекају примену и разраду на словенској језичкој грађи.

Друго поглавље „Dialect Grammar 1 · Perfect Constructions in North and West Russian Dialects” садржи пет чланака који су посвећени претериталним конструкцијама у северним и западним руским и белоруским (!) дијалектима. Пажња је управљена на конструкције са непроменљивом партиципском формом на *-виш*² (*-виш/-ш/-диш/-миш* итд.)³ и конструкције са (обично) непроменљивом партиципском формом на *-но/-то*⁴ (*-н/-т*), тзв. северноруским перфектом. Прве можемо назвати *виш*-конструкције / *виш*-перфекат, друге *но/то*-конструкције / *но/то*-перфекат. Дотакнут је и перфекат с формантом *-л(-)*, тзв. *л*-перфекат.⁵ Треба нагласити да је реч о предикатским структурама.

У првом чланку „О лингвогеографических параметрах функционирования причастных форм в русских говорах” (109–129), Софија К. Пожарицка [София К. Пожарицкая] се бави ареалном дистрибуцијом датих конструкција употпуњујући досадашње налазе подацима из Архангелске области. У датој области нису регистроване *виш*-конструкције, док су забележени сви типо-

² Реч је о глаголској форми пореклом од активног партиципа претерита.

³ У питању су различите фонетске, односно дијалекатске варијанте.

⁴ Ради се о глаголском облику који води порекло од пасивног партиципа претерита.

⁵ То је пореклом тзв. партицип перфекта.

ви пасивних партиципских облика на *-но, -то, -н, -т* (примери на *-н, -т* су усамљени) и рефлексивних облика на *-нось, -тось*.

Други прилог „Способы выражения прошедшего времени в белорусском смешанном говоре на балто-славянском пограничье” (130–149), чији је аутор Аксана Еркер [Аксана Эркер], посвећен је морфолошким и синтаксичко-семантичким карактеристикама претериталних глаголских облика у мешовитим белоруском говорима на граници Белорусије и Литваније и Белорусије и Летоније. Предмет анализе су *н/т*-конструкције, *вши*-конструкције, те *л*-перфекат. Анализом је утврђено да је основно значење *н/т*-конструкција и *вши*-конструкција резултативно. У конструкцијама с партиципом на *-вши* бележи се и глагол *м’еу’* ‘имати’ (нпр. *janá m’ela kupiúšy kvarciru* / ‘она имала купивши стан’ // ‘Она је купила стан.’), што се доводи у везу са стањем у литавском језику и, пре свега, пољским дијалектима.

У трећем раду „On the Problem of Syntactic Synonyms in a Local Dialect System” (150–166), Нина В. Маркова [Nina V. Markova] се позабавила синтаксичком синонимијом у вези са *вши*-конструкцијама и *но/шо*-конструкцијама у једном руском локалном говору (у северозападном делу европске Русије) пошавши од схватања да се у дијалекту/поддијалекту синтаксичке конструкције различите граматичке структуре а сличног значења налазе у синонимском односу. Установљени су различити типови синонимних конструкција, односно реченица (нпр. *u menja privyknuto* [‘у мене навикнуто’] = *mne privyknuto* [‘мени навикнуто’] = *ja privyknuta* [‘ја навикнута’] = *ja privykši* [‘ја навикавши’] // ‘Навикла сам се.’). Ауторка уочава да су *вши*-конструкције знатно ређе, не бележе се код свих информатора.

У следећем, теоријски занимљивом, раду „Remarks on Object Case in the North Russian Perfect” (167–194), чији је аутор Џејмс Е. Левин [James E. Lavine], разматрају се синтаксичке стратегије падежне формализације (семантичког) објекта (својеврсног другог аргумента)⁶ у структурама са северноруским перфектом. Аутор нас најпре упознаје са конфигуративном, тзв. глобалном стратегијом „додељивања” падежа реченичним аргументима, која би поједностављено гласила: ако први (субјекатски) аргумент добије неноминативни падежни облик, односно ако није остварен, ако га нема, следећи, тј. објекатски аргумент добија номинативну форму. Тако је, на пример, у реченици *u nix byl postavljen konjušnja* (‘у њих био саграђен коњушница’ // ‘Они су саградили коњушницу.’) први аргумент добио облик генитива с предлогом *у*, те је другом аргументу „додељен” номинатив као падеж који је најмање обележен и који је самим тим најекономичнији. Аутор закључује да ова стратегија није на снази када је у питању грађење конструкција са северноруским перфектом, између осталог и зато што би, да је она примењена, биле продуктивне реченице са првим аргументом формализованим неноминативним падежом и другим аргументом формализованим номинативом са којим предикат не конгруира, што није случај. Управо се такве структуре избегавају – предност се даје (а) структурама у којима тзв. номинативни објекат

⁶ Условно говоримо о аргументима (првом, субјекатском и другом, објекатском), јер разматране структуре, рекло би се, нису у типолошком смислу „номинативно” устројене (в. Грковић-Мелдор 2013: 171–193). О елементима неконфигуративне синтаксе у старим словенским писменостима в. Павловић 2013: 11–34.

конгруира са копулативним делом перфекта (нпр. *krovat' byla kupleno u jej* / 'кревет био купљено у ње' // 'Она је купила кревет.'). (б) структурама са тзв. неноминативним субјектом и непрелазним глаголом (нпр. *u nego v derevne mnogo žito* / 'у њега у селу много живљено' // 'Он је дуго живео у селу.'). те (в) структурама с неноминативним субјектом и акузативним објектом (нпр. *u bat'ki u tvoego saženo berezku* / 'у тате у твог сађено брезу' // 'Твој тата је засадио брезу.'). Одбацујући ову стратегију, као и хипотезу о ергативном устројавању конструкција са северноруским перфектом,⁸ аутор решење тражи у теоријским оквирима „минималистичког програма” Ноама Чомског. Аутор, наиме, сматра, да је на снази стратегија додељивања падежа заснована на „локалном” слагању с обележјима ф у н к ц и ј с к и х управних елемената (Глаголског Времена, које је „домаћин” помоћном глаголу који маркира време и глаголске дијатезе, која уводи агенс и други аргумент), што, према његовом мишљењу, објашњава конгруенцију субјекта и предиката у структурама (а) типа и акузативну формализацију другог аргумента у структурама (в) типа. Поред тога, аутор уводи и појам расцепљене или раздвојене дијатезе („split-voice”) и управни елемент узрок („CAUSE”), чиме објашњава реченице с акузативним објектом у којима нема агенса, односно у којима се појављује проузроковач [каузатор] (*muža sukom udareno* / 'човека граном ударено' // 'Човека је ударила грана.').

Како је предикативни активни партицип претерита у западним руским дијалектима постао резултативни перфекат и шта је мотивисало уопштавање наставка *-вши* (на рачун *-в*) открива нам последњи рад ове целине „Conditioning Factors in the Development of the *-vši* Perfect in West Russian” (195–215), чији је аутор Хакјунг Јунг [Hakyung Jung]. Иако се не оспорава утицај балтских и финских језика, функционална реанализа ове глаголске форме сматра се последицом реорганизације система глаголских времена у руском језику у XIII и XIV веку. Наиме, када је *л*-резултативни партицип постао једини глаголски облик за реферисање о прошлости, функцију резултативног перфекта преузео је *вши*-партицип. Могло би се рећи, сугерише аутор, да је он за ту улогу био припремљен, јер се појављивао и као прилично самосталан глаголски облик, што илуструју примери из староруских текстова у којима се са другом предикацијом повезује везником *и*.⁹ Стога би, истиче се, тврдња да је у питању синтаксичко позајмљивање била сувише јака. С друге стране, наставак *-вши* се уопштио како би се избегла хомофонија између активног партиципа претерита на *-в* и *л*-перфекта, која је настала свођењем *-в* и *-л* на [ǔ] у западним руским дијалектима.

Треће поглавље „Dialect Grammar 2 · Other Categories” састоји се из три рада којима се наставља испитивање граматичких обележја северних руских дијалеката.

⁷ Аутор не коментарише понављање предлога у датој структури. О овој архаичној црти в. Грковић-Мелџор 2007: 154–173.

⁸ Аутор сматра да није реч о типолошки ергативној конструкцији јер има примера с појмом у генитиву који нимало не контролише ситуацију која му се приписује и који самим тим не може бити ергативни субјекат (нпр. *u nego roženo* / 'у њега рођено' // 'Родио се.').

⁹ О функцији и пореклу ове конструкције с посебним акцентом на старосрпски језик в. Грковић-Мелџор 2007: 174–187.

Утврђивањем семантичких и прагматичких карактеристика плусквам-перфекта у једном северноруском говору бави се Софија. К. Пожарицка у раду „Конструкции с глаголом *быть* (*был, была, было, были*) в одном севернорусском говоре: к вопросу о плусквамперфекте” (216–244). Ауторка скреће пажњу на две истакнуте семантичко-прагматичке улоге дате глаголске форме: (а) издвајање, истицање догађаја у реченицама са два или више предиката (емфатичка функција), (б) наглашавање завршености, омеђености радње у прошлости. Примећује и да је плусквамперфекат у великој мери изгубио семантику претхођења у времену, тј. функцију означавања прошле радње која се десила пре друге прошле радње.

У прилогу „Connectives, Subordination and Information Structure: Comments on Trubinskij’s Observations on the ‘-to ... *dak*’ Model in the Pinega Dialects” (245–269), Марје Пост [Margje Post] разматра налазе Валентина Трубинског (најзначајнијег руског дијалектолога синтаксичара) у вези са реченицама с партикулама *-џо* и *дак* у неким северним руским говорима. Ауторка их сагледава у светлу новијих истраживања датих структура, нарочито оних која су спровођена са становишта комуникативне перспективе реченице. Закључује да *дак* указује на асиметричну релацију између двеју информационих јединица које леже у основи два језичка израза, X и Y, при чему се Y заснива на X. С друге стране, *џо* може маркирати реч која је део X, полазне тачке од које Y зависи.

Предмет анализе последњег рада овог тематског блока „The Independent Partitive Genitive in North Russian” (270–329), чији је аутор Иља Сержант, јесу синтаксичко-семантичка, прагматичка и дистрибуциона својства „независног”, тј. слободног партитивног генитива (генитива којим не посредно не управља неки елемент, нпр. *Ja vypil vody* / ‘Ја попио воде’ // ‘Пио сам воде.’) у северном руском дијалекту у поређењу са стањем у стандардном руском језику. Испитују се његова квантификативна, референцијална и дискурсна обележја. У домену квантификације, запажа се, генитив енкодира скривени квантификатор, неодређене али ограничене вредности (нпр. *prinosa jagod* // ‘доносила јагода’). Када је у питању домен референцијалности, уочава се да се у главнини случајева генитивом маркира неререференцијалност (неконкретизованост) референта и(ли) именоване ситуације (нпр. *A otca-to u tebja est’?* / ‘А оца-то у тебе јесте?’ // ‘А оца, имаш ли?’). Што се тиче дискурсног истицања, примећује се да садржај израза у генитиву по правилу представља информацију која је у другом плану. Утврђена својства слободног партитивног генитива међусобно су повезана, тј. концентришу се око његове прототипичне функције – смањење референцијалности референта. Аутор скреће пажњу и на његове специфичне морфолошке и морфосинтаксичке карактеристике. Тако се, на пример, бележи конгруенција предиката са слободним партитивним генитивом у функцији субјекта (*Snov budut* / ‘Снова буду’ // ‘Биће снова.’).

Следеће поглавље „Historical Dialectology” чини један рад из историјске дијалектологије – „К проблеме отражения цоканья в памятниках русской деловой письменности XVI–XVII веков” (330–343), аутора Елене А. Галинске [Елена А. Галинская]. У чланку се разматра проблем нерелектована цакавизма – неразликовања *ц* и *ч* – у руским пословним списима који су

настајали током XVI и XVII века на подручју за које је карактеристична дата појава. Ауторка претпоставља да су писари формулисали нека правила дистрибуције гласова, односно графема *ц* и *ч*, која су им помогла да их забележе на етимолошком месту. На пример: слово *ц* се пише у речима које се завршавају на *-ец*, *-ица*, *-ицын* итд.

Последње поглавље „Belarusian Dialects · Sociological and Dialectological Factors” садржи два чланка из социјалне дијалектологије и контактне лингвистике.

У првом прилогу „Belarusian Dialects in Latvian Latgale – Transitional or Mixed?” (344–372), Мирослав Јанковјак [Mirosław Jankowiak] анализира белоруске дијалекте у југоисточној Литванији, пре свега, с циљем да утврди да ли је реч о мешовитим (*mixed*) или прелазним (*transitional*) говорима. Дистинкција између првих и других заснива се на томе да ли је говорна заједница двојезична, односно вишејезична, или једнојезична. Бавећи се методолошким питањем мешовитих и прелазних говора аутор спроводи статистичку анализу фонетских и морфолошких обележја и квалитативну анализу једног сегмента лексикона. На крају закључује да говор аутохтоног становништва припада прелазним говорима. Значај овога истраживања лежи између осталог и у томе што се у обзир узимају и идиолекатске специфичности, што је у нашој дијалектологији готово потпуно занемерено. Рад представља добар теоријско-методолошки путоказ и истраживачима других миксоглотских подручја.

Други методолошки такође егземпларан прилог, којим се зборник закључује, „Социолингвистическая ситуация на Мядельшчыне на примере д. Комарово” (373–398), чији је аутор Ана Жебровска [Анна Жебровска], усмерен је на анализу говора трију генерација житеља једног села у близини Минска. Ауторка уочава да старија генерација говори урбаним говором који представља мешавину пољског и белоруског с примесама руског на лексичком плану, да средња генерација превасходно употребљава белоруски књижевни језик, мада се у одређеним ситуацијама „прекључује” на руски који има белоруску фонетску и лексичку обележја, те да млађа генерација говори руски, који међу њима ужива статус престижног језика.

У целости посматран, овај зборник представља драгоцен прилог источнословенској дијалектологији. Да је интеграција дијалектологије у друге поддисциплине и те како корисна приказани радови несумњиво показују. Чланци су обогатили методологију истраживања источнословенских дијалеката поставивши савремене методолошке путоказе и истраживачима других словенских дијалеката, и не само дијалеката. Стога завређују посебну пажњу наше стручне јавности.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- ГРКОВИЋ-МЕЛДОР, Јасмина. *Сјиси из исијоријске лингвистике*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2007.
- ГРКОВИЋ-МЕЛДОР, Јасмина. *Исијоријска лингвистика: когнитивно-типолошке студије*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2013.
- ПАВЛОВИЋ, Слободан. *Узроци и механизми синтаксичких промена у српском језику*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2013.

СОБОЛЕВ, Андреј. Простата реченица во македонските говори во општобалкански контекст, *XXXVI Научна конференција на Меѓународен семинар за македонски јазик, лиџераиџура и кулџура* (Охрид, 24–25 август 2009). Лингвистика. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, 2010, 165–182.

Данка Урошевић

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
danka.urosevic.ns@gmail.com

UDC 811.163.41'282.3(497.115)(049.32)

Радивоје Младеновић. *Говор јужнокосовског села Гаиње*.
Београд: Институт за српски језик САНУ, 2013, 471 стр.*

Године 2013. у оквиру своје едиције Монографије, Институт за српски језик САНУ објавио је осамнаесту по реду дијалектолошку студију *Говор јужнокосовског села Гаиње*, у којој је описан говор једног насеља на југозападној ивици Косовске котлине (шест километара јужно од Урошевца).

Радивоје Младеновић, већ познато име српске дијалектологије по стручно урађеним и обимним монографијама *Говор шарџаланинске жује Гора* и *Заменице у говорима југозајадног дела Косова и Мејтохије*, као и по бројним прилозима о јужнометохијским, северношарпланинским и јужнокосовским говорима, поново је написао књигу о једном недовољно проученом косовском говору, који је осуђен да нестане. Аутор се управо због те недовољне језичке истражености определио за опис гатањског говора, док је други разлог тај што једино у овом селу, од свих јужнокосовских насеља, доминира старо-седачко становништво које има „стабилисан дијалекатски систем”.

Монографија је подељена на следеће целине: *Увод* (15–22), *Акцентаи* (23–61), *Гласови* (63–130), *Речи са деклинацијом* (131–290), *Глаголи* (291–367), *Нейроменљиве речи* (369–403), закључно поглавље *Гаињањски говор у мејтохијско-косовско-сиринићком ареалу* (405–413), а у прилозима се налази мноштво пажљиво одабраних и поуздано забележених дијалекатских текстова (415–440), резиме на руском језику (441–451), опсежна библиографија (453–465), скраћенице (467) и белешка о аутору (469–470).

У уводном поглављу аутор даје основне информације о насељу и становништву, наглашавајући при том важност „лингвогеографског контакта“, односно чињеницу да је у мирним временима оствариван „веома жив саобраћај и мешавина становништва између косовских и метохијских крајева на северу и скопске и тетовске котлине на југу”. Затим даје податке о доса-

* Овај прилог резултат је рада на пројекту *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора* (бр. 178020), који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

дашњим истраживањима овога говора, која су или непоуздана (Барјактаревић 1977) или везана само за неке језичке особине, парцијална (а која је у новије време углавном објавио сам аутор ове књиге).

У поглављу о акценту Р. Младеновић је пречистио многе дилеме које су постојале након досадашњих проучавања прозодије говора призренско-јужноморавског типа на југозападу Косова и Метохије. На основу богатих тонских записа, он утврђује да је у гатањском говору, као и на ширем простору око овог говора, акценат један – експираторан, а присуство квантитета и тона је факултативно и без фонолошке вредности, тако да су нетачне тврдње „о присуству акцената различитих квантитета и квалитета у оближњим говорима који типолошки и географски припадају призренско-јужноморавском дијалекту”. Место акцената је слободно – он се може наћи на било ком слогу у речи, на затвореној и отвореној ултими, при чему је занимљиво то да близина Сиринића није утицала на стабилизовање гатањског акцената на пенултими. Друга битна одлика гатањског прозодијског система јесте тенденција да се акценат везује за исти слог у оквиру једне парадигме. Старо место акцената чува се у низу категорија: прилози га, на пример, најбоље чувају (укључујући и место на отвореној ултими), али код именица је акценат доследно померен са отворене ултима, док је изван ове позиције често сачуван на старом месту; померен је и са отворене ултима придева, док неке придевске заменице имају напоре до форму са пренесеним и ону са непренесеним акцентом; код глагола (код којих је такође упадљиво уједначавање у оквиру исте парадигме) није доследно уклоњен акценат са последњег слога. Дакле, на померање акцената са старог места утицала је тенденција да се створена ултима ослободи акцената и да се место акцената уједначи у оквиру исте парадигме. Расправа о акценту даље прати врсте речи и њихове облике.

У делу о гласовима Р. Младеновић је дао инвентар вокала и консонаната гатањског говора. Највећу пажњу посветио је најзначајнијим питањима важним за овај говор: „вокалу напрегнуте артикулације /a/”, вокалима средњег реда (који имају читаву серију артикулационо-акустичких варијација под акцентом), судбини појединих вокала и вокалских група, а када су консонанти у питању – африкатама, гласовима /в/, /ф/, /ј/, палаталним сонантима /њ, љ/ и сугласничким групама.

Ово поглавље нуди потпуну слику самогласничког система са мноштвом поуздано забележених потврда. Полугласник се у гатањском говору чешће замењује вокалом /a/ него што је то случај у сиринићком и у јужнометохијским говорима, чак и када је у питању основа речи, и то је посебно изражено код млађих носилаца истраживаног говора. Често се срећу напоре до облици са /ə/ и са /a/. Има и потврда редукције вокала (обично /a/), што је карактеристично и за друге сродне говоре. Вокали средњег реда су „блиски општештокавском изговору” када нису акцентовани, док се под акцентом отварају, затварају, дифтонгизују, а могу остати и слични онима у вана акценатској позицији, што потврђују бројни примери. Ипак, префонологизација квантитета у квалитет овде је озбиљно нарушена, са тенденцијом елиминације из система. То је сада факултативна појава, а чињеница да се /ɛ̃, ɔ̃/ релативно често срећу на местима некадашњих дугих вокала сугерише да је она некада вероватно била део гласовног система гатањског говора. Аутор сматра да је

„унос фонолошки нерелевантне дифтонгизације из сиринићког правца” (пошто су везе између ова два говора константне и јаке) основни разлог „потирања резултата могуће префонологизације квантитета у квалитет у гатањском говору”. Други разлог за слабење /ѐ, ô/ насталих од некадашњих дугих вокала види у структури говора околног српског становништва у коме нема префонологизације. Иначе, у нашој домаћој дијалектологији тренутно се ради на томе да границе простирања тзв. префонологизације некадашњег квантитета у вокалски квалитет буду прецизно утврђене (пре него што се остане без „добрих информатора”), тако да ова монографија представља и значајан допринос решавању поменутог задатка. Занимљива одлика самогласничког система јесте и доследна замена старог вокалног /д/ вокалом /у/, чиме се гатањски говор приближава другим говорима централног дела Косовске котлине. Наиме, ова особина одваја говоре јужног и централног Косова од осталих призренско-јужноморавских говора (у којима се на месту вокалног /д/ јавља рефлекс /лу/ бар у лексемама *слунце*, *слуза*, *слуба*). Полугласнички призвук испред вокалног /р/ у гатањском говору је слабији од онога који се јавља у јужнометохијској зони, тј. статус вокалног /р/ је стабилнији (РЕМЕТИЋ 1996: 375–376). „Нешто изразитија факултативна полугласност јавља се на почетку речи или на морфемској граници иза вокала”, али уз ненаглашено вокално /р/ врло је ретка изразитија полугласност. Затим, назални вокал задњег реда доследно је замењен са /у/ у суфиксу *-ну-* (*викнуја*), који је у јужнометохијским говорима доживео преобликовање у *-на-*.

Прегледом консонантског система говора села Гатње (уз поређење са суседним говорима), долази се до закључака да је остварен нов систем од два реда африката и да „сама фонетска реализација предњонепчаних африката флукутира, како је и иначе у метохијско-косовском ареалу”, да није сачуван глас [x], али јесте глас [ф], док се глас [в], очигледно, испред безвучних сугласника (и делимично на крају речи) понаша као звучни парњак гласу [ф], да је судбина сугласника /-л/ на крају слога у начелу призренско-јужноморавска и не зависи само од позиције у речи већ и од врсте речи; наиме, осим очекиване призренско-јужноморавске промене гласа [л] на крају речи у *-(j)a* у облицима радног глаголског придева мушког рода једнине (*бија*, али и сажето: *доџа*), она је готово доследна и код придева мушког рода једнине (*цеја* дѣн) и именица са секундарним полугласником (*коџа* ‘котао’, *ора* ‘орао’). Аутор је такође доста пажње посветио палаталним сонантима /љ, њ/ (чија се палатална природа релативно добро чува, и где нема декомпозиције /њ/ у /јнʔ, јн/), затим, сугласничким групама и асимилативним и дисимилативним процесима у њима (занимљиво је, на пример, да је извршена факултативна замена група /шч, сц/ групама /јч, јц/ у неким именицама *бајч’а*, *бојч’а*, *џрајч’е*, *џујче*, *џрајчи* или то да је доследно остварена метатеза у групама /-јс-, -јз-/: *лојзе*, *кљјзе*).

Када је у питању деклинациони систем (који је у основи аналитички), гатањски говор својим одликама потврђује чињеницу да метохијско-косовско подручје представља дијалекатску целину са најбоље очуваном флексијом у оквиру призренско-тимочке дијалекатске области. Аутор, при том, у чувању старих падежних форми примећује извесне законитости (које важе за шири метохијско-косовско-сиринићки ареал): 1. облици једнине чувају се

боље од множинских; 2. аналитичкој деклинацији подложнија је множина; 3. флексија је најбоље очувана у једнини именица на -а; 4. аналитизам је најдоследније остварен у облицима инструментала; 5. датив оба броја опстао је у значењу намене и посесије, а датив једнине и у значењу правца, управљености. Битну одлику свих метохијско-косовско-сиринићких говора представља и стабилизација двојинског -ма у дативу множине свих именских речи, такође, „елиминација синкретизма Нмн. и ОПмн. им. м. р. на -ø, практично је довршена у гатањском говору”. Аутор је врло пажљиво описао стање у систему именица, заменица, придева и бројева, уз редован осврт на околне говоре, и уочио је велики број занимљивих појава међу именским речима (тако, на пример, општа заменица за ствари има облик *свѣщѣио*, поред броја *јѣн*, мењају се основни бројеви *двѣ*, *двѣ*, *обедвѣ*, *обедвѣ*; *ѣри*, у траговима и *ч’ѣири* итд.), а све то поткрепио је одабраним потврдама.

Приликом описивања судбине појединих глагола и група глагола, аутор се држао поделе А. Белића на осам глаголских врста, а у илустрацији односа њихових основа наводио је обично облике презента и радног глаголског придева. Занимљиво је да се у овоме говору добро чувају основе атематских глагола *дѣм* и *јѣм* (што је одлика косовских говора, а не јужнометохијских). Затим, у 3. лицу множине презента уопштен је наставак -у / (-ју), „који се додаје на основу иновирану према основи у осталим лицима (*нѣсију*), или се додају на основу без финалног вокала (*нѣсу*)”, при чему су доминантнији облици без финалног вокала, као у косовским говорима (а не као у јужнометохијском ареалу где је доследно уопштена основа из осталих лица). Особина да је у 3. лицу множине аориста и имперфекта практично уопштен аористни наставак -ше, такође је везана за косовске говоре (независно од наставка, морфолошка диференцијација 3. лица множине аориста и 3. лица множине имперфекта је јасна). Значајна је и карактеристика множинских облика аориста и имперфекта да имају „скоро довршену стабилизацију наставка -смо и -сѣ у 1. л. мн. и 2. л. мн. аориста и имперфекта”. У истраживаном говору регистрован је и нови наставак имперфекта с елементом /-шо-/: *имащомо* / *имащосмо* (што представља, према аутору, последицу „слабљења морфолошке диференцијације између аориста и имперфекта”). У императиву 2. лица множине никада се не јавља наставак -ѣѣ (уvek је -иѣѣ: *идиѣѣ*), а занимљиви су облици императива глагола *јѣм* / *јѣдем*: *јѣм’и*, *јѣм’иѣѣ* (стари) и *јѣј*, *јѣјѣѣ* / *јѣди*, *јѣдиѣѣ* (нови).

У закључном поглављу *Гатањски говор у метохијско-косовско-сиринићком ареалу* нису само издвојене најмаркантније одлике овога говора већ је и размотрен однос гатањског говора и околних ближих и даљих говора, који су са гатањским типолошки сродни.

Оријентација је аутора да се рад не остварује само као опис синхроног стања, на пример, код вокализма и консонантизма није само описан гласовни систем већ је дата и анализа еволуције одређених гласова и гласовних група, у поглављу о непроменљивим речима постоје и одређена објашњења о пореклу неких јединица и уопште – константно је присутна тенденција да се многобројне и интересантне појаве у истраживаном говору објасне и протумаче. Једнако је наглашена потреба да се његове најважније карактеристике сагледају у кругу суседних говора.

Монографијом Радивоја Младеновића српска дијалектолошка наука добија компетентну студију, истина, сведену на неке, али свакако битне слојеве језика: акценат, гласове и облике, истовремено довољно богату да се може искористити у проучавању других (лексичких и синтаксичких) језичких нивоа. У трагичној ситуацији у којој се Србија нашла после 1999. године, која је довела до тога да су носиоци гатањског говора расељени (углавном по Србији), ова књига представља и својеврстан споменик говору који ће се ускоро расточити, стопити са другим српским народним говорима и, како то обично бива, нестати. Остаје још да се нагласи да овај рад са поузданим дијалектолошким приступом, *Говор јужнокосовског села Гајиње*, поседује значајне податке и за друге науке „антрополошког усмерења”.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

БАРИАКТАРЕВИЋ, Данило. *Дијалектолошка истраживања*. Приштина: Јединство, 1977.
РЕМЕТИЋ, Слободан. Српски призренски говор. *Српски дијалектолошки зборник* XLII (1996): 319–614.

Марина Јуришић

Институт за српски језик САНУ
Кнеза Михаила 36, 11000 Београд, Србија
marina.jurisc@isj.sanu.ac.rs

UDC 811.163.41'282(049.32)

Гордана Драгин. *Говори у сливу Ситуденице: увод, фонетика, шексиви*.
Нови Сад: Тиски цвет, 2015, 280 стр.*

Почетком 2015. године у издању „Тиског цвета” из Новог Сада, објављена је књига *Говори у сливу Ситуденице: увод, фонетика, шексиви* Гордане Драгин. Ово је четврта по реду ауторкина монографија¹ и још један (овог пута знатно обимнији и свеобухватнији) у низу њених прилога из ове области.²

* Прилог је настао у оквиру пројекта *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора* (бр. 178020), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Пре ове, Г. Драгин је објавила и следеће монографије: Ратарска и повртарска терминологија Шајкашке. *Српски дијалектолошки зборник* XXXVII (1991): 621–708; Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта, Прва књига: увод и фонетизам (са П. Ивићем и Ж. Бошњаквићем), *Српски дијалектолошки зборник* XL (1994): 1–419. и Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта, Друга књига: морфологија, синтакса, закључци и текстови (са П. Ивићем и Ж. Бошњаквићем). *Српски дијалектолошки зборник* XLIII (1997): 1–585.

² Претходни ауторкини радови из ове области су следећи: Студенички говор на западној ивици косовско-ресавског подручја. *О српским народним говорима. Научни скупи, Десетоговац*, 21–22. 8. 1996. *Дани српског духовног преображења IV*. Деспотовац: Народна библиотека

Књига представља измењен и допуњен део текста ауторкине докторске дисертације *Говори у сливу Сјуденице*, одбрањене 2004. године на Филозофском факултету у Новом Саду.

Монографија је организована на следећи начин: I. *Увод* (стр. 15–33), II. *Акцентиуација* (стр. 34–102), III. *Вокалски систем* (стр. 103–150), IV. *Консонантски систем* (стр. 151–197), V. *Завршна размајрања* (стр. 198–212), VI. *Изабрани тјекстови* (стр. 213–259), VII. *Скраћенице и лијтература* (стр. 260–271) и VIII. *Карте* (стр. 272–279).

Увод се састоји из девет поглавља. Г. Драгин нас најпре упознаје са *Географским положајем* испитиваног подручја и наводи, цитирајући Ј. Цвијића, да се „простор слива Студенице налази у оном делу југозападне Србије коју је Цвијић назвао ‘Старовлашко-рашком висијом’ (Цвијић 1991: 69)” (стр. 15). Даље истиче да је то брдско-планински крај, чијих 60% територије прекривају лишћарске, четинарске и мешовите шуме, а велики део заузимају и пашњаци и ливаде. „Студеница је дуга 60 км и најдужа је лева притока Ибра. Широка је 5–20 м и дубока 0,3–1 м. Извире на планини Голији у простору Одвраћенице на надморској висини од 1615 м” (стр. 15). [...] „За разлику од осталих притока Ибра које теку у правцу исток–запад или обрнуто, Студеница чини изузетак. Прво тече у меридијанском правцу па код села Придворице скреће на лакат у правац запад-северозапад – исток-југоисток и у ушћу се готово под правим углом улива у Ибар. Слив у целини има врло скровит и природно заштићен положај. Краљево му је регионални центар и привредно средиште” (стр. 16). У другом поглављу, под називом *Насељеност и значај слива Сјуденице у прошлости*, ауторка се осврће на средњовековни период у историји овог краја и говори о његовом богатству у сакралним објектима. О насељима Г. Драгин говори у трећем, истоименом поглављу, где најпре прави разлику између термина *заселак* и *село*. „Заселак не значи део села ни мање насеље уз веће већ је то термин за мало село, а селом се овде назива скуп од неколико мањих заселака. Засеоком се сматра група кућа (4–5 и више, до 20). Формира се тако што се одвоје две-три куће и образују заселак који носи

„Ресавска школа”, 1997, 85–99; Фонолошки опис говора Брезове у доњем току Студенице. *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* XL/2 (1997): 93–101; Поређење замене јата околине Косовске Митровице са говором горње Студенице. *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* XLII (1999): 463–469; Две прозодијске појаве говора у сливу Студенице. *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* XLIII (2000): 165–171; Морфолошки архаизми у говорима слива Студенице. *Научни скуп посвећен Павлу Ивићу, септембар 2001. Нови Сад – Београд – Суботица*, 2004, 441–449; Неоакут у студеничким говорима. *Србистички прилози, Зборник у част професора Славка Вукомановића*. Београд, 2005, 89–92; Варијантност неких акценатских ликова у говорима Студенице. *Годишњак за српски језик и књижевност Филозофског факултета у Нишу*, год. XX, бр. 8 (2006): 99–106; Судбина неакцентованог квантитета у говорима слива Студенице. *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* L (2007): 199–211; The Prosodic System of the Spoken Language Variants in the Studenica River Basin in the Southwest of Serbia. *HUFS*, Seoul, 2007, 103–120; Рефлекси вокала јат у говорима слива Студенице. *Rijec, časopis za slovensku filologiju* 4 (2009): 45–67; Архаична наставачка морфема -ам за датив-инструментал-локатив множине именица женског и мушког рода на -а на територији говора у сливу Студенице. *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* LIII/2 (2010): 115–121; Морфолошке карактеристике именица у говорима слива Студенице у југозападној Србији. *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* LV/2 (2012): 141–153.

име најбројније породице или географски назив места на коме се налазе. Једно од другог засеоци су удаљени 1,5 до 2 км. Куће су у њима без ограђеног дворишта, а удаљене су једна од друге 10 до 200 метара. Сваки заселак има одређени свој атар коме се знају границе. У неколико околних заселака живи иста породица. Исто тако, није редак случај да је цео заселак настањен само једном породицом. Сасвим мали засеоци су компактни, док се мало већи, разређенији, деле на *крајеве* и *цемаџе*”... (стр. 18). У наставку Г. Драгин наводи списак пунктова у којима је прикупила грађу: Никџача, Каменејани, Каменска, Косурићи, Прћане, Палеж, Брџова, Ђаково, Саово, Бџорково и Засада у доњем сливу реке и Рудо, Бзовик, Млањча, Слаћине, Чечина, Девићи, Изубра, Планиница, Дајићи, Придворица, Виџница, Остатџа, Корџтник, Брусџик и Црна Река у горњем сливу реке, као и три контролна пункта: са косовско-ресавског дијалекатског подручја Ушће и Гокчаница и са зетско-сјеничког дијалекатског подручја – пункт Градац. У оквиру четвртог поглавља *Порекло и новија крџања сџановџиџа* ауторка се бави миграцијама становџиштва у ове крајеве, а у наставку предмет њеног интересовања биле су и следеће теме, обрађене у засебним одељцима: *Број сџановџика и домаџинсџава*, *Економске џриликџе*, *Из џоџономасџикџе*, *О досадаџњим јџзичким исџиџивањима ове областџи* и, на самом крају уводног дела, *О раду на џтерџну и обради џрикуџљеног маџџеријала*, где Г. Драгин наводи да је грађу прикупљала у разговору са становџиштвом испитиваног подручја. То су, према њеним речима, аутохтони говорџници на терџну од Ушћа до Црне Реке, али „укључујући и контролне пунктџве Ушће, Градац и Гокчаница, пре свих, а нешто мало и из Брезне, југозападно од Краљџева, и Корлаћа, код Бољџевца на Ибру” (стр. 32). Ауторка је грађу снимала на диктафон и бележила у свеску. Такође, један део грађе забележила је и од млађе популације у њиховим међусобним спонтаним разговорима у аутобусу, продавџници и кафани.

Друга целина ове монографије посвећена је *Акџенџиуацији* и подељена је у дванаест одељака. Г. Драгин у првом одељку говори о *Инвенџиџару* прозодема које се сређу на терџну слива Студенице и запажа да он није једнак на целом испитиваном терџну. Наиме, „у горњем делу слива забележене су чџетири стандардне акџенатске вредности уз оградџу да краткоузлазна јџш увек није фонолошџки аутономна. У говорима доње Студенице фонолошџки статус имају две силазне прозодеме и дуга узлазна, док се краткоузлазна прозодема јавља ретџко и као фонолошџка варијанта краткосилазне после прџношења старих силазних акџената на прџтохџдну краткоћу. У неким сџелима доњег тока сређе се и метатџнијски акут. Исто тако, може се говорити о прџтоничџној и постџтоничџној дужини као факултативџном фонолошџком обележју у овим говорима” (стр. 34). Након тога, у засебним одељцима прати појџединачно сваки акџенат и њџгову дистрибуџију. Тако у оквиру другог одељџка ауторка прати *Краџџкосилазни акџенатџи*, најпре у 2.1. *Финалној џозиџији*, пошто је забележила мали број примера са овим акџентом на отворџној улџими, затим у 2.2. *Мџдијалџној џозиџији иза неакџенџиџованџе краџџкоће и дужине*, па прати 2.3. *Померање краџџкосилазног акџенџа џо К-Р обрасџу* и на крају 2.4. *Краџџкосилазни акџенатџи на џџенуџљимџи*. Све ово илуструје и бројџним забележџеним примерима. Трећи одељџак посвећџен је *Дуђоузлазџном акџенџу*, коџи се, према речима ауторџке, као у већини косовско-ресавских (К-Р) говџора може наћи

О односу испитиваних говора према другим говорима, ауторка закључује следеће: „могло би се рећи да се у засеочима доњег дела слива Студенице говори *нејшћичним косовско-ресавским говором*. Говор горњег дела слива представља најсевернији шпиц З-С дијалекта који је прешао Голију и завукао се између К-Р и Х-К дијалекта. Он се може прикључити *североисточном йоддијалектју зетско-сјеничкој дијалекатској йросџора* заједно са новопазарско-сјеничким говорима, између осталих” (стр. 212).⁴

Важан сегмент су и *Изабрани ѿексџови*, који чине шесту целину ове монографије. Г. Драгин на 45 страна доноси богату дијалекатску грађу са испитиваног подручја у виду посебно насловљених прича.

На самом крају налазе се *Карџе*. Ауторка је приложила укупно седам карата. На карти бр. 1 (стр. 273.) приказан је *Положај /’/ акценџа*, на карти бр. 2 (стр. 274) *Јављање акуџа*, затим на карти бр. 3 (стр. 275) *Послеакценатџска дужина, џиџ (нџмџ)*, а на карти бр. 4 (стр. 276) *Послеакценатџска дужина, џиџ (џмџџ)*. На карти бр. 5 (стр. 277) представљен је *Јаџ џод /’/ акценџом*, док карта бр. 6 (стр. 278) приказује *џ, џ, л + џ*. На седмој, уједно и последњој карти (стр. 279) приказани су *Исџориџски сџомениџи и сџара насеља* испитиваног подручја.

Монографија *Говори у сливу Сџуденице: увод, фонџџика, ѿексџови* Гордане Драгин корисна је из више разлога. Прво, џоме је дат значајан прилог наставку проучавања досад неиспитаних говора и самим тим попуњена још једна белина на дијалекатском простору српског језика. Са друге стране, како истиче Р. Младеновић, Г. Драгин је „на основу праћења простирања појединачних изгласа, утврдила границу између косовско-ресавског и зетско-сјеничког дијалекта на посматраном терену. (...) Од посебног значаја је несумњиво потврђен неоакут у говорима доњег слива Студенице у неким категоријама, што помера до сада познати ареал са неоакутом у оквиру косовско-ресавског дијалекта”.⁵ Стога ће ова књига заузети значајно место на списку монографских публикација из српске дијалектологије.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Ивић, Павле, Жарко Бошњаковић, Гордана Драгин. Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта. Прва књига: увод и фонетизам. *Срџски дијалекџолоџки зборник XL* (1994): 1–419.
- Цвијић, Јован. *Балканско йодуосџрво и јужнословенске земље. Основи анџроџоџеоџрафије*. Београд: САНУ – Завод за издавање уџбеника и наставна средства – НИРО „Књижевне новине”, 1991.

Бранкиџа Марковић

Институт за српски језик САНУ
Одсек за дијалектолошка истраживања
Кнез Михаилова 36, 11000 Београд, Србија
brankicama@gmail.com

⁴ З-С, К-Р и Х-К су скраћенице за зетско-сјенички, косовско-ресавски и херцеговачко-крајшкџи дијалекат.

⁵ Извод из рецензије проф. др Радивоја Младеновића на корицама ове књиге.

УПУТСТВО ЗА ПРИПРЕМУ РУКОПИСА ЗА ШТАМПУ

Часопис *Зборник Матџице срѣске за филологију и лингвистику* објављује изворне научне радове, научну критику и приказе, хронику и библиографију из области филолошких и лингвистичких проучавања. Радови који су већ објављени или понуђени за објављивање у некој другој публикацији не могу бити прихваћени за објављивање у *Зборнику Матџице срѣске за филологију и лингвистику*. Ако је рад био изложен на научном скупу у виду усменог саопштења, податак о томе треба да буде наведен у посебној намени при дну прве странице чланка.

Језици рада су српски језик, остали словенски језици, енглески, немачки и француски. Радови на српском објављују се ћирилицом и за њих се примењује *Правоиис срѣскога језика* Митра Пешикана, Јована Јерковића и Мата Пижурице (Нови Сад: Матица српска, 2010).

Аутор је обавезан да поштује научне и етичке принципе и правила приликом припреме рада, у складу са међународним стандардима. Предајом рада аутор гарантује да су сви подаци у раду тачни, како они који се тичу самога истраживања, тако и подаци о литератури која је коришћена, те наводи из литературе.

У *Зборнику Матџице срѣске за филологију и лингвистику* објављују се радови који имају једног или два аутора.

1. ПРЕДАЈА РУКОПИСА

Електронску верзију рукописа у Word и PDF формату послати на адресу: jdjukic@maticasrpska.org.rs. У електронској верзији не наводити податке о аутору, већ их дати у тексту електронске поруке (назив и седиште установе, електронска адреса аутора). Ако је аутора више, за свакога навести тражене податке. Верзија рукописа у PDF формату може бити замењена штампаном верзијом коју треба послати на адресу: Уредништво *Зборника Матџице срѣске за филологију и лингвистику*, Матица српска, Улица Матице српске 1, 21 000 Нови Сад, Србија.

Рокови за предају радова су 1. април (за прву свеску) и 1. септембар (за другу свеску).

2. ПРОЦЕС РЕЦЕНЗИРАЊА

По пријему рада Уредништво, узимајући у обзир тему и опсег истраживања, у року од недељу дана одлучује да ли рад одговара профилу часописа и да ли ће бити послат на рецензирање. Радове рецензирају два квалификована рецензента. Поступак рецензирања је анониман у оба смера. На основу рецензија уредништво доноси одлуку да ли се рад: 1) одбија, 2) прихвата за

објављивање или 3) прихвата уколико аутор изврши неопходне измене и преправке рада, у складу са примедбама рецензената. Уколико се две рецензије разликују, Уредништво може затражити и мишљење трећег рецензента. Ревидирана верзија рада шаље се рецензентима/рецензенту на поновни увид и оцену или је, у случају мањих исправки, прегледа главни уредник (или један од чланова Уредништва) и након тога Уредништво доноси одлуку о објављивању.

У року од два месеца од пријема рукописа аутор се обавештава о томе да ли је рад прихваћен за објављивање и даје му се рок за евентуалну преправу или допуну рада. Рок за објављивање прихваћених радова је 12 месеци од предаје коначне верзије рукописа. Аутор је дужан да у року од 5 дана уради коректуру рада, када то буде од њега затражено.

3. СТРУКТУРА РАДА

Рад садржи: име и презиме аутора, наслов, сажетак и кључне речи на српском, сажетак и кључне речи на енглеском, основни текст, списак цитиране литературе, резиме, афилијацију и електронску адресу аутора. Дужина рада треба да буде до једног ауторског табака. У зависности од тематике рад може, у договору са Уредништвом, бити дужи.

Обавезан редослед елемената рада:

а) име и презиме аутора: у изворним и прегледним радовима изнад наслова уз леву маргину, у приказима и хроникама испод текста уз десну маргину, италиком; назив и број пројекта/програма у оквиру којег је чланак настао наводи се у подбелешци, везаној звездицом за наслов рада;

б) наслов рада: верзалом, центриран;

в) сажетак, који укратко представља проблем, циљ, методе и резултате истраживања (до 8 редова): а) на језику основног текста, без ознаке *Сажетак*; и б) на енглеском језику; лева маргина увучена 1,5 cm у односу на основни текст;

г) *Кључне речи* (до 5): а) на језику основног текста; и б) на енглеском језику; лева маргина увучена 1,5 cm у односу на основни текст;

д) основни текст;

ђ) ИЗВОРИ; ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА: центрирано;

е) резиме (сажет опис садржине рада, тј. проширени сажетак, до 1/10 обима основног текста): име аутора уз леву маргину, наслов рада (верзалом, центрирано), испод наслова Р е з и м е (центрирано и спационирано), текст резимеа; уколико је рад на српском језику, резиме може бити на енглеском, немачком, руском или француском; уколико је рад на страном језику, резиме је на српском; ако аутор није у могућности да обезбеди резиме на одговарајућем језику, треба да га напише на језику рада, а Уредништво ће обезбедити превод;

ж) назив и адреса установе у којој је аутор запослен и електронска адреса аутора, уз леву маргину (у приказима уз десну); називи сложених организација треба да одражавају хијерархију њихове структуре, један испод другог.

Структура изворног научног рада мора бити таква да се у уводу јасно представе: научни контекст проблема, уз осврт на релевантне резултате претходних истраживања, корпус, методе и циљеви истраживања, те да се,

након анализе истраживаног проблема, у закључку јасно представе резултати.

Прегледни рад, који не садржи оригиналне резултате истраживања, треба да пружи целовит и критички приказ одређеног проблема и релевантне литературе, нову синтезу научних информација, да укаже на сличности, разлике и недостатке у постојећој литератури и др. Прегледни рад треба да садржи и теоријски заснован став аутора.

4. ФОРМАТ

а) стандардни: А4; маргине 2,5 cm;

б) фонт: Times New Roman; друге фонтове употребљене у тексту послати као посебан фајл; за црквенословенски текст користити фонт Монах (аутори га могу добити обраћањем на електронску адресу jdjukic@maticasrpska.org.rs);

в) величина слова: основни текст 12 pt, а сажетак, кључне речи, подножне напомене, извори, цитирана литература, резиме, назив и адреса установе и електронска адреса аутора 10 pt;

г) размак између редова: 1,5;

д) напомене: у дну стране (footnotes, а не endnotes), искључиво аргументативне; први ред увучен 1,5 cm у односу на основни текст;

ђ) за наглашавање се користи *иџалик* (не **болд**);

е) наслови појединих сегмената рада дају се малим верзалом, увучени за 1,5 cm и интегрисани у почетне параграфе; пожељно је да буду нумерисани (1., 1.1., 1.2., 1.2.1. итд.); параграфи 1., 2. итд. одвајају се од претходног параграфа једним празним редом, а параграфи 1.1., 1.2. итд. размаком од 6 pt;

ж) илустративни примери се дају издвојени из основног текста; увучени су за 1,5 cm у односу на основни текст и од њега одвојени размаком од 6 pt; величина фонта 11pt.

5. ЦИТИРАНЕ ФОРМЕ

а) наслови посебних публикација који се помињу у раду штампају се италиком;

б) цитати се дају под двоструким знацима навода (у раду на српском „...”, у радовима на другим језицима у складу с одговарајућим правописом), а цитат унутар цитата под једноструким знацима навода (‘...’); пожељно је цитирање према изворном тексту (оригиналу); уколико се цитира преведени рад, у одговарајућој напмени навести библиографске податке о оригиналу; доследно се придржавати једног од наведених начина цитирања;

в) краћи цитати (2–3 реда) дају се унутар текста, дужи цитати се издвајају из основног текста (увучени), са извором цитата датим на крају;

г) пример се наводи италиком, а његов превод под једноструким знацима навода (‘...’).

6. ЦИТИРАЊЕ РЕФЕРЕНЦИ ИНТЕГРИШЕ СЕ У ТЕКСТ, НА СЛЕДЕЋИ НАЧИН:

а) упућивање на студију у целини: (Грицкат 1975);

б) упућивање на одређену страну студије: (Већерка 1961: 59–60);

в) упућивање на одређено издање исте студије: (Радовановић 1986²: 66);

г) упућивање на студије истог аутора из исте године: (Бугарски 1986а: 55), (Бугарски 1986б: 110);

д) упућивање на студију два аутора: (Гамкрелидзе – Иванов 1984: 320–364);

ђ) студије истог аутора наводе се хронолошким редом: (Halle 1959; 1962);

е) уколико библиографски извор има више од два аутора, у парентези се наводи презиме првог аутора, док се презимена осталих аутора замењују скраћеницом и др./et al.;

ж) страна имена се у тексту на српском језику транскрибују; у парентези се наводе у оригиналној графици;

з) ако је из контекста јасно који је аутор цитиран, у парентези није потребно наводити његово презиме, нпр.

Ради се, очигледно, о социолингвистичким параметрима комуникације, које детаљно разматра и образлаже М. Радовановић (1986: 67–69).

и) ако се упућује на радове двају или више аутора, податке о сваком следећем раду одвојити тачком и запетом, нпр. (Белић 1958; Стевановић 1968);

ј) рукописи се цитирају према фолијацији (нпр. 2а–3б), а не према пагинацији, изузев у случајевима кад је рукопис пагиниран.

7. ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

У текстовима писаним ћирилицом најпре се наводе (према азбучном реду презимена аутора) радови објављени ћирилицом, а затим (према абecedном реду презимена аутора) радови објављени латиницом; у текстовима писаним латиницом редослед је обрнут; сви редови осим првог увучени су за 1,5 cm употребом тзв. „висећег” параграфа; презиме аутора дати малим верзалом; у радовима на енглеском, немачком и француском референце ћирилицом се могу транслитеровати латиницом.

Литература се наводи на следећи начин:

а) књига (један аутор):

Грицкат, Ирена. *Студије из историје српскохрватског језика*. Београд: Народна библиотека Србије, 1975.

б) књига (више аутора):

RADDEN, Günter, René DIRVEN. *Cognitive English Grammar (Cognitive Linguistics in Practice 2)*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2007.

в) рад у часопису:

HAHN, Adelaide. Verbal Nouns and Adjectives in Some Ancient Languages. *Language* 42/2 (1966): 378–398.

г) рад у зборнику радова:

ПИПЕР, Предраг. О когнитивнолингвистичким и сродно усмереним проучавањима српског језика. Предраг Пипер (ур.). *Когнитивнолингвистичка проучавања српског језика*. Београд: САНУ, 2006, 9–46.

д) речник:

ESJS: *Etymologický slovník jazyka staroslověnského* (red. Eva Havlová), 1–. Praha: Academia, 1989.

ђ) фототипско издање:

Ивић, Милка. *Значења српскохрватског инструменџала и њихов развој (синтаксичко-семантичка студија)*. Београд, 1954. Београд: Српска академија наука и уметности – Београдска књига – Институт за српски језик САНУ, 2005.

е) рукописна грађа:

Николић, Јован. *Песмарица*. Темишвар: Архив САНУ у Београду, сигн. 8552/264/5, 1780–1783.

ж) публикација доступна on-line:

VELTMAN, K. H. *Augmented Books, Knowledge and Culture*. <<http://www.isoc.org/inet2000/cdproceedings/6d/6d.>> 02.02.2002.

CONTENTS

BILJANA MIŠIĆ ILIĆ. Historical Pragmatics: New Perspectives for the Study of Language and Tradition. BOJANA KOMAROMI. Synaesthetic Metaphor: Interplay of Cognition, Language and Culture. MARIJA NEDELJKOVIĆ-PRAVDIĆ. The Importance of Linguistic Landscape in the Study of Minority Language Policies. MIRJANA MIŠKOVIĆ-LUKOVIĆ. The Criteria for the Classification of Discourse Phenomena: A Cognitive-Pragmatic Approach. ORSAT LIGORIO. Scr. PLANKIT (On Balkan Latin VII). DEJAN SREDOJEVIĆ. Prosodic Characteristics of Contrastive Focus in Pairs of Declaratives and Declarative Questions. SANDRA VUKASOJEVIĆ. The Role of f0 Variations in Signalling the Type of Interruption in Turn-taking System in English. MILENA IVANOVIĆ. A Functional Approach to the Category of Aktionsart (Analysis of Data from Serbian). VIOLETA STOJČIĆ, DUŠAN STAMENKOVIĆ. Conceptualization and Categorisation of Fictive Motion in Serbian. MILENA JAKIĆ. Formal Annotation of Antonymy in the SASA Dictionary. MILENA MRDAK-MIĆOVIĆ. Sociolinguistic Aspects Regarding Expressing Thankfulness and Congratulations: Parameters LIVING AREA and AGE. KSENIJA ŠULOVIĆ, DRAGANA DROBNJAK. The Concept of MONEY in Serbian, French and Spanish. SANJA ČETKOVIĆ. "A Fit and Proper Police Officer": Semantic Structure of Binomial Expressions in Police Written Reports. CHRONICLE. REVIEWS.

Зборник Матице српске за филологију и лингвистику
Издаје Матица српска
Излази двапут годишње
Уредништво и администрација: Нови Сад, Улица Матице српске 1
Телефон: 021/6622-726
e-mail: zmsfl@maticasrpska.org.rs
www.maticasrpska.org.rs

Редакција LVIII/1 књ. Зборника Матице српске за филологију и лингвистику
закључена је 5. маја 2015.

За издавача: доц. др Ђорђе Ђурић, генерални секретар Матице српске

Стручни сарадник Одељења: Јулкица Ђукић

Технички уредник: Вукица Туцаков

Штампање завршено јуна 2015.

Компјутерски слог: Владимир Ватић, ГРАФИТ, Петроварадин

Штампа: Сајнос, Нови Сад

Штампање ове свеске Зборника омогућило је
Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије

CIP – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад
80/81(082)

ЗБОРНИК Матице српске за филологију и лингвистику –
Archivum philologicum et linguisticum / главни и одговорни уред-
ник др Јасмина Грковић-Мејџор. – 1984/1985, књ. 27/28–. – Нови
Сад : Матица српска, Одељење за књижевност и језик, 1985–.
– 24 cm

Наставак публикације: Зборник за филологију и лингвистику

ISSN 0352-5724

COBISS.SR-ID 9630978